

YOL – İQTİSADİYYAT, MƏDƏNİYYƏT, BİR SÖZLƏ,
HƏYAT DEMƏKDİR.

Heydər ƏLİYEV

Nəqliyyat hüququ

ELMİ-NƏZƏRİ, TƏCRÜBİ JURNALI REDAKSIYA ŞURASININ TƏRKİBİ:

PAŞAYEV A.M. – Redaksiya Şurasının sədri – Milli Aviasiya Akademiyasının rektoru, akademik, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru.

ABBASBƏYLİ A.N. – Bakı Dövlət Universiteti Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müdiri, professor, tarix elmləri doktoru.

EMİNƏ YAZICIOĞLU – İstanbul Universiteti Hüquq fakültəsinin professoru, hüquq elmləri doktoru.

MALEYEV Y.N. – RF XİN Diplomatıya Akademiyasının kafedra müdiri, professor, hüquq elmləri doktoru.

TİMÇENKO L.D. – Ukrayna Dövlət Vergi Xidməti Akademiyası Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin rəisi, professor, hüquq elmləri doktoru.

VALEYEV R.M. – Kazan Dövlət Universitetinin professoru, hüquq elmləri doktoru.

ƏLİYEV Ə.İ. – Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin dekani, professor, hüquq elmləri doktoru.

HÜSEYNOV L. H. – AR MM Aparatı Dövlət qulluğu üzrə qanunvericilik şöbəsinin müdiri, professor, hüquq elmləri doktoru.

VƏLİYEV İ.V. – AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun «Cinayət hüququ və cinayət prosesi» şöbəsinin müdiri, professor, hüquq elmləri doktoru.

ZEYNALOV R.M. – Beynəlxalq Yol Polisi və Nəqliyyat Təşkilatı Assambleyasının üzvü, AR NK YHTK-nın sədr müavini, AR DİN BDYPİ-nin rəisi, polis general-mayoru.

ABBASOV İ.M. – Bakı Biznes Universitetinin rektoru, professor, iqtisad elmləri doktoru.

MƏMMƏDOV H.Ə. – Azərbaycan Texniki Universitetinin rektoru, professor, texnika elmləri doktoru.

QULİYEV İ.O. – Milli Aviasiya Akademiyası Hüquqşünaslıq kafedrasının müdiri, professor, hüquq elmləri doktoru.

MƏMMƏDOV R.F. – Bakı Dövlət Universiteti Beynəlxalq ümumi hüquq kafedrasının müdiri, professor, hüquq elmləri doktoru.

ƏFƏNDİYEV O.F. – Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Hüquq kafedrası, professor, hüquq elmləri doktoru.

ƏLİYEV E.Ə. – Azərbaycan Respublikası DİN BDYPİ-nin əməkdaşı, Beynəlxalq Nəqliyyat Akademiyasının həqiqi üzvü, dosent, hüquq elmləri doktoru.

№ 4(44)

2004-cü ilin dekabr
ayından çıxır.

Təsisçilər:

- Milli Aviasiya Akademiyası;
- Azərbaycan Beynəlxalq Avtomobil Daşıyıcıları Assosiasiyası (ABADA) İctimai Birliyi;
- Əliyev E.Ə.

*Müəlliflə redaksiyanın
mövqeyi uyğun olmaya bilər.*

**Göndərilən əlyazmalar,
fotolar geri qaytarılmır.**

Redaksiyanın ünvanı:

**Bakı şəhəri,
Yasamal rayonu,
Yeni Yasamal y/sahəsi,
Ş.Bünyadzadə küçəsi, 12**

Tel.: +994124388789
mob.: +994503225298
+99450210-24-42

vebsayt:

www.intranslaw.org

www.intranslaw.az

Elektron poçt:

intranslaw@rambler.ru

transportlaw@intranslaw.com

REDAKSİYA HEYƏTİNİN ÜZVLƏRİ:

Baş redaktor — **ƏLİYEVƏ İ.M.** — ADU-nun kafedra müdiri, filologiya elmləri doktoru.

Məsul redaktor — **MƏMMƏDOV Ə.Q.** — BDU Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ kafedrasının müdür əvəzi, dosent, hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru.

Baş redaktorun müavini — **HACIYEV E.A.** — AR DNS SOCAR – KPŞ MMC Marketing Departamentinin rəisi, hüquqşünas, BNA-nın həqiqi üzvü.

Böyük redaktorlar — **ABBASOV A.Q.** — BDU-nun «İngilis dili» kafedrasının müdiri, dosent, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru.

— **AĞAKIŞIYEV Ə.Y.** — BDU-nun baş müəllimi, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru.

Redaktorlar — **NƏZİROV Q.H.** — «Azərbaycan Dəmir Yolları» Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin sədr müavini, texnika elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, əməkdar mühəndis, dosent.

— **VƏLİYEV E.T.** — AR VN Xüsusi Rejimli Vergi Xidməti Departamentinin baş dövlət vergi müfəttişi, kiçik vergi xidməti müşaviri, hüquqşünas.

— **BAĞIROV F.T.** — «AZAL» QSC Aviasiya Təhlükəsizliyi İdarəsinin şöbə rəisi.

— **ƏLİYEV E.E.** — Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, əməkdaş, hüquqşünas.

— **HACIYEVƏ G.E.** — kompüter və informasiya üzrə aparıcı mütəxəssis.

— **ƏLİYEVƏ F.E.** — inzibatçı, BDU BXH və Avropa hüququ kafedrasının müəllimi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi Şəxslərin Dövlət Qeydiyyatı üzrə Bakı Bölgə Şöbəsində 16 sentyabr 2004-cü il tarixdə dövlət qeydiyyatına alınmışdır (01 iyun 2006-cı il tarixli dəyişikliklərlə).

ŞƏHADƏTNAMƏ: 0104-P72-40981

22 dekabr 2016-cı il tarixdə 192 səhifə həcmində çap olunmuşdur.
Tirajı 300 ədəd.

2016

IV RÜB

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ ПРИ НОВОМ МИРОПОРЯДКЕ

Проф.А.Н.Аббасбейли
Бакинский Государственный Уни-
верситет.

В статье со стороны автора рассматривается вопрос о мульти-культурализме при новом миропорядке. Отмечается, что в современных условиях, несмотря на все политические, национальные и культурные особенности, человечество живет некоей общей жизнью, они регулярно сообщаются между собой.

Ключевые слова: мир, мультикультурализм, нации, культура, христиан, мусульман, диалог, религия, цивилизация, пространство.

В контексте политических процессов, протекающих в современном мире и существующих глобальных тенденций понятие мультикультурализма приобретает все большую актуальность. Если взглянуть на историю человечества, то увидим, что межкультурный диалог в той или иной степени проник в жизнедеятельность людей начиная с первобытно-общинного строя. Степень использования диалога для достижения взаимопонимания или наоборот при возникновении противоречий в обществе оказывало

существенное влияние на его дальнейшее развитие. Возможность человека разделить свои чувства и ощущения с другими выступает важным фактором его физического и умственного здоровья. Таким образом, общение народов, проживающих в различных регионах планеты, которые отличаются разнообразием климатических и географических условий, обуславливает взаимопонимание, мир и существование общества в целом. Неслучайно, что древнегреческие философы Сократ, Аристотель, Платон и др. высказывались о нравственной культуре, разнообразии мнений, признании общечеловеческих принципов, подобные идеи звучат по сей день. В этом смысле мультикультуральный диалог и сегодня сохраняет свой приоритет на мировом уровне.

Сегодня мы живем в таких условиях, когда на смену философии жизни наций и народов приходит философия сосуществования народов, религий, культур, населяющих обширную географическую территорию. Подобные тенденции в условиях глобализации способствуют интеграции различных наций, их культур и взаимопониманию. Однако независимо от названия, этот процесс неизбежен. Ныне человечество проживает такую стадию, когда будущее мира зависит от межкультурных взаимоотношений. Народы должны признать друг за другом право

на существование, проявлять взаимное уважение, терпимость и понять ответственность за соблюдение принципов сосуществования в современном мире. В противном случае, катастрофу не избежать.

В XX веке начался новый этап в развитии человечества. «Впервые в истории человечества мы находимся в условиях единого исторического процесса, охватившего всю биосферу планеты. Как раз закончились сложные, частью в течение ряда поколений независимо и замкнуто шедшие исторические процессы, которые, в конце концов, в нашем XX ст. создали единое и неразрывно связанное целое», - отмечал В. Вернадский.

В современных условиях, несмотря на все политические, национальные и культурные особенности, человечество живет некой общей жизнью, они регулярно сообщаются между собой. Запад и Восток, Север и Юг, христианство, ислам, буддизм находятся в постоянном общении.

В начавшемся XXI веке все большее значение стал приобретать межкультурный диалог. Межкультурный и межрелигиозный диалог между разными народами и нациями – это начало нового этапа к будущему. Диалог по международным проблемам, по различным вопросам культур и цивилизаций обуславливает устранение непонимания, сближает позиции и создает почву для большего обеспечения прав наций и народов путем установления равноправия и мира на международной арене. Особую актуальность приобретает распространение культурных стандартов, сохранение этнокультурного многообразия

и самобытных традиций в сочетании с развитием мультикультурализма и контактов.

Вся история человечества по сути своей построена на мультикультуральном диалоге. Диалог пронизывает всю нашу жизнь. Межкультурный диалог – это потребность во взаимодействии, взаимопомощи, взаимообогащении. В этом смысле мультикультурализм выступает как объективная необходимость и условие развития культур. В диалоге культур предполагается взаимопонимание. А во взаимопонимании предполагается единство, сходство, тождество. То есть мультикультуральный процесс возможен лишь на основе взаимопонимания, с учетом особенностей обычаев, традиций и культур каждого народа. А общим, объединяющим все человеческое, является их единство, положенное в сущность человека. Взаимопонимание народов, наций и культур веками обеспечивала сложное единство всего человечества.

Необходимо еще раз подчеркнуть, что диалог между разными культурами может быть достигнут лишь на основе взаимопонимания. Как на уровне национальном культура является стержнем любого государства-нации, так и на глобальном уровне международное культурно-гуманитарное сотрудничество является эффективным средством для всего цивилизационного мира.

Мультикультурализм был и остается одним из главных аспектов в развитии человеческой цивилизации в целом. На протяжении веков и тысячелетий происходило взаимообогащение культур, раз-

ных этносов, из которых складывалась мировая цивилизация.

Скачкообразный процесс взаимодействия, межкультурного диалога носит длительный, многоступенчатый, сложный характер. Это происходит, потому что не все составные части национальных культур способны равномерно усвоить накопленные человечеством ценности. Наиболее активный процесс диалога культур происходит при усвоении близких тому или иному типу национального мышления художественных ценностей. Многие, конечно, зависят от соотношения стадий развития культуры, от накопленного опыта. Внутри каждой национальной культуры дифференцированно развиваются различные компоненты культуры других народов, наций и континентов.

В силу ряда обстоятельств в современном мире межкультурный диалог более усложнился. С взаимодействием культур разных народов связаны и современные проявления фундаментальных проблем. Особенность решения этих проблем состоит в систематическом диалоге разных культур. Решение подобных проблем предполагает некую глобализацию взаимодействия культур как в пространстве, так и во времени. При этом происходит самореализация каждой культуры через взаимодействие всех с каждой. Механизм взаимодействия культур неоднобразен. Вместе с тем взаимодействие культур это способ сохранения культурного многообразия. С другой стороны, культурная замкнутость ведет к застою и далее к ее гибели. Современные культуры народов

сформировались в результате многолетнего культурного взаимодействия.

«Белая книга по межкультурному диалогу» (принята 7 мая 2008 года на 118-й сессии Комитета министров Совета Европы) обозначает международный аспект межкультурного диалога. В ней говорится, что «современная геополитическая ситуация иногда описывается как существование взаимоисключающих цивилизаций, борющихся за относительные экономические и политические преимущества в ущерб друг другу. Концепция межкультурного диалога может помочь преодолеть стереотипы, вытекающие из такого взгляда на мир, потому что она подчеркивает, что в условиях глобализации ... культурные самоидентификации становятся все более сложными. Они накладываются одна на другую и содержат элементы из множества разных источников. Наполнение международных отношений духом межкультурного диалога является продуктивным в этих новых условиях. Таким образом, межкультурный диалог может способствовать предотвращению и урегулированию конфликтов и оказывать поддержку примирению и восстановлению общественного доверия».

Идеи, заложенные в «Белой книге», суммированы в заключительном разделе, где говорится, что: «Межкультурный диалог является решающей составляющей в построении новой социальной и культурной модели для быстроразвивающейся Европы».

Современная глобализирующаяся Европа охвачена идеями плюрализма, со-

циальной сплоченности, всеобъемлющей защиты прав человека. Эти ценности являются основой, на которой строится всеобщая политика в интересах содействия межкультурному диалогу. Мультикультурализм - одно из ключевых понятий международной политики. Он рассматривается как основа для применения ценностей культурного многообразия в повседневной жизни, как средство для использования в рамках окружающих сообществ тех возможностей, которые обусловлены наличием широкого разнообразия культур. Мультикультуральный процесс может рассматриваться также как профилактический метод предотвращения конфликтов внутри общества, как политический ответ на угрозы, вызванные культурным многообразием, как противодействие социальному расслоению, стереотипам, расизму и дискриминации. Все это начало свое отражение в Европе с увеличения потока беженцев с Ближнего Востока и Северной Африки.

Совет Европы и входящие в него государства-члены, начиная с 1949 года, с момента основания организации, и особенно с 1990-ых годов, начали предпринимать все более энергичные шаги в целях приспособления обществ к вызовам растущего культурного многообразия.

Данные вызовы обусловлены не только наличием этнических меньшинств, но и влиянием глобализации и все более увеличивающихся потоков миграции на континент и в пределах его границ. Обращение к понятию многообразия стало для международного сообщества неотложной задачей. Все общества, с одной стороны,

должны стремиться признавать и уважать культурное многообразие, содействовать социальной сплоченности и, с другой стороны, устанавливать взаимное доверие в социуме. Главы государств и правительств Совета Европы, собравшиеся на Третьем Саммите в Варшаве в 2005 году, заявили о своей решимости обеспечить, чтобы «наше многообразие стало источником взаимного обогащения», содействовать политическому, межкультурному и межрелигиозному диалогу.

Межкультурный диалог, наряду с плюрализмом и толерантностью, является действенным средством для преодоления вызовов современности – инструментом, правильному использованию которого должны учиться государственные органы власти на всех уровнях, гражданское общество, религиозные общины, средства массовой информации, частные предприятия и отдельные лица.

«Декларация Фаро» – это краеугольная основа стратегии Совета Европы в целях содействия межкультурному диалогу. В этом основополагающем документе впервые излагаются основные принципы и перспективные компоненты будущих мероприятий поддержки межкультурного диалога.

Государства-члены СЕ выразили общее соглашение в том, что политика в области межкультурного диалога должна охватывать различные сферы: культура, молодежь, иммиграция и образование, городское планирование и безопасность, средства массовой информации и социальные услуги. Межкультурный диалог должен базироваться на общих ценностях. Кроме

того, достижение межкультурного диалога должно рассматриваться в качестве общей задачи государственных и неправительственных структур, групп, а также отдельных лиц.

«Декларация Фаро» способствовала появлению «Белой книги» по межкультурному диалогу». «Белая книга» открывает свободный доступ к правовым и политическим стандартам Совета Европы по ряду областей, связанных с темой межкультурного диалога. Вместе с тем, документ отражает интересы различных групп, которые осуществляют повседневное взаимодействие между культурами.

Обобщение позиций всех действующих лиц и сторон в одном документе предоставляет возможность Совету Европы, государственным и неправительственным сторонам сформулировать четкое понимание роли межкультурного диалога в поддержке ценностей многообразия и одновременно в обеспечении социальной сплоченности, долгосрочные перспективы в этой сфере.

«Белая книга», по сути, закрепляет четыре основные принципы. Основная идея связана с ценностной основой межкультурного диалога. В ней высказывается убежденность в том, что проявление уважения в отношении представителей разных культур и, с другой стороны, содействие социальной сплоченности могут быть успешными тогда, когда политика основывается на универсальных правах и основных свободах человека. Они являются общим знаменателем, на котором держатся современные общества. Права и свободы определяют дух политических

институтов и политическую культуру, гарантируют основное социальное доверие. Они образуют европейское ценностное согласие.

Анализ подтверждает, что мультикультурализм требует свободы и способности самовыражения, а также готовности и возможности прислушиваться к мнениям других. Диалог между разными культурами и цивилизациями преследует цель развивать глубинное понимание многообразного видения мира и реального окружения, увеличивать участие или свободу выбора, содействовать равенству и человеческому достоинству, усиливать творческие процессы и совместные мероприятия и содействовать способности отдельных лиц и обществ самим, через уважительный диалог с другими, совершенствоваться и изменяться.

Вместе с тем, мультикультурализм может выполнять также различные цели, выступая как действенное средство общения и примирения. Он важен для того, чтобы предупреждать конфликты и предотвращать эскалацию напряженности, бороться с предубеждениями и стереотипами в государственном и политическом развитии и облегчать создание объединений через разные культурные и религиозные общины.

Важное значение в диалоге между цивилизациями имеет религиозное измерение. Религиозная принадлежность часто общественностью рассматривается как очевидный источник межкультурных конфликтов в современных обществах. Особенно это касается иммигрантов из числа мусульман, которые испытывают на себе

проявления серьезной дискриминации в повседневной жизни в различных частях Европы, что с особой силой проявилось в Европе в начале XXI века, которое нашло свое отражение в массовых выступлениях против иммигрантов в Германии, Франции, Бельгии и т.д. Однако религия как таковая не может служить обязательным источником конфликтов. При культурной идентификации религиозное измерение имеет существенное значение, в том числе в мультикультуральном аспекте. Частью богатого мирового культурного наследия является множество религиозных концепций о смысле жизни. Христианство, иудаизм, ислам, буддизм и другие религиозные направления со всеми своими внутренними особенностями образуют неотъемлемые составные части всемирной истории. Но всякий, признающий свою принадлежность к какой-либо религии, отличается комплексной идентификацией, которая определяется не только религией. Поэтому религиозное соизмерение лучше всего не отделять от других аспектов мультикультурализма. Более того, к этому измерению должны обращаться в том же самом духе толерантности и открытости.

Мультикультурализм предусматривает активное взаимодействие равноправных субъектов. Взаимодействие культур и цивилизаций также опирается на определенные культурные ценности. Сегодня межкультурный диалог выполняет важную функцию как значимая политическая ценность и гарант мира. Указанный процесс имеет особое значение для региона, в котором находится Азербайджан. Наш

регион серьезно нуждается в перспективном сотрудничестве культур, наций и религий на основе ценностей толерантности. С учетом этой потребности правительство Азербайджана придает важную роль пропаганде мультикультурализма. В последние годы наша страна принимает активное участие в развитии диалога между народами мира. Сегодня Азербайджан, обладающий реальными географическими и геокультурными возможностями, является единственным государством, являющимся одновременно членом и Совета Европы, и ИСЕСКО. Азербайджан поддерживает крепкие дружеские отношения и с исламскими государствами, и со странами Запада. Наряду с этим, Азербайджан является толерантной страной, в которой исторически в дружеских и братских условиях сосуществуют люди, принадлежащие к разным этносам и нациям, исповедующие разные религии. Проведение в столице Азербайджана различных мероприятий в области межкультурного диалога в последние годы является тому наглядным подтверждением. Всемирный Форум Межкультурного Диалога, проводимый в нашей столице начиная с 2011 года через каждые два года обусловлен не только геополитическим значением нашей республики, а также тем, что наша страна известна как край толерантности, в которой исторически в дружественных и братских условиях сосуществуют люди, принадлежащие к разным этносам и нациям, исповедующие разные религии.

Неопровержимым фактом является то, что в Азербайджане национальная и религиозная терпимость, толерантность на-

ходятся на высоком уровне. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики об объявлении 2016 года в Азербайджанской Республике «Годом мультикультурализма» – очередной важный шаг в этом направлении. В Распоряжении особенно подчеркивается: «Расположенный на историческом Шелковом пути Азербайджан, являясь пространством слияния различных цивилизаций, испокон веков был известен как край, где сформировалась среда национально-культурного разнообразия, представители отдельных национальностей и конфессий живут в условиях мира, спокойствия, взаимопонимания и диалога. В нашей стране мультикультурализм стал уже образом жизни, не имеющим альтернативы. Создание Бакинского Международного центра мультикультурализма является наглядным примером того, что проводимая в нашей республике на современном этапе политика и сегодня остается приверженной принципам толерантности. Принятие решения о проведении в 2016 году в городе Баку 7-го Глобального форума Альянса цивилизаций Организации Объединенных Наций является реальным выражением отношения стран мира к мультикультуральной среде в Азербайджане».

Одним из приоритетных направлений соответствующей государственной политики является научно-теоретическое исследование идеи мультикультурализма, пропагандирование связанных с ней ценностей. При изучении проблем мультикультурализма необходимо глубоко исследовать его историческую эволюцию и современные перспективы, вопросы то-

лерантности, уважения к чужим культурам, предотвращения конфликтов посредством межкультурного диалога.

ЛИТЕРАТУРА

1. İlham Əliyev. Azərbaycanca multikulturalizm ənənələrinin qorunub saxlanması, daha da inkişaf etdirilməsi və geniş təbliğ olunması məqsədilə 2016-cı ilin ölkəmizdə "Multikulturalizm ili" elan edilməsi haqqında Sərəncam/ www.president.az/articles/17437
2. İlham Əliyev. Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun açılışında nitq (Bakı, 7 aprel, 2011-ci il) / <http://president.az/articles/1845>
3. Ramiz Mehdiyev: "Vətənpərvərlik, milli dövlətçiliyə sədaqət, milli maraqlar uğrunda prinsipiiallıq KİV-lərin fəaliyyətinin başlıca elementlərini təşkil etməlidir" (Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi ilə bağlı bir sıra aktual məsələlərin müzakirəsinə həsr olunmuş müşavirədə məruzə) / http://azertag.az/xeber/Ramiz_Mehdiyev_Vetenperverlik_milli_dovletchiliye_sedaqet_milli_maraqlar_ugrunda_prinsipiialliq_KIV_lerin_fealiyyetinin_baslica_elementlerini_teskil_etmelidir-791939
4. Рамиз Мехтиев. Определяя стратегию развития: курс на модернизацию» Баку, 2008
5. «Белая книга» по межкультурному диалогу. – М., 2009.
6. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. – М., 1998.
7. Сайко Э.В. О природе и пространстве "действия" диалога // Социокультурное пространство диалога. – М., 1999.
8. Хафизова К. Восточная и Центральная Азия в диалоге цивилизаций // Новый миропорядок. – «Журнал Экономические стратегии - Центральная Азия». – М., 2007, № 5.
9. The Festival on Cultural Diversity and Dialogue in Central Asia. (Фестиваль «Культурное разнообразие и диалог в Центральной Азии»). – Paris, 2005.

**MULTİKULTURALİZM YENİ DÜNYA
QAYDASINDA****Prof. A.N.Abbasbəyli**

“Multikulturalizm yeni dünya qaydasında” mövzusunda məqaləsində multikulturalizmin mahiyyəti və bəşəriyyətin müasir inkişafında əhəmiyyəti açılib göstərilir.

Müəllif müxtəlif xalqların, mədəniyyət və dinlərin dinc yanaşı yaşamasında multikulturalizmin vəziyyəti, yeri və rolunu təhlil edir.

Açar sözlər: dünya, multikulturalizm, millətlər, mədəniyyət, xristian, müsəlman, dialoq, din, sivilizasiya, məkan.

**MULTICULTURALISM IN THE
NEW WORLD ORDER****Professor A.N.Abbasbeyli**

The article by reveals the essence of multiculturalism and its importance for modern human development.

The author analyzes the state of the place and role of multiculturalism in the peaceful coexistence of different peoples, cultures and religions.

Key words: world, multiculturalism, nations, culture, christian, muslim, dialog, religion, civilization, place.

ATƏT VƏ SOSIAL HÜQUQLARIN MÜDAFİƏSİ

Şəhriyar Əliyev,
BDU “Beynəlxalq ümumi hüquq kafedrasının” dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

e-mail: a-etibar@rambler.ru

Məqalə özündə ATƏT çərçivəsində sosial hüquqların müdafiəsi məsələlərini ehtiva edir ki, burada sosial hüquqların beynəlxalq aləmdə təşəkkül tapması və tənzimlənməsi, o cümlədən sosial hüquqların müdafiəsinin təmin edilməsi sahəsində hüquqi və nəzarət mexanizmlərinin yaradılması və inkişafı, bu sahədə əməkdaşlığın möhkəmlənməsində nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlardan biri kimi ATƏT-in mühüm rolundan bəhs edilir. Həmçinin ATƏT Minsk qrupunun fəaliyyəti də nəzərdən keçirilmişdir.

Əsas sözlər: sosial hüquqlar, ATƏT, fundamental normalar, beynəlxalq əməkdaşlıq.

ATƏT nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlardan biri kimi sosial hüquqların beynəlxalq aləmdə təşəkkül tapması və tənzimlənməsi, o cümlədən sosial hüquqların müdafiəsinin təmin edilməsi sahəsində hüquqi və nəzarət mexanizmlərinin yaradılması və inkişafı, bu sahədə əməkdaşlığın möhkəmlənməsində mühüm rol oynayır. Helsinki Yekun Aktı, Yeni Avropa üçün Xartiya və ona Əlavə Sənəd (1990), “Dəyişikliklər dövrünün çağırışı” Bəyannaməsi (1992), ATƏT-in quruluşu və fəaliyyətinin əsas istiqamətləri üzrə qərarlar Paketi, habelə Budapeşt Müşavirəsi (1994) ATƏT-

in təsis sənədləri sayılır (3, s.241). ATƏT çərçivəsində nəzərdən keçirilən insan hüquqları məsələsi demək olar ki, onun “insan meyarı” adlanan hissəsini təşkil edir (7, s.116-118) ki, bu da rəsmi olaraq 1989-cu

ildə Vyana görüşlərinin Yekun aktında tətbiq edilmiş və ATƏT-in yurisdiksiyasına aid olan insan hüquqları və əsas azadlıqlar, insan əlaqələri və humanitar xarakterli digər məsələləri əhatə edən məsələlər üçün ümumi anlayış kimi istifadə olunur.

Helsinki Yekun Aktının dörd əsas bölməsindən biri məhz insan hüquqları və Avropa ölkələrinin humanitar əməkdaşlığına aiddir. Bu akt insan hü-

quqları sahəsində Avropa ölkələri, ABŞ və Kanadanın səmərəli əməkdaşlığının artıq neçə illər davam edən inkişafının əsası (2,s.528) kimi insanlar arasında əlaqə, məlumat, mədəniyyət, təhsil də daxil olmaqla insan hüquqlarına aid olan müxtəlif sahələrdə dövlətlərin konkret əməkdaşlıq formalarını və istiqamətini müəyyən edir (4, s.208). Bu sənəddə üzv-dövlətlər sosial hüquqlara dair bir sıra vəzifələr müəyyənləşdirmişlər. Belə ki, Yekun Aktın insan hüquqlarına dair 7-ci prinsipində qeyd olunur ki, üzv-dövlətlər insan şəxsiyyətinə xas olan və onun azad və tam inkişafı üçün əhəmiyyətli olan ləyaqətindən irəli gələn iqtisadi, sosial, mədəni və digər hüquq və azadlıqlarını təşviq və effektiv həyata keçirilməsinə kömək edəcəkdir. Onlar birgə əməkdaşlıq ruhunda say göstərərək iqtisadi, elmi, texniki, sosial,

mədəni və humanitar sahələrin nailiyyətlərindən və faydalarından istifadə edərək xalqların rifahının yaxşılaşdırılması, onların istəklərinin həyata keçirilməsinə cəhd edəcəklər. Onlar bu faydaların hər kəs üçün mümkün edilməsi yolunda mühüm addımlar ataraq iqtisadi inkişaf səviyyəsinin dəyişikliyi baxımından hər kəsin, xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrin maraqlarını nəzərə alacaqlar (6,s.160).

İştirakçı-dövlətlər 1983-cü ildə Avropada təhlükəsizliyə dair qəbul etdikləri Madrid görüşlərinin Yekun sənədinin prinsipləri sırasında sosial hüquqlara dair müddəalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Burada qeyd olunur ki, iştirakçı-dövlətlər iqtisadi, sosial, mədəni və digər insan hüquqları və əsas azadlıqlar sahəsində öz qanun və inzibati qaydalarını təkmilləşdirmək əzmində olduqlarını bəyan edərək bu hüquq və azadlıqların effektiv həyata keçirilməsinin təmin olunmasında qərarlıdırlar (5, s.393-398). ATƏM-in 1986-cı ildə qəbul edilmiş yekun sənədinə əlavə edilmiş "ATƏM-in insan meyarı" adlı bölməsi bu çərçivədə insan hüquqlarının müdafiəsinin əhəmiyyətini daha da artırmışdır.

1989-cu ildə sosial hüquqları özündə əhatə edən Vyana Yekun Aktında qeyd edilmişdir ki, iştirakçı-dövlətlər: iqtisadi, sosial, mədəni və digər hüquq və azadlıqların böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini və bu hüquqların lazımı vasitələrlə tam həyata keçirilməli olduğunu qəbul edirlər; iqtisadi, sosial, mədəni və digər insan hüquqları və azadlıqları sahəsində öz qanunlarını, inzibati qayda və siyasətlərini təkmilləşdirərək bu qaydaları təcürbədə tətbiq edəcəklər; İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta və digər müvafiq beynəlxalq aktlara qoşulmayan üzv-ölkələrə münasibətdə onların qo-

şulması barədə məsələləri nəzərdən keçirəcəklər. Həmçinin iştirakçı-dövlətlər təsdiq edirlər ki, mülki və siyasi hüquqlar qədər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların inkişafına kömək edilməsi hər bir fərdin şəxsi ləyaqəti üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də onlar bütün müvafiq vasitələrlə, xüsusən qanunvericilik tədbirlərinin qəbul olunması yolu ilə tədricən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam həyata keçirilməsinə nail olmaq məqsədilə öz söylərini davam edəcəklər. Bu baxımdan əmək, mənzil, sosial müdafiə, səhiyyə, təhsil və mədəniyyət sahəsində problemlərə xüsusi diqqət yetiriləcək. Onlar öz ölkələrində bütün hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsində daimi irəliləyişə, həmçinin üzv-dövlətlər arasında və digər ölkələrlə münasibətlərin inkişafına kömək edəcəklər. Bu ona görə vacibdir ki, hər kəs həqiqətən də tam ölçüdə öz iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarından istifadə edə bilsin (12).

1990-cı il noyabrın 19-21-də Parisdə keçirilən ATƏM dövlət və hökumət başçılarının zirvə toplantısında "Paris Xartiyası" qəbul edilmişdir (6, s.82-89). Üç hissədən ibarət olan Paris Xartiyasının "Gələcək üçün istiqamətləndirici prinsiplər" adlı ikinci hissədə: təhlükəsizlik, insan hüquqları, o cümlədən heç bir ayrı-seçkilik olmadan hər kəsin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan istifadə etmək hüququ, iqtisadi, ətraf mühit və mədəniyyət sahəsində xalqların ehtiyac və istəklərinin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan əməkdaşlığın əhatə edəcəyi məsələlər göstərilmişdir. Üçüncü hissədə yeni Avropa üçün ATƏM-in PA-nın yaradılması nəzərdə tutulmuşdur ki, buraya bütün iştirakçı-dövlətlərin parlament üzvləri daxil olmalıdır və bu çərçivədə elə bir xüsusi orqan yaradıla

bilər ki, onlar insanın əsas hüquq və azadlıqlarının ayrı-ayrı pozulma hallarını nəzərdən keçirmək və onlar barədə vacib qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olsun (5, s.393-398).

Avropada iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Bonn konfransının yekun sənədində (1990) üzv-dövlətlər sosial ədalətin müəyyən olunması, həyat və iş şəraitinin yaxşılaşmasına zəmin yaradan siyasətə nail olunmasına və ya həyata keçirilməsinə cəhd göstərəcəklərini bəyan etmişlər. ATƏT-in insan meyarı sahəsində öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün yardım göstərilməsi məqsədilə daimi əsasda fəaliyyət göstərən demokratik təsisatlar və insan hüquqları üzrə Büro yaradılmışdır (3, s.242).

ATƏT çərçivəsində qəbul edilmiş sənədlər qismində 1999-cu il İstanbulda qəbul edilmiş Avropa Təhlükəsizliyi Xartiyasını qeyd etmək yerinə düşərdi (8, s.439). Burada təhlükəsizlik məsələləri ilə yanaşı, insan meyarına da toxunulmuşdur. Xartiyada ATƏT çərçivəsində qəbul edilmiş ümuməhatəli təhlükəsizlik konsepsiyasında insan hüquq və əsas azadlıqlarına hörmət edilməsi, demokratiya və qanunun aliliyi mərkəzi yer tutur (9, s.105). Sənəddə, eyni zamanda, qadın və uşaqların hüquqlarının müdafiəsi məsələlərinə də toxunulmuşdur. Burada qadın və kişi bərabərliyinin həm Təşkilat səviyyəsində, həm də dövlət səviyyəsində siyasətin ayrılmaz tərkib hissəsi olması qeyd olunur. Həmçinin qadın və uşaqlara münasibətdə bütün növ ayrı seçkilik formalarının aradan qaldırılması, onların hüquqlarının həyata keçirilməsinin təmin edilməsi, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin (18 yaşdan aşağı olan şəxslər) hərbi münəcişələrdə iştirakının qadağan olunması üçün görülməli olan tədbirlər barədə söz açılır (1, s.155).

Maastrixt Konfransında (2003) XXI əsrdə təhlükəsizliyə və sabitliyə təhlükə əleyhinə qəbul edilmiş ATƏT Strategiyasında qeyd olunmuşdur ki, sabitliyə və təhlükəsizliyə təhlükə yaradan iqtisadi faktorlardan biri sosial-iqtisadi bərabərsizliyin dərinləşməsi, qanun normalarının olmaması, dövlət və korporativ idarəetmənin zəif fəaliyyəti, korrupsiya, kütləvi yoxsulluq və yüksək işsizlik səviyyəsidir. Bu faktorlar digər ciddi təhlükələrə əlverişli mühit yarada bilər. Ətraf mühitin tənəzzülü, təbii resursların qeyri-sabit istifadəsi, tullantıların məsuliyyətsiz idarə olunması və çirklənmə ekosistemə təsir göstərir və əhalinin sağlamlığı, ölkənin rifahı, sabitliyi və təhlükəsizliyi üçün neqativ nəticələr yaradır. Bu faktorlarla bağlı idarəetmə problemi birbaşa ziyan vurur və eyni zamanda sabit iqtisadi və sosial inkişafın potensialını azaldır. Lazımi idarəetmə və sabit inkişaf sosial əməkdaşlığı və sosial birliyi möhkəmlədən siyasətin və sistemin olmasını nəzərdə tutur. Sənəddə qətiyyətlə deyilir: biz əgəlabatan qiymətlər çərçivəsində tibbi xidmət, pensiya təminatı, təhsil, sosial cəhətdən həssas qrupların adekvat müdafiəsi, sosial təcridolmanın yolverilməzliyi kimi əsas sosial xidmətlərin hər kəs üçün əldə edilməsinin genişlənməsi üzrə səylərimizi əsirgəməyəcəyik; cəmiyyətdə həssas qrupların aşkar edilməsi və məqsədyönlü kömək edilməsi, sosial müdafiənin adekvat və effektiv şəbəkələrinin yaradılması, tibbi xidmət sisteminin möhkəmlənməsi, məşğulluq imkanlarının genişlənməsi və reabilitasiya proqramlarının həyata keçirilməsi yolu ilə sosial şəraitin yaxşılaşması üzrə tədbirlərin qəbul edilməsində qətiyyətliyə; keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması

üzrə mili proqramlar da daxil olmaqla sabit inkişafın təmin olunması və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması siyasətinin reallaşması üzrə iştirakçı-dövlətlərin səylərini dəstəkləyirik. Bu sahədə müvafiq təcrübə və resurslara malik olan beynəlxalq təşkilat və institutlar tərəfindən zəruri məsləhətləşmələr və digər kömək yüksək qiymətləndirilir (10).

ATƏT PA-nın 2 iyul 2014-cü ildə Bakıda keçirilən 23-cü yay sessiyasında müzakirə və qəbul edilən Bakı Bəyannaməsində ATƏT regionunda sosial-iqtisadi hüquqların qorunması və təşviq edilməsi, qaçqın və məcburi köçkünlərin vəziyyəti və digər sosialyönlü məsələlərə toxunulmuş, son onillikdə ATƏT məkanında sosial-iqtisadi vəziyyətin dəyişilməsinin müsbət nəticələri qeyd edilmişdir. Bəyannamədə sosial-iqtisadi faktorların iştirakçı-dövlətlərin sabitliyi, təhlükəsizliyi və rifahı, xüsusən maliyyə-iqtisadi böhran vəziyyətində vətəndaşların sosial-iqtisadi və digər hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi şəraitinə təhdid yarada bilməsi qeyd edilmişdir. Sosial-iqtisadi hüquqlar sahəsində qəbul edilən beynəlxalq sənədlərin müddəalarını, burada əks olunan öhdəlikləri qeyd edərək ATƏT-in PA insan hüquqları konsepsiyasının tərkib hissəsi kimi iqtisadi və sosial hüquqlarının fundamental əhəmiyyətini və bütün müvafiq vasitələrlə bu hüquqların tam həyata keçirilməsinin vacibliyini vurğulamış, ATƏT-lə birgə hökumətləri, parlamentləri, özəl sektorları, vətəndaş cəmiyyəti və digər tərəfdaşları 2015-ci ildən sonrakı dövr üçün inkişaf sahəsində önəmli məsələlərin təmin edilməsinə və Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə nail olunmasına çağırış səsləmişdir. Həmçinin Bəyannamədə iştirakçı-dövlətlərin sosial-iqtisadi qanunvericiliklərini

və inzibati prosedurlarını qəbul etmələrinin, siyasətlərini təkmilləşdirmələrinin və həyata keçirməklərinin, sosial şəraitin yaxşılaşması üzrə konkret tədbirlər görülməsinin vacibliyi vurğulanmışdır. Bu tədbirlər cəmiyyətdə sosial cəhətdən həssas qrupların dəstəklənməsi, sosial təcridin qarşısının alınması, tibbi xidmət, təhsil, pensiya təminatı və məşğulluq imkanları, rehabilitasiya proqramlarının həyata keçirilməsi və digər sosial xidmətlər bazasının genişlənməsi yolu ilə həyata keçirilməlidir (11).

Parlament Assambleyası sabit inkişafın təmin olunması və yoxsulluğun azaldılması üzrə iştirakçı-dövlətlərin səylərini dəstəkləyərək sosial-iqtisadi hüquqların effektiv təmin olunması məsələsində iştirakçı-dövlətlərə kömək edilməsinin vacibliyini vurğulamış, ATƏT məkanında sosial-iqtisadi hüquqların həyata keçirilməsi və təbliği ilə bağlı məsələlərinə ATƏT PA-nın fəaliyyətinin bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilməsini təklif etmişdir.

ATƏT PA ilə AR MM arasında sıx əməkdaşlıq əlaqələri də qurulub və Təşkilatla Azərbaycan arasında münasibətlərin dərinləşdirilməsi üçün ATƏT-in Bakı Ofisinin (10) yaradılması haqqında qərar qəbul olunmuşdur. ATƏT-lə Azərbaycan arasında səmərəli əməkdaşlığın inkişafı ölkəmiz üçün əhəmiyyət kəsb etdiyindən, xüsusi olaraq bu məqsədlə Azərbaycanda ATƏT-in Dostları Qrupu da yaradılmışdır. Azərbaycanla ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (DTİHB) arasında da sıx əməkdaşlıq münasibətləri mövcuddur (13). 1998-ci ildən başlayaraq DTİHB AR Hökuməti ilə fəal əməkdaşlıq aparır və aparılan birgə əməkdaşlıq nəticəsində insan hüquqları, demokratikləşdirmə, qanun aliliyi, qanunvericiliyin

təkmilləşdirilməsi, miqrasiya, gender bərabərliyi və digər sahələrdə bir çox layihələr həyata keçirilib.

Bütün bunlarla bərabər, bu istiqamətdə ATƏT-in fəaliyyətini kifayət qədər səmərəli hesab etmək olmaz. Bunu, əsasən onun fəaliyyətində ikili standartlarla izah etmək olar. Belə ki, AR ATƏT-lə münasibətlərini qarşılıqlı anlaşma şəraitində inkişaf etdirməyə səy göstərdiyi halda, bunun müqabilində adekvat addımlar müşahidə olunmur. Həmçinin ATƏT-in məqsədləri sırasında uzunmüddətli sülhün təmin edilməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılması və insan hüquq və azadlıqların təmin edilməsi istiqamətində səmərəli fəaliyyətin həyata keçirilməsi dayansa da, belə fəaliyyət bugünkü dövrün tələblərinə cavab vermir. “Soyuq müharibə”-nin yumşaldılması məqsədilə fəaliyyətə başlayan ATƏT hazırkı zamanda öz fəaliyyət istiqamətlərini “dövlətlərin ərazi iddiaları” və “işğal siyasətinə” uyğunlaşdırmalı, bu sahədə öz üzərinə götürdüyü missiyanı heç bir ikili standartlara və ayrı-seçkiliyə yol vermədən yerinə yetirməlidir. Artıq 20 ildən artıq bir müddət ərzində ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin “dondurulub” saxlanması, onun əsas məqsədi kimi çıxış edən “sülhün təmin edilməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılması” kimi deyil, əksinə, dövlətlərarası münasibətlərdə ziddiyyətlərin daha da dərinləşməsinə və iqtisadi inkişafın qarşısında duran möhkəm sədd kimi qiymətləndirilməlidir, əlbəttə ki, bu vəziyyət isə münaqişə ərazisində sosial hüquqlara real təhlükə kimi çıxış edir. Hesab edirəm ki, ATƏT Dağlıq Qarabağ probleminin həlli istiqamətində konkret səmərəli fəaliyyət həyata keçirməklə AR-in ölkədə layiqli həyat sə-

viyyəsinin tam təmin edilməsi ilə sosial hüquqların realizəsinə, nəticədə isə sosial dövlət quruculuğunda inkişafına dəstək vermiş olacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Əliyev Ə.İ. Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali və miqrasiya problemləri. Dərslük. Bakı, 2007.
2. İnsan hüquqları. E.A.Lukaşevanın redaktəsi ilə. Tərcümə edən Ş.İ.Əliyev. Bakı, Şirvanşəhr, 2005.
3. Международное право. Учебник. Отв. ред. Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов, М., Международные отношения, 1995.
4. Международное право. Учебник. Под ред. А.И.Микульшина. М., Международные отношения. 2005.
5. Международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы. М., 1993.
6. Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения. Том II. Третье издание. Сборник документов в хронологическом порядке. Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека (БДИПЧ). 2011.
7. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение. Под ред. В.А.Туманова. М., 2000.
8. Charter for European Security. Istanbul, 19 November 1999 // OSCE Yearbook 2000. Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg. – Baden-Baden, 2001.
9. Monika Wohlfeld. The OSCE and Regional Cooperation in Europe // Regionalism in the Post-Cold war World. – GB. Aldershot, 2000.
10. <http://www.osce.org>.
11. <http://www.oscepa.org>.
12. <http://docs.cntd.ru>.
13. <http://strategiya.az/?do=xeber&id=3927>

ОБСЕ И ЗАЩИТА СОЦИАЛЬНЫХ ПРАВ

Шахрияр Алиев,
доцент кафедры "Международное Юющее Право" БГУ,
доктор философии по праву.

В статье рассматриваются вопросы защиты социальных прав в рамках ОБСЕ, где говорится о формировании и регулировании социальных прав на международной арене, в том числе, создании и развитии правовых и контрольных механизмов в области обеспечения защиты социальных прав, о важной роли ОБСЕ как одного из ведущих международных организаций в укреплении сотрудничества в этой области. Кроме того, рассмотрены деятельность Минской группы ОБСЕ.

Ключевые слова: *социальные права, ОБСЕ, основополагающие нормы, международное сотрудничество.*

OSCE AND PROTECTION OF SOCIAL RIGHTS

Shaxriar Aliyev,
the senior lecturer of the International Common Law
of Baku State University, the Doctor of Philosophy in Law.

The article deals with the protection of social rights in the framework of the OSCE, which refers to the formation and regulation of social rights in the international arena, including the creation and development of legal and enforcement mechanisms in the field of protection of social rights, the important role of the OSCE as one of the leading international organizations in strengthening cooperation in this field. In addition, considered the activities of the OSCE Minsk Group.

Key words: social rights, OSCE, basic norms, international cooperation.

ÜMUMDÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATININ TİCARƏTDƏ TEKNİKİ MANEƏLƏRƏ DAİR SAZIŞINDA ŞƏFFAFLIQ VƏ MƏLUMATLANDIRMANIN ƏLAVƏ TƏLƏB KİMİ TƏSBİT EDİLMƏSİ

**Məmişov Himalay Qabil oğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq
fakültəsinin doktorantı.**

e-mail: a-etibar@rambler.ru

Məqalədə əsasən Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olan dövlətlər tərəfindən məhsullara dair texniki qaydaların və rəqlamentlərin hazırlanması zamanı Ticarətdə Texniki Maneələrə dair Saziş çərçivəsində məlumatlandırmanın aparılması qaydaları müzakirə edilir, üzv dövlətlərin hüquq və öhdəlikləri təhlil edilir, həmçinin bu sahədə mövcud praktika araşdırılır və məhkəmə çəkişmələrinin nəticələrinə baxılır.

Əsas sözlər: texniki qaydalar, texniki rəqlament, TBT, ÜTT, məhsul, standart, dərc edilmə, uyğunluğun qiymətləndirilməsi, üzv dövlətlər.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) Ticarətdə Texniki Maneələrə dair Sazişinin (TBT Sazişi) öz mətnində təsbit etdiyi əsas prinsiplər ÜTT-nin Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişində (GATT 1994) də əks olunub. Bu prinsiplər ÜTT-yə üzv olan dövlətlər arasında olan ticarətdə ən əlverişli rejimin tətbiqi öhdəliyinin, milli rejimin tətbiqi öhdəliyinin və beynəlxalq ticarətdə lüzumsuz maneələrin yaradılmasından çə-

kinmək öhdəliyinin müəyyən olunmasından ibarətdir.

“EC-Asbestos” məhkəmə işində ÜTT-nin Apellyasiya Qurumu TBT-Sazişinin GATT 1994-ün müddələrinin tək-milləşdirilməsi məqsədi ilə hazırlanmışını və Sazişin bu mövqeyinə diqqət olunmalı olduğunu bildirir (1).

TBT Sazişinin əsasını təşkil edən müddəalar aşağıdakıların müəyyən edilməsindən ibarətdir: ən əlverişli rejim öhdəliyinin; milli rejim öhdəliyinin; zərurilik tələbinin; beynəlxalq standartların istifadəsi öhdəliyinin. TBT Sazişi əsas öhdəliklərlə yanaşı ÜTT-yə üzv olan dövlətlər üçün əlavə tələblər və öhdəliklər də müəyyən edir. Saziş çərçivəsində müəyyən olunan əlavə tələb və öhdəliklər ÜTT-yə üzv olan dövlətlərə həmin öhdəlikləri yerinə yetirməmək imkanı vermir. Belə bir bölgünün, yəni TBT Sazişi çərçivəsində əsas və əlavə öhdəliklərin bölgüsü ÜTT-nin ümumilikdə özünün yaranması konsepsiyası ilə bağlıdır.

TBT Sazişinin əlavə tələb və öhdəlikləri isə bərabərlik və qarşılıqlı tanıma; məhsula olan tələblər; şəffafliq və məlumatlandırmadan ibarətdir.

TBT Sazişi çərçivəsində əlavə tələb kimi təfəsilatı müəyyən olunan şəffafliq və məlumatlandırma ÜTT-yə üzv olan dövlətlər üçün

xüsusi əhəmiyyətə malik olan öhdəlikdir. Belə ki, müvafiq beynəlxalq standart mövcud olmadıqda və ya ÜTT-yə üzv olan dövlət tərəfindən təklif olunmuş texniki qayda və ya texniki rəqlamentin texniki məzmunu müvafiq beynəlxalq standartların texniki məzmunu ilə uyğun gəlmədikdə və texniki qayda və ya texniki rəqlament ÜTT-yə üzv olan digər dövlətlərin ticarətinə mühüm təsir göstərə bilərsə, ÜTT-yə üzv olan dövlət digər üzv dövlətlərin maraqları naminə TBT Sazişinin 2.9-cu maddəsinə uyğun olaraq aşağıdakıları yerinə yetirməlidir:

- qısa zamanda əvvəlcədən məlumat verilmiş elektron və ya nəşriyyat informasiya vasitələrində ÜTT-yə üzv olan digər dövlətlərdə olan maraqlı tərəflərin təklif edilmiş xüsusi texniki qayda və ya texniki rəqlament barədə məlumatla tanış olmasına imkan verən qaydada elan dərc etdirməlidir;

- ÜTT-yə üzv olan digər dövlətlərə ÜTT Katibliyi vasitəsilə təklif olunmuş texniki qayda və ya texniki rəqlament ilə əhatə olunan məhsullar haqqında, onların məqsədi və əsas səbəbi barədə qısa izahat formasında məlumat verməlidir;

- belə məlumatlar düzəlişlərin hələ də təqdim edilə biləcəyi və rəylərin nəzərə alınə biləcəyi müvafiq erkən dövrdə bildirilməlidir;

- ÜTT-yə üzv olan digər dövlətləri, onların tələbi ilə, təklif olunan texniki qayda və ya texniki rəqlamentin təfsilatları və ya nüsxələri ilə təmin etməli və mümkün olduqda həmin texniki qayda və ya texniki rəqlamentin mahiyyət etibarlı ilə müvafiq beynəlxalq standartlardan fərqlənən hissələrini müəyyən etməlidir;

- ayrı-seçkilik etmədən, ÜTT-yə üzv olan digər dövlətlərə özlərinin yazılı rəylərini vermək üçün lazımı qədər vaxt verməli, tələb olunduqda bu rəyləri müzakirə etməli

və bu rəyləri və müzakirələrin nəticələrini nəzərə almalıdır (2)

Yuxarıda sadalanan öhdəliklərin mahiyyətindən də göründüyü kimi, şəffaflyq və məlumatlandırma öhdəliyi ÜTT-yə üzv olan dövlətlər arasında mövcud olan “ticarətə mühüm təsir” effektinin yaranmasını maksimum dərəcədə azaltmaqdır. “Ticarətə mühüm təsir” prinsipinin nələri əhatə etməsi barədə ÜTT-yə üzv olan dövlətlər arasında yekdil yanaşma mövcud olmadığından, TBT Sazişi ilə bağı Komitə “ticarətə mühüm təsir” konsepsiyasını aydınlaşdırən qərar qəbul etmişdir. Qərarə aşağıdakı kimi deyilir:

“TBT Sazişinin 2.9-cu və 5.6-cı maddələrinin məqsədləri üçün “ÜTT-yə üzv olan digər dövlətlərin ticarətinə mühüm təsiri” konsepsiyası aşağıdakılara təsir edə bilər:

- ayrı-ayrılıqda texniki qayda, texniki rəqlament və ya uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosedurlarına, eləcə də texniki qayda və ya texniki rəqlamentlərlə birlikdə uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosedurlarına;

- spesifik məhsula və ya məhsullar qrupuna və ya ümumilikdə məhsullara;

- ÜTT-yə üzv olan iki və ya daha çox dövlətlər arasında olan ticarətə.

Ticarətə mühüm təsirin texniki qayda və ya texniki rəqlamentlərə təsirini qiymətləndirən zaman ÜTT-yə üzv olan dövlətlər aşağıdakılara təsirləri nəzərə almalıdır:

- ÜTT-yə üzv olan dövlət tərəfindən qəbul edilən texniki qayda və ya texniki rəqlamentin ÜTT-yə üzv olan əlaqədar dövlətlə idxalın və ya ixracın dəyərinə və digər faktorlarına;

- belə idxalın potensial artımına;

- texniki qayda və ya texniki rəqlamentin tələblərinə riayət etməli olan ÜTT-yə üzv olan digər dövlətlərin istehsalçıları üçün yaranə biləcək çətinliklərə.

ÜTT-yə üzv olan digər dövlətlərin ticarətə mühüm təsiri konsepsiyası, eyni zamanda ÜTT-yə üzv olan digər dövlətlərlə olan idxalın həcmimin azalmasına təsirini də daxil etməlidir.” (3).

Texniki qayda və ya texniki rəqlamentin təhlükəsizlik, səhiyyə, ətraf mühitin qorunması və ya milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədi ilə təcili qəbul edilməsi zərurəti yaranarsa, ÜTT-yə üzv olan dövlətlər TBT Sazişinin 2.9-cu maddəsində müəyyən edilmiş məlumatlandırma (və məsləhətləşmə) tələblərindən kənara çıxıb bilər. Sazişin 2.10-cu maddəsi bununla bağlı ÜTT-yə üzv olan dövlətlərə bu imkanı verir, lakin texniki qayda və ya texniki rəqlamentin qəbulundan müəyyən müddət keçdikdən sonra ÜTT-yə üzv olan dövlətlər üçün yenə də məlumatlandırma icraatını başlamaq öhdəliyi yarıdır.

ÜTT-yə üzv olan dövlətlər qəbul olunmuş bütün texniki qayda və ya texniki rəqlamentlərin dərhal dərc olunmasını və ya ÜTT-yə üzv olan digər dövlətlərdə olan maraqlı tərəflərin onlarla tanış olmasına imkan verəcək başqa qaydada onlara çatdırılmasını təmin etməlidirlər. Təxirə salınmaz hallar istisna olmaqla, üzv dövlətlər ixrac edən üzv dövlətlərdə, xüsusilə inkişaf etməkdə olan üzv dövlətlərdə olan istehsalçılara öz məhsullarını və ya istehsal metodlarını idxal edən üzv dövlətin tələblərinə uyğunlaşdırması üçün texniki qayda və ya texniki rəqlamentlərin dərc olunması ilə onların qüvvəyə minməsi arasında ağılabatan vaxt müəyyən etməlidir. Texniki qayda və ya texniki rəqlamentlərin dərc olunması ilə onların qüvvəyə minməsi arasında ağılabatan vaxtın müəyyən edilməsi inkişaf etməkdə olan üzv dövlətlərin mallarını ixrac edən ixracatçıları üçün önəmlidir.

Əlaqədar Məsələlərin və Problemlərin tətbiqi barədə Doha Qərarına görə (4), TBT Sazişi üzrə Komitə 2002-ci ildə Sazişin 2.12-ci maddəsində işlənən “ağılabatan vaxt” sözlərinə izah vermişdir. Həmin izaha görə “ağılabatan vaxt” legitim məqsədlərin yerinə yetirilməsində faydasız olduğu hallar istisna olmaqla, 6 aydan az olmayan müddəti əhatə etməlidir (5).

TBT Sazişinin 3 nömrəli əlavəsinin “L”, “M”, “N” və “O” hissələrinə görə standartı qəbul etməmişdən ən azı 60 gün əvvəl, standartlaşdırma orqanı ÜTT-yə üzv olan dövlətlərin ərazisi daxilində olan maraqlı tərəflərin layihə standartlarına dair rəylərini təqdim etmələri üçün zəruri şərait yaratmalıdır. Təhlükəsizlik, sağlamlıq və ya ətraf mühitin təxirəsalınmaz problemləri baş qaldıran və ya baş qaldırmaq təhlükəsi olan hallarda bu müddət qısaltıla bilər.

Rəyləri təqdim etmək üçün müəyyən olunmuş müddətin başlanmasından gec olmayaraq, standartlaşdırma orqanı şərh üçün müddəti elan etməklə bildiriş dərc etməlidir. Belə bildiriş mümkün olduqda layihə standartın müvafiq beynəlxalq standartlara uyğun gəlib-gəlmədiyini əks etdirməlidir. ÜTT-yə üzv olan dövlətlərin ərazisi daxilində olan hər hansı maraqlı tərəfin tələbi ilə standartlaşdırma orqanı dərhal onun şərhləri üçün təqdim etdiyi layihə standartın nüsxəsini ona təqdim etməli və ya bunu təşkil etməlidir. Bu xidmət üçün tələb olunan xərc verilmənin real dəyərindən ayrı, xarici və daxili tərəflər üçün eyni olmalıdır. Standartlaşdırma orqanı, şərh üçün ayrılan müddətdə alınan şərhləri, standartın gələcək işlənməsini nəzərə almaldır. Bu haqlı Fəaliyyət Məcəlləsini qəbul etmiş standartlaşdırma orqanları vasitəsilə alınan şərhlərə, əgər tələb olunursa, mümkün qədər tez cavab verilməlidir. Cavab müvafiq

beynəlxalq standartlardan yayınmanın nə üçün zəruri olmasının izahını əks etdirməlidir. Qəbul olunmuş standart, dərhal dərc olunmalıdır.

Ən azı hər 6 aydan bir standartlaşdırma orqanı onun adını və ünvanını, onun hal-hazırda hazırladığı standartları və əvvəlki dövrdə onun qəbul etdiyi standartları özündə ehtiva edən iş proqramını dərc etməlidir. Standart onu inkişaf etdirməyə qərar qəbul olunan andan standart qəbul olunanadək hazırlanmalıdır. Xüsusi layihə standartları, tələbə əsasən, ingilis, fransız və ya ispan dillərində təmin edilməlidir. İş proqramının mövcudluğunun elan olunması milli və ya mümkündürsə, standartlaşdırma fəaliyyətlərinin regional nəşrində dərc olunmalıdır.

Beynəlxalq standartlaşdırma təşkilatları tərəfindən qəbul olunan müvafiq tövsiyələr və ya məsləhətlər mövcud deyildirsə, və ya təklif olunan uyğunluğun qiymətləndirilməsi üzrə prosedurun texniki məzmunu beynəlxalq standartlaşdırma təşkilatları tərəfindən qəbul olunan müvafiq məsləhət və tövsiyələrə uyğun gəlmirsə və əgər uyğunluğun qiymətləndirilməsi üzrə prosedur ÜTT-yə üzv olan digər dövlətlərlə olan ticarətə mühüm təsir göstərə bilərsə, ÜTT-yə üzv olan dövlətlər aşağıdakıları etməlidirlər:

– müvafiq erkən dövrdə nəşriyyatda ÜTT-yə üzv olan digər dövlətlərdə olan maraqlı tərəflərin xüsusi uyğunluğu qiymətləndirmə proseduru ilə tanış olmasına imkan verən qaydada elan dərc etdirməlidirlər;

– ÜTT-yə üzv olan dövlətlərə ÜTT-nin Katibliyi vasitəsilə təklif olunmuş uyğunluğu qiymətləndirmə proseduru ilə əhatə olunan məhsullar haqqında, onun məqsədi və əsas səbəbi haqqında qısa izahat formasında məlumat verməlidirlər. Belə məlumatlar düzə-

lişlərin hələ də təqdim edilə biləcəyi və rəylərin nəzərə alın biləcəyi müvafiq erkən dövrdə baş verməlidir;

– ÜTT-yə üzv olan dövlətləri, onların tələbi ilə, təklif olunan prosedurun təfsilatları və ya nüsxələri ilə təmin etmək və mümkün olduqda həmin prosedurun mahiyyət etibarı ilə beynəlxalq standartlaşdırma təşkilatları tərəfindən dərc olunmuş müvafiq məsləhət və ya tövsiyələrdən fərqlənən hissələrini müəyyən etməlidirlər;

– ayrı-seçkilik etmədən, ÜTT-yə üzv olan dövlətlərə özlərinin yazılı rəylərini vermək üçün lazımı vaxt vermək, tələb olunduqda bu rəyləri müzakirə etmək və bu yazılı rəyləri və müzakirələrin nəticələrini nəzərə almalıdırlar.

Müəyyən olunmuş təhlükəsizlik, sağlamlıq, ətraf mühitin mühafizəsi və ya milli təhlükəsizliklə bağlı təxirə salınmaz problemlər ortaya çıxdıqda və ya ÜTT-yə üzv olan dövlət üçün ortaya çıxma təhlükəsi yarandıqda ÜTT-yə üzv olan dövlət prosedur qəbul olunduqdan sonra aşağıdakıları yerinə yetirməklə yuxarıda sadalananlardan imtina edə bilər:

– dərhal ÜTT-yə üzv olan dövlətlərə ÜTT-nin Katibliyi vasitəsilə təxirəsalınmaz problemlərin mahiyyəti, prosedurun məqsədi və əsas səbəbinin qısa izahı göstərilməklə xüsusi prosedur və onun əhatə etdiyi məhsullar barədə məlumat vermək;

– ÜTT-yə üzv olan dövlətlərin tələbi ilə onları prosedur qaydalarının nüsxələri ilə təmin etmək;

– ayrı-seçkilik etmədən, ÜTT-yə üzv olan dövlətlərə özlərinin yazılı rəylərini verməsinə icazə vermək, tələb olunduqda bu rəyləri müzakirə etmək və bu yazılı rəyləri və müzakirələrin nəticələrini nəzərə almaq.

TBT Sazişinin 5.6-cı, 5.7-ci, 5.8-ci və 5.9-cu maddələrinə görə ÜTT-yə üzv olan dövlətlər qəbul olunmuş bütün uyğunluğun qiymətləndirilməsi üzrə prosedurların dərhal dərc olunmasını və ya digər üzv dövlətlərdə olan maraqlı tərəflərin onlarla tanış olmasına imkan vermək üçün başqa qaydada onlara çatdırılmasını təmin etməlidirlər.

Təxirəsalınmaz hallar istisna olmaqla, üzv dövlətlər ixrac edən üzv dövlətlərdə, xüsusilə inkişaf etməkdə olan üzv dövlətlərdə olan istehsalçılara öz məhsullarını və ya istehsal metodlarını idxal edən üzv dövlətin tələblərinə uyğunlaşdırması üçün uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosedurları barədə tələblərin dərc olunması ilə onların qüvvəyə minməsi arasında münasib vaxt müəyyən etməlidirlər.

Hər bir üzv dövlət ÜTT-yə üzv olan dövlətlərdə olan maraqlı tərəflərdən gələn bütün münasib suallara cavab verə biləcək, həmçinin aşağıdakılara dair müvafiq sənədlərlə təmin edəcək sorğu məntəqəsinin mövcud olmasını təmin etməlidir:

– onun ərazisi daxilində mərkəzi və ya yerli hökumət orqanları, texniki qayda və ya texniki rəqlament icra etmək səlahiyyətlərinə malik olan qeyri-hökumət orqanları və ya orqanların üzv dövlət və ya iştirakçısı olduğu regional standartlaşdırma təşkilatları tərəfindən qəbul edilmiş və ya qəbul olunması təklif olunan hər hansı texniki qayda və ya texniki rəqlamentlərə dair;

– onun ərazisi daxilində mərkəzi və ya yerli hökumət orqanları və ya həmin orqanların üzv dövlət və ya iştirakçılığı olduqları regional standartlaşdırma orqanları tərəfindən qəbul olunmuş və ya təklif olunan hər hansı standartlara dair;

– ÜTT-yə üzv olan dövlətlərin ərazisi daxilində mərkəzi və ya yerli hökumət or-

qanları tərəfindən və ya texniki qayda və ya texniki rəqlamenti icra etməyə qanunla müəyyən olunmuş səlahiyyəti olan qeyri-hökumət orqanları tərəfindən və ya həmin orqanların üzvləri və ya iştirakçıları olduqları regional orqanlar tərəfindən həyata keçirilən və ya təklif olunan hər hansı uyğunluğu qiymətləndirmə prosedurlarına dair;

– ÜTT-yə üzv olan dövlətlərin və ya onların ərazisi daxilində olan müvafiq mərkəzi və ya yerli hökumət orqanlarının beynəlxalq və regional standartlaşdırma orqanlarında və uyğunluğu qiymətləndirmə sistemlərində və həmçinin ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlərdə üzvlüyü və iştirakına dair;

– həmçinin, yuxarıda göstərilən sistemlərin və razılaşmaların müddəalarına dair münasib məlumatları təmin etmək imkanına dair;

– dərc olunmuş elanların yerləşdirilməsi və ya belə məlumatın əldə oluna biləcəyi yerin göstərilməsinə dair;

– sorğu məntəqələrinin yerləşdirilməsinə dair (6).

Əgər üzv dövlət hər hansı bir digər ölkə və ya ölkələrlə ticarətə mühüm təsir edə biləcək texniki qayda və ya texniki rəqlamentlər, standartlar və ya uyğunluğu qiymətləndirmə prosedurları ilə bağlı razılığa gələrsə, sazişin tərəfi olan ən azı bir üzv dövlət sazişlə əhatə olunacaq məhsullar haqqında digər üzv dövlətlərə Təşkilatının Katibliyi vasitəsilə xəbər verməlidir və sazişin qısa təsvirini daxil etməlidir. Tələb edildikdə, iştirak edən üzv dövlətlər oxşar sazişlərin məqsədləri və ya bu cür sazişlərdə öz iştirakları barədə digər üzv dövlətlərə məsləhət prosesinə daxil olmağa həvəsləndirilirlər (7).

ÜTT-yə üzv olan dövlət onun üçün TBT Sazişi qüvvəyə mindikdən dərhal sonra TBT Sazişinin həyata keçirilməsi və idarə edilməsinin təmin olunması üçün davam edən

və həyata keçirilmiş tədbirlər barədə TBT Sazişi üzrə Komitəyə məlumat verməlidir. 1995-ci ildən indiyədək ÜTT-yə üzv olan 115 dövlət bu maddəyə istinad edərək ən azı bir dəfə məlumat verib (8).

TBT Sazişinin şəffaf və düzgün tətbiqini təmin etmək məqsədi ilə Saziş üzrə Komitə məlumatlandırma üçün məsləhət və tövsiyə qəbul etmişdir (9).

Rezin məhsullarının markalanması barədə Kolumbiyanın texniki qayda və ya texniki rəqlamentləri barədə Malayziya Respublikası tərəfindən qaldırılmış mübahisə TBT Sazişinin məlumatlandırma və şəffaflyq tələblərinin aydınlaşdırılması üçün yaxşı nümunədir (10). Kolumbiyanın Sosial Məsələlər üzrə Nazirliyi təbii rezin məhsullarının markalanması tələbini özündə əks etdirən texniki qayda və ya texniki rəqlamentin layihəsini hazırlamağı təklif etmişdir. Layihəyə görə təbii rezin məhsullarının üzərində onların istifadəsi zamanı qıcıqlandırma təsiri yarada biləcək effektin ola bilmə ehtimalını əks etdirən yazı olmalı idi. Qeyd edilən texniki qayda və ya texniki rəqlamentin layihəsi barədə Kolumbiya Respublikası TBT Sazişinin 2.9-cu maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq, ÜTT-yə üzv olan dövlətlərə məlumat vermişdir. Malayziya Respublikasının rezin istehsalçıları Kolumbiya Respublikasının hazırladığı layihənin Sazişinin 2.2-ci maddəsinə əsasən elmi baxımdan əsaslandırılmadığını bildirərək, rezin məhsullarının allergiya yaratmaq imkanından uzaq olduğunu ÜTT-nin Katibliyinə bildirmişdilər. Həmçinin, Malayziya Respublikasının rezin istehsalçıları Kolumbiya Respublikasının hazırladığı layihənin TBT Sazişinin 2.4-cü maddəsinin tələblərinə zidd olaraq, beynəlxalq standartların tələblərinin nəzərə alınmadığını diqqətə çatdırmışdılar. Malayziya Respublikası istehsalçılarının mü-

dafiəsi məqsədi ilə məsələ ilə əlaqədar Kolumbiya Respublikasını məlumatlandırmış və TBT Sazişi üzrə Komitədə məsələyə baxılmasını xahiş etmişdir (11). Saziş üzrə Komitənin təcrübəsinə müvafiq olaraq, Kolumbiya Respublikası Hökuməti Malayziya Respublikasının etirazlarına cavab verməli məcburiyyətində idi. Lakin, Kolumbiya Respublikası Hökuməti rəsmi cavab verməməsinə baxmayaraq, o, müvafiq texniki qayda və ya texniki rəqlamentin layihəsindən geri çəkilməmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Gabrielle Marceau and Joel P. Trachtman, "The Technical Barriers to Trade Agreement, the Sanitary and Phytosanitary Measures Agreement, and the General Agreement on Tariffs and Trade: A Map of the World Trade Organization Law of Domestic Regulation of Goods" (2002) 36:5 Journal of World Trade at 814.
2. Committee on Technical Barriers to Trade, Decisions and Recommendations Adopted by the Committee since 1 January 1995. Note by the Secretariat, G/TBT/1/Rev. 8, adopted 23 May 2002.
3. Committee on Technical Barriers to Trade, Decisions and Recommendations Adopted by the Committee since 1 January 1995. Note by the Secretariat, G/TBT/1/Rev. 8, adopted 23 May 2002.
4. Ministerial Conference, Doha Decision on Implementation-Related Issues and Concerns. Decision of 14 November 2001, WT/MIN(01)/17, dated 20 November 2001, para. 5.2.
5. Committee on Technical Barriers to Trade, Decisions and Recommendations Adopted by the Committee since 1 January 1995. Note by the Secretariat, G/TBT/1/Rev. 8, adopted 23 May 2002.

6. TBT Sazişinin 10.1-ci maddəsi; Committee on Technical Barriers to Trade, National Enquiry Points, Note by the Secretariat, G/TBT/ENQ/30, dated 22 June 2007.
7. Note by the Secretariat, G/TBT/10.7/N, dated 19 October 2007.
8. www.wto.org/english/news_e/news07_e/tbt_9nov07_e.htm
9. Committee on Technical Barriers to Trade, Decisions and Recommendations Adopted by the Committee since 1 January 1995. Note by the Secretariat, G/TBT/1/Rev. 8, adopted 23 May 2002.
10. N.Mansor, N.Hasniah Kasim and Y.Sook Lu, "Malaysia: Labelling Regulations on Natural Rubber Condoms and the WTO TBT Agreement", in P.Gallagher, P.Low and A.L.Stoler (eds.), *Managing the Challenges of WTO Participation* (Cambridge University Press, 2005), 337.
11. Committee on Technical Barriers to Trade, Report (2007), G/L/843, dated 21 November 2007.

**ЗАКРЕПЛЕНИЕ ПРОЗРАЧНОСТИ И ИНФОРМИРОВАНИЯ,
КАК ДОПОЛНИТЕЛЬНОЕ ТРЕБОВАНИЕ В СОГЛАШЕНИИ
О ТЕХНИЧЕСКИХ БАРЬЕРАХ В ТОРГОВЛЕ
ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ**

**Мамишов Гималай Габиль оглы,
докторант факультета Права Бакинского Государственного Университета.**

В данной статье рассматриваются вопросы проведения информирования странами-членами ВТО при подготовке технических правил и регламента о продуктах в рамках Соглашения по Техническим Барьерам в Торговле, изучаются права и обязанности стран-членов, а также обсуждается данная практика и прецеденты судебных разбирательств.

Ключевые слова: *технические правила, технический регламент, ТБТ, ВТО, продукт, стандарт, публикация, страны-члены, оценка соответствия.*

**SECURING TRANSPARENCY AND INFORMATION AS TO THE ADDITIONAL
REQUIREMENT IN THE AGREEMENT ON TECHNICAL BARRIERS
TO TRADE OF THE WORLD TRADE ORGANIZATION**

**Mamishov Himalay Gabil,
Ph.D. student of the faculty of law of Baku State University.**

The Article mainly canvasses the issues on informing about new prepared technical rules and regulations by the WTO Member States according to the Agreement on Technical Barriers to Trade, examines the right and obligations of the Member States, scrutinize recent practice and providing case study.

Key words: *technical rules, technical regulations, TBT, WTO, product, standard, publication, conformity assessment, Member States.*

РЕАЛИЗАЦИЯ В НАЦИОНАЛЬНОМ ПРАВЕ И ПРАВОПРИМЕНИ- ТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ЕВРОПЕЙСКОЙ КОНВЕНЦИИ О ЗАЩИТЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ОСНОВНЫХ СВОБОД

Мехрибан Гараева,
диссертант Института по Правам
Человека Национальной Академии
Азербайджанской Республики, судья
Сабунчинского районного суда го-
рода Баку.

e-mail: meqiqar@yandex.com

*В статье со стороны автора рассмат-
ривается вопрос о реализации в национальном
праве и правоприменительной практике Азер-
байджанской Республики Европейской Конвенции
о защите прав человека и основных свобод.*

Ключевые слова: реализация, нацио-
нальное право, защиты прав и свобод
граждан, правоприменительная практика.

В системе защиты конституционных
прав и свобод граждан Азербай-
джанской Республики важная роль отво-
дится правосудию, деятельности судов.
Так, в статье 60 Конституции Азербай-
джанской Республики провозглашается,
что «гарантируется защита прав и свобод
каждого в суде». Это значит, что в совре-
менном демократическом государстве су-
дебной власти отводится довольно важная
роль. Правовое государство должно не
только закреплять перечень основных прав
и свобод человека и гражданина, но и
обеспечить гарантированную защиту от
посягательств на эти права. Судебная за-

щита служит механизмом, который за-
ставляет государство выполнять все свои
обязательства.

Статья 12 Конституции Азербайджан-
ской Республики также провозглашает,
что «Обеспечение прав и свобод человека
и гражданина, достойного уровня жизни
гражданам Азербайджанской
Республики – высшая цель го-
сударства. Права и свободы че-
ловека и гражданина, перечисле-
нные в настоящей Консти-
туции, применяются в соответ-
ствии с международными до-
говорами, стороной которых
является Азербайджанская Рес-
публика».

Исходя из этого суд в пределах компе-
тенции, а также все правоприменители,
вправе и обязаны применять правила меж-
дународных договоров для решения кон-
кретных дел, а физические и юридические
лица вправе прибегать к нормам между-
народного права для защиты своих прав.
Так, согласно статье 151 Конституции
Азербайджанской Республики: «Общепри-
знанные принципы и нормы международ-
ного права и международные договоры
Азербайджанской Республики являются
составной частью её правовой системы.
Если международным договором Азер-
байджанской Республики установлены
иные правила, чем предусмотренные за-
коном, то применяются правила между-
народного договора».

Реализуя положения статьи 12 Конституции, о том, что Азербайджанская Республика есть демократическое государство, в котором человек, его права и свободы являются высшей ценностью, Азербайджанская Республика ратифицировала Законом от 25 декабря 2001 года Европейскую Конвенцию о защите прав человека и основных свобод 1950 года, а также дополнительные протоколы к ней, взяв тем самым на себя важнейшую задачу по приведению всего законодательства в соответствие с европейскими стандартами.

В соответствии со ст. 13 Конвенции защиты в Европейском Суде можно искать только от своего государства: «Каждый, чьи права и свободы, изложенные в настоящей Конвенции, нарушены, располагает эффективными средствами правовой защиты перед национальными властями».

Таким образом в результате признания Азербайджанской Республикой юрисдикции Европейского Суда по правам человека отечественные механизмы судебного контроля за соблюдением прав граждан в республике получили поддержку и в виде международного судебного контроля. Таким образом возникла взаимосвязь между компетенцией национальных судов и Европейского Суда по рассмотрению жалоб на нарушение прав граждан.

Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод – это уникальная система со своим особым механизмом, но его не нужно принимать как единый механизм защиты прав, относя процедуру защиты прав Европейским Судом к «надгосударственному способу защиты прав». Наличие возможности обращения в Европейский суд за защитой нарушенных прав не нарушает традиционную систему внутригосударственной защиты

прав по действующему национальному законодательству. Не следует забывать, что граждане Азербайджанской Республики, имеют так же практическую возможность защищать свои права и в судах Азербайджанской Республики (ст. 26 и 60 Конституции АР). Конституция Азербайджанской Республики не только установила право на судебную защиту любых прав и свобод, но и предусмотрела, как того требует статья 6 Европейской Конвенции, ряд конкретных прав на справедливое судебное разбирательство (ст. 60-68 Конституции АР). Закрепление в Конституции принципиальных ключевых положений, связанных с правом на справедливое правосудие, свидетельствует о том, что Азербайджанская Республика, отдает должное тому значению, которое имеет указанное право в демократическом обществе. Следует обратить внимание и на то, что права на судебную защиту и справедливое судебное разбирательство, согласно ч. 3 ст. 71 Конституции не подлежат ограничению ни при каких обстоятельствах.

Право на судебную защиту – одно из конституционных прав человека и гражданина. Но в отличие от других прав оно является гарантией всех иных прав и свобод человека и гражданина. В этом и заключается его особенность и основная ценность. Поэтому статья 60 Конституции АР гарантирует каждому судебную защиту прав и свобод.

По мнению профессора Е.А. Лукашовой: правосудие – это деятельность суда, осуществляемая в предусмотренном процессуальным законом порядке и заключающаяся в рассмотрении и разрешении конфликтов, связанных с действительным и предполагаемым нарушением норм гражданского, уголовного, административного

и иных отраслей права. Только в судебном процессе гражданин, с одной стороны, и государство, с другой, выступают как равноправные субъекты. Поэтому в зависимости от того, какую судебную систему создает государство и как она повлияет на государственное строительство, зависит и степень защищенности человека от произвола государства и его чиновников.

Еще в недавнем прошлом в СССР, в составе которого была Азербайджанская Республика, интересы государства, а не защита конституционных прав и свобод граждан выступала на первый план, правосудие рассматривалось как «деятельность специальных государственных органов — судов, осуществляемая путем рассмотрения и разрешения в судебных заседаниях в установленных законом порядке гражданских и уголовных дел с целью всемерного укрепления социалистической законности и правопорядка. Деятельность судов при осуществлении правосудия имеет своей задачей защиту от всяких посягательств, закрепленных в Конституции СССР общественного строя СССР, его политической, экономической систем, социально-экономических, политических и личных прав и свобод граждан, прав и законных интересов государственных предприятий, учреждений, кооперативных и общественных организаций».

После приобретения независимости Азербайджаном провозглашение правового государства, объявление прав и свобод человека высшей ценностью общества вызвали необходимость вхождения страны в европейское правовое пространство. Доступ граждан в Европейский Суд по Правам Человека выявил необходимость приведения национального законодательства и правоприменительной практики в соот-

ветствие со стандартами Европейской конвенции по правам человека и основным свободам.

Присоединение Азербайджанской Республики к Европейской Конвенции повлекло за собой признание не только юрисдикции Европейского суда, но и обязательную силу его постановлений и прецедентного права как источника законодательства в нашей правовой системе. Решения Европейского Суда выполняют также функцию предупреждения или пресечения нарушения права. Более того, не только отдельное решение Европейского Суда, но и весь механизм Конвенции в целом предназначен для предотвращения нарушений закрепленных в ней прав. Что касается восстановления нарушенного права, то решения Европейского Суда помогают не столько восстановлению нарушенных прав, сколько предотвращению повторов нарушений.

Осуществляемая в стране реформа судебной системы направлена прежде всего на решение основных целей и задач: обеспечение независимого функционирования судебной власти в рамках правового государства, обеспечение прав граждан на справедливое судебное разбирательство, возможность получения квалифицированной правовой помощи, реализация права на обжалование судебных решений и др.

Как заявил Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев на открытии нового административного здания Шекинского судебного комплекса 4 ноября 2015-го года: «Решения судов должны быть справедливыми. Вообще, в жизни все должно строиться на основе справедливости. Если справедливость нарушается, то, конечно, может возникнуть недовольство, и вообще, позитивное развитие об-

щества столкнется с трудностями. Справедливые решения повышают доверие людей к государству и в то же время регулируют нашу жизнь. Все решения должны быть справедливыми. Именно эту цель преследуют решения, принятые в судебной системе, проводимые реформы. Предвзятого подхода не должно быть. Борьба со случаями коррупции должна вестись еще более серьезно. Словом, судебно-правовая система должна быть максимально прозрачной. Применение в Азербайджане международного опыта в этой области имеет огромное значение, так как в развитых странах мы во многих случаях видим прозрачность судов. Конечно, необоснованные решения могут приниматься в любой стране. Но, если взять в целом, в развитых странах, европейских государствах судебная система прозрачна и справедлива. Это очень важное условие для демократического развития».

На пути вхождения страны в европейское правовое пространство в результате проведенных реформ была построена новая трехступенчатая судебная система, которая в настоящее время состоит из судов первой, апелляционной и кассационной инстанций. Ее совершенство перед ранее действующей системой заключается в том, что при пересмотре дел в апелляционной или кассационной инстанциях появилась возможность исправления фактических и юридических правонарушений, допущенных при рассмотрении дел в судах первой инстанции.

В настоящее время в Азербайджанской Республике в качестве суда первой инстанции функционируют районные (городские) суда, осуществляющие свою деятельность по территориальной юрисдикции военные, местные административно-эко-

номические суды и суды по тяжким преступлениям.

Также был создан новый Апелляционный суд Азербайджанской Республики, а в последующем в результате реформ был преобразован в 6 апелляционных судов в регионах. В то же время Верховный суд Нахичеванской Автономной Республики выполняет функции апелляционного суда в пределах своей юрисдикции. Реформы затронули и Верховный суд, который был переформирован в орган кассационной инстанции, рассматривающий только законность применения правовых норм судами апелляционной инстанции. В настоящее время Верховный суд состоит из четырех коллегий: уголовной, гражданской, коллегии по делам о военных преступлениях и по административно-экономическим спорам.

Конституционный Суд Азербайджанской Республики, являясь высшим конституционным органом правосудия страны, обеспечивает верховенство Азербайджанской Конституции. На основе закона «О Конституционном Суде» создан механизм осуществления права обращения граждан напрямую в Конституционный Суд в связи с восстановлением нарушенных прав и свобод.

Одним из главных преимуществ построения подлинно демократической судебной системы стало создание Судебно-Правового Совета, являющимся органом самоуправления судебной власти, которым в условиях полной прозрачности и объективности были проведены выборы новых судей в соответствии с международными стандартами на основе тестов.

Суды обеспечивают законность, справедливость и свободу в условии независимости судебной власти от других властей.

Самостоятельность и независимость судебной власти необходимы для обеспечения реальной возможности пресечь произвол других властей, защитить права и свободы отдельных граждан, объединений и общества в целом.

Эти основные принципы независимости судебной системы нашли свое отражение в принятом 10 июня 1997 года законе "О судах и судьях", где утверждается целый ряд гарантий независимости судей путем обеспечения их неприкосновенности, несменяемости, личной безопасности, невмешательства в их деятельность, деполитизации, назначения на конкурсной основе, предоставления материальных и социальных гарантий. Независимость судей предполагает подчинение их только закону и не допускает какого-либо ограничения судопроизводства, вмешательства в судебную деятельность, прямого или косвенного воздействия на принятие судьями своих решений.

Одним из путей внедрения европейских стандартов правосудия является широкое использование в национальной судебной практике решений Европейского суда по правам человека, причем касающихся не только Азербайджана.

В связи с этим Указом Президента Азербайджанской Республики «О модернизации судебной системы в Азербайджанской Республике и применении Закона Азербайджанской Республики «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Азербайджанской Республики» от 19 января 2006 года Верховному суду, как и всем судам, было рекомендовано организовать изучение и применение прецедентного права Европейского суда по правам человека, что сыграло

большую роль в применении прецедентного права в судебной практике.

Далее постановлением Пленума Верховного Суда Азербайджанской Республики от 30 марта 2006 года "О применении судами норм Европейской Конвенции "О защите прав человека и основных свобод" и прецедентного права Европейского суда по правам человека» был сделан очередной шаг в области обеспечения правильного и единообразного применения судами правовых норм Конвенции и разъяснения правовых позиций в аспекте постановлений Европейского суда.

В постановлении Пленума было рекомендовано всем судьям применять нормы Европейской Конвенции "О защите прав человека и основных свобод" с учетом практики Страсбургского суда. В настоящее время суды Азербайджанской Республики, издавая свои решения, применяют нормы Конвенции с учетом постановлений Европейского суда, способствуя тем самым предотвращению нарушений Конвенции.

В Верховном суде еженедельно проводятся семинары, в которых принимают участие судьи Верховного суда и нижестоящих судов, где изучаются и комментируются отдельные решения Европейского суда, обсуждаются вопросы, касающиеся распространения судебной практики Европейского суда в судах. При этом судьям изясняется, что ссылка на конкретное решение Европейского суда должна быть действительно актуальной по рассматриваемому делу, а не носила механический характер. Применение решений Европейского суда при рассмотрении конкретного дела, использование его выводов для принятия окончательного решения способствуют качественному правосудию. Таким

образом происходит совершенствование правоприменительной практики судами республики и имплементация норм Конвенции.

Как отметил министр юстиции Азербайджана Фикрет Мамедов, выступая на конференции в Интерлакене на тему «Будущее Европейского суда по правам человека» в связи с реформами Европейского суда по правам человека: «Права человека – это основные ценности, позволяющие нам считать себя людьми. Принятие в 1950 году Европейской конвенции о защите прав человека и создание Европейского суда по правам человека стало большим шагом, предпринятым в сфере создания системы по защите прав человека. Сегодня Европейский суд по правам человека воспринимается многими как последняя надежда. Но мы также понимаем, что этот суд вовсе не считается четвертой инстанцией для национальных судебных систем, и его деятельность строится на принципе солидарности».

Решение Европейского Суда может служить основанием для пересмотра действующего законодательства, не соответствующего Конвенции. Европейский Суд не может признать недействительным правовой акт, принятый соответствующим национальным органом, но его решение может послужить основанием для признания данного акта недействительным со стороны соответствующей национальной инстанции.

В конечном итоге решение Европейского Суда может привести к защите нарушенного права, но во всяком случае для этого требуется решение национальных судебных органов. Это связано с тем, что хотя внутригосударственные судебные органы и международные судебные учреж-

дения тесно взаимодействуют, но не составляют единой системы органов защиты прав.

Так основанием для возникновения у субъектов национального права прав и обязанностей может служить решение суда, а решения Европейского Суда по своему характеру не имеют такого действия на территории Азербайджана, которое бы непосредственно приводило к возникновению, изменению или прекращению прав и обязанностей. Решение Европейского Суда не устанавливает права и обязанности, а констатирует наличие или отсутствие нарушения Конвенции. Последнее слово в деле восстановления нарушенных прав остается, за национальными инстанциями.

Нормы Конвенции воплощены в Конституции и текущем законодательстве и между ними и национальными нормами отсутствуют какие-либо серьезные противоречия. Поэтому при рассмотрении дел национальными судами имеют юридическое значение не ссылка на эти нормы, а учетывание практики Европейского Суда по рассмотрению дел о нарушении прав и опыт реализации положений Конвенции в практике Европейских контрольных органов. С учетом новизны многих норм для национальной правовой системы именно практика Европейского Суда позволяет наполнить их реальным содержанием.

Реализация прецедентного права Совета Европы зависит конечно же и от состояния сотрудничества (взаимодействия) Азербайджанской Республики с Советом Европы, реализации ею обязательств, взятых при вступлении в эту международную организацию.

Так в последние годы путем демократизации некоторых норм происходит тем

самым реализация одного из самых существенных обязательств Азербайджанской Республики – о совершенствовании уголовного, уголовно-исполнительного, уголовно-процессуального, гражданского и гражданско-процессуального законодательства в целях приведения его в соответствие с европейскими стандартами, повышение правоохранительной и правозащитной роли суда, освобождение его от обвинительных функций, расширение круга участников уголовного судопроизводства, прав сторон в суде, обеспечение процессуального равенства.

Благотворное влияние Европейской Конвенции осуществляется посредством инкорпорации ее важнейших положений национальным законодательством. Так в этой связи был принят Конституционный Закон «О регулировании осуществления прав и свобод человека в Азербайджанской Республике» от 24 декабря 2002 года. Также происходит усовершенствование самого национально-правового механизма защиты прав и свобод человека. Так, Законом Азербайджанской Республики «О внесении дополнений и изменений в некоторые законодательные акты» от 11 июня 2004 г. были внесены соответствующие изменения в некоторые законодательные акты Азербайджанской Республики и, тем самым был учрежден институт производства по вновь открывшимся обстоятельствам в связи с нарушениями прав и свобод в гражданском и уголовно- процессуальном законодательстве Азербайджанской Республики. Данное производство предусматривает признание Конституционным Судом Азербайджанской Республики постановлений Верховного Суда Азербайджанской Республики или судебных актов, нарушающих право обращения в суд, несоот-

ветствующими Конституции и законам Азербайджанской Республики как одно из оснований для пересмотра судебных актов по вновь открывшимся обстоятельствам в связи с нарушениями прав и свобод.

В соответствии с внесенными, указанным Законом, дополнениями и изменениями в процессуальное законодательство Пленум Верховного Суда Азербайджанской Республики рассматривает дела только по правовым вопросам, связанными с исполнением постановлений Конституционного Суда Азербайджанской Республики и Европейского Суда по правам человека (ст.431.2. ГПК, ст. 456.2. УПК).

Таким образом институт производства по вновь открывшимся обстоятельствам в связи с нарушениями прав и свобод стал нововведением для национального процессуального законодательства и направлен на устранение нарушений, обнаруженных в судебных актах, посредством соответствующих судебных процедур или на восстановление нарушенных прав и свобод.

В Постановлении Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики «О соответствии пункта 9 части III и пункта 7 части IV Закона Азербайджанской Республики «О внесении дополнений и изменений в некоторые законодательные акты Азербайджанской Республики» № 688-И QD от 11 июня 2004 года части IX статьи 130 Конституции Азербайджанской Республики» от 25 января 2005 г., в котором Конституционный Суд, обосновывая свою позицию по соответствующему делу, сослался на решение Европейского Суда по правам человека по делу «Ryabykh v. Russia» (жалоба N52854/99, ECHR 2003-X, § 63) от 24 июля 2003 г., где отмечается: «Правовая определенность предполагает уважение принципа *res judicata*, то есть

принципа недопустимости повторного рассмотрения однажды решенного дела. Принцип закрепляет, что ни одна из сторон не может требовать пересмотра окончательного и вступившего в законную силу постановления только в целях проведения повторного слушания и получения нового постановления. Полномочие вышестоящего суда по пересмотру дела должно осуществляться в целях исправления судебных ошибок, неправильного отправления правосудия, а не пересмотра по существу. Пересмотр не может считаться скрытой формой обжалования, в то время как лишь возможное наличие двух точек зрения по одному вопросу не может являться основанием для пересмотра. Отступления от этого принципа оправданы, только когда являются обязательными в силу обстоятельств существенного и непреодолимого характера».

В Конституции Азербайджанской Республики закреплены основополагающие, фундаментальные начала организации судов, определены роль и место суда в государственной структуре общества. Конституция, возведя суды в ранг самостоятельной ветви государственной судебной власти, потребовала от законодателей, иных органов создания нормативной и материальной базы, соответствующей высокому статусу суда и судей. В целях реализации судебной реформы и совершенствования судебной системы была создана законодательная база, приняты новые законы, такие как «О Конституционном Суде», «О судах и судьях», «О прокуратуре», «О полиции», «О оперативно-розыскной деятельности» и другие законы, в корне принципиально отличающиеся от предыдущих кодексов Гражданский и Гражданско-Процессуальный, Уголовный и Уголовно-Процессу-

альный Кодексы, Кодекс об исполнении наказаний и прочие кодексы. Все эти законы были подготовлены в соответствие с требованиями демократических принципов и международных правовых норм и были высоко оценены международными экспертами.

Эти законы позволяют формироваться судебной власти в государственном механизме как самостоятельной влиятельной силе, независимой в своей деятельности от других властей, выступить важнейшим элементом системы государственных гарантий Конституционных прав и свобод граждан Азербайджанской Республики.

Важно отметить, что значение судебной защиты подчеркивается не только в Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод и в Конституции АР, но и в Пакте о гражданских и политических правах, во Всеобщей декларации прав человека: «Каждый человек имеет право на эффективное восстановление в правах компетентными национальными судами в случаях нарушения его основных прав, предоставленных ему конституцией или законом (ст.8).

Эти принципы нашли свое отражение и в Хартии Европейского Союза об основных правах 2000 года, которая содержит специальную главу 6 «Правосудие». Данная глава включает также такие статьи, как ст.47 «Право на эффективное обжалование и на доступ к беспристрастному суду»; ст. 48 «Презумпция невиновности и право на защиту»; ст. 49 «Принципы законности и пропорциональности при определении преступлений и наказаний и ст. 50 «Право не подвергаться судебному преследованию и уголовному наказанию дважды за одно и то же преступление».

Таким образом важнейшим гарантом реализации конституционных прав и свобод граждан и интеграции в европейское правовое пространство Азербайджанской Республики является правосудие, основанное на эффективной работе судов и всей судебной системы страны в целом.

Обеспечение европейских стандартов прозрачности и независимости в деятельности и развитии суда как гаранта защиты прав человека в наше время выступила на одно из первых мест и требует постоянного исследования в силу динамики развития Азербайджанской Республики как правового государства.

Список использованной литературы:

1. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 Г.//СЗ РФ. 1998г. № 20.ст.2143.
2. Протоколы № 4- № 6. № 7. № 8. № 11 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. // Действующее международное право. В 3-х томах. Составители Колосов ЮЛИ. и Кривчикова Э.С. Том 2.- МЛ: Издательство Московского независимого института международного права. 1999
3. Протокол № 12 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 2000г. Серия европейских договоров. 2000
4. Конституция Азербайджанской Республики. Опубликована в «Сборнике законодательства Азербайджанской Республики» (31 июля 1997 года, № 1) с изменениями принятые на всенародном голосовании (референдуме) 24 августа 2002 года (вступившие в силу 19.09.02)
5. Правила процедуры Суда от 4 ноября 1998г. Секретариат Суда, Страсбург. 1998.
6. Правила процедуры Парламентской Ассамблеи Совета Европы. - М.: Центр информации и документации Совета Европы. 1994
7. Рекомендация № R (2000) 2 по пересмотру дел и возобновлению производства по делу на внутригосударственном уровне в связи с решениями Европейского Суда по правам человека от 19 января 2000г. //Журнал российского права. 2000. № 9
8. Резолюция № 3 «Общие подходы и средства достижения эффективного исполнения судебных решений» 2001 года //Российская юстиция. 2001. № 12
9. Рекомендации №R (93) 1 об эффективном доступе к праву и правосудию малообеспеченных 1993 года // Российская юстиция. 2001. № 12
10. Хартия Европейского Союза об основных правах. Комментарий //Под редакцией СЮ. Кашкина. М Юриспруденция. 2001
11. Резолюция № 1 «Об отправлении правосудия в 21 веке». (23-я Конференция в Лондоне.)
12. Резолюция № 3 «Общие подходы и средства достижения эффективного исполнения судебных решений» (24-я Конференция Европейских министров в октябре 2001г.)
13. Глухарева Л.И. Права человека в современном мире (социально - философские основы и государственно - правовое регулирование).М.:Юрист, 2003
14. Гомиен Д. Путеводитель по Европейской Конвенции о защите прав человека. Страсбург. 1994
15. Туманов В.А. Европейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности. М:- Издательство НОРМА, 2001
16. Энтин М. Международные гарантии прав человека: опыт Совета Европы, -М.: Издательство МНИМП. 1997
17. Глотов С-А., Петренко Е.Г, Права человека и их защита в Европейском Суде. Краснодар; Издательский дом «Юг». 2000
18. Глотов С-А., Мазаев В.Д. Современная концепция прав человека в принципах и нормах Совета Европы. Путеводитель по специальному лекционному курсу для студентов. /Институт Национальной Стратегии реформ. -М.: 2001

19. Гомьен Д. Комментарий к Европейской Конвенции о защите прав человека. Совет Европы. Страсбург. 1995
20. Гомьен Д, Харрис Д, Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека. Европейская социальная хартия: Право и практика- М.: МНИМП- 1998
21. Дженис М., Кэй Р., Брэдли Э. Европейское право в области прав человека (Практика и комментарии). М.: 1997
22. Де. Сильвия. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2000г. //СПБ. «Юридический центр Пресс». 2004
6. Закон Азербайджанской Республики «О Судебно-Правовом Совете» от 28 декабря 2004 года №818-IIQ
7. Закон Азербайджанской Республики «О судах и судьях» от 10 июня 1997 года №310-IG
8. Конституционный Закон «О регулировании осуществления прав и свобод человека в Азербайджанской Республике» от 24 декабря 2002
9. Закон Азербайджанской Республики «О внесении дополнений и изменений в некоторые законодательные акты» от 11 июня 2004 г.
10. Закон Азербайджанской Республики «О прокуратуре» от 7 декабря 1999 года №767-IQ
11. Закон Азербайджанской Республики «О полиции» от 28 октября 1999 года №727-IQ
12. Закон Азербайджанской Республики «Об оперативно-розыскной деятельности» от 28 октября 1999 года №728-IQ
13. Указ Президента Азербайджанской Республики «О модернизации судебной системы в Азербайджанской Республике и применении Закона Азербайджанской Республики «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Азербайджанской Республики» от 19 января 2006 года
14. Постановление Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики «О соответствии пункта 9 части III и пункта 7 части IV Закона Азербайджанской Республики «О внесении дополнений и изменений в некоторые законодательные акты Азербайджанской Республики» № 688-II QD от 11 июня 2004 года части IX статьи 130 Конституции Азербайджанской Республики» от 25 января 2005 г. Consultant.ru>document
15. Постановление Пленума Верховного Суда Азербайджанской Республики от 30 марта 2006 года «О применении судами норм Европейской Конвенции "О защите прав человека и основных свобод», Consultant.ru>document

*Взяты с электронного сайта
<http://ru.president.az/documents/laws>
нормативные акты:*

1. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года № 787-IQ, с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.12.2015 г.)
2. Уголовный процессуальный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 года № 907-IQ, с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.10.2015 г.)
3. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 года № 779-IQ, с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.05.2015 г.)
4. Гражданский процессуальный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 года № 780-IQ, с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.04.2015 г.)
5. Закон Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде» от 23 декабря 2003 года №561-IIQ

İNFORMASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQ VƏ MİLLİ QANUNVERİCİLİK

**Şükürov Qulam Heybət oğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin “Beynəlxalq
xüsusi hüquq və Avropa hüququ”
kafedrasının dissertantı.**

haciqulam.shukurov@mail.ru

Məqalədə informasiya sahəsində münasibətlərin tənzimlənməsində beynəlxalq hüququn rolunun artması, informasiyanın konkret dövlətin sərhədlərini aşaraq global xarakter kəsb etməsi, informasiya münasibətlərinin hüquqi tənzimində dövlətdaxili vasitələrlə yanaşı çoxsaylı beynəlxalq hüquq normalarının yaradılmasını ilə qanunvericiliyin zənginləşdirilməsi kimi məsələlər təhlil edilir. Həmçinin məqalədə informasiya texnologiyalarının yaratdığı imkanlardan sui-istifadə hallarından qorunmaq üçün informasiya təhlükəsizliyinin təmininin vacibliyi qeyd olunur.

Əsas sözlər: informasiya təhlükəsizliyi, milli təhlükəsizlik, kütləvi informasiya vasitələri, informasiyanın axtarılması, məlumat azadlığı, informasiya münasibətləri, informasiyanın müdafiəsi.

İnformasiya təhlükəsizliyi kompleks xarakter daşımaqla beynəlxalq, milli, sahəvi, korporativ və ya şəxsi təhlükəsizliyin mühüm aspektlərindən biri kimi çıxış edir. “İnformasiya təhlükəsizliyi” termini 90-cı illərdə işlədilməyə başlanmışdır. İlk vaxtlar informasiya təhlükəsizliyi məsələləri informasiyanın özünün təhlükəsizliyi, informasiyanın müdafiəsi, daha çox isə dövlət sirrinin müdafiəsi ilə əlaqələndirilirdi (11, s. 6).

İnformasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin rəhbər hüquqi başlanğıclarını təsbit edən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə bağlı

bir sıra mühüm normaları özündə əks etdirir. Məsələn, Konstitusiyanın 31-ci maddəsinə görə hər kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququ vardır. Yaxud Konstitusiyanın 32-ci maddəsinin IV bəndinə əsasən hər kəsin yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirrini saxlamaq hüququna dövlət təminat verir. Öz razılığı olmadan kimsənin şəxsi həyatı haqqında məlumatın toplanılmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir.

Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, heç kəs onun xəbəri olmadan və ya etirazına baxmadan izlənilə bilməz, video və foto çəkilişinə, səs yazısına və digər bu cür hərəkətlərə məruz qoyula bilməz. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, hər kəs onun haqqında toplanmış məlumatlarla tanış ola bilər. Hər kəsin onun barəsində toplanmış və həqiqətə uyğun olmayan, tam olmayan, habelə qanunun tələbləri pozulmaqla əldə edilmiş məlumatların düzəldilməsini və ya çıxarılmasını (ləğv edilməsini) tələb etmək hüququ vardır.

Konstitusiyaya ilə yanaşı informasiya təhlükəsizliyi sahəsi ilə əlaqəli məsələlərin tənzimlənməsində “Milli təhlükəsizlik haqqında”,

“Dövlət sirri haqqında” qanun, “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında”, “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında”, “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” və s. qanunlar mühüm rol oynayır. İnformasiya təhlükəsizliyi ilə bağlı münasibətləri tənzim edən hüquqi aktlar içərisində “İnformasiya təhlükəsizliyi sahəsində fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 sentyabr 2012-ci il tarixli Fərmanı xüsusi yer tutur (3, s. 3).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasının Rəhbərlik və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi yanında Elektron Təhlükəsizlik Mərkəzinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında” 5 mart 2013-cü il tarixli 833 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Rəhbərlik və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi yanında Elektron Təhlükəsizlik Mərkəzi haqqında” Əsasnaməyə uyğun olaraq qeyd edilən Mərkəz öz vəzifələrini yerinə yetirərkən və hüquqlarını həyata keçirərkən Nazirlik və onun strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki qurumlar, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, yerli özünüidarəetmə orqanları, qeyri-hökumət təşkilatları, beynəlxalq təşkilatlar, həmçinin informasiya təhlükəsizliyi sahəsində ixtisaslaşan hüquqi və fiziki şəxslərlə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin ölkədə kosmik sənayenin inkişaf etdirilməsi və informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədi ilə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin orbitə çıxarılması haqqında” sərəncamı, habelə

təsdiq etdiyi “Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” Azərbaycanın dünya peyk ailəsinin üzvünə çevrilməsi, peyk texnologiyalarının istehsalı və tətbiqi üçün də geniş imkanlar açmışdır (2, s. 4).

“Dövlət sirri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda informasiya təhlükəsizliyinə leqal anlayış verilmir və sadəcə olaraq həmin qanunun 1.0.7-ci maddəsində informasiyanın mühafizə vasitələri dövlət sirri təşkil edən məlumatların mühafizəsi üçün nəzərdə tutulan texniki, kriptografik, proqramlı və başqa vasitələr, onların əks olunduğu vasitələr, habelə məlumatın mühafizəsinin səmərəliliyinə nəzarət vasitələri kimi müəyyən olunur (5, s. 2).

Hüquq ədəbiyyatında informasiya təhlükəsizliyinin anlayışı və mahiyyəti ilə bağlı müxtəlif fikirlər irəli sürülür.

Müəlliflərdən V.İ. Yaroçkin təhlükəsizliyə şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin xarici və daxili təhlükə və təhdidlərdən müdafiə vəziyyəti kimi anlayış verir. Onun fikrincə, informasiya təhlükəsizliyi məhv edən, zərər vuran, progressiv inkişafın qarşısını alan təhlükə və təhdidlərin aşkara çıxarılması, qarşısının alınması, azaldılması və ləğv edilməsi üzrə insanların, cəmiyyətin, dövlətin, dünya birliyinin fəaliyyətinə əsaslanır. Eyni zamanda, müəllif göstərir ki, informasiya təhlükəsizliyi sahəsində hüquqi müdafiənin prioritet obyektlərini informasiya ilə bağlı şəxsiyyətin hüquqları və cəmiyyətin maraqları, informasiya özü və informasiya sistemləri təşkil edir (12, s. 26).

Bəzi hallarda informasiya təhlükəsizliyi termini dar mənada işlədilərək kompüter şəbəkələrində məlumatların mühafizəsinin,

əlçatanlığının və konfidensiallığının təmin edilməsi üzrə aparat və proqram vasitələrinin məcmusu kimi xarakterizə olunur (14).

Bu gün yeni nəsil texnoloji vasitələrin sürətli inkişafı ilə bağlı olan və insanların psixikasına və şüuruna, cəmiyyətin informasiya-texniki infrastrukturuna effektiv təsir göstərə bilən qeyri-ənənəvi informasiya təhdidləri təzahür etməkdədir (13, s. 98). Ona görə də bir çox müəlliflər informasiya təhlükəsizliyini müdafiə vəziyyəti kimi xarakterizə edirlər. Belə ki, onların fikrincə, informasiya təhlükəsizliyi şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin həyati əhəmiyyətli maraqlarının müdafiə vəziyyəti olub, informasiyanın nətəmamlığı, qeyri-dürüslüyü, vaxtında verilməməsi, informasiya texnologiyalarının fəaliyyətinin mənfi nəticələri, istifadəsi qanunla qadağan edilmiş və ya məhdudlaşdırılmış informasiyaların yayılması səbəbindən həmin maraqlara zərər vurulması imkanını istisna edir (15).

İnformasiya təhlükəsizliyinin obyektivi kimi şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin informasiya sahəsində maraqları çıxış edir. İnformasiya təhlükəsizliyinin subyektlərinə isə fəaliyyətləri informasiya sahəsində təhlükəsizlik tədbirlərinin hazırlanması ilə bağlı olan dövlət, hakimiyyət orqanları, ictimai birliklər və təşkilatlar və vətəndaşlar aiddir.

Milli təhlükəsizlik informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Belə ki, milli təhlükəsizliyin təmin olunmasının mühüm ünsürlərindən birini müvafiq sahədə dövlət siyasətinin bütün əsas həlqələrini əlaqələndirən informasiya təhlükəsizliyi təşkil edir. Hüquq ədəbiyyatında milli təhlükəsizliyin informasiya təhlükə-

sizliyindən asılılığını şərtləndirən aşağıdakı hallar fərqləndirilir:

– vətəndaşların iqtisadi, informasiya və əqli fəaliyyət azadlığına olan konstitusion hüquqlarının reallaşdırılması şəraitində cəmiyyətin sosial cəhətdən fəal hissələrinin həm ölkə daxilində, həm də xarici aləmlə informasiya sahəsində qarşılıqlı əlaqələri əhəmiyyətli dərəcədə genişlənilir;

– informasiya infrastrukturunun, ilk növbədə informasiya telekommunikasiya sistemlərinin, əlaqə vasitələrinin və sistemlərinin intensiv inkişafı, dünya informasiya məkanına inteqrasiya, ictimai həyatın demək olar ki, bütün tərəflərinin, dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin informasiyalaşdırılması cəmiyyətin və dövlətin səmərəli fəaliyyətinin informasiya sahəsinin vəziyyətindən asılılığını xeyli dərəcədə artırmışdır;

– bəşəriyyətin müasir inkişaf mərhələsində informasiyalaşdırma, telekommunikasiya və əlaqələr, informasiya xidmətləri sənayesi dünya iqtisadiyyatının ən dinamik inkişaf edən sahələrindən birini təşkil edir və gələcəyə görə yanacaq-energetika kompleksi, maşınqayırma ilə rəqabət aparmaq iqtidarında olmaqla, sənaye məhsullarının elmtutumluluğunu, onların dünya bazarında rəqabət qabiliyyətini müəyyən edir;

– informasiya infrastrukturunu, informasiya resursları getdikcə daha çox dərəcədə dünya liderliyi uğrunda dövlətlərarası mübarizə və müəyyən strateji və taktiki məqsədlərə nail olma meydanına çevrilir, habelə cəmiyyətin informasiya infrastrukturunun stabil fəaliyyətindən artan asılılığı nəzərə alınmaqla bu sahədə maraqların təhlükəsizliyinin təmin

olunması istənilən dövlətin milli təhlükəsizliyinin mühüm faktoru kimi çıxış edir;

– insanların fərdi, qrup və ictimai şüuru kütləvi informasiya və kommunikasiya vasitələrinin fəaliyyətindən daha çox asılı olur (11, s. 9).

İnformasiya təhlükəsizliyinin hüquqi təminatının məzmununda müvafiq milli maraqların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə informasiya sahəsində ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi xüsusi yer tutur.

Azərbaycan Respublikasının informasiya sahəsində əsas milli maraqları aşağıdakılardır:

1. məlumatların qanuni yolla əldə edilməsi, ötürülməsi, hazırlanması və yayılması kimi vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının təmin edilməsi;
2. informasiya ehtiyatlarının qorunması və inkişaf etdirilməsi;
3. informasiya məkanının formalaşdırılması və onun qorunmasının təmin edilməsi;
4. dünya rabitə və informasiya sisteminə daxil olma.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 12-ci maddəsinə görə heç kim şəxsi və ailə həyatına müdaxiləyə, evinin toxunulmazlığına, məktublaşmasının gizliliyinə, şərəf və nüfuzuna özbaşına qəsdə məruz qala bilməz. Hər bir şəxsin belə müdaxilə və qəsddən qanun tərəfindən müdafiə olunmaq hüququ var(4, s. 8). Həmin bəyannamədə hər kəsin dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq informasiya və ideyaları istənilən vasitə ilə yaymaq hüququ təsbit edilmişdir (9, s. 53).

ABŞ-ın və Avropa dövlətlərinin qanunvericiliyində informasiya təhlükəsizliyi qo-

runan və ya ötürülən informasiyanın, habelə şəbəkə və informasiya sistemləri vasitəsilə təqdim edilən xidmətlərin əlçatanlığının, tamlığının və konfidensiallığının pozulmasına səbəb ola bilən qəzalara və ya qərəzli qəsdlərə qarşı şəbəkənin və ya sistemin etibarlı dayanıqlılıq qabiliyyəti kimi müəyyən olunur (8, s. 44).

“Elektron dövlət haqqında” ABŞ Qanununda (2002) isə informasiya təhlükəsizliyinə informasiyaların və informasiya sistemlərinin icazəsiz girişdən, istifadədən, açıqlanmadan, yayılmadan, dəyişdirilmədən və ya məhv etmədən müdafiəsi, toxunulmazlığının, konfidensiallığının təmin edilməsi kimi leqal anlayış verilir.

Beynəlxalq səviyyədə və dünya ölkələrinin qanunvericiliyində informasiya təhlükəsizliyi problemi və bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlıq əsasən aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir: beynəlxalq xarakterli məxfi informasiyaya icazəsiz girişin qarşısının alınması, informasiya silahlarının hazırlanması, yayılması və tətbiqinin qadağan edilməsi, beynəlxalq informasiya mübadiləsinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, informasiya sahəsində şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının, dövlətin və cəmiyyətin informasiya maraqlarının müdafiəsi; informasiya infrastrukturunun müdafiəsi; komputer cinayətkarlığına qarşı mübarizə və s.

İnformasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı xarici təcrübənin təhlili göstərir ki, təxminən 100 dövlət informasiya hüququ ilə bağlı qanunlar qəbul etmişdir (10, s. 128).

Beynəlxalq informasiya təhlükəsizliyi informasiya məkanında dünyada stabilliyin pozulmasını və dövlətlərin təhlükəsizliyi

üçün təhdidlərin yaradılmasını istasna edən beynəlxalq münasibətlər vəziyyətidir. Beynəlxalq informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsini aktual və zəruri edən başlıca faktor müasir dövrdə İKT-dan beynəlxalq sülh, sabitlik və təhlükəsizliyin təmin edilməsi vəzifələri ilə bir araya sığmayan məqsədlərlə istifadə olunma bilməsi imkanı ilə bağlıdır. Bu baxımdan Y.Əsgərbəyov haqlı olaraq qeyd edir ki, universalıq, məxfilik, proqram-aparat gerçəkləşməsi formalarının çoxvariantlılığı, təsirin sərtliyi, tətbiq edilmək üçün vaxt və yer seçiminin kifayət qədər olması, nəhayət, qənaətcillik informasiyanı fəvqəladə dərəcədə təhlükəli silaha çevirir, o, deyək ki, asanlıqla intellektual mülkiyyət adıyla müdafiə vasitəsi kimi pərdələnir; o hətta müharibə elan etmədən anonim şəkildə hücum əməliyyatları aparmağa imkan verir (6, s. 98).

Müasir dövrdə İKT terror və ekstremist təşkilatlar tərəfindən mənimsənilməsi yolu ilə tətbiq olunur. Bu isə bütövlükdə beynəlxalq təhlükəsizlik üçün ciddi təhdidlərdən biridir.

Hazırkı şəraitdə həm ayrı-ayrı dövlətlərin, həm də bütövlükdə dünya birliyinin təhlükəsizliyi üçün ciddi təhdid kimi çıxış edən kibercinayətkarlıq (və ya kompyuter cinayətkarlığı) getdikcə fəallaşır və daha geniş vüsət alır. Kibercinayətkarlıq (informasiya cinayətkarlığı) informasiya məkanında hüquqazidd məqsədlərlə informasiya resurslarından istifadə etməni və ya bu məqsədlə onlara təsir göstərməni nəzərdə tutur. Hüquq ədəbiyyatında sosial təzahür kimi kompyuter cinayətlərinin aşağıdakı xüsusiyyətləri fərqləndirilir: qəsd obyektinin bircinsli olmaması; kompyuterdəki məlumatların həm cinayətin

obyekti, həm də törədilmə vasitəsi kimi çıxış edə bilməsi; cinayət qəsdinin predmet və vasitələrinin müxtəlifliyi; kompyuterin həm cinayətin predmeti, həm də törədilmə vasitəsi kimi çıxış edə bilməsi; xüsusi məkan-zaman xüsusiyyətinə malik olması, yəni belə cinayətlər bir neçə saniyə ərzində törədilir, məkan məhdudluqları isə tam aradan qaldırılmış olur (7, s. 15).

Informasiya kommunikasiya sahəsini də əhatə edən qloballaşma dövründə dövlətlər arasında əlaqələrin informasiya texnologiyalarına əsaslanan infraquruluşlardan asılılığı daha çox artır. Informasiya təhdidlərinin və informasiya cinayətkarlığının beynəlxalq xarakter kəsb etməsi həmin təhdidlərin qarşısının alınması üzrə razılaşdırılmış qərarların qəbul edilməsi və müvafiq tədbirlərin görülməsi üçün dövlətlərin informasiya təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlığını aktual və zəruri edir. Informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması istiqamətində zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq hüquqi mexanizmlərin, milli normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət daşıyır və bu məsələ ayrı-ayrı ölkələr kontekstində deyil, beynəlxalq qlobal informasiya təhlükəsizliyi kontekstində nəzərdən keçirilməlidir (16).

4 dekabr 1998-ci ildə BMT BA tərəfindən “Beynəlxalq təhlükəsizlik kontekstində informasiyalaşdırma və telekommunikasiya sahəsində nailiyyətlər” adlı qətnamə (A/RES/53/70) qəbul edilmişdir. Həmin qətnamədə BMT üzvü olan dövlətlərə informasiya təhlükəsizliyi məsələlərinin müzakirəsini davam etdirmək, konkret təhdidləri müəyyən etmək, qlobal informasiya sistemlərinin təh-

lükəsizliyinin təmin edilməsinin beynəlxalq prinsiplərinin işlənilməsi sahəsində işlər görmək tövsiyə olunur. Qeyd edilən qətnamə obyektini informasiya, informasiya texnologiyaları və onlardan istifadə metodları təşkil edən tamamilə yeni beynəlxalq hüquqi rejimin yaradılması üzrə müzakirələrin başlanğıcını qoymuş oldu.

20 noyabr 2000-ci ildə BMT BA-nın 55-ci sessiyasında qlobal informasiya və telekommunikasiya sistemlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə müxtəlif konsepsiyaların öyrənilməsi ilə bağlı normanı özündə əks etdirən 55/28 №-li qətnamə qəbul olundu. Bu problemin etiraf edilməsindən onun razılaşdırılmış həlli yollarının axtarılmasına keçilməsi demək idi. BMT BA-nın məruzəsində (A/56/164/Add.1 3 oktyabr 2001-ci il) informasiya məkanında şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət üçün əsas təhdidlər göstərilirdi. Belə təhdidlərə aşağıdakılar aid edilirdi:

– digər dövlətin informasiya sahəsinə icazəsiz müdaxilə vasitələrinin işlənilməsi və istifadəsi;

– başqasına məxsus informasiya resurslarından qanunsuz istifadə və onlara zərər yetirilməsi;

– xarici dövlətin əhalisinə qarşı məqsədyönlü informasiya təsirinin göstərilməsi;

– informasiya məkanında hökmranlıq cəhdləri;

– terrorçuluğun genişlənməsi;

– informasiya müharibələrinin aparılması.

Beynəlxalq informasiya təhlükəsizliyi ilə bağlı aparılan müzakirələr prosesində 2002-ci ilin sentyabr-oktyabr aylarında Marokkoda keçirilən Beynəlxalq Elektroəlaqələr İttifaqının 16-cı konfransı da mühüm rol oyna-

mışdır. Müzakirələr zamanı dövlətlər informasiya və kommunikasiya şəbəkələrinin təhlükəsizliyi üçün mövcud və potensial təhdidlərin nəzərdən keçirilməsini aktual məsələlərdən biri kimi xarakterizə etmişlər.

8 dekabr 2003-cü ildə BMT BA tərəfindən konsensusla informasiya təhlükəsizliyi ilə bağlı yeni qətnamə (AVR.ES/58/32) qəbul olundu. Həmin qətnaməyə əsasən hökumət ekspertləri işçi qrupunun formalaşdırılması mexanizmi fəaliyyətə başladı. Onun tərkibinə ədalətli coğrafi bölgü prinsipi əsasında RF, ABŞ, İngiltərə, Fransa, Çin, Almaniya, Belarusiya, Braziliya, Meksika, Çin, CAR, Mali, Hindistan, Malayziya və Koreya Respublikasından olan nümayəndələr daxil edilmişdi. 2004-2005-ci illərdə işçi qrupunun Nyu-York və Cenevrədə sessiyaları keçirildi. ABŞ istisna olmaqla, işçi qrupunun üzvləri müzakirələrdə aşağıdakı əsas nəticələrə gəldilər:

1. İKT dövlətin mülki və hərbi sahələrinə mənfi təsir göstərilməsinin səmərəli vasitəsi kimi çıxış etmək qabiliyyətinə malikdir;

2. güclü və dağıdıcı informasiya aqressiyası potensialı mövcuddur;

3. həm dövlətlər, həm də qeyri-dövlət subyektləri (cinayətkarlar, terroristlər) tərəfindən informasiya məkanında düşmənçilik hərəkətlərinin həyata keçirilməsi imkanı;

4. dövlətlərin gizli şəkildə kibercinayətkarlardan istifadə etmək imkanına malik olması;

5. informasiya sahəsində təhdidlərin azaldılması və etimadın möhkəmləndirilməsi üzrə birgə səylərin zəruriliyi.

Beləliklə, informasiyanın anlayışı və mahiyyəti ilə bağlı hüquq ədəbiyyatında irəli sürülən fikirlərin və informasiya təhlükəsizliyi

ilə bağlı beynəlxalq aktların və xarici ölkələrin qanunvericiliyinin təhlili və ümumiləşdirilməsi əsasında informasiya təhlükəsizliyinə aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: “İnformasiya təhlükəsizliyi şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin zərərli və ya hüquqazidd informasiyalardan müdafiə olunmuş vəziyyətini ifadə edən, informasiyanı və informasiya sistemlərini qanunsuz girişdən və ya informasiyanın dəyişdirilmədən və məhv edilmədən mühafizəsini, informasiya sahəsində müxtəlif təhdidlərin aşkar edilməsi və neytrallaşdırılması üzrə tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutan mürəkkəb kateqoriyadır”.

Bəşəriyyətin müasir inkişaf mərhələsində qlobal informasiya təhlükəsizliyi qlobal informasiya cəmiyyəti ilə sıx surətdə bağlıdır. Çünki qlobal informasiya cəmiyyətinin qurulması qlobal informasiya təhlükəsizliyinin aktuallığını daha da artırır. Müasir dövrdə informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsi, bu sahədə işlərin sürətləndirilməsi və səylərin artırılması hər bir dövlətin bütövlükdə təhlükəsizliyi üçün müstəsna dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Biznes xəbərləri, 2012, 64 s.
2. Atakişiyev M. Hər bir vətəndaşın mənafeyinə xidmət edən sosialyönümlü islahatlar / “Azərbaycan” qəz., 2011, 14 may, № 103, s. 4
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “İnformasiya təhlükəsizliyi sahəsində fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” Fərmanı (26 sentyabr 2012-ci il) // Azərbaycan, 2012, 27 sentyabr, № 216, s. 3
4. İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq bill. Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1998, 54 s.
5. “Dövlət sirri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı: Qanun, 2012, 24 s.
6. Əsgərbəyov Y. İnternetdə informasiya müharibələri / İnformasiya müharibələri və kompüter cinayətkarlığı. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 120 s.
7. Xəlilov Q., Eminov F. Kompüter cinayətkarlığı ilə mübarizə və milli qanunvericilik / İnformasiya müharibələri və kompüter cinayətkarlığı. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 120 s.
8. Асланов Р.М. Зарубежный опыт правового регулирования обеспечения информационной безопасности // Политика и общество, 2012, № 2 , с 45-48.
9. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г // Дипломатический вестник, 2000, № 8, с. 51-55
10. Дзялошинский И. Оссийский и зарубежный опыт правового регулирования доступа граждан к правительственной информации. М., 1999, 432 с.
11. Камышев Э.Н. Информационная безопасность и защита информации: Учебное пособие. - Томск: ТПУ, 2009, 95 с.
12. Ярочкин В.И. Информационная безопасность. Учебное пособие. М.: Международные отношения, 2000, 399 с.
13. Цырдя Ф.Н. Информатизация, познание, социальное управление. Философские очерки. Кишинев, 1992, с.96-103
14. Введение в информационную безопасность. Компьютеры: преступления, признаки уязвимости и меры защиты. М., 1998 / Электронный документ. Режим доступа: <http://www.224text.info/index.php?open=T3517&size=1>.
15. http://uchebnikonline.ru/politologia/natsionalna_bezpeka_ukrayini_-_lipkan_va_ponyattya_zmist_informatsiynoyi_bezpeki-1.htm
16. <http://ucnoqta.az/informasiya-t%C9%99hluk%C9%99sizliyi-t%C9%99min-olunmalidir/>

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ И НАЦИОНАЛЬНОЕ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ

Гулам Гейбат оглу Шюкюров,
диссертант кафедры «Международное частное право и европейское право»
Бакинского государственного университета.

haciqulam.shukurov@mail.ru

В статье говорится об увеличении роли международного права в урегулировании отношений в области информации, предположение глобального характера информации посредством распространения за границы конкретного государства, об анализе вопросов касающихся обогащения законодательства, а также правовое урегулирование информационных отношений посредством не только внутригосударственных средств, но и многочисленных международно-правовых норм. Также в статье отмечается о значимости обеспечения информационной безопасности, для защиты от случаев злоупотребления при возможностях, создаваемых информационной технологией.

Ключевые слова: *Информационная безопасность, национальная безопасность, средство массовой информации, поиск информации, свобода информации, информационные отношения, защита информации.*

INTERNATIONAL LAW AND NATIONAL LEGISLATION
IN THE FIELD OF INFORMATION SECURITY

Shukurov Gulam,
Dissertator of the “International Private Law and European Law” Department
of Baku State University.

haciqulam.shukurov@mail.ru

Increasing role of international law in regulation of relations in the field of information, having global character of information by passing the state borders, enrichment of legislation through creating numerous international legal norms together with inter-state tools for regulation of information relations are discussed on the article. Also, importance of providing the information security against the abuse of opportunities that the information technologies provide are mentioned on the article.

Key words: information security, national security, mass media, searching information, freedom of information, information relations, protection of information.

Aİ-nin İNFORMASIYA HÜQUQU SFERASINDA II DƏRƏCƏLİ QANUNVERİCİLİYİ: DİREKTİV VƏ QAYDALARI

**Hacıyeva Aysel Məzahir qızı,
Bakı Dövlət Universiteti İnsan hüquqları və informasiya hüququ üzrə UNESCO kafedrasının dissertantı.**

e-mail: hassanly.aysel@mail.ru

Bu məqalədə Aİ-nin ikinci dərəcəli qanunvericiliyindən bəhs edilir. Aİ-nin fəaliyyəti haqqında Lissabon Müqaviləsinin 288-ci maddəsində Aİ-nin II dərəcəli qanunvericiliyi ehtiva olunmuşdur. Buraya qərarlar, qaydalar, direktivlər, tövsiyələr və rəylər daxildir. Aİ-nin qanunvericiliyindən bildiyimiz kimi, tövsiyələr və rəylərdən başqa digər üçü məcburi hüquqi qüvvəyə malikdirlər. Məqalədə ikinci dərəcəli qanunvericiliyin informasiya hüququnu necə tənzimlədiyini öz əksini tapmışdır.

Əsas sözlər: şəxsi və ailə həyatı, hüquqlıq, məlumatların keyfiyyətliliyi, informasiyanın subyektli, legitim məqsəd, informasiyanın mühafizəsi.

İnformasiya hüququ sferasında Aİ-nin bir sıra direktivləri və qaydaları mövcuddur. İnformasiyanın qorunması haqqında Aİ Direktivi Avropada şəxsi informasiyanın saxlanması və işlənməsi, qorunması üzrə bir çox mühafizə metodlarının əsasını qoymuşdur. Direktiv 1995-ci ildə qəbul edilmişdir. Direktivin icra edilməsi hər bir üzv dövlətdən asılıdır. (1, s. 615)

Direktiv şəxsi və ailə həyatına, şəxsi yazışmalara hörməti ifadə edən Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8-ci maddəsinin

bütün elementlərini əhatə edir. Bu direktiv 1980-ci il İƏİT-in “Şəxsi həyatın qorunması və şəxsi informasiyanın sərhəddən keçirilməsi vasitələri tənzimləyən qaydalar ilə bağlı Şüaranın Tövsiyələri”nə əsaslanır (5). Bu tövsiyələr 7 prinsip əsasında təsis edilmişdir.

– **Bildiriş.** Haqqında informasiya toplanan şəxsə belə informasiyanın toplanması haqqında bildiriş verilməlidir.

– **Məqsəd.** Toplanmış informasiya digər məqsədlər üçün deyil, yalnız göstərilən məqsədlər üçün istifadə olunmalıdır.

– **Razılıq.** İnformasiya onun subyektinin (subyektlərinin) razılığı olmadan III tərəflərlə paylaşılmalı və açıq olmamalıdır.

– **Təhlükəsizlik.** Toplanan məlumat potensial sui-istifadə, oğurluq, itki və ya zərər hallarından təhlükəsiz vəziyyətdə saxlanılmalıdır.

– **Məlumatın açıqlanması.** Haqqında məlumat toplanan şəxsə (tərəfə və ya tərəflərə) bu məlumatın toplanması haqqında məlumat verilməlidir.

– **Çatımlıq.** Subyektlər özlərinin şəxsi məlumatlarına çatımlıq hüququna və onlarda olan uyğunsuzluqlara düzəliş etmək hüququna malikdirlər.

– **Hesabatlılıq.** Bu informasiyalar göstərilən 7 prinsipin tələblərinə uyğun saxlanılmalıdır. (9)

Direktiv şəxsi informasiyanın işlənməsinə münasibətdə insan hüquq və azadlıqlarını

qorumaq və ona hörmət etmək məqsədi daşıyır. İnformasiyanın işlənməsi 2 əsas açar kriteriyaya cavab verməlidir.

- Hüquqlilik və
- Məlumatların keyfiyyətliyi prinsipləri.

Məlumatın işlənməsi o zaman hüquqi hesab olunur ki,

- İnformasiyanın subyektini birmənalı şəkildə razılıq versin;
- Məlumatın işlənməsi legitim məqsədə nail olmaq üçün zəruri olsun.

İnformasiyanın keyfiyyətli olması isə aşağıdakı aşağıdakıları özündə ehtiva edir:

- fərdi məlumatların ədalətli və qanuni işlənməlidir və müəyyən aydın və qanuni məqsədlər üçün toplanmış olmalıdır. İnformasiya həmçinin, adekvat, müvafiq, dəqiq olmalıdır və daha uzun müddət deyil, yalnız zəruri hallarda bu günə qədər saxlanılır, lazım olduğundan artıq saxlanılmamalıdır və yalnız müvafiq məqsədlər üçün istifadə olunmalıdır.

- İnformasiyanın işlənməsinin xüsusi kateqoriyaları: aşkar irqi və ya etnik mənşəyi, siyasi fikir, dini və ya fəlsəfi inancları, həmkarlar ittifaqı üzvlüyünü və sağlamlıq və ya cinsi həyat barəsində məlumatların işlənməsi qadağandır. Bu müddə müəyyən ixtisaslarla, peşələrlə bağlıdır, məsələn, işlənmənin zəruri olduğu hallara, informasiya subyektinin həyatı maraqlarını və ya profilaktik və tibbi diaqnostika məqsədləri üçün qorumaq aiddir. (10)

Maastrixt müqaviləsindən sonra Aİ vətəndaşlarının informasiya məxfiliyi hüququnun qorunması sferasında fəaliyyətə başladı və 24 Oktyabr 1995-ci ildə “Fiziki səxslərin şəxsi informasiyalarının işlənməsi və belə informasiyanın azad hərəkəti haqqında Aİ

Direktivi 95\46\EC” (İnformasiyanın qorunması haqqında Aİ Direktivi) qəbul edildi. Direktiv Aİ çərçivəsində şəxsi informasiyanın ölkənin sərhədlərindən kənara çıxmasını, azad hərəkət etməsini təmin edən hüquqi baza yaratdı və belə informasiyanın saxlanması, ötürülməsi, işlənməsi üçün tələb olunan təhlükəsizlik bazasını təyin etdi. Beləliklə, Aİ bu Direktivlə iki məqsədə nail oldu:

1. İnformasiyanın təhlükəsiz hərəkətini təmin etməklə daxili bazarı gücləndirdi.
2. Fundamental hüququn həyata keçirilməsi üçün baza yaratdı (1, s.617).

Direktivin kontekstində, şəxsi məlumat dedikdə “müəyyən edilmiş və ya müəyyən edilə bilən fiziki şəxs ilə bağlı hər hansı məlumat başa düşülür. Belə informasiyaya ünvan, bank hesabatları, kredit kartı nömrələri və s. də adi edilə bilər.(9)

Haqqında informasiya işlənən şəxsin aşağıdakı hüquqları vardır:

- informasiyanı əldə etmək hüququ;
- işlənmiş informasiyaya hüquqi əsaslarla etiraz etmək hüququ. (10)

Direktiv, eyni zamanda, məlumat subyektlərinə işlənən şəxsi informasiyaya, onun məqsədi, məlumatın açıq olacağı şəxslərin, onu əldə edənlərin kateqoriyaları və ya məlumatı əldə edənlər haqqında informasiya almaq hüququ – “çatımlıq hüququ” verir (1, s.618).

Hər bir şəxs onun haqqında olan informasiyanın işlənməsi çərçivəsində milli qanunvericiliklə təsbit olunmuş hüquqların hər hansının pozulması üçün məhkəmə araşdırması hüququna malikdir. Bundan əlavə, şəxsi məlumatların qanunsuz işlənməsi nəticəsində zərər çəkmiş şəxs zərərin kompensasiya olunması hüququna malikdir. (10)

Eyni zamanda, məlumatın subyekti də, bu məlumatı işləyənlərdən qeyri-dəqiq, nata-mam və ya Direktivlə uyğun olmayan mə-lumatın silinməsinə, aradan qaldırılmasını və ya düzəldilməsini tələb edə bilər və əgər mümkünsə, üçüncü şəxsə silinməsi, aradan qaldırılması, düzəldilməsi lazım olan məlumat haqqında bildiriş göndərə bilər. Direktiv milli təhlükəsizliyi və cinayət təqibini əhatə etmir, çünki bu məsələlər əvvəlcədən Birliyin səlahiyyətləri xaricindədir.

Məlumatın subyekti dövlət maraqlarına və ya hər hansı qanuni maraqlara xidmət et-məyən məlumatın işlənməsinə etiraz edə bi-lər. Əgər belə etiraza bəraət qazandırılırsa, məlumatın işlənməsi dayandırılmalıdır (3, s.29).

Direktiv, eyni zamanda, Şəxsi informa-siyanın işlənməsi ilə bağlı Vətəndaşların qo-runması üzrə müstəqil məsləhətçi statusa malik olan İşçi qrupu yaratmışdır. İşçi qrupu-nun tərkibi hər bir üzv dövlətin informasiyanın qorunması üzrə nümayəndəsindən, eyni za-manda, digər nümayəndələrdən və Avropa Komissiyasından ibarətdir. İşçi qrupunun fəaliyyəti Direktivin tətbiq olunması ilə bağlı məsələlərə baxmaqdan, Komissiyanı həm Aİ-nin daxilində, həm də xaricində infor-masiyanın qorunması səviyyəsi ilə təmin et-məkdən, Komissiyaya təklif olunmuş dəyi-şikliklərlə bağlı məsləhətlər verməkdən ibar-ətdir (1, s.619).

Aİ Fəaliyyəti haqqında Lissabon Müqaviləsinin 16-cı maddəsində deyilir:

“Hər kəs onlara aid şəxsi məlumatların qorunması hüququna malikdir.” (4)

Əsas hüquq və azadlıqlar haqqında Avropa Xartiyasının 8-ci maddəsində qeyd olunur ki, hər bir vətəndaş şəxsi məlumatlarının

qorunması hüququna malikdir (11). Şəxsi məlumatlar ədalətli qaydada xüsusi məqsədlər üçün və fiziki şəxsin icazəsi ilə və ya qanunda ehtiva olunmuş digər bir qanuni əsasla iş-lənməlidir.

Direktiv belə bir tələb irəli sürür ki, hər bir üzv dövlət direktivin müddələrindən irəli gələn tələblərin tətbiq olunmasına nəzarəti həyata keçirməkdə səlahiyyətli olan dövlət orqanı yaratsın. Bu orqan istintaq səlahi-yətlərinə, effektiv müdaxilə səlahiyyətinə və Direktivin müddələrinin pozulduğu hər bir hüquqi proseslə məşğul olmaq səlahi-yətlərinə malik olmalıdır. Onlar hər hansı bir şəxs tərəfindən açılan iddialara cavab verməli və fəaliyyəti haqqında müntəzəm hesabatlar verməlidir (3, s.12).

Fakt budur ki, üzv dövlətlərin hər biri Direktivi müxtəlif cür implementasiya et-mişdir və bu müxtəliflik Direktivin tətbiqini çətinləşdirir.

Aİ-da məlumatların qorunması haqqında qanunvericiliyin hazırkı vəziyyəti üzv döv-lətlərin qanunvericiliyi arasındakı müxtəlifliyə görə dəyişir. Məsələn, əgər Direktivdə üzv dövlətlərin məlumatların qorunması haqqında qanun qəbul etməyi göstərilməmişdirsə, hər bir üzv dövlətin səlahiyyətli orqanları ayrı-ayrı qanunlar qəbul edəcəklər. Lakin iki üzv döv-lətin bu sahədə əməkdaşlıq etmək zərurəti yarandıqda dövlətlərin qanunları arasında müxtəliflik üzə çıxacaqdır. Bu sahədə koordi-nasiya və harmonizasiyanı asanlaşdıran iki orqan vardır:

- Vətəndaşların qorunması üzrə müstəqil məsləhətçi statusa malik olan İşçi qrupu və
- Avropa İnformasiyanın Mühafizəsinə dair Müşahidəçi (1, s.637).

Direktivə görə, əgər, üzv dövlətlər digər dövlətlərdə öz dövlətlərində olan səviyyədə adekvat mühafizə vasitələrinin olmasına əmin deyillərsə, üzv dövlətlər şəxsi informasiyanı üzv olmayan III dövlətlərə göndərməyi qadağan etməlidirlər (12).

Şəffaflıq Aİ-nin fundamental prinsiplərindən biridir. Bu prinsip Aİ haqqında Müqavilənin 1-ci maddəsində təsbit edilmişdir (4).

Şəffaflıq prinsipi vətəndaşların rəsmi məlumatlara çatımlıq hüququnu tələb edir. İnformasiyaya çatımlıq hüququ mütləq hüquq deyildir və müəyyən şəraitlərdə Aİ-nin 1049\2001 sayılı Qaydalarında göstərilən formada məhdudlaşdırıla bilər. Məhdudlaşdırmanın əsas məqsədi dövlət və ictimai maraqlar arasında olan balansı gözləməkdən ibarətdir. Məhdudlaşdırma aşağıdakı 3 testlə qiymətləndirilir:

- Zərər testi;
- Balanslaşdırma testi;
- Razılığın tələb olunması testi.

Zərər testi onunla bağlıdır ki, informasiyaya çatımlıq müəyyən maraqlara ziyan vuracağı hallarda məhdudlaşdırıla bilər. Razılığın tələb olunması testi isə açıq elan olunmamışdan əvvəl informasiya subyektinin razılığının tələb olunması zəruri olan şəxsi informasiya ilə bağlıdır (2).

Aİ-nin 1049\2001 sayılı Qaydalarına görə informasiyaya çatımlıq hüququna münasibətdə istisnaların 3 növü mövcuddur.

– İlkin olaraq, bunlara Birliyin və Üzv dövlətlərin ictimai təhlükəsizlik, müdafiə, hərbi məsələlər, beynəlxalq münasibətlər, maliyyə, valyuta və iqtisadi siyasəti, eyni zamanda fərdlərin şəxsi həyatı və tamlığı aiddir.

– İkincisi, hüquqi və ya fiziki şəxsin kommersiya maraqlarına zərər vurulacağı hallarda informasiyaya çatımlıq hüququndan imtina edilə bilər.

– Üçüncü, bu istisnalar daxili sənədlərə aiddir. Belə sənədlərə daha ciddi zərər testi tətbiq edilir. Belə sənədlər o zaman qapalı elan olunur ki, qərar qəbul etmək prosesinə mənfi təsir göstərsin (7).

İstisnalardan başqa, Aİ-nin 1049\2001 sayılı Qaydaları informasiyaya çatımlıq hüququ baxımından həssas sənədlər üçün fərqli rejim müəyyən edir. Həssas sənədlər kateqoriyası Aİ və Üzv Dövlətlərin ictimai təhlükəsizlik, müdafiə və hərbi məqsədlər sferasında olan maraqlarını qorumaq üçün yaradılmışdır və Aİ institutları tərəfindən qəbul edilən ayrıca qaydalarla tənzimlənir. Belə sənədlər Aİ institutları tərəfindən qəbul edilən ayrıca qaydalara əsasən onların məzmunu nəzərə alınmaqla “tam məxfi” və “gizli” olaraq qruplaşdırılır. Bu cür sənədlərə çatımlıq “bilmək zəruridir” prinsipinə əsasən əsaslanır. Belə ki, belə informasiyanı yalnız elə şəxslər əldə edə bilər ki, bu onların səlahiyyətli olduğu vəzifələrini həyata keçirmək üçün zəruri olsun (2).

İnformasiyaya çatımlıq hüququndan effektiv istifadə, eyni zamanda, praktikada belə hüquqdan istifadəni nəzərdə tutan prosedural qaydalardan asılıdır. Məsələn, Aİ-nin 1049\2001 sayılı Qaydalarına görə, informasiya əldə etmək üçün yazılı və elektron forma doldurulmalıdır və Aİ institutlarının həmin sənədi müəyyən etmələri üçün kifayət qədər dəqiq olmalıdır. Aİ institutları, eyni zamanda, müraciət edən şəxsə, əgər sorğu edilən sənədə çatımlıq təmin edilirsə və ya kifayət qədər səbəblə çatımlıqdan imtina edilirsə, 15 iş günü ərzində cavab göndərməlidirlər. Tam və ya qismən imtina hallarında, ərizəçi mürə-

ciətin 15 gün müddətində yenidən nəzərə alınması üçün təsdiqləyici ərizə təqdim edə bilər. Belə halda institutların öz qərarlarını dəyişdirmək üçün imkanları ola bilər(7). Əgər ərizəçi təsdiqləyici ərizəsinə neqativ cavab alarsa, burada 2 müdafiə vasitəsi vardır:

– ərizəçi Aİ-nin fəaliyyəti haqqında Lissabon Müqaviləsinin 263-cü maddəsinə əsasən institutdan məhkəməyə şikayət edə bilər (4).

– Və ya Aİ-nin fəaliyyəti haqqında Lissabon Müqaviləsinin 228-ci maddəsinə əsasən Avropa Ombudsmanına şikayət edə bilər(4).

Avropa Komissiyasının iki problemin həllinə cavab verən “İnformasiyanın mühafizəsi haqqında Ümumi Qaydalar”ında qeyd olunur:

– Birincisi ondan ibarətdir ki, Direktivdə ehtiva edilən prinsiplər sürətli inkişaf edən üstün texnoloji sistemə adekvat deyil, xüsusilə internetə əsaslanan biznes xidmətlərinə və inkişaf edən qloballaşmaya.

– İkincisi odur ki, əvvəlki Aİ və dövlətlərin qanunvericiliyi qarışıq bir sistem yaratdı və bu informasiyanın mühafizəsini və biznesin inkişafında hüquqi müəyyənliyi kifayət qədər effektiv həyata keçirə bilmədi (1,s.630).

2009-cu ilin Dekabrında Lissabon müqaviləsinin qüvvəyə minməsi ilə Aİ-nin informasiyanın mühafizəsi hüququ sferasında böyük təsirə malik olmuşdur. Aİ-nin fəaliyyəti haqqında Lissabon müqaviləsinin 16.1-ci maddəsində şəxsi informasiyanın mühafizəsi hüququ Aİ-nin ümumi prinsipləri arasında ehtiva olunmuşdur. Həmin maddədə qeyd olunur: Hər kəs onlarla bağlı şəxsi informasiyanın qorunması hüququna malikdir.

Bu o deməkdir ki, 1995-ci il Direktivində göstərilən əsas elementlərin Aİ-nin əsas(birinci

dərəcəli) hüququ səviyyəsinə qalxmışdır. 16.2-ci maddə Avropa Parlamaneti və Şurası tərəfindən qaydaların qəbul olunması üçün ümumi hüquqi bazanı təmin edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Marc Rotenberg and David Jacobs.Updating the law of information privacy: the new framework of the European Union.Harvard Journal of Law & Public Policy. 652 p.
2. Nino Tsukhishvili. The right of access to information in the European Union institutions and the role of the European Ombudsman in this process, 2013.
3. Francoise Gilbert. Proposed EU Data Protection Regulation: The Good, The Bad, and The Unknown, April, 2012.
4. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union.
5. OECD, OECD guidelines on the protection of privacy and transborder flows of personal data (1980), available at http://www.oecd.org/document/18/0,3746,en_2649_34223_1815186_1_1_1_1,00.html
6. Matthew S. Kirsch, Do Not Track: Revising the EU’s Data Protection Framework to Require Meaningful Consent for Behavioral Advertising, 2011.
7. Regulation 1049/200.
8. Case 2413/2010/MHZ
9. <http://whatis.techtarget.com/definition/EU-Data-Protection-Directive-Directive-95-46-EC>
10. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3A114012>
11. EU Charter of the Fundamental Rights.
12. Directive 95/46/EC of the European Parliament and the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. (EU Data Protection Directive)

SECONDARY LAW OF EU IN THE FIELD OF THE RIGHT TO INFORMATION: DIRECTIVES AND REGULATIONS

Hajiyeva Aysel Mazahir,
Ph.D. Candidate, Baku State University,
UNESCO Department of Human
rights and information law.

e-mail: hassanly.aysel@mail.ru

This article is dealt with the secondary legislation of the European Union. In the article 288 of the TFEU is emphasized the secondary legislation, included, directive, decision, regulation and opinion and recommendations. It is known that, except the opinion and recommendations, all are binding. In this article it is widely spoken about how the secondary legislation regulates the information law of the EU.

Key words: *personal and family life, legality, quality of data, information subject, legitimate purpose, data protection.*

ВТОРИЧНОЕ ПРАВО ЕС В ОБЛАСТИ ПРАВА НА ПОЛУЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИИ: ДИРЕКТИВ И ПРАВИЛ

Гаджийева Айсель Мазахир кызы,
Бакинский Государственный Университ,
кафедра ЮНЕСКО по правам человека
и информационному праву.

e-mail: hassanly.aysel@mail.ru

Эта статья является съезжались со вторичным законодательством Европейского Союза. В статье 288 ДФЕС подчеркивается вторичное законодательство, включая, директивы, решения, регулирование и мнения и рекомендации. Известно, что, за исключением того, мнения и рекомендации, все являются обязательными. В этой статье говорится о широко, как вторичное законодательство регулирует информационное право ЕС.

Ключевые слова: *личной и семейной жизни, легальность, качество данных, предметом информации, законная цель, защите данных.*

HƏRƏKƏTİN TƏHLÜKƏSİZLİYİ ƏLEYHİNƏ OLAN KRİMİNAL ƏMƏLLƏRİN PROFİLAKTİKASININ BƏZİ ASPEKTLƏRİ

Rəsul Əliyev,
Bakı şəhər BPI DYPI-nin şöbə rəisi,
polis polkovniki.

Məqalədə müəllif tərəfindən hərəkətin təhlükəsizliyi əleyhinə olan kriminal əməllərin profilaktikasının bəzi aspektləri barədə məsələ nəzərdən keçirilir.

Əsas sözlər: nəqliyyat vasitələri, yol hərəkəti, hərəkət təhlükəsizliyi, kriminal əməllər, yol-nəqliyyat hadisəsi, cinayətkarlıq.

Dünyada baş verən qloballaşma, inteqrasiya və transformasiya prosesləri elmi texniki inkişafın misilsiz tərəqqisini təmin etmişdir. Bu kontekstdə ölkəmizdə müstəqillik illərində baş verən köklü elmi-texniki və sosial-iqtisadi dəyişikliklər, ictimai-siyasi sabitliyin qorunması, istehsalın artım surəti və sənaye sektorunda əldə olunmuş nailiyyətlər Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin uğurla mənimsənilməsinin və hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində həyata keçirilmiş inamlı tədbirlərin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Müstəqillik illərində ölkəmizdə nəqliyyat vasitələrinin intensiv surətdə artması, buna müvafiq olaraq nəqliyyat sahəsində cinayətlərin də kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin artması ilə müşayət olunur. İnsanların gündəlik məişətinə daxil olan nəqliyyat vasitələrinin bütün növləri mövcud olan qaydalar

şəraitində düzgün istismar tələb edir. Hər bir dövlətin və cəmiyyətin həyatında ictimai nəqliyyatın rolu bəşəriyyətin inkişafının nəticəsi olmaqla yanaşı, həm də əvəzsiz əhəmiyyətə malikdir.

Cəmiyyətin və dövlətin həyatında baş verən elmi-texniki tərəqqinin inkişafı, nəqliyyat vasitələrinin növünün və keyfiyyətinin durmadan təkmilləşdirilməsi, insanların gündəlik həyatında yaranmış zəruri ehtiyac cəmiyyətin, dövlətin və insanların həyatında nəqliyyatın rolunun gündən-günə artması ilə nəticələnmişdir. Bu gün bəşəriyyətin həyatını və inkişafını nəqliyyat vasitələrsiz təsəvvür etmək mükün deyildir. İnsan həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, orada texniki vasitələrdən, xüsusilə, nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilməmiş olsun. İnkişaf etmiş ölkələrdə hətta robot insanların yaradılması və onun imkanlarından istifadə edilməsi adi həyat həqiqətlərinə çevrilmişdir. Bu gün bəşəriyyətin tarixində elə bir dövr gəlmişdir ki, insan-maşın münasibətləri global problemlərin yaranması ilə nəticələnmişdir.

Azərbaycan Respublikasının həyatında və beynəlxalq əlaqələrində nəqliyyat-kommunikasiya sisteminin əsaslı dəyişikliyə məruz qalması, bu sahənin beynəlxalq standartlara cavab verən bir səviyyədə təkmilləşdirilməsi ilə nəticələnmişdir. Bu gün ölkəmizdə nəqliyyat sektoru nəhəng bir istehsal sahəsinə çevrilmişdir. Belə ki, Bakı-Tibilisi-Ceyhan, Bakı-Supsa, Bakı-Novorasiyski neft kəmərlərinin, Bakı-Tibilisi-Ərzurum qaz kəmərinin, «Avropa-Qafqaz-Asiya» Transqafqaz nəq-

liyyat dəhlizi (Traseka) çərçivəsində, Qax-Axalqalaki-Bakı dəmiryol xəttinin, Bakı-Rusiya, Bakı-İran şosse yollarının çəkilişi, habelə dəniz gəmiçiliyinin sürətli inkişafı dediyimizə nümunə ola bilər. Ölkədə aparılan iqtisadi islahatların tərkib hissəsi olan regionların sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində dövlət proqramının həyata keçirilməsi çərçivəsində nəqliyyat sisteminin kompleks inkişafı müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün ölkədə neft sektorundan sonra nəqliyyat sektorunun yüksək inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. «Bakı şəhərində nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında» ölkə prezidentinin Sərəncamı Bakı şəhərində nəqliyyat sisteminin ahəngdar inkişafının təmin olunması sahəsində kompleks tədbirlər nəzərdə tutur. İntegrativ proseslərin sürətli inkişafı dövründə hər bir dövlətin iqtisadi potensialı, gücü-qüdrəti, həm də onun malik olduğu nəqliyyat-kommunikasiya kompleksinin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Belə ki, nəqliyyat Azərbaycan Respublikasının inkişafında müstəsna rol oynayan iqtisadiyyatın infrastrukturunun mühüm, ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bu baxımdan ölkənin iqtisadi strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi nəqliyyatın inkişaf səviyyəsindən, onun normal fəaliyyətindən və bu fəaliyyətin tələbatlara cavab verən səviyyədə təşkilindən xeyli asılıdır. Baş verən bu proseslər hərəkətin təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin işlədilməsi zamanı qayda-qanuna əməl edilməsinə ciddi tələbat yaradır. Buna baxmayaraq bu sahədə dünyada və ölkəmizdə baş verən hadisələr ciddi narahatçılıq yaradır. Elə ölkə prezidenti, cənab İlham Əliyevin «Yol-nəqliyyat hadisəsi ilə əlaqədar təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi və yol hərəkətinin tənzimlənməsi sahəsində idarə

etmənin şəffaflığının artırılması ilə bağlı tədbirlər haqqında» 27 dekabr 2012-ci il tarixli Sərəncamı bu sahədə bütün qüvvələri səfərbər etməyə hesablanmışdır. Eyni zamanda qayda-qanunun möhkəmləndirilməsi və profilaktiki tədbirlərin gücləndirilməsi önə çəkilmişdir. Bu sahədə yeni İnzibati Xətalər Məcəlləsinin qəbul edilməsi təcrübə fəaliyyətində müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Ölkədə hərəkətin təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitəsinin istismarı ilə bağlı mövcud durum ayrı-ayrı sahəvi orqanlar xüsusilə Respublika Daxili İşlər Nazirliyinin müvafiq qurumları tərəfindən vaxtaşırı olaraq ümumiləşdirilir, qüsurlar ortaya çıxarılır və onların aradan qaldırılması üçün səmərəli tədbirlər həyata keçirilir. Bu sahədə elmi-texniki nailiyyətlərdən, informasiya texnologiyalarından, elektron xidmətin çeşidli növlərindən səmərəli istifadə edilir.

Azərbaycan Respublikası DİN-in Baş DYP İdarəsi və onun yerlərdəki bölümləri tərəfindən 2015-ci ildə yol hərəkətinin təhlükəsizliyinin təmin olunması, ictimai asayişin qorunması və xidməti intizamın möhkəmləndirilməsi istiqamətində bir sıra təşkilati və profilaktik tədbirlər həyata keçirilmişdir. Dövlət Yol Polisi xidmətində fəaliyyətin müasir tələblərə uyğun qurulması üzrə görülən işlər gündəlik nəzarətdə saxlanılmaqla idarəçilik və təşkilatçılıq işinin yaxşılaşdırılması, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, şəxsi heyətin professional səviyyəsini artırılması təmin edilmiş, qanunçuluğun, insan hüquq və azadlıqlarının aliliyi prinsiplərinə, xidməti, icra və uçot-qeydiyyat intizamına riayət edilməsinə tələbkarlıq gücləndirilmişdir. Belə ki, «Nəqliyyat vasitələrinin sürücülük hüququ olmadan idarə edilmə hallarına qarşı mübarizə tədbirlərinin gücləndirilməsinə

dair» 2 dekabr 2015-ci il tarixli, xidməti ərazilərdə ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə «Təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsinə dair» 19 noyabr 2015-ci il tarixli göstərişlər əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu işdə ölkə başçısı, cənab İlham Əliyevin Fərmanları ilə «Yol hərəkəti haqqında» Qanuna və İnzibati Xətalər Məcəlləsində edilmiş dəyişikliklər əsasında xidməti tənzimləyən normativ-hüquqi aktların qanunlara uyğunlaşdırılması barədə tədbirlər görülmüşdür. Eləcə də «Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 23 may tarixli 429 nömrəli Fərmanının, Nazirlər Kabinetinin «Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi Qaydaları»nın və «Elektron xidmət növlərinin Siyahısı»nın təsdiq edilməsi haqqında 24 noyabr 2011-ci il tarixli 191 nömrəli qərarının və Daxili İşlər nazirinin 8 dekabr 2011-ci il tarixli 749 nömrəli əmrinin icrası ilə əlaqədar yol hərəkətinin təhlükəsizliyi və ona nəzarət məsələləri ilə əlaqədar bu sahədə yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi, eləcə də baş idarədə elektron sənəd dövriyyəsinin təşkili ilə bağlı görülmüş tədbirlər bu gün də davam etdirilməkdədir.

Təhlillər göstərir ki, 2015-ci il ərzində yol hərəkətinə nəzarət prosesində 2.528.938 yol hərəkəti qaydalarının pozuntusu, o cümlədən nəqliyyat vasitələrinin sərxoş sürücülər tərəfindən idarə edilməsi üzrə 17.141, müəyyən olunmuş sürət həddinin aşılması üzrə 775.565, ötmə, manevr və qarşıdan gələn nəqliyyatın yoluna çıxma qaydalarının pozulması üzrə 190.485, yolayrıclarının keçilməsi qaydalarının pozulması üzrə 151.532, svetoforun qadağanedici siqnalının po-

zulması üzrə 87.700, sərnişin daşıma qaydalarının pozulması üzrə 5.208 fakt aşkar edilmiş, qanunda nəzərdə tutulmuş əsaslar tətbiq edilərək 4.241 sürücünün hüququ müxtəlif müddətlərə məhdudlaşdırılmışdır. Avqust ayının 1-dən 31-dək respublika ərazisində keçirilən «Təmiz hava» aylığı nəticəsində 2486 şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb edilmişdir. Ümumilikdə isə il ərzində aparılan yoxlamalar nəticəsində 4147 avtomobilin mühərriklərinin işlənmiş qazlarında zərərli maddələrin miqdarının normadan artıq olduğu aşkar olunaraq müvafiq inzibati tədbirlər görülmüşdür. Bununla yanaşı il ərzində «Siqnal» İLLİ tərəfindən 100 svetofor obyekt quraşdırılmış, 25.746 yol nişanı qoyulmuş və ya yenisi ilə əvəz edilmiş, boya ilə küçə və yollarda 2.763.016 pm cizgiləmə işi aparılmışdır. Bu dövrdə 32.721 avtomobil ilkin qeydiyyatla alınmış, 50.977 ilkin sürücülük vəsiqəsi verilmişdir.

Aparılan ümumiləşdirmələr və təhlillər təsdiq edir ki, görülmüş kompleks tədbirlərə baxmayaraq ölümlə nəticələnən yol-nəqliyyat hadisələri ciddi narahatçılıq doğurur. Belə ki, təhlil edilən dövrdə respublika ərazisində 2220 hadisə qeydə alınmış və nəticədə 894 nəfər həlak olmuş, 2265 nəfər yaralanmışdır. Bu 2014-cü ilin eyni dövrü ilə müqayisədə hadisələrin sayının 415 fakt (15,7%), həlak olanların sayının 230 nəfər (20,5%), yaralananların sayının isə 411 nəfər (15,4 %) azaldığını təsdiq edir. Bakı şəhəri ərazisində isə bu qəbildən cəmi 797 hadisə qeydə alınmış, bunların nəticəsində 229 nəfər həlak olmuş, 850 nəfər yaralanmışdır. 2014-cü illə müqayisədə hadisələrin, həlak olanların və yaralananların sayı uyğun olaraq 104 fakt (11,5%), 84 nəfər (26,8%), 44 nəfər (4,9%) azalmışdır.

Respublika üzrə qeydə alınmış hadisələrin 94,5%-i (2098) sürücülərin qaydaları pozmaları, o cümlədən 36,9%-i (821) ötmə və qarşıdan gələn nəqliyyatın yoluna çıxması, 27,4 %-i (609) nəqliyyat vasitələrinin yüksək sürətlə idarə olunması, 9,5%-i (212) yolarıclarını keçmə qaydalarının pozulması, 2,4%-i (53) nəqliyyat vasitələrinin sərxoş vəziyyətdə idarə olunması səbəblərindən baş vermişdir. Hadisələrin 41,6%-ni (923) piyadaların vurulması təşkil etmiş, nəticədə 333 piyada həlak olmuş, 673-ü yaralanmışdır. 65 hadisə piyadaların qaydaları pozmaları nəticəsində baş vermişdir. Respublika üzrə qeydə alınmış hadisə nəticəsində 71 nəfər uşaq və yeniyetmə həlak olmuş, 212 nəfər yaralanmışdır. Ümumiyyətlə qeydə alınmış hadisə nəticəsində həlak olmuş 894 nəfərdən 726-nı kişilər, 168-ni qadınlar, xəsarət almış 2265 nəfərdən isə 1652-ni kişilər, 613-nü qadınlar təşkil etmişlər .

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» 1994-cü il tarixli Fərmanından irəli gələn vəzifələri rəhbər tutaraq hesabat dövründə polisə digər xidmətləri ilə birgə DYP əməkdaşları tərəfindən 3 ədəd avtomat silah («Kalaşnikov» tipli), 3 ədəd tüfəng, 10 ədəd avtomat sandıqçası, 389 ədəd müxtəlif kalibirli patron aşkar edilərək istintaq orqanlarına təhvil verilmişdir. Göründüyü kimi gərgin və səmərəli fəaliyyət həyata keçirtməklə yanaşı, narahatçılıq halları da tam aradan qaldırılmamışdır.

İnsan cəmiyyətinin bütün inkişaf tarixi boyu müdriklər və mütəfəkkir şəxsiyyətləri narahat edən və maraqlandıran məsələlərdən biri «cinayətlər nə üçün törədilir, nədən baş

verir?» sualı olmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq daha bir mühüm sual konkretləşdirmək zəruridir: cinayətin törədilməsi cinayətkarın şəxsiyyətindən və ətraf mühitin təsirindən asılıdır mı? Əgər cinayətin törədilməsi şəxsiyyətdən deyil, ətraf mühitin təsirindən asılıdırsa, bəs, nə üçün eyni ailədə, eyni sosial mühitdə böyümüş, tərbiyə almış insanlar özlərini bəzən müxtəlif tərzlərdə aparırlar? Belə sualların sayını istənilən dairədə genişləndirmək olar.

Müasir kriminologiya elminin ən son nailiyyətləri və cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsi təsdiq edir ki, cinayətkarlığın səbəblərinə öləri yanaşmaq, həmin səbəbləri ani bir reallığın nəticələri kimi qiymətləndirmək düzgün olmazdı. Bu səbəbləri dərinədən və ətraflı öyrənmək, araşdırmaq üçün bütövlükdə səbəbiyyət haqqında bəzi məsələlər üzərində dayanmaq məqsədəuyğun olardı. Ədəbiyyatda göstərilir ki, səbəbiyyət obyektiv cəhətdən mövcud olan əlaqədir. Səbəbli əlaqə bizim düşüncələrimizin məhsulu olmayıb, təbiətin və cəmiyyətin real surətdə mövcud olan qanunauyğunluqlarıdır. Bunlar bir-biri ilə üzvi şəkildə bağlıdır və bir-birilərini tamamlayırlar.

İctimai həyatda səbəbli əlaqə özünəməxsus müəyyən spesifikasiyaya malikdir. Həmin spesifikasiyalar özünü aşağıdakılarda büruzə verir. Övvələn, səbəbli əlaqədə statistik qanunauyğunluqlar fəaliyyət göstərir. Bu qanunauyğunluqlar öz fəaliyyət çərçivəsinə malikdirlər. Həmin fəaliyyət zamanı zərurət özünə təsadüflər kütləsi vasitəsilə yol açır. İkincisi, bəşər cəmiyyəti tarixən həmişə dəyişkən bir sistem təşkil etdiyinə görə, müəyyən bir inkişaf dövrü, yaxud pilləsi üçün həqiqi olan səbəbli izahlar digər tarixi mərhələ üçün tamamilə yanlışlıqlardan ibarət ola bilər, eyni zamanda da cəmiyyətdə səhv təsəvvürlərin

formalaşmasına gətirib çıxara bilər. Üçüncüsü, göstərmək zəruridir ki, ictimai həyatda və hər hansı fəaliyyət növündə nəticələrin öz səbəblərinə təsiri son dərəcə güclü ola bilər. Şübhəsiz ki, bütün bu xüsusiyyətlər cəmiyyətdə mövcud ola bilən və olan səbəbiyyət probleminin xeyli dərəcədə mürəkkəb olması barədə şahadət verir.

Bütün bu göstərilənlərə istinadən cinayətkarlığın səbəbləri dedikdə, ictimai həyatın kriminal əməlləri doğuran, onun mövcudluğuna dəstək verən, onun artmasına və azalmasına səbəb olan hallar, amillər başa düşülür. Göründüyü kimi, cinayətkarlığın səbəbləri ilk növbədə dairəsi və həcmi bizə bəlli olmayan halların və amillərin məcmusunu təşkil edir. Beləliklə, cinayətkarlığı şərtləşdirən səbəblər dedikdə, ictimai həyatın müxtəlif sahələrində müxtəlif məzmunlu, səviyyəli, qarşılıqlı əlaqə və təsirdə olan sosial hallar və proseslərin neqativ tərəfləri başa düşülür. Qeyd etmək lazımdır ki, sadalanan sosial hallar və müxtəlif proseslər bir-birindən təcrid halda deyil, məhz qarşılıqlı əlaqədə və təmasda olduqları zaman obyektiv səbəbiyyətin meydana olmasını şərtləşdirirlər. Həmin qarşılıqlı əlaqə və təsir nəticəsində zərurət təsadüf fonunda təzahür etmiş olur.

Kriminologiya elmində cinayətkarlığı doğuran səbəblərlə bərabər cinayətkarlığın şəraiti adlı anlayış da mövcuddur. Həmin anlayış adı altında adətən, kriminal əməllərin törədilməsinə rəvac verən şərait və hallar nəzərdə tutulur. Belə şəraitə həm təbii, həm də sosial və texniki amillər aid edilir. Hər hansı təbii və ya sosial şərait, yaxud texniki amillər hələ öz-özlüyündə cinayət hadisəsi doğura bilməz.

Müasir kriminologiyada cinayətkarlığın səbəbləri və şəraiti – determinasiya adlı

ümumi termin altında birləşirlər. F.Y.Səməndərov yazır ki, determinasiya – hadisələr, proseslər, müəyyən amillər arasında elə asılılıq əlaqəsidir ki, belə əlaqə sayəsində hadisə və prosesin spesifik əlamətləri «doğulur». Cinayətkarlıqla sosial varlıq arasında xarakterik əlaqələr mövcuddur. Hər hansı hadisənin determinasiyasına, amillərin təsiri ilə doğulması prosesində diqqət yetirdikdə adətən, bu hadisəni doğuran, yaxud da onun baş verməsinə kömək edən amilləri müəyyən etmək mümkündür. Belə amillər determinantlar adlanır. Determinasiya prosesi səbəbiyyət prosesindən geniş anlayışdır.

Hərəkətin təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istimarı qaydaları əleyhinə olan cinayətlərin, o cümlədən yol nəqliyyat hadisəsi yerindən qaçma əməllərinin zahiri səbəbləri müxtəlif ola bilər. Ən müxtəlif səbəblər eyni zamanda da müxtəlif xassələrə malik olmaları ilə səciyyəvidirlər. Həmçinin qeyd etmək zəruridir ki, yol nəqliyyat hadisəsi yerindən qaçma əməllərinin baş verməsi səbəblərinin bəzi daxili hallar və proseslər də determinasiya edə bilər. Əsəb gərginliyi, ifrat dərəcədə özünəqapanma və müəyyən dərəcədə özünəarxayınlıq belə hallara misal ola bilər.

Yol nəqliyyat hadisələrinin baş verməsinin əsas səbəblərindən biri yüksək təhlükə mənbəyinin həddən artıq yüksək sürətdə idarə olunmasıdır. Məlumdur ki, avtomobil nəqliyyatı yollarında müəyyən edilmiş məsafələrdə avtomobilin hansı sürətlə idarə edilməsinin mümkünlüyünü əks etdirən xüsusi nişanlar quraşdırılmışdır. Sürücülərin həmin sürətə lazımı qaydada əməl etməməsi əksər hallarda qəza ilə nəticələnir. Nəqliyyat şosesinin lazımı olan məsafə hissəsində avtomobilin müəyyən edilmiş sürətlə idarə olun-

maması nəqliyyat vasitələrinin təhlükəsiz hərəkəti üçün təhlükə yaradır. Xüsusi nişanların quraşdırıldığı şosse yollarından yüksük təhlükə mənbəyinin həm həddindən artıq aşağı, yaxud çox böyük sürətlə idarə olunması yol hərəkəti qaydalarına görə yolverilməz sayılır.

Yüksək təhlükə mənbəyinin sərxoş vəziyyətdə idarə olunması da yol nəqliyyat hadisələrinin baş verməsi səbəblərindən biri kimi çıxış edir. Qeyd etmək lazımdır ki, yol nəqliyyat hadisəsi yerindən başlıca olaraq qəzanı sərxoş vəziyyətdə törətmiş sürücülər qaçırlar. Bir tərəfdən spirtli içkinin təsiri, digər tərəfdən isə cəzadan qorxu hissi sürücünü məsuliyyətdən yaxa qurtarmaq baxımından sanki «cəsarətləndirir». Belə sürücülər adətən, qəza nəticəsində xəsarət almış zərər çəkmiş şəxs məhz sərxoş (içkili) olduqlarına görə, öz iradələrindən asılı olmayan səbəblər üzündən hadisə yerində qoyub qaçmalarına bəhanə gətirirlər. Lakin sərxoşluğun özünün artıq tövsifedici əlamət olduğunu unudurlar.

Təhlil edilən cinayətin səbəbləri qismində avtomobil nəqliyyatı yollarının yararsızlığı da çıxış edir. Yolların nasaz vəziyyətdə olması xüsusən də gənc və təcrübəsiz sürücüləri çaşdıran amillərdən biri kimi qəbul edilir. Məlumdur ki, xüsusilə də gecə vaxtı nasaz yollarda yüksək təhlükə mənbəyini idarə etmək ikiqat çətinləşir. Yollarda sürücülər tərəfindən lazımı intervalın gözlənilməməsi, ötüb keçmə əməliyyatının tələblərinə əməl olunmaması, yaxud ötmə əməliyyatlarından avtomobili daha yüksək sürətlə idarə etmə əksər hallarda avtoqəza ilə nəticələnir və belə yol nəqliyyat hadisələrinin meydana çıxardığı ağır nəticələr də adətən, faciəvi olur.

Aparılan ümumiləşdirmələr və təhlillər yol nəqliyyat hadisələrinin səbəblərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmağa imkan verir:

1. sürücülər tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının, habelə nəqliyyat vasitələrinin idarə edilməsi və istismarı üsullarının (məsələn, hərəkətin sürətini artırma, qarşıdan gələn nəqliyyat vasitəsinin zolağı qarşısına keçmə, hərəkətin distorsiyasını düzgün müəyyən etməmə, qəfləti və gözlənilmədən dönmə hərəkətinə yol vermə, gözlənilmədən və ya qəflətən avtomobilin əyləcini basma, adamları və yükləri daşıma qaydalarına əməl etməmə, avtomobili bilə-bilə texniki cəhətdən nasaz olan hərəkət xətti ilə sürmə, təcrübəsizlik, yorğunluq, yuxusuzluq, xəstə vəziyyət, alkoqolun, eləcə də narkotik vasitənin və ya psixotrop maddənin təsiri altında olma və s.) pozulması.

Qeyd edilir ki, nəqliyyat vasitəsinin alkoqolun, yaxud narkotik vasitənin və ya psixotrop maddənin təsiri altında idarə etmək xüsusilə təhlükəlidir. Sürücülər məhz alkoqol və ya narkotiklərin təsiri altında yolda baş verənlərə qarşı zəif reaksiya verir, yol şəraitini kifayət qədər qiymətləndirə və situasiyanı düzgün dərk edə bilmir:

2. piyadalar və sərnişinlər tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması – nəqliyyat vasitəsinə minmə və ya düşmə qaydalarını pozma, yolun piyadalar üçün nəzərdə tutulmuş hissəsindən keçməmə, nəqliyyat vasitələrinin hərəkət hissəsinə qəflətən çıxma, yol nişanlarına əməl etməmə, hərəkəti tənzimləyən siqnallara məhəl qoymama, azyaşlı uşaqların yolun hərəkət hissəsinə qəflətən çıxması və s.;

3. texniki xidmət qaydalarını və nəqliyyatın xəttə çıxma, yaxud buraxılması qaydalarını (məsələn, nəqliyyat vasitəsinin nasaz

hissələrinin vaxtında təmir edilməməsi, habelə avtomobilin texniki baxışdan keçirilməməsi və s.) pozma.

Göstərmək lazımdır ki, yol nəqliyyat hadisələri bəzən bir neçə səbəbin qarşılıqlı əlaqəsi üzündən (məsələn, iki avtomobilin toqquşması zamanı sürücülərin biri nəqliyyat vasitəsini yüksək sürətlə idarə edər, digəri isə ötmə əməliyyatını poza bilər. Belə hallarda əməlin baş verməsinə şərait yaratmış bütün səbəblərin tədqiq edilməsi vacibdir.

Hərəkətin təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydaları əleyhinə olan cinayətlərin törədilməsi səbəblərinin araşdırılmasından aydın olur ki, yol nəqliyyat hadisəsinə yol vermiş sürücü öz hərəkət və ya hərəkətsizliyində demək olar ki, əksər hallarda şüurlu davranır. Çünki insanın davranışı mürəkkəb və çoxşaxəli hadisədir. V.N.Kudryavtsev düzgün olaraq qeyd edir ki, öz ustalığını və məharətini masanı düzəltdiyi, ana öz körpəsini tərbiyə etdiyi, alim elmi tədqiqatlarını apardığı, məhkəmə hökm çıxardığı zaman nümayiş etdirir ki, bütün bunların hamısı adamların müxtəlif hərəkətlərindən və onların davranış nümunələrindən ibarətdir. Adamların bütün mürəkkəb hərəkətləri kimi, onların davranış nümunələrini də konkret bir çərçivəyə salmaq çətindir. Xarici aləmə təsirdən ibarət olan insan fəallığı daha geniş davranış aktı kimi müəyyən edilir. Belə fəal davranış nəticəsində insan öz hərəkətləri ilə xarici aləmin predmetinə onun zahiri xassə və əlamətlərini dəyişən dərəcədə təsir göstərmək iqtidarında olur. Məsələn, nəqliyyat vasitələrinin toqquşması zamanı avtomobillər öz zahiri görkəmini nəzərə cərpacaq dərəcədə dəyişməklə, həmçinin də texniki cəhətdən həтта, tamamilə yararsız vəziyyətə düşürlər ki, iqtisadi cəhətdən onları

bərpa etmək qeyri-mümkün olduğuna görə, bərpaedilməz hesab olunurlar. Yaxud yol nəqliyyat hadisəsi yerindən qaçan təqsirkar sürücü zərər çəkmiş şəxsin həyat və sağlamlığını təhlükədə qoymaqla, həm də fəal hərəkət göstərir.

Sosial psixologiya davranış anlayışını təbii (fiziki) deyil, sosial obyektlər və həyatın şərtləri ilə əlaqələndirir. Davranış insanın daxili vəziyyətinin sosial əhəmiyyətli obyektə münasibətdə hərəkətə çevrilməsi deməkdir. O, adamların hərəkətinin insanın daxili niyyəti ilə realizə olunan və zahirən müşahidə edilən sistemindən ibarətdir.

Yuxarıdakı mülahizədən görmək çətin deyil ki, davranışın belə anlaşılması insanın hər cür fəallığını əhatə etmir, lakin aşağıdakı iki kriteriya ilə məhdudlaşır. Birincisi, insan davranışı öz sosial əhəmiyyəti ilə səciyyələnir; ikincisi insan davranışı zahirən ifadə olunur və bu, konkret fiziki hərəkətlər formasında təzahür edir.

Məsələn, yol nəqliyyat hadisəsi yerindən qaçan təqsirkar sürücü bu hərəkəti ilə xüsusi fəallıq göstərir. Buna görə də zahiri davranış adamların praktiki (fiziki) hərəkətlərində ifadə olunur. Bu həm də verbal (şifahi) davranış formasıdır. Bu nöqtəyi nəzərdən də yol nəqliyyat hadisəsi yerindən qaçma əməllərinin səbəblərini ətraf müəyyən etməyə heç də həmişə nail olmur. Çünki təqsirkarın hadisə yerindən qaçması, bəzən onun uzun müddət axtarışda olması, eləcə də törədilmiş cinayəti gözləri ilə görənlərin şahidlərin olmaması buna imkan vermir.

Cinayət-hüquqi doktrinasında hərəkətin təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydaları əleyhinə olan cinayətlərin səbəbləri ilə bağlı problemlərin kriminoloqlarla birgə nəzərdən keçirilməsi və həmin

problemin həlli yollarının axtarışı tədqiqatçı alimlərin həmişə diqqət mərkəzində olmuş və bu gün də olmaqdadır.

Beləliklə, baş vermiş ağır nəticələrə, insan hüquq və azadlıqlarının pozulmasına səbəb olduğuna görə ilk baxışda ehtiyatsızlıqdan törədilən əməl olaraq, hərəkətin təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin işlədilməsi qaydalarının pozulması halları kifayət qədər aktuallaşmışdır və bütün elmi-texniki imkanlardan istifadə edilərək belə halların profilaktikasına diqqətin artırılması olduqca vacibdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin məlumatları. B., 2016
2. Əliyev E.Ə. Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin hüquqi əsasları. Dərslük. Bakı, 2010, 368 s.
3. Səməndərov F.Y. Kriminologiya. Ümumi hissə. Dərs vəsaiti. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı», 2003.
4. Криминология / Под ред. В.Н.Кудрявцева и В.Е.Эминова. М., ЮРИСТЪ, 2002.
5. Криминалистика/ Под ред. Н.П. Яблокова. Учебник. М., БЕК, 1996.
6. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. М., Юрид.лит. 1978.
7. Социальная психология. Краткий очерк. М., Политиздат, 1975.

SOME ASPECTS OF THE PREVENTION OF CRIMINAL ACTS AGAINST TRAFFIC SAFETY

**Rasul Aliyev,
police colonel.**

An accelerated increase of a number of the cars in the course of years in the country creates the conditions causing the crimes of an escape from a place of the road and transports incidents. In the article the reasons and conditions causing such actions are investigated in complex. And the rational proposal on removal of the reasons and conditions are brought forward. One can say with certainty, realization of the measures shown in the article will exert an influence on a decrease of the crimes of escape from a place of the incidents.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНЫХ ДЕЙСТВИЙ ПРОТИВ БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

**Расул Алиев,
полковник полиции.**

Статья посвящена необходимости борьбы в последнее время все более получившим распространение преступлениями, связанными с оставлением место транспортного роисшествия. Также в статье раскрываются теоретические и практические проблемы квалификации данного рода преступлений, и подчеркивается необходимость и занесение усиления борьбы с лицами, оставляющими потерпевших в местах транспортного роисшествия.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CİNAYƏT QANUNVERİCİLİYİNDƏ QANUNÇULUQ PRİNSİPİNİN TƏLƏBLƏRİNƏ RİAYƏT OLUNMASININ PROBLEMLƏRİ

**Hüseynov Emil Fuqan oğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin “Cinayət
hüququ və kriminologiya” kafedrasının
doktorantı.**

emilhuseynov@gmail.com

+994553051111

Məqalədə cinayət qanununun və cinayət məsuliyyətinin prinsipi olan qanunçuluq prinsipinin cinayət qanunvericiliyində və digər normativ hüquqi aktlarda realizə edilməsinin forma və istiqamətlərinə dair məsələlər araşdırılır. Qanunçuluq prinsipinə uyğun olmayan cinayət hüquq normaları müqayisəli şəkildə təhlil olunur və onların CM-in 5-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq qüsurları aşkara çıxarılır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının cinayət-hüquqi məzmunlu bəzi normaları qanunçuluq prinsipinin tələbləri baxımından şərh olunur.

Cinayət qanununun təkmilləşdirilməsi məqsədilə təhlil olunan məsələlərə dair konkret təkliflər irəli sürülür.

Əsas sözlər: qanunçuluq prinsipi, qanunçuluq prinsipinin realizə formaları, cinayət qanunu, cinayət məsuliyyətinin əsası, cəza, ölüm cəzası, cinayət tərkibi.

Cinayət Məcəlləsinin «Əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cinayət sayılması və həmin əmələ görə cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər yalnız bu

Məcəllə ilə müəyyən edilir» müddəasını nəzərdə tutan 5.1-ci maddəsinin, yəni qanunçuluq prinsipinin əsas tələbinə cinayət qanununun həm Ümumi, həm də Xüsusi hissələrində riayət olunması ilə bağlı məsələnin tədqiqi, cinayət qanunvericiliyində sistemda-

xili ziddiyyətlərin, uyğunsuzluqların və anlaşılmazlıqların aşkar edilməsi və aradan qaldırılması məqsədilə son dərəcə vacibdir. Bununla da cinayət qanununun cinayət hüququnun yeganə mənbəyi kimi mükəmməl normativ hüquqi akta çevrilməsinə nail olmaq olar.

İkinci bir tərəfdən, cinayət qanunvericiliyinin qarşısına qoyulan vəzifələrin (CM-in 2-ci maddəsi) həyata keçirilməsinə cinayət hüquq normalarını tətbiq edən səlahiyyətli subyektlərin qanunauyğun, qüsursuz fəaliyyəti nəticəsində nail olmaq olar. Belə fəaliyyətin hüquqiliyini təmin etmək üçün isə cinayət hüquq normaları mümkün qədər nöqsan-

lardan uzaq, cinayət hüquq münasibətlərinin bütün əlamətlərini təfərrüatı ilə təsbit edən şəkildə qurulmalıdır. «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 228-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 29 dekabr 2003-cü il tarixli qərarında da deyilir ki, qanunvericilik aktlarının, o cümlədən Cinayət Məcəlləsinin müddələrinin birmənalı və düzgün müəyyən edilməsi bö-

yük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, hüquq normalarının müəyyənliyi, aydınlığı, ikimənalı olmaması hüquq tətbiq edən orqanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin düzgün tövsif edilməsinə xidmət edir və həmin orqanların fəaliyyətində qanunçuluq prinsipinin gözlənilməsinə imkan yaradır.

Beləliklə, qanunçuluq prinsipinin realizəsinin iki əsas istiqamətinin mövcudluğunu müəyyən etmək olar. Birincisi, həmin prinsipin tələblərinə normativ hüquqi aktlarda, o cümlədən cinayət qanununda riayət edilməsi, ikincisi, cinayət hüquq normalarını tətbiq etmək üçün hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan subyektlərin (ibtidai araşdırma və məhkəmə orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin) fəaliyyətində qanunçuluq prinsipinin tələblərinin gözlənilməsi.

Ümumi hüquq nəzəriyyəsində hüquq normalarının realizə edilməsinin müxtəlif formaları fərqləndirilir. Bəzi müəlliflər hüquq normalarının realizə edilməsinin üç («istifadə etmə, riayət etmə, icra etmə») (10, s.115), bəzi müəlliflər isə dörd («riayət etmə, icra etmə, istifadə etmə, hüququn tətbiq edilməsi») (13, s.320; 14, s. 3) formasını göstərir.

Cinayət hüququ sahəsi üzrə alimlərdən V.V.Maltsev cinayət hüquq normalarının realizəsinin dörd mərhələsini belə müəyyənləşdirir: 1) şəxsin davranışının ümumi-hüquqi qiymətləndirilməsi; məhz bu mərhələ şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin başlanğıcı sayıla bilər. Əgər hüquq mühafizə orqanları şəxsin əməlinə cinayət tərkibinin əlamətlərini aşkar edərlərsə, onda cinayət hüquq normalarının realizəsinin ikinci mərhələsinə keçilir; 2) şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün əsasların olub-olmamasının müəyyən edilməsi. Əgər cinayət

törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün əsas yoxdursa, üçüncü mərhələyə keçilir; 3) cinayət törətmiş şəxsə cinayət qanunu ilə müəyyən edilmiş hədlərdə, törədilmiş cinayətin ağırlığı və cəza təyin etmənin digər əsasları nəzərə alınmaqla cəza təyin edilməsi; 4) cəzadan azad etmək üçün əsaslar olduqda şəxsin cəzadan azad edilməsi.

Hesab edirik ki, cinayət hüquq normalarının realizə formaları ilə həmin normaların tətbiqi mərhələləri fərqli anlayışlar olmaqla, müxtəlif funksiyaları yerinə yetirirlər. Belə ki, cinayət hüquq normalarının realizə formaları bu normaların tətbiqinin məqsədli təyinatı ilə şərtlənir. Cinayət hüquq normalarının tələblərinə riayət etmə cinayət əməlini törətməkdən çəkinmədə, belə normaları icra etmə cinayət məsuliyyəti və cəza ilə bağlı normaların tələblərini yerinə yetirmədə ifadə oluna bilər. V.V. Maltsev cinayət hüquq normalarının realizə edilməsi mərhələləri ilə əlaqədar mövqeyi isə daha çox cinayət əməlinin tövsifinin mərhələlərinə bənzəyir.

Cinayət hüquq normalarının tətbiq edilməsinin hər bir mərhələsində qanunçuluq prinsipinin tələblərinə riayət edilməsi cinayət məsuliyyəti, cəza və cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlərlə bağlı məsələlərin düzgün həllinə nail olmağa imkan verir.

Qanunçuluq prinsipinin təsbit olunduğu ali hüquqi mənbə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasıdır. Konstitusiyanın bir çox maddələrində qanunçuluq prinsipinin məzmununu təşkil edən müddəalar öz əksini tapmışdır. Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin 10-cu hissəsinə görə dövlət orqanları yalnız bu Konstitusiya əsasında, qanunla müəyyən edilmiş qaydada və hüdudlarda fəaliyyət göstərə bilərlər, 72-ci maddəsinin 2-ci his-

səsinə görə hər bir şəxs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl etməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməli, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirməlidir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin əsasıdır (Konstitusiyanın 147-ci maddəsinin 3-cü hissəsi), qanunlar Konstitusiyaya zidd olmamalıdır (Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin 3-cü hissəsi).

Göründüyü kimi, qanunlar və deməli həm də cinayət qanunu Konstitusiyaya zidd olmamalı, Konstitusiyanın müddəalarına uyğun olmalıdır. Konstitusiyada təsbit olunmuş cinayət-hüquqi məzmun daşıyan normalar cinayət əməli və cəzaya aiddir. Hesab edirik ki, cəzaya dair Konstitusiyanın ümumi müddəalarını cinayət qanununun müddəaları ilə qarşılıqlı surətdə təhlil etməyə, onlar arasında olan ziddiyyət və uyğunsuzluqları müəyyən etməyə zərurət vardır.

Qüvvədə olan cinayət qanununda cəzanın növləri sırasına daxil edilməyən ölüm cəzasının Konstitusiyada və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş müddəalar baxımından hüquqi statusunu müəyyən etməyə çalışaq.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qüvvəyə minənə qədər və bundan sonra 2000-ci il sentyabrın 1-dək qüvvədə olmuş Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il tarixli Cinayət Məcəlləsinin 22-ci maddəsində və Xüsusi hissənin maddələrinin sanksiyalarında müstəsna cəza tədbiri kimi ölüm cəzası nəzərdə tutulmuşdu. Həmin maddəni və Xüsusi hissənin maddələrinin sanksiyalarından ölüm cəzasını CM-dən çıxaran Azərbaycan Respublikasının 10 fevral 1998-ci il tarixli, 431-

IQD nömrəli Qanunu ilə həmin Qanun qüvvəyə mindiyi gündə ölüm cəzasına məhkum olunmuş şəxslərin cəzası ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilmişdir. Bu qanunla müəyyən edilmişdir ki, müharibə dövründə və ya müharibə təhlükəsi mövcud olduqda ağır cinayətlərə görə müstəsna hallarda xüsusi qanun qəbul edilməklə ölüm cəzasının tətbiqinə yol verilə bilər. «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın ölüm cəzasının ləğvinə yönəlmiş İkinci Fakultativ Protokoluna qoşulmaq barədə» Azərbaycan Respublikasının 11 dekabr 1998-ci il tarixli, 582-IQ nömrəli Qanununda təsbit edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası 1989-cu il 15 dekabr tarixli «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt»ın ölüm cəzasının ləğvinə yönəlmiş İkinci Fakultativ Protokolunu tətbiq edərək, müharibə dövründə və ya müharibə təhlükəsi mövcud olduqda ağır cinayətlərə görə müstəsna hallarda xüsusi qanun qəbul edilməklə ölüm cəzasının tətbiqinə yol verə bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsinin III hissəsində nəzərdə tutulmuş normada müstəsna cəza tədbiri kimi ölüm cəzasının, tam ləğv ediləndə yalnız dövlətə, insan həyatına və sağlamlığına qarşı xüsusilə ağır cinayətlərə görə qanunla müəyyən edilə bilməsinə dair müddəa öz əksini tapmışdır.

Məlumdur ki, qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi ölüm cəzasının tətbiqindən imtina etmiş, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını cəzanın sistemində daxil etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsinin III hissəsinin, Azərbaycan Respublikasının 1998-ci il 10 fevral tarixli, 431-IQD nömrəli Qanununun «mü-

haribə dövründə və ya müharibə təhlükəsi mövcud olduqda ağır cinayətlərə görə müstəsna hallarda xüsusi qanun qəbul edilməklə ölüm cəzasının tətbiqinə yol verilə bilər» müddəasının (bu qanun 1 iyun 2000-ci il tarixdən qüvvədən düşmüşdür), habelə «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın ölüm cəzasının ləğvinə yönəlmiş İkinci Fakultativ Protokoluna qoşulmaq barədə» Azərbaycan Respublikasının 11 dekabr 1998-ci il tarixli, 582-IQ nömrəli Qanununun qeyd olunan normalarının təhlili zamanı bir neçə məqama diqqət yetirilməlidir.

Birincisi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsinin III hissəsi və Azərbaycan Respublikasının 11 dekabr 1998-ci il tarixli, 582-IQ nömrəli Qanunu ölüm cəzasının müəyyən edilməsini müstəsna cəza tədbiri kimi tam ləğv edilənədək, istisna etməmişdir. Cinayət Məcəlləsinin özündə də gələcəkdə ölüm cəzasının müəyyən edilməsini qadağan edən norma yoxdur. Azərbaycan Respublikasında ölüm cəzasının ləğvini, yuxarıda qeyd olunan istisnalarla, nəzərdə tutan 1998-ci il 10 fevral tarixli, 431-IQD nömrəli Qanunu 1 iyun 2000-ci il tarixdən qüvvədən düşmüşdür. Bu, o deməkdir ki, 1998-ci il 10 fevraldan 1 iyun 2000-ci il tarixədək yalnız ölüm cəzasını müəyyən edən xüsusi qanun mövcud ola bilərdi.

İkincisi, hər üç normativ-hüquqi aktda eyni norma ölüm cəzasının xüsusi qanunla (Konstitusiyada «qanunla» ifadəsi işlədilir) müəyyən edilməli olmasına dair müddəadır. Nə Konstitusiya, nə 10 fevral 1998-ci il tarixli, nə də 11 dekabr 1998-ci il tarixli qanunlar «xüsusi qanunun» formasının necə ola biləcəyini əks etdirmirlər. Lakin qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin ölüm cəzasından

imtina etdiyini, ölüm cəzasını nəzərdə tutacaq qanunun «xüsusi qanun» olmalı olduğunu nəzərə alsaq, belə nəticəyə gələ bilərik ki, həmin qanun Cinayət Məcəlləsinə daxil edilmədən, onunla paralel qüvvədə olaraq tətbiq edilə bilərdi. Bu fikrin digər bir dəlili ondan ibarətdir ki, Cinayət Məcəlləsində müvəqqəti tətbiq edilməli olan normalar mövcud deyildir. Ölüm cəzasını nəzərdə tutacaq qanun isə müəyyən bir keçid dövrü üçün – müharibə dövründə və ya müharibə təhlükəsi mövcud olduğu dövrdə – qüvvədə olmalıdır. Belə xarakterə malik qanunlar Azərbaycan SSR-in 1922-ci, 1927-ci və 1960-cı il Cinayət məəcəllələri qüvvədə olduğu zamanlarda mövcud olmuşdur. Məsələn, dövlət əmlakını və ictimai əmlakı oğurlamaq üstündə cinayət məsuliyyəti və cəza SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 4 iyul 1947-ci il tarixli Fərmanı ilə, dövlət əmlakının və ya ictimai əmlakın xırda və az miqdarda oğurlanması üstündə cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş cəza tədbirləri ilə yanaşı, cərimə şəklində cəzanın da tətbiq edilə bilməsinə dair müddəa Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1965-ci il 30 yanvar tarixli Fərmanı ilə müəyyən edilirdi (4, s.263, 811).

Deməli, ölüm cəzasını nəzərdə tutmalı olan qanun Cinayət Məcəlləsinə daxil edilmədən onunla paralel qüvvədə olmalı idisə, onda bu hal Cinayət Məcəlləsinin 1.3-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş «cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar yalnız bu Məcəlləyə daxil olunduqdan sonra tətbiq edilə bilər» müddəasına, habelə 5.1-ci maddəsinin «əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cinayət sayılması və həmin

əmələ görə cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər yalnız bu Məcəllə ilə müəyyən edilir» müddəsinə zidd sayılmalı olacaqdı.

Məntiqi olaraq belə nəticəyə gəlirik ki, Cinayət Məcəlləsinin 1.3-cü maddəsi, habelə 5.1-ci maddəsi (ölüm cəzasına münasibətdə) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsinin III hissəsinə ziddir. Qeyd olunan halda Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin III hissəsinə («Qanunlar Konstitusiyaya zidd olmamalıdır»), «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya Qanununun 2.3-cü maddəsinə («Referendumla qəbul edilmiş akt, qanun, fərman və ya digər normativ-hüquqi akt Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə ziddiyyət təşkil etdikdə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası tətbiq edilir») istinad etməklə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsinin III hissəsi birbaşa tətbiq edilməlidir.

Qanunçuluq prinsipinin tələblərinə cinayət qanunvericiliyində riayət edilməsi ilə əlaqədar xeyli problem doğuran hallar mövcuddur. İlk növbədə Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsinin normalarının qanunçuluq prinsipinin tələblərinə cavab verən forma və məzmununda qurulması ilə bağlı məsələlərə diqqəti yönəltmək zəruridir.

Cinayət Məcəlləsinin 1-ci maddəsinin 3-cü hissəsinin göstərişinə görə cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar yalnız Cinayət Məcəlləsinə daxil olunduqdan sonra tətbiq edilə bilər. Alimlər hesab edirlər ki, bu normanın hərfi təfsiri cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etməni tənzim edən paralel qanunun da mövcudluğunu iddia etməyə imkan verir. Hesab

edilir ki, belə bir qanunda hər hansı cinayət tərkibinin əlamətlərinin nəzərdə tutulmamasına baxmayaraq, həmin qanun (norma) da Cinayət Məcəlləsinə daxil edilməlidir (11, s.150; 12, s.26).

Əlbəttə ki, CM-in 1.3-cü maddəsinin müddələrinin qanunçuluq prinsipinin tələblərinə tam uyğun olmadığını söyləmək olar. Əslində həmin maddəni natamam saymaq daha doğru olardı. Həqiqətən də, yalnız cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunların yalnız Cinayət Məcəlləsinə daxil olunduqdan sonra tətbiq edilə bilməsinə dair tələb həm qanunvericilik fəaliyyəti, həm də cinayət və cəza (cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlər) ilə bağlı normaları tətbiq edən subyektlərin fəaliyyəti üçün məhdudiyyətlər müəyyən edir. Belə ki, CM-in 1.3-cü maddəsi qanunverici orqanın özünü də cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar istisna olmaqla, digər qanunları Cinayət Məcəlləsinə daxil etmək vəzifəsindən azad edir və həmin qanunların CM-ə daxil olunmadan tətbiq edilə bilməsinə dair nəticə çıxarmağa əsas verir. Başqa sözlə, cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar istisna olmaqla, digər qanunlar CM-ə daxil edilmədən də paralel mövcud ola bilər. Cinayət hüquq üzrə alimlərdən E.Əfəndiyev də CM-in 1.3-cü maddəsinin məhdud məzmununda olması fikrini irəli sürür və hesab edir ki, cinayət qanununa bəzi əlavə və dəyişiklik halları bu maddənin təsir dairəsindən kənar qalır (5, s.17). Digər tərəfdən, cinayət məsuliyyətini və cəzayı aradan qaldıran nor-

maları nəzərdə tutan qanunlar heç bir halda cinayət qanununa daxil edilmir, əksinə cinayət qanununun Xüsusi hissəsində olan normaları Məcəllədən çıxarır, yəni konkret cinayət əməlini bundan sonra cinayət saymır, həmin maddə ləğv edilir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bir çox qanunlarda cinayət məsuliyyəti ilə bağlı normalar vardır ki, həmin normalar cinayət qanununda nəzərdə tutulmur və cinayət qanunu ilə paralel qüvvədədir. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanununun 14-cü maddəsinin 7-ci hissəsi («əməliyyat tapşırığını yerinə yetirərkən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxsinin cinayətkar qrupların və ya kriminogen obyektlərin daxilində olması, habelə bu zaman zəruri özünümüdafiə və ya son zərurət halında onun tərəfindən yol verilmiş hərəkətlər Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət tərkibini yaratmır») və 17-ci maddəsinin 8-ci hissəsi («əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini əməkdaşlığa cəlb olunmuş və cinayətin açılmasında fəal iştirak etmiş cinayətkar qrupun üzvü, tərkibində cinayət əməlləri olan və ağır nəticələrə səbəb olmayan əməllər törədib və vurulmuş zərəri ödəyib, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətindən azad olunur») buna nümunə ola bilər.

Hesab edirik ki, CM-in 1.3-cü maddəsinin qüvvədə olan redaksiyada mətni qanunçuluq prinsipinə ziddir, ona görə də həmin boşluq aradan qaldırılmalı və maddə aşağıdakı redaksiyada verilməlidir:

«1.3. Cinayət məsuliyyətini və cəzanı aradan qaldıran qanunlar istisna olmaqla, cinayət məsuliyyəti və cəza ilə bağlı hər hansı norma nəzərdə tutan qanunlar, yalnız bu Məcəlləyə daxil olunduqdan sonra tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının cinayət-hüquqi məzmunlu normaları birbaşa tətbiq edilir».

Cinayət Məcəlləsinin qanunçuluq prinsipinin tələblərinə uyğun olmayan digər bir norması cinayət məsuliyyətinin əsaslarını müəyyən edən 3-cü maddədir. Həmin maddəyə görə yalnız Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır. CM-in 3-cü maddəsində şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin, habelə cinayət işinin başlanmasının əsası öz əksini tapmışdır. CM-in 3-cü maddəsinin müddəaları qanunçuluq prinsipi ilə birbaşa bağlıdır. Prof. F.Y. Səməndərov da cinayət hüququnda qanunçuluq prinsipinin təmin edilməsi yollarından biri kimi CM-in 3-cü maddəsində təsbit olunmuş müddəaya istinad edərək qeyd edir ki, şəxsin cinayət tərkibi yaradan ictimai təhlükəli əməli törətməsi onun cinayət məsuliyyətinin əsasını yaratmış olur. Əməlin cinayət və cəzalanmalı olması ancaq cinayət qanunu ilə müəyyən edilir. Müəllif Cinayət Məcəlləsinin bu müddəası ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin 4-cü («Heç bir halda heç kəs din, vicdan, fikir və əqidəsini açıqlamağa məcbur edilə bilməz və bunlara görə təqsirləndirilə bilməz») və 8-ci bəndlərinin («Heç kəs törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımır») göstərişləri arasında birbaşa bağlılıq olduğunu göstərir (9, s.27).

Əslində isə 3-cü maddə qanunçuluq prinsipinin CM-in 5-ci maddəsində birbaşa nəzərdə tutulmayan əlavə bir tələbidir. CM-in 3-cü maddəsi müəyyən edir ki, yalnız Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır. Başqa sözlə, şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün: a) onun törətdiyi əməl cinayət qanununda nəzərdə tutulmalıdır; b) törədilmiş əməldə Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətləri mövcud olmalıdır. Deməli, cinayət qanununda nəzərdə tutulmayan əmələ görə şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək olmaz, habelə törədilmiş əməl cinayət qanununda nəzərdə tutulsa da, həmin əməldə CM-in Xüsusi hissəsinin konkret maddəsində əks olunan cinayət tərkibinin bütün əlamətləri yoxdursa, şəxsin cinayət məsuliyyəti istisna olunur.

CM-in 3-cü maddəsinin mənasından irəli gələn ikinci müddəə, yəni törədilmiş əməldə Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olması tələbi qanunçuluq prinsipinin pozulması kimi qiymətləndirilə bilər. Bu müddəə cinayət qanununda sistem daxili (normalararası) tarazlığı da pozur. Belə ki, CM-in 3-cü maddəsinin həmin müddəəsi ilə 27.1-ci maddəsi arasında sıx bağlılıq vardır. CM-in 27.1-ci maddəsinə görə şəxs tərəfindən törədilmiş əməldə (hərəkət və ya hərəkətsizlikdə) Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətləri mövcuddursa, cinayət başa çatmış hesab olunur.

CM-in 3-cü maddəsi cinayət məsuliyyətinin əsası kimi törədilmiş əməldə Cinayət Məcəlləsi (CM-in Xüsusi hissəsi) ilə müəyyən olunmuş bütün tərkib əlamətlərinin mövcudluğunu şərt kimi qoyursa, CM-in 27.1-

ci maddəsi törədilmiş əməldə (hərəkət və ya hərəkətsizlikdə) Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olmasını cinayətin başa çatması üçün şərt qismində təsbit edir. CM-in 27.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddəanın əksini götürsək, onda belə bir nəticə alınar: «Törədilmiş əməldə (hərəkət və ya hərəkətsizlikdə) Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətləri mövcud olmadıqda, cinayət başa çatmış sayılmır». Deməli, cinayət qanunu, əlbəttə ki, həm də cinayət hüquq doktrinası «başba çatmamış cinayət tərkibi» anlayışını da de-yure qəbul edir.

Əgər CM-in 3-cü maddəsinə rəhbər götürsək, 27.1-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olan əməlin törədilməsini cinayət məsuliyyəti yaradan əsas kimi qəbul etməməli olacağıq. Belə ki, «maddi cinayət tərkibləri»ni nəzərdə tutan maddələrdə əks olunan cinayətlər o halda başba çatmış sayılır ki, ictimai-təhlükəli nəticələr baş vermiş olsun. Məsələn, törədilmiş əməldə CM-in 120-ci maddəsində göstərilmiş qəsdən adam öldürmə cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olması o deməkdir ki, zərərçəkmiş şəxs həyatdan məhrum edilməlidir. Burada zərərçəkmiş şəxsin ölümü qəsdən adam öldürmə cinayətinin zəruri əlamətidir (kriminal nəticə) və həmin nəticə baş vermədikdə cinayət başba çatmış sayılmır. Bu halda cinayət başba çatmasa da, CM-in 27.1-27.3-cü maddələrinə (CM-in 6-cı fəslinə) əsasən cinayət məsuliyyəti istisna olunmur və şəxs başba çatmamış qəsdən adam öldürmə cinayətinin törədilməsinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməlidir. Lakin biz CM-in 3-cü maddəsinə istinad etsək, onda zərərçəkmiş şəxsin ölümü ilə nəticələnməmiş, yəni cinayət tərkibinin bütün

əlamətlərinin mövcud olmadığı bir əməllə qarşı-qarşıya olacaq və bu halda şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün əsas olmadığını qəbul etmək məcburiyyətində qalacağıq. Nəticədə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törədən şəxs cinayət məsuliyyətindən və cəzadan kənar qalacaqdır ki, bu da qanunçuluq prinsipinin kobud pozuntusu sayılmalıdır.

Digər tərəfdən, CM-in 3-cü maddəsinin adında «cinayət məsuliyyətinin əsasları» ifadəsinin işlədilməsi də qanunçuluq prinsipinin pozuntusu kimi qiymətləndirilə bilər (bunu qanunvericilik texnikasının xətası da saymaq olar). Belə ki, maddədə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsi şərt kimi göstərilir, yəni cinayət məsuliyyətinin əsası törədilmiş əməldir. Başqa sözlə, cinayət məsuliyyətinin əsası birdir – cinayət qanununda təsbit olunmuş əməl. Maddənin adında «cinayət məsuliyyətinin əsasları» ifadəsindən istifadə edilməsi isə həmin əsasların bir neçə olduğu mənasını verir ki, bunu düzgün saymaq olmaz.

Qeyd olunan uyğunsuzluğu aradan qaldırmaq məqsədilə CM-in 3-cü maddəsinin yeni redaksiyada verilməsini təklif edirik:

«Maddə 3. Cinayət məsuliyyətinin əsası»

Yalnız bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır.».

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.

3. «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 228-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Qərarı 29 dekabr 2003-cü il tarixli qərarı.
4. Cinayət qanunları külliyyatı. 1920-2000. Bakı. «Hüquq Yayın Evi», 2013.
5. Əfəndiyev E.M. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi (təkliflər və onun reallaşdırılması əsasları). «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı. 2010.
6. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanunu.
7. «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın ölüm cəzasının ləğvinə yönəlmiş İkinci Fakultativ Protokoluna qoşulmaq barədə» Azərbaycan Respublikasının 11 dekabr 1998-ci il tarixli, 582-IQ nömrəli Qanunu.
8. «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiyaya Qanunu.
9. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslük. «Hüquq Yayın Evi». 2015.

Rus dilində

10. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. 1999.
11. Голик Ю. В. Конституция и Уголовный кодекс: проблемы «приладки» друг к другу и к окружающей действительности // Конституционные основы уголовного права. М., 2006.
12. Кауфман М. А. Пробелы в уголовном праве и судебское усмотрение.
13. Мальцев В. В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. СПб., 2004.
14. Разгильдиев Б. Т. Некоторые проблемы реализации уголовно-правовых норм // Вестн. Саратов, гос. акад. права. 1998. № 4.

**ПРОБЛЕМЫ СОБЛЮДЕНИЯ ТРЕБОВАНИЯМ ПРИНЦИПА
ЗАКОННОСТИ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

Гусейнов Эмиль Фуган оглы

В статье изучаются вопросы по реализации формы и направления принципа законности в уголовном законодательстве и других нормативно правовых актах, которые являются принципом уголовного закона и уголовной ответственности. В сравнительной форме дается анализ уголовно-правовым нормам не соответствующим принципу законности и на основании требованиям ст.5 УК АР обнаруживается их изъяны. В соответствии с требованиями принципа законности комментируются некоторые нормы Конституции Азербайджанской Республики уголовно-правового содержания.

Выдвигаются конкретные предложения по анализирующим вопросам для усовершенствования уголовного закона.

Ключевые слова: *принцип законности, формы реализации принципа законности, уголовное законодательство, основы уголовной ответственности, наказание, смертная казнь, состав преступления.*

**CHALLENGES OF THE CRIMINAL LEGISLATION
OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN COMPLYING
WITH THE RULE OF LAW PRINCIPLE**

Huseynov Emil Fugan

The issues related to forms and directions of implementation of the Rule of Law principle in the criminal legislation and other normative legal acts are researched in the article as a principle of criminal law and criminal responsibility. Criminal legal norms which are not in compliance with the Rule of Law Principle are analyzed comparatively and their faults are revealed in accordance with Article 5 of the Criminal Code. Some criminal-legal norms of the Constitution of the Republic of Azerbaijan are interpreted in view of the Rule of Law Principle.

For the purpose of improving criminal law concrete proposals are made in relation to the analyzed issues.

Key words: *rule of law principle, forms of implementation of the rule of law principle, criminal law, basis of criminal responsibility, punishment, death penalty, crime.*

KOMMERSİYA KONSESSİYASI MÜQAVİLƏSİ

**Allahverdiyev Sabir Salman oğlu,
Odlar Yurdu Universitetinin
professoru.**

e-mail: abakinka@yahoo.com

Məqalədə mülki qanunvericilikdə yeni müqavilə növlərindən biri olan kommersiya konsessiyası müqaviləsinin hüquqi təbiəti və xarakteri, onun müqavilələr sistemində tutduğu yer müəyyənləşdirilir. Beynəlxalq ticarət praktikasında geniş səviyyədə tətbiq olunan həmin müqavilənin elementləri təhlil olunur və onun xarakterik əlamətlərinə aydınlıq gətirilir.

Əsas sözlər: konsessioner, tapşırın, topdansaş ticarət fəaliyyəti, sahibkarlıq müqaviləsi, təşkilati müqavilə, ilkin müqavilə, çərçivə müqaviləsi.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyində yeni müqavilə növüdür. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan MM-i bu müqavilə növünü ilk dəfə olaraq tənzimləyir. 1964-cü il MM-nə kommersiya konsessiyası müqaviləsi məlum deyildi.

Kommersiya konsessiyası xarici ölkələrin ticarət praktikasında ən çox istifadə olunan kommersiya əməliyyatlarından biridir. Buna görə də kommersiya konsessiyası müqaviləsi ölkələrin öksəriyyətində kifayət qədər geniş tətbiq olunur. Amma ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyində bu müqavilə müxtəlif adlar altında nəzərdə tutulur: kommersiya konsessiyası müqaviləsi (concession commerciale); distribütor müqaviləsi (distributorship

agreement); malların satışı barədə müqavilə (Vertragshandes vertrag); malların satışı hüququnun verilməsi barədə müqavilə (Eigendandelsvertrag) və s.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi həm də beynəlxalq kommersiya münasibətlərində geniş tətbiq edilir. Buna görə də o, beynəlxalq dövriyyədə ən çox istifadə olunan müqavilə növlərindən biri kimi tanınır. Bu onunla izah edilir ki, istehsalçılar və ya ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər (tacirlər) öz mallarının satışının xarici bazarlar hesabına genişləndirilməsində maraqlıdırlar. Onlar bununla yanaşı, həm

də eyni zamanda istəyirlər ki, xarici bazarlarda belə mallara həmişə tələbat olsun, malların göndərilməsi (ixracı) ilə bağlı xərclər, kommersiya riskləri və çətinliklər, heç olmasa, azaldılsın, minimum səviyyəyə endirilsin. Bunun üçün xarici bazarlara mal ixrac etmək niyyətində olan istehsalçılar və ya tacirlər beynəlxalq kommersiya vasitəçilərinin köməyindən istifadə edirlər ki, onlara distribütorlar (və ya konsessionerlər) deyilir. Məhz distribütorların vasitəsilə ixrac olunan mallar bazarlarda realizə olunur: onlar topdansaş ticarət səviyyəsində malları satırlar. Buna görə də distribütorlar malları istehsalçılardan alıb, topdansaş ticarət qaydasında alıcılara satan şəxslərdir. İstehsalçılardan vaxtaşırı mallar almaq üçün distribütorlar anlarla uzunmüddətli və davamlı münasibətə girirlər; bu münasibətə görə distribütorlar istehsalçılardan vaxtaşırı aldıqları və əldə etdikləri malları nəzərdə tutulan həcmdə müəyyən bazarda satmağı öhdəsinə götürürlər. Həmin münasibət isə müqavilə ilə

rəsmiləşdirilir ki, ona kommersiya konsessiya müqaviləsi və ya distribütor müqaviləsi deyilir. Məhz bu müqavilənin vasitəsilə istehsalçıların malları satılır və onların iqtisadi-təsərrüfat maraqları təmin olunur. Buna görə də həmin müqavilədən beynəlxalq ticarət praktikasında geniş surətdə istifadə olunur. Beynəlxalq ticarət praktikasında tətbiq olunan belə müqavilə distribütorluq haqqında beynəlxalq müqavilə adlanır.

Kommersiya konsessiya müqaviləsi kifayət qədər geniş tətbiq olunmasına baxmayaraq, ölkələrin əksəriyyətində qanunvericiliklə ayrıca olaraq tənzimlənmir. Buna görə də bu müqaviləni bağlayan tərəflərin qarşılıqlı münasibətlərini tənzimləmək üçün Beynəlxalq Ticarət Palatasının (BTP-nin) sənədlərindən istifadə olunur. Bu sənədlərə aiddir: birtipli distribütor kontraktı; distribütor kontraktlarının tərtib edilməsi üzrə rəhbərlik. Həmin sənədlər müxtəlif ölkələrin müqavilə praktikasını ümumiləşdirir: burada distribütor müqaviləsinin məzmununu xarakterizə edən ən vacib şərtlər təklif olunur ki, bu şərtlər tərəflərin hüquq və vəzifələrini optimal olaraq, yəni ən əlverişli və münasib surətdə əks etdirir. Bu şərtlərə aiddir: malların satıldığı ərazinin müəyyənləşdirilməsi; satılan malların müəyyən olunması; distribütorun istehsalçıdan satın aldığı malların qiymətinin razılaşdırılması; distribütorun istehsalçıdan satın aldığı malları müəyyən ərazidə təkrar satış qiymətinin razılaşdırılması; malların reklam edilməsinin təmin olunması; mala olan sənaye mülkiyyəti hüququnun qorunması; bazar haqqında istehsalçıya məlumat verilməsinə; müqavilənin qüvvədə olma müddəti.

Azərbaycan Respublikasında kommersiya konsessiya müqaviləsi Mülki Məcəllə ilə

tənzimlənilir: məcəllənin 43-cü fəslə məhz bu müqavilənin hüquqi nizamlanmasına həsr olunmuşdur ki, həmin fəsil özündə 800-807-ci maddələri birləşdirir. Onun 800-cü maddəsinin 1-ci bəndində kommersiya konsessiya müqaviləsinin leqal anlayışı verilir.

Kommersiya konsessiya müqaviləsi istehsalçı və ya tacir (tapşırıcı) ilə sənət (peşə) şəklində müstəqil fəaliyyətlə məşğul olan şəxs (konsessioner) arasında bağlanan elə birtipli müqavilədir ki, bu müqaviləyə görə konsessioner tapşırıcıdan müəyyən malları vaxtaşırı satın almağı, bu malları öz adından və öz hesabına müəyyən ərazilərdə və (və ya) müəyyən müştərilərə müstəsna satış hüququ ilə satmağı, tapşırıcı isə konsessionerin sifariş etdiyi malları ona göndərməyi öhdəsinə götürür.

Kommersiya konsessiya müqaviləsi tərəflər razılıq əldə etdiyi andan bağlanmış sayılır; bu andan tərəflər üçün hüquq və vəzifələr yaranır; müqavilənin bağlanmış hesab edilməsi üçün tapşırıcının konsessionerə mal göndərməsi tələb edilmir; mal göndərmək artıq bağlanmış müqavilənin icra olunmasını ifadə edir. Buna görə də kommersiya konsessiya müqaviləsi konsensual müqavilədir.

Kommersiya konsessiya müqaviləsinə bağlayan tərəflər hüquqlara malik olub, vəzifələr daşıyırlar. Tapşırıcıdan müəyyən malları vaxtaşırı satın almaq və onları başqa şəxslərə satmaq konsessionerinin, malları göndərmək isə tapşırıcının üstünə düşən vəzifədir. Malların vaxtaşırı satın alınmasını tələb etmək tapşırıcının, malların göndərilməsini isə tələb etmək isə konsessionerinin malik olduğu hüquqlardır. Buna görə də kommersiya konsessiya müqaviləsi ikitərəfli (qarşılıqlı) müqavilədir.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsinə görə, konsessioner tapşırardan müəyyən malları vaxtaşırı satın alır. Buna görə də o, əvəzli müqavilədir.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi uzun müddətli müqavilədir. Belə ki, istehsalçının öz mallarının satışını konsessionerlərin vasitəsilə genişləndirilməsi onlar arasında uzun müddətli və davamlı müqavilə münasibətlərinin müəyyənləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Konsessioner malları tapşırardan sadəcə olaraq alıb-satan şəxs deyildir; onun istehsalçı ilə sıx və davamlı əlaqəsi vardır. Buna görə də kommersiya konsessiyası müqaviləsi uzunmüddətli xarakterə malikdir.

Öz hüquqi təbiətinə görə kommersiya konsessiyası müqaviləsi təşkilati müqavilədir. Ona görə ki, bu müqavilə istehsalçının və ya tacirin mallarının konsessionerinin vasitəsilə satılmasının təşkilinə yönəlir. Başqa sözlə, bu müqavilənin məqsədi istehsalçının və ya tacirin mallarının konsessionerinin köməyi ilə satılmasını təşkil etməkdən ibarətdir. Buna görə də həmin müqaviləni malların satışının təşkili haqqında müqavilə də adlandırmaq olar.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi malların satışı zamanı tərəflərin qarşılıqlı əlaqəsini, konsessionerinin tapşırardan qəbul etməli olduğu malların həcmi və ya miqdarını müəyyən edir. Digər tərəfdən kommersiya konsessiyası müqaviləsi tapşırardan və konsessioner arasında ayrıca olaraq konkret alqı-satqı müqavilələri bağlanması üçün təşkilati zəmin yaradır; bu müqavilələr əsasında konsessioner tapşırardan mallar satın alır və əldə edir. Kommersiya konsessiyası müqaviləsi həm də eyni zamanda konsessioner və istehlakçılar (alıcılar) arasında ayrıca olaraq konkret alqı-satqı müqavilələri bağlanması üçün təşkilati zəmin rolunu oynayır; bu mü-

qavilələr əsasında isə konsessioner tapşırardan əldə etdiyi malları istehlakçılara (alıcılara) satır.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi həm də çərçivə müqaviləsidir. Belə ki, bu müqavilə çərçivəsində ayrıca olaraq konkret alqı-satqı müqavilələri bağlanır. Bu müqavilələrə əsasən konsessioner alıcı qismində çıxış edərək tapşırardan malları satın alaraq onları müstəqil surətdə istehlakçılara satır. Digər tərəfdən təşkilati müqavilələr, bir qayda olaraq, çərçivə müqaviləsi hesab olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, təşkilati müqavilə kimi kommersiya konsessiyası müqaviləsi bu müqavilə çərçivəsində və onun qüvvədə olduğu müddət ərzində bağlanan ayrıca konkret alqı-satqı müqavilələrinin məzmununu qabaqcadan müəyyənləşdirir. Belə ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsində ümumi satış şərtləri göstərilir (MM-in 802-ci maddəsinin 2-ci bəndi). Bu şərtlər ayrıca olaraq bağlanmış bütün konkret alqı-satqı müqavilələri üçün qüvvədədir. Ümumi şərtlər konsessioner və tapşırardan arasındakı qarşılıqlı əlaqə üçün sabit qaydalar müəyyən edir.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi öz hüquqi təbiətinə görə ilkin müqaviləni xarakterizə edən hüquqi əlamətlərə malikdir (MM-in 402-ci maddəsi). Belə ki, bu müqavilə tapşırardan və konsessioner arasında ayrıca olaraq konkret alqı-satqı müqavilələri bağlanmasını nəzərdə tutur. Ona görə ki, yalnız belə müqavilələr malların real olaraq satışını təmin edir. Qeyd etmək vacibdir ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsinə görə tərəflər həmin müqavilədə göstərilən şərtlərlə malların satışı barədə gələcəkdə konkret alqı-satqı müqavilələri bağlamağı öhdələrinə götürürlər.

Odur ki, alqı-satqı müqavilələri əsas müqavilə, kommersiya konsessiyası müqaviləsi isə ilkin müqavilə sayılır. Həm də ona görə

ki, təşkilati müqavilə, adətən, ilkin müqavilə hesab edilir.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi həm də birtipli müqavilədir. Birtipli müqavilə dedikdə, özündə standart şərtlər nəzərdə tutan müqavilə başa düşülür. Qoşulma müqaviləsindən fərqli olaraq birtipli müqavilənin standart şərtlərini bu müqavilələrə bilavasitə münasibəti olmayan şəxs (sahibkarların birliyi; kommersantların ittifaqı; topdansatış ticarət üzrə birlik və s.) hazırlayır. Qoşulma müqaviləsinin standart şərtlərini isə bu müqavilənin tərəflərindən biri formulə edir. Kommersiya konsessiyası həm də mürəkkəb xarakterli müqavilədir. Belə ki, bu müqavilə özündə alqı-satqı müqaviləsindən başqa, digər müqavilələrin də elementlərini birləşdirir. Kommersiya konsessiyası müqaviləsində, hər şeydən əvvəl, saxlama müqaviləsinin elementi vardır. Ona görə ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsində konsessionerin həmişə anbarda müəyyən miqdarda mal saxlamaması nəzərdə tutula bilər (MM-in 802-ci maddəsinin 1-ci bəndinin 5-ci yarımbəndi). Konsessioner tapşırın qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün anbar saxlaya bilər (MM-in 807-ci maddəsi); anbarı isə o, anbar sahibindən icarəyə götürür; burada icarə müqaviləsinin elementi vardır. Kommersiya konsessiyası müqaviləsində həm də nəzərdə tutula bilər ki, konsessioner satılmış malların təmiri işlərini yerinə yetirməlidir (MM-in 802-ci maddəsinin 1-ci bəndinin 3-cü yarımbəndi). Təmir işləri isə podrat müqaviləsi ilə rəsmiləşdirilir. Odur ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsi özündə həm də podrat müqaviləsinin elementlərini birləşdirir.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsində göstərilə bilər ki, konsessioner servis təşkilatına malik olmalıdır (MM-in 802-ci mad-

dəsinin 1-ci bəndinin 1-ci yarımbəndi). Bu təşkilat mallara texniki xidmət (servis xidməti) göstərilməsini təmin edir. Buna görə də demək olar ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsində xidmət göstərilməsi haqqında müqavilənin elementinə təsadüf olunur.

Bunlardan əlavə, kommersiya konsessiyası müqaviləsində tapşırının malik olduğu fərdiləşdirmə vasitələrindən (firma adından, əmtəə nişanından, kommersiya işarəsindən və s.) istifadə hüququnun konsessionerə verilməsi nəzərdə tutula bilər. Həmin vasitələr Paris Konvensiyasının (1883) 1-ci maddəsinə görə sənaye mülkiyyəti obyektləri hesab olunur; sənaye mülkiyyəti obyektinə daha geniş anlayış olan əqli mülkiyyət obyektlərinə daxildir.

Fərdiləşdirmə vasitələrindən istifadə hüququnun başqa şəxslərə verilməsi ya fransızca müqaviləsi, ya da lisenziya müqaviləsi ilə rəsmiləşdirilir. Buna görə də əgər kommersiya konsessiyası müqaviləsində tapşırının fərdiləşdirmə vasitələrinin konsessionerə verilməsi nəzərdə tutularsa, deməli, bu, onu ifadə edir ki, həmin müqavilə özündə fransızca müqaviləsinin və ya lisenziya müqaviləsinin elementini birləşdirir.

Lakin kommersiya konsessiyası müqaviləsində bir neçə mülki-hüquqi müqavilənin elementləri olsa da, onu MM-in 390-cı maddəsinin 4-cü bəndinin tənzimlədiyi qarışıq müqavilə hesab etmək olmaz. Özündə ayrı-ayrı müqavilələrin elementlərini birləşdirməsi kommersiya konsessiyası müqaviləsinin mahiyyətini dəyişdirmir və onun mülki-hüquqi müqavilələr arasında müstəqil müqavilə kimi tanınmasına mane olmur. Məsələn burasındadır ki, hər bir müqavilənin təbiəti və müstəqil müqavilə hesab edilməsi həmin müqaviləni müşayiət edən elementlərlə yox, onun güd-

düyü əsas məqsədlə müəyyən olunur. Kommersiya konsessiyası müqaviləsinin əsas məqsədi isə tapşırının mallarının konsessionerinin vasitəsilə bazarda satışını təmin etməkdən ibarətdir. O ki qaldı həmin müqavilənin özündə birləşdirdiyi müxtəlif müqavilə elementlərinə, qeyd etməliyik ki, bu elementlər məhz malların bazarda realizə olunmasına yönəlmişdir. Başqa sözlə, onlar kommersiya konsessiyası müqaviləsinin güddüyü əsas məqsədin həyata keçirilməsinə xidmət edərək yardımçı funksiya yerinə yetirirlər. Kommersiya konsessiyası müqaviləsinin üstünlüyü də məhz onun özündə müxtəlif müqavilələrin elementlərini birləşdirməsindən ibarətdir. Bu müqavilə tapşırana imkan verir ki, bazar haqqında müntəzəm surətdə informasiya alsın, müstəqil surətdə bağlanmış alqı-satqı müqaviləsi üzrə ayrı-ayrı partiya mallar göndərsin və onların realizə olunmasından dərhal sonra satış pulunu alsın. Bu müqavilə əsasında konsessioner isə alıcılarla (istehlakçılarla) öz münasibətlərini daha sərbəst şəkildə qurmaq, satış – xidmət şəbəkəsindən istifadə etmək, satışqabağı nisbətən az xərclə malların reklam olunmasını və satışdan sonra mallara texniki xidmət göstərilməsini təşkil etmək, habelə malları tapşırandan alıb, istehlakçılara satma zamanı qiymət fərqi şəkildə mənfəət götürmək imkanı əldə edir.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi həm də bir cəhətlə xarakterizə olunur ki, bu müqavilə ticarət vasitəçiliyini rəsmiləşdirir. Elə buradaca dərhal qeyd etməliyik ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsi hüquqi mənada vasitəçilik münasibəti yaratmır. Ona görə ki, konsessioner tapşırandan müəyyən malları satın alaraq öz adından və öz hesabına başqasına satır. Odur ki, konsessioner hüquqi baxımdan vasitəçi hesab edilmir.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi yalnız iqtisadi baxımdan ticarət vasitəçiliyini rəsmiləşdirir. Belə ki, tapşırın öz mallarını əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, konsessionerinin vasitəsilə bazarda satdırır. Bu, tapşırının iqtisadi-təsərrüfat maraqlarına uyğundur.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi ticarət nümayəndəliyi haqqında müqavilə hesab edilmir. Ona görə ki, konsessioner öz hərəkətləri ilə tapşırın üçün hüquq və vəzifələr yarada bilməz. O, kommersiya konsessiyası müqaviləsinin tərəflərindən biridir; nümayəndə isə heç vaxt müqavilənin tərəfi olmur.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində tapşırınla konsessioner arasında ayrıca olaraq alqı-satqı müqavilələri bağlanır ki, həmin müqavilələr konsessionerə malların satılması barədədir. Bu müqavilələr kommersiya konsessiyası müqaviləsi və alqı-satqı müqavilələri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə vardır (MM-in 802-ci maddəsi). Belə ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsi iki növ münasibəti tənzim edir. Birinci növ münasibətə malların satılması ilə bağlı tapşırınla konsessioner arasındakı əlaqə aiddir ki, bu əlaqəyə görə tapşırın konsessionerə müstəsna satış hüququ (inhisar hüququ) verir, konsessioner isə malları reklam edir, servis xidməti göstərir və s.

İkinci növ münasibətə isə kommersiya konsessiyası müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində bağlanmalı olan ayrıca alqı-satqı müqavilələrinin məzmununu qabaqcadan müəyyənləşdirməklə bağlı olan münasibət aiddir. Belə ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsində malların ümumi satış şərtləri, o cümlədən konsessionerə verilən güzəşt, ödənişlərin müddətləri və tapşırının qaran-tiyası barədə şərtlər göstərilə bilər. Həmin

şərtlərin bağlanan bütün alqı-satqı müqavilələri üçün qüvvəsi vardır (MM-in 802-ci maddəsinin 2-ci bəndi). Lakin həmin müqavilələri kommersiya konsessiyası müqaviləsindən asılı olan, qeyri-müstəqil aksesör müqavilə hesab etmək olmaz.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi əksəriyyət hallarda müstəsna xarakter daşıyır. Belə ki, həmin müqaviləyə görə tapşırın konsessionerə müstəsna satış hüququ və ya inhisar hüququ verir. Müstəsna (eksklyuziv) satış hüququna görə tapşırın öz mallarını müəyyən ərazidə konsessionerdən başqa heç kimə satmamaq öhdəliyi götürür. Başqa sözlə, konsessionerə müstəsna (eksklyuziv) satış hüququ verən zaman kommersiya konsessiyası müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində tapşırın öz mallarını müəyyən ərazidə satmaqdan tam imtina edir. Müstəsna hüquq ərazidən başqa, malın növünə və müştərilərin (alıcıların) qrupuna da aid edilə bilər.

Konsessionerə inhisar hüququnun verilməsi onu ifadə edir ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində tapşırın müəyyən malların satış hüququnu başqa şəxslərə verə bilməz.

Nə başqasına satmaq üçün sadə satınalma, nə də müntəzəm ticarət münasibətləri kommersiya konsessiyası ilə rəsmiləşdirilə bilər (MM-in 800-cü maddəsinin 3-cü bəndi). Yalnız uzun müddətli və davamlı, özündə bir neçə münasibətin elementlərini birləşdirən əlaqələr kommersiya konsessiyası müqaviləsi ilə tənzimləyə bilər. Bu müqavilə bir neçə kommersiya əməliyyatının sistemidir. Odur ki, həmin müqavilədən ölkələrin əksəriyyətinin kommersiya praktikasında geniş səviyyədə istifadə olunur.

Müqavilənin bağlanmasında iki tərəf iştirak edir: tapşırın; konsessioner. Tapşırın dedikdə, istehsalçı və ya tacir başa düşülür.

Onlar sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektləridir. Odur ki, tapşırın sahibkardır. Sahibkar kimi tapşırın hər an öz mallarının satışını genişləndirməkdə maraqlıdır. Buna görə də o, konsessionerinin köməyindən istifadə edir. Konsessionerinin fəaliyyəti məhz tapşırının iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyətinin təmin edilməsinə yönəlmişdir.

Konsessioner dedikdə, sənət (peşə) şəklində müstəqil fəaliyyətlə məşğul olan şəxs başa düşülür ki, həmin fəaliyyətə distribütorluq deyilir. Distribütorluq elə bir fəaliyyətdir ki, bu fəaliyyətə görə alıcı funksiyasını yerinə yetirən şəxs malları istehsalçıdan və ya tacirdən satın alıb öz adından və öz hesabına topdansatış ticarət qaydasında başqa şəxslərə satır. Alıcı funksiyasını yerinə yetirən həmin şəxs konsessioner və ya distribütor adlanır. Almaniyada qanunvericiliyində ona "Allienvertriebshänder", "Konzessionar", "Vertragshändler" və s., Fransada "Concessionnaire de vente exclusive", "Concessionaire", "Agent general", "Agent exclusif", İtaliyada "Venditore con esclusiva", "Concessionario" və "Rivenditore autorizzato" adlanır.

Konsessioner tapşırından malları vaxtaşırı satın alan şəxsdir. Bu baxımdan o, alıcıdır. Aldığı malları konsessioner topdansatış ticarət qaydasında öz adından və öz hesabına başqa şəxslərə satır. Belə halda isə o, topdansatış ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan satıcı qismində çıxış edir. Buna görə də konsessioner sözün hüquqi mənasında vasitəçi hesab olunmur; o, yalnız iqtisadi mənada vasitəçidir.

Konsessioner hüquqi cəhətdən formal olaraq tapşırından asılı deyildir. Buna görə də o, hüquqi baxımdan müstəqildir. Lakin konsessionerinin hüquqi nöqtəyi-nəzərdən müstəqilliyi onu ifadə etmir ki, tapşırın konsessionerə müəyyən dərəcədə təsir göstərə bilməz. Əksinə, konsessioner tapşırının mal-

larını onun nəzarəti altında satır (MM-in 800-ci maddəsinin 1-ci bəndinin 3-cü yarım bəndi). Odur ki, konsessioner malları satarkən tapşırın müəyyən göstərişlər verə bilər. Bundan başqa, kommersiya konsessiyası müqaviləsi çərçivəsində konsessioner tapşırının fərdiləşdirmə vasitələrindən (firma adından, əmtəə nişanından, ticarət markasından, kommersiya işarəsindən və s.) müəyyən ərazidə istifadə edə bilər. Şübhəsiz, bununla bağlı olaraq tapşırının konsessionerə bu və ya digər göstəriş verməsi mümkündür.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi iki yolla realizə olunur, həyata keçirilir. Birinci yol konsessionerin tapşırandan ayrıca olaraq bağlanmış alqı-satqı müqavilələri əsasında mallar əldə etməsindən ibarətdir. Belə hallarda tapşırın həmin müqavilələrdə satıcı, konsessioner isə alıcı qismində çıxıu edir. İkinci yol isə satın aldığı malları konsessionerin ayrıca olaraq bağlanmış alqı-satqı müqavilələri əsasında istehlakçılara (alıcılara) satmasından ibarətdir. Bu müqavilələrdə konsessioner satıcı kimi iştirak edir.

Tapşırın kimi konsessioner də sahibkarlıq fəaliyyətinin subyekti – sahibkardır. Belə ki, subyekt tərkibinə görə kommersiya konsessiyası müqaviləsi sahibkarlıq əqdi kimi xarakterizə olunur.

Qanunvericilikdə göstərilir ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsinin predmeti tapşırın ilə konsessioner arasında münasibətlərdir (MM-in 802-ci maddəsinin 1-ci bəndi). Şübhə yoxdur ki, qanunverici müqavilənin predmetini konkret şəkildə müəyyənləşdirmir. Odur ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsinin predmet tərkibinin konkretləşdirilməsi tələb edilir.

Qeyd etmək vacibdir ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsi tapşırının mallarının konsessioner tərəfindən alınıb satılması məq-

sədilə bağlanır. Deməli, kommersiya konsessiyası müqaviləsinin predmeti malların satışının təşkil olunmasından ibarətdir. Təsadüfi deyildir ki, məhz bu cəhət həmin müqavilənin təşkilatı müqavilə kimi xarakterizə olunmasını təmin edir.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsinin predmeti onun mühüm şərtidir. Buna görə də əgər bu şərt barədə tərəflər razılığa gəlməzlərsə, onda müqavilə bağlanmamış sayılır.

Müddət kommersiya konsessiyası müqaviləsinin elementlərindən biridir. Müddət dedikdə, həmin müqavilənin qüvvədə olma müddəti başa düşülür. Tərəflər arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin davamlı olmasını və kommersiya – professional xarakter daşmasını nəzərə alaraq kommersiya konsessiyası müqaviləsi uzun müddətə bağlanır (məsələn, 5 il, 10 il və s. müddətə). Bu səbəbdən həmin müqavilə uzunmüddətli müqavilə növünə aid edilir.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsinin qüvvədə olma müddətinin müəyyən edilməsinin vacib əhəmiyyəti vardır. Belə ki, məhz bu müqavilənin qüvvədə olduğu müddət ərzində ayrıca olaraq alqı-satqı müqavilələri bağlanır.

Bununla bərabər, kommersiya konsessiyası müqaviləsi qeyri-müəyyən müddətə də bağlana bilər; bu zaman müqavilənin satış qiyməti də kommersiya konsessiyası müqaviləsinin elementi sayılır. Söhbət konsessioner üçün satış qiymətinin təyin edilməsindən və müəyyənləşdirilməsindən gedir ki, tapşırın bunu birtərəfli qaydada həll edə bilməz (MM-in 802-ci maddəsinin 3-cü bəndinin 1-ci yarım bəndi). Həmin məsələ tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə həll olunur.

Satış qiymətləri iki cür olur: konsessionerin tapşırandan əldə etdiyi malın satış qiyməti; konsessionerin istehlakçılara (alıcılara) realizə

etdiyi malın satış qiyməti. Həmin qiymətlər arasındakı fərq konsessionerinin mənfəətini təşkil edir. Buna görə də tərəflərin qiymət barədə razılığa gəlmələri kommersiya konsessiyası müqaviləsinin vacib şərtlərindən biri sayılır.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi yazılı formada bağlanır (MM-in 801-ci maddəsinin 1-ci bəndi və 789-cu maddəsinin 3-cü bəndi).

Tapşırının və konsessionerinin hüquq və vəzifələri kommersiya konsessiyası müqaviləsinin məzmununu təşkil edir. Əgər tərəflərin vəzifələri müəyyən edilsə, onda onların malik olduqları hüquqları da müəyyənləşdirmək mümkün olar. Ona görə ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsi ikitərəfli (qarşılıqlı) müqavilədir. Bu səbəbdən hər bir tərəfin daşdığı vəzifəyə digərinin malik olduğu hüquq uyğun gəlir.

Konsessionerinin əsas və başlıca vəzifəsi kontrakt (müqavilə) mallarını tapşırandan vaxtaşırı satın almaqdan ibarətdir (MM-in 800-cü maddəsinin 1-ci bəndinin 1-ci yarımbəndi). Vaxtaşırı almaq dedikdə, konsessionerinin ayda, yarım ayda, iki ayda, üç ayda və s. mal satın alması başa düşülür.

Konsessionerinin tapşırandan nə qədər mal satın alması illik kvota (norma) ilə müəyyən olunur. Belə ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsi uzun müddətə (məsələn, 5 ilə, 10 ilə və s.) bağlanır. Tərəflər müqavilədə illik kvota (norma) müəyyənləşdirirlər. İllik kvota (norma) dedikdə hər il tapşırandan konsessionerinin qəbul etdiyi malın həcmi və ya miqdarı başa düşülür.

Tərəflər kommersiya konsessiyası müqaviləsində kvota – hər il tapşırandan müəyyən həcmdə və ya müəyyən miqdarda qəbul olunan mal barədə şərt nəzərdə tuta

bilərlər. Tapşırının həmin şərti birtərəfli qaydada dəyişdirmək hüququ yoxdur (MM-in 802-ci maddəsinin 3-cü bəndinin 2-ci yarımbəndi).

Konsessioner kommersiya konsessiyası müqaviləsinə uyğun olaraq ona verilmiş mallar üzərində mülkiyyət hüququ əldə edir. Bu, həmin müqavilənin xarakterik əlamətlərindən biridir. Bununla bərabər, tərəflər razılığa gələ bilərlər ki, malların pulu tam ödənilənə kimi tapşırının mülkiyyətində qalır (mülkiyyət hüququnun saxlanması barədə qeyd).

Konsessionerinin digər vəzifəsi kontrakt (müqavilə) mallarını müqavilə ərazilərində və (və ya) müqavilə müştərilərinə öz adından və öz hesabına satmaqdan ibarətdir. Konsessioner tapşırının adından və onun hesabına kontrakt mallarını sata bilməz. Ona görə ki, o, ticarət nümayəndəsi və ya ticarət agentidir. Digər tərəfdən konsessioner kontrakt mallarını tapşırandan alıb-satan və topdansatış ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkətdir. Bunlardan başqa, konsessionerinin kontrakt (müqavilə) mallarını alıb-satması həm onun öz, həm də tapşırının mənafeyi üçün həyata keçirilir.

Konsessionerinin göstərilən vəzifəsi üç məsələ ilə bağlıdır: belə ki, o, satmalıdır:

- kontrakt (müqavilə) mallarını;
- müqavilə ərazilərində;
- müqavilə müştərilərinə.

Kontrakt (müqavilə) mallarının, müqavilə ərazilərinin və ya müqavilə müştərilərinin müəyyənləşdirilməsi kommersiya konsessiyası müqaviləsinin əsas şərtlərindən biridir. Bu vacib şərt həmin müqavilənin məzmununu xarakterizə etməkdə heç də az rol oynamır. Nəzərə almaq lazımdır ki, kontrakt (müqavilə) mallarının, müqavilə ərazilərinin və müqavilə

müştərilərinin təyin olunması konsessiya kimi mürəkkəb xarakterli kommersiya əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı tərəflər arasındakı qarşılıqlı münasibətləri müəyyən edir.

Kontrakt (müqavilə) mallarını kommersiya konsessiyası müqaviləsi bağlanan zaman tərəflər müəyyənləşdirirlər. Başqa sözlə, kommersiya konsessiyası müqaviləsində tapşırının özünün hansı mallarını konsessionerə satması müəyyənləşdirilsə, belə mallar kontrakt (müqavilə) malları adlanır; onlar həmin müqavilənin obyektini olan mallardır. Kontrakt malları tapşırının bütün və ya bəzi malları ola bilər. Əgər müqavilənin obyektini tapşırının bəzi malları təşkil edərsə, onda həmin malların siyahısı verilməli və həmin siyahıda onların fərdi xüsusiyyətləri (tipi, məqsədi və s. cəhətləri) göstərilməlidir.

Bir qayda olaraq, kontrakt (müqavilə) malları, istehsal olunmuş mallardır. Bununla yanaşı, gələcəkdə istehsal edilməsi nəzərdə tutulan mallar da kommersiya konsessiyası müqaviləsinin obyektini ola bilər. Həm əmtə nişanlı, həm də ticarət markalı malın kontrakt (müqavilə) malı olması mümkündür.

kommersiya konsessiyası müqaviləsində həm də konsessioner tapşırının mallarını hansı ərazilərdə satması göstərilə bilər; belə ərazilərə müqavilə əraziləri deyilir ki, onlar konsessionerlərə təhkim edilmiş ərazilərdir. Tərəflər müqavilə ərazilərinin dəqiq olaraq müəyyənləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Əks təqdirdə müqavilə ərazilərinin dəqiq müəyyən olunması gələcəkdə mübahisələrin yaranmasına səbəb ola bilər.

Konsessioner malları müqavilə ərazilərində satır; onun müqavilə ərazilərindən kənardə satışı həyata keçirməyə hüququ çatır. Başqa sözlə, konsessioner kontrakt mallarını müqavilə ərazisinin hüdudlarından kənardə

satmaq hüququ yoxdur. Bu cəhət Beynəlxalq Ticarət Palatasının sənədlərində kommersiya konsessiyası müqaviləsinin xarakterik əlamətlərindən biri kimi göstərilir. Həmin sənədlərdə həm də müəyyən olunur ki, müqavilə ərazilərində konsessioner müstəsna satış hüququna malikdir; bu cəhət də kommersiya konsessiyası müqaviləsinin xarakterik əlamətlərindən biri sayılır. Bu əlamətlərin ikisi də bizim ölkə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuşdur (MM-in 800-cü maddəsinin 1-ci bəndinin 3-cü yarımbəndi). Bununla yanaşı, əgər kommersiya konsessiyası müqaviləsində nəzərdə tutularsa, konsessioner kontrakt mallarını müqavilə ərazisinin hüdudlarından kənardə sata bilər (MM-in 800-cü maddəsinin 2-ci bəndi), bu zaman malların növündən asılı olaraq konsessioner satış fəaliyyəti müəyyən qrup istehlakçılar (alıcılar) ilə məhdudlaşa bilər. Başqa sözlə, kommersiya konsessiyası müqaviləsində göstərilə bilər ki, konsessioner kontrakt (müqavilə) mallarını müqavilə ərazisində hansı qrup istehlakçılara (alıcılara) satmalıdır; belə istehlakçılara (alıcılara) müqavilə müştəriləri deyilir. Tapşırandan əldə etdiyi malları müqavilə müştərilərinə satıb – satmamasından asılı olmayaraq konsessioner tapşırın qarşısında malların pulunun ödənilməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

Konsessioner kontrakt mallarını müqavilə müştərilərindən savayı, başqa müştərilərə satmaq hüququ yoxdur. Lakin kommersiya konsessiyası müqaviləsində ayrı şərt də nəzərdə tutula bilər. Belə ki, əgər müqavilədə müəyyən edilsə, konsessioner kontrakt mallarını müqavilə müştərilərindən başqa, digər şəxslərə sata bilər (MM-in 800-cü maddəsinin 2-ci bəndi).

Konsessioner üstünə düşən vəzifələrdən biri ondan ibarətdir ki, o, malların satışına qarantıya verməlidir (MM-in 800-cü mad-

dəsinin 1-ci bəndinin 3-cü yarımbəndi). Bu vəzifəni yerinə yetirməməyə görə konsessioner məsuliyyət daşıyır.

Ticarət – servis təşkilatına malik olmaq konsessionerinin digər vəzifəsi sayılır (MM-in 802-ci maddəsinin 1-ci bəndi). Bu təşkilat həm kontrakt mallarının satışını, həm də onlara satışdan sonra texniki xidmət göstərilməsini təmin edir.

Şübhəsiz, malların satışı və mallara texniki xidmət göstərilməsi müvafiq işçilərin vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Buna görə də konsessioner işçi heyətinə malik olmalıdır ki, bu, onun daşdığı vəzifələrdən biridir (MM-in 802-ci maddəsinin 1-ci bəndinin 2-ci yarımbəndi).

Malların reklam edilməsinin təmin olunması kommersiya konsessiyası müqaviləsinin məzmununu xarakterizə edən vacib şərtlərdən biridir. Belə ki, tapşırının müəyyən bazarda möhkəmlənməsi üçün onun özünün və mallarının istehlakçılarda lazımi imici yaradılmalıdır. Reklam şübhəsiz, bunun üçün ən münasib və effektiv vasitələrdən biridir. Buna görə də kommersiya konsessiyası müqaviləsi konsessionerinin üzərinə malları reklam etmək vəzifəsi qoya bilər. Buna görə də o, reklam tədbirlərində iştirak etməlidir (MM-in 802-ci maddəsinin 1-ci bəndinin 4-cü yarımbəndi). Belə reklam tədbirləri tapşırının marketing siyasətinə uyğun olmalı və onun imicini əks etdirməlidir. Reklama çəkilən xərcləri kommersiya konsessiyası müqaviləsi ilə müəyyən edilən tərəf (ya tapşırın, ya da konsessioner) ödəyir. Reklam tədbirlərindən başqa, konsessioner həm də müqavilə ərazisində təşkil olunmuş ticarət yarmarka və sərgilərdə də iştirak edə bilər; malların belə yerlərdə nümayiş etdirilməsi onların bazara yeridilməsinin əsas vasitələrindən biridir.

Konsessioner həm də satılmış malların təmiri işlərini yerinə yetirməlidir (MM-in 802-ci maddəsinin 1-ci bəndinin 3-cü yarımbəndi). Belə ki, konsessiya kimi kommersiya əməliyyatı mürəkkəb xarakterə malik olub, özündə alqı-satqıdan başqa, digər əməliyyatları, o cümlədən podrat işləri görməyi də birləşdirir. Satılmış malları təmir etmək belə işlərdən biridir.

Konsessioner həm də belə bir vəzifə daşıyır ki, o, satışdan sonra servis xidməti (texniki xidmət) göstərməlidir. Kommersiya konsessiyası müqaviləsi üzrə malların satışını lazımcına və normal həyata keçirmək üçün konsessioner ticarət – servis təşkilatına malik olmalıdır. Məhz bu təşkilat kontrakt (müqavilə) mallarının həm satışını, həm də onlara texniki xidmət göstərilməsini təmin edir. Xüsusən də kontrakt (müqavilə) mallarına texniki xidmət göstərilməsinin təmin olunması tapşırının konkret müəyyən bazarda mövqeyini möhkəmləndirir.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsinin xarakterik cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki, konsessioner demək olar ki, həmişə malların satışını tapşırının fərdiləşdirmə vasitələrindən (əmtəə nişanından, xidmət nişanından, ticarət markasından, kommersiya işarəsindən, firma adından və s.) istifadə etməklə həyata keçirir. Bu cəhət Beynəlxalq Ticarət Palatasının sənədlərində həmin müqaviləni xarakterizə edən əlamət kimi göstərilir.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsində nəzərdə tutula bilər ki, konsessioner malların satışını tapşırının fərdiləşdirmə vasitələrindən istifadə etməklə həyata keçirsin. Belə istifadə malların saxta olmamasını təsdiqləyir və onların reklam olunmasını təmin edir. Şübhə yoxdur ki, malların normal satışı çox vaxt

istehlakçının həmin mallara olan münasibətindən asılı olur. Bu münasibət isə əsasən fərdiləşdirmə vasitələri ilə müəyyən edilir. Odur ki, konsessioner malları fərdiləşdirmə vasitələrindən istifadə etməklə satmalıdır. Lakin bu zaman o, tapşırının fərdiləşdirmə vasitələrini qoruyub saxlamalıdır; konsessioner hər şeydən əvvəl, müqavilə ərazisində üçüncü şəxslərin tapşırının fərdiləşdirmə vasitələrini qeydiyyata almalarına yol verməməlidir; ikinci tərəfdən o, müqavilə ərazisində həmin vasitələrdən istifadə hüququnu pozan istənilən hərəkət barəsində tapşırana məlumat verməlidir.

Konsessionerin üzərinə düşən vəzifələrdən biri ondan ibarətdir ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsinə xitam verildikdən sonra o, tapşırının fərdiləşdirmə vasitələrindən istifadə etməməlidir (MM-in 807-ci maddəsi). Artıq o, müştərilər qarşısında tapşırının konsessioneri kimi çıxış edə bilməz. Kommersiya konsessiyası müqaviləsinə xitam verildiyinə görə konsessioner öz adına qeydə alınmış və müqavilə bağlanmışadək istifadə edilmiş bütün fərdiləşdirmə vasitələrini tapşırının adına keçirməlidir. Bu, onun üstünə düşən vəzifələrdən biri hesab olunur. Amma ilkin qeydiyyat və keçirmə xərclərini tapşırın çəkir (MM-in 807-ci maddəsi).

Vəzifə daşımaqla bərabər, konsessioner bir sıra hüquqlara da malikdir. Onun öz ticarət fəaliyyətini sərbəst təşkil etmək, o cümlədən istehlakçılara (alıcılara) realizə etdiyi malların satış qiymətini (buna təkrar satış qiyməti deyilir) sərbəst təyin etmək hüququ vardır (MM-in 803-cü maddəsinin 1-ci bəndi). Buna görə də konsessioner istehlakçılarla öz münasibətlərini müstəqil surətdə qura bilir. Bunun nəticəsində o, həm də ticarət – servis şəbəkəsini sərbəst istismar edir.

Öz ticarət fəaliyyətini sərbəst təşkil etdiyinə görə konsessionerin hüququ var ki, ticarətin təşkili, satış və ya servis xidməti materiallarını dəyişdirsin. Məqsəd tapşırının mallarının optimal satışını (malların ən əlverişli və münasib surətdə satışını) təmin etməkdən ibarətdir. Amma həmin metodların dəyişdirilməsi malların optimal satışını təhlükəyə məruz qoymamalıdır. Əks təqdirdə, kommersiya konsessiyası müqaviləsi tapşırın tərəfindən dərhal ləğv edilə bilər (MM-in 801-ci maddəsinin 2-ci bəndi).

Müstəsna satış hüququ (inhisar hüququ) konsessionerin malik olduğu əsas hüquqlardan biridir (MM-in 800-cü maddəsinin 1-ci bəndinin 3-cü yarımbəndi). Belə ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsinə görə tapşırın konsessionerə təhkim olunmuş ərazidə (müqavilə ərazisində) öz üstün mövqeyini itirir, konsessioner isə müstəsna satış hüququ əldə edir. Bu cəhət Beynəlxalq Ticarət Palatasının sənədlərində kommersiya konsessiyası müqaviləsinin xarakterik əlamətlərindən biri kimi nəzərdə tutulur.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsi üzrə tapşırının əsas vəzifəsi həmin müqavilənin qüvvədə olduğu müddət ərzində daimi əsaslarla konsessionerə mal satmaqdan ibarətdir. Belə ki, tapşırın və konsessioner arasında epizodik yox, uzunmüddətli kommersiya (ticarət) əlaqəsi mövcuddur; bu əlaqə onların işgüzar və davamlı əməkdaşlığının əsasını təşkil edərək razılaşıdırılmış vaxt dövrü üçün müəyyənləşdirilir. Belə əlaqənin gedişində tərəflər arasında etimad və inam münasibətləri yaranır. Beynəlxalq Ticarət Palatasının sənədləri bu cəhəti də kommersiya konsessiyası müqaviləsinin xarakterik əlaməti hesab edir. Belə münasibətlər şəraitində müqavilənin qüvvədə olduğu müddət ərzində tapşırın konsessionerə daimi mal sataraq onu öz ti-

carət-satış şəbəkəsinə daxil etməlidir. Tapşırın konsessionerə həm də daimi əsaslarla ona görə mal satmalıdır ki, konsessioner sənət (peşə) şəklində müstəqil ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxsdir. Bu fəaliyyəti həyata keçirmək üçün isə o, tapşırandan vaxtaşırı mallar satın almalıdır.

Mal göndərmək tapşırının üzərinə qoyulan vəzifələrdən biri hesab edilir. Belə ki, tapşırın kommersiya konsessiyası müqaviləsinə uyğun olaraq konsessioner sifariş etdiyi malları ona göndərməyə borcludur (MM-in 805-ci maddəsinin 1-ci bəndi). Belə ki, kommersiya konsessiyası müqaviləsində tərəflər gələcəkdə öz aralarında alqı-satqı müqavilələri bağlanması və mallar göndərilməsi barədə şərt nəzərdə tuturlar. Başqa sözlə, kommersiya konsessiyası müqaviləsinin icra olunması üçün mal göndərmənin şərtləri barədə tərəflər razılığa gəlirlər. Sonra onlar kommersiya konsessiyası müqaviləsinə uyğun olaraq ayırı-ayrı partiya malların göndərilməsi barədə alqı-satqı müqavilələri bağlayırlar. Bu müqavilənin icrasını və malların göndərilməsini təmin etmək üçün tapşırın daşıyıcı ilə yükdaşıma müqaviləsi bağlayır; o, malların göndərilməsi üçün nəqliyyatın müxtəlif növlərindən (hava nəqliyyatından; dəniz nəqliyyatından; avtomobil nəqliyyatından və s.) istifadə edə bilər.

Tapşırın həm də qarantıya vermək kimi vəzifə daşıyır (MM-in 806-cı maddəsi). Tapşırının daşdığı bu vəzifənin mahiyyəti onun konsessioner qarşısında göndərilmiş və təyinat yerinə çatdırılmış malların qüsurlu olmaması (malların keyfiyyəti) barədə öz üzərinə öhdəlik götürməsindən ibarətdir. Tapşırının belə öhdəlik götürməsi üçün konsessioner ölkə qanunvericiliyində qarantıya verilməsi barədə müvafiq göstəriş olmasını tapşırana

qabaqcadan və yazılı formada bildirməlidir.

Kommersiya konsessiyası müqaviləsində təkcə malların qüsurlu olmaması (keyfiyyəti) barədə tapşırının öz üzərinə öhdəlik götürməsi müəyyənləşdirilmir; burada həm də qarantıya müddəti barədə şərt nəzərdə tutulur. Məhz həmin müddət ərzində tapşırın malların qüsurlu olmamasına (keyfiyyətinə) qarantıya verir; istehlakçılara (alıcılara) satılmış malda əgər qarantıya müddətində qüsurlu aşkar edilərsə, konsessioner tapşırının hesabına həmin qüsurları aradan qaldırmalı, satılmış malların təmiri işlərini yerinə yetirməlidir. Qüsurlu mal eyni növdən olan lazımı keyfiyyətli mal da dəyişdirilə bilər. Belə ki, satılmış malın qarantıyası ilə bağlı olan münasibətlərə MM-in alqı-satqı müqaviləsi barədə normaları tətbiq edilir.

Qarantıya müddəti konsessioner malı istehlakçılara (alıcılara) satdığı gündən (ona təkrar satış günü deyilir) başlanır. Lakin bu müddət altı aydan çox olmamalıdır; altı aylıq müddət isə tapşırının malı konsessionerə göndərdiyi gündən hesablanır. Amma tərəflərin razılığı ilə həmin müddət dəyişdirilə bilər (ya qısaldıla, ya da uzadıla) bilər (MM-in 806-cı maddəsinin 1-ci bəndi).

Tapşırının üzərinə düşən vəzifələrdən biri ondan ibarətdir ki, o, müqavilə ərazisini, yəni konsessioner fəaliyyət göstərdiyi və satışı həyata keçirdiyi ərazini qoruyub saxlayır. Bu, vacib halda tapşırın konsessionerə komissiyon haqqı ödəməyə borclu olur (MM-in 805-ci maddəsinin 1-ci bəndi). Komissiyon haqqı MM-in 793-cü maddəsinə uyğun olaraq ödənilir.

Tapşırın konsessionerə informasiya vermək kimi vəzifə də daşıyır. İnformasiya dedikdə, həm kommersiya xarakterli, həm də texniki informasiya başa düşülür. Informa-

siyanın həcmi və onun verilməsi şərtləri kommersiya konsessiyası müqaviləsi ilə müəyyən olunur.

Tapşırının üstünə düşən vəzifələrdən biri onun konsessionerə tardım, o cümlədən texniki kömək göstərməyə borclu olmasından ibarətdir. Malların bazara yeridilməsində, reklam işində, fərdiləşdirmə vasitələrindən istifadə olunmasında, konsessionerin işçi heyətinin və mütəxəssislərin öyrədilməsində, satışdan sonra texniki xidmətmətin həyata keçirilməsində, habelə digər məsələlərin həll olunmasında o, konsessionerə hər cür kömək göstərməlidir. Göstəriləcək kömək və yardımın şərtləri və qaydası kommersiya konsessiyası müqaviləsi ilə müəyyənləşdirilir. Tapşırın xüsusən də onun fərdiləşdirmə vasitələrindən, o cümlədən əmtəə nişanından, malların satışı gedişində konsessionerin istifadə etməsinə kömək etməlidir. Bundan ötrü mümkün olan iki variant vardır. Birinci varianta görə tapşırın öz fərdiləşdirmə vasitələrini qeydiyyatda aldırmaq hüququnu konsessionerə verir. İkinci variant isə tapşırının öz fərdiləşdirmə vasitələrini müqavilə ərazisində qeydiyyatda aldırmasını nəzərdə tutur.

Tapşırın həm də konsessioneri reklam materialları ilə təmin etməlidir. Bir qayda olaraq, kommersiya konsessiyası müqaviləsi konsessionerin üzərinə reklam kampaniyası aparmaq vəzifəsi qoyur. Bu reklam tapşırının mallarının satılmasına kömək etmək üçün lazımdır. Şübhəsiz, reklam kampaniyası tapşırının marketinq siyasətinə cavab verməlidir. Bundan ötrü tapşırın ilk növbədə, konsessionerə reklam materialları verir ki, satış yerlərində reklam kampaniyası həyata keçirilən zaman o, həmin materiallardan istifadə edə bilsin. Axı, tapşırın öz firma imicinin

saxlanılmasında maraqlıdır ki, bu, hər şeydən əvvəl, reklamın vasitəsilə təmin edilir. Əgər müqavilədə nəzərdə tutularsa, o, reklam xərclərini (mətbuata, televiziya və s. çəkilən xərcləri) ödəməlidir. Tapşırın həm də belə bir vəzifə daşıyır ki, konsessiyası müqaviləsinə xitam verildikdən sonra o, konsessionerin anbarında qalan malları satın almağa borcludur (MM-in 807-ci maddəsi). Bu zaman satınalma qiyməti konsessionerin tapşırına ödədiyi son satınalma qiymətindən aşağı olmamalıdır, bu şərtlə ki, mal satış üçün yararlı olan yaxşı vəziyyətdə olsun. Konsessioner anbarda qalan malları tapşırına satmaya da bilər. Belə ki, onun həmin malları ağılabata müddətdə müştərilərə satmaq hüququ vardır.

Tapşırın həm də hüquqlara malikdir. O, hər şeydən əvvəl, konsessionerin sifariş etdiyi malları göndərməkdən imtina edə bilər. Yalnız vacib əsaslar olduqda tapşırının bu hüquqdan istifadə etməsi mümkündür. Əlbəttə, belə halda konsessioner malın göndərilməsini tapşırından tələb edə bilməz. Amma konsessioner tapşırından tələb edə bilər ki, o, malların göndərilməməsi nəticəsində vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsinə tələb edə bilər.

Digər tərəfdən tapşırının malın göndərilməsindən imtina etməsi konsessionerin müvafiq ildə müəyyən kvotaya çatmaq, yəni oldə tapşırından müəyyən həcmdə və ya müəyyən müqdarda mal qəbul etmək vəzifəsindən azad edir.

Tapşırın malları konsessionerə başqa əsaslara görə göndərmədikdə də eyni nəticələrə (zərərin əvəzinin ödənilməsinə tələb etmək və kvotaya çatmaq vəzifəsindən azad olmaq) səbəb olur.

Tapşırının həm də kommersiya konsessiyası müqaviləsinin dərhal ləğv olunmasını

tələb etmək hüququ vardır. O, bu hüquqdan o halda istifadə edə bilər ki, konsessionerin ticarətin təşkilini, satış və ta servis xidməti metodlarını dəyişdirməsi malların optimal (ən əlverişli surətdə) satışını təhlükəyə məruz qoysun (MM-in 803-cü maddəsinin 2-ci bəndi).

Tapşırın nəzarət-yoxlama hüququna malikdir. Belə ki, konsessioner tapşırının mallarını onun nəzarəti altında satır (MM-in 800-cü maddəsinin 1-ci bəndinin 3-cü yarımbəndi). Buna görə də tapşırın konsessionerin fəaliyyətini yoxlaya bilər. Yoxlama əhatə edir: tapşırının fərdiləşdirmə vasitələrindən konsessionerin istifadə etməsi; reklam kampaniyasının aparılması; satış əmə-

liyyatlarının təşkili və məzmunu; konsessionerin anbarda malları necə saxlaması və s.

İstifadə edilən ədəbiyyat:

1. Тынель А., Фурк Я., Хвалеи В. Курс международного торгового права. Учебник. Минск. 2000.
2. Гражданское и торговое права зарубежных государств. Учебник. М., 2005.
3. Вилкова Н.Г. Договорное право в международном обороте. М., 2004, с. 407.
4. Гражданское и торговое права зарубежных государств. Учебник. М., 2004, Том 1 и 2.
5. Гражданское и торговое права зарубежных государств. Учебное пособие. М., 2004.

ДОГОВОР КОММЕРЧЕСКОЙ КОНЦЕССИИ

**Аллахвердиев Сабир Салман оглы,
профессор Университета Одлар Юрду.**

В статье говорится о правовой природе и характере договора коммерческой концессии, являющегося одной из разновидностей новых договоров в гражданском законодательстве, а также определяется его место в системе договоров. Дается разъяснение характерным особенностям и анализируются элементы этого договора, широко применяемого в международной торговой практике.

THE COMMERCIAL CONCESSION TREATY

**Allahverdiyev Sabir Salman,
Professor of Odlar Yurdu University.**

The article states the legal nature and the nature of the commercial concession treaty which is one of the varieties of new treaties in the civil law, also is defined by its place in the system of treaties. Keyword explanation of the characteristic features and analyzes the elements of the treaty is widely used in international trade practice.

“ANALIĞ”IN VƏ “ATALIĞ”IN HÜQUQİ DEFİNİSİYASINA MÜASİR BAXIŞ

Səidə Bəhram qızı Həsənzadə,
AMEA-nın Hüquq İnstitutunun “Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq” şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, h.ü.f.d., dosent.

saidahasan@gmail.com

Məqalədə müəllif tərəfindən “Analıq”ın və “atalıq”ın hüquqi definisiyasına müasir baxış mövzusunda məsələ nəzərdən keçirilir.

Əsas sözlər: analıq, atalıq, hüquqi definisiya, subyekt, sosial status, qadın, kişi.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və ona müvafiq olaraq qəbul edilmiş Ailə Məcəlləsində istifadə edilən “ana”, “analıq”, “ata”, “atalıq” terminlərinə müvafiq anlayışların verilməsi bu subyektlərin hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi üçün aktual mahiyyət kəsb edir. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə “ana”, “analıq”, “atalıq” və bununla sıx bağlı olan bir sıra oxşar terminlərə müəyyən semantik izahlar verilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, “ana” dedikdə, “övladı olan qadın”, “analıq” dedikdə isə ananın öz uşağı ilə olan əlaqələrini və münasibətlərini səciyyələndirən, “analıq vəzifəsi”, “analıq hissi”, “analıq borcu”, “analıq etmək” kimi məna və məzmun elementlərinin məcmusu başa düşülür [1]. Hüquqi baxımdan “analıq” – qadının, ananın uşaq doğması, saxlaması və tərbiyə etməsi kimi kompleks

funksiyalarla əlaqədar olan hüquqların və vəzifələrin məcmusunu ehtiva edir [2]. Əgər etimoloji baxımdan məsələyə yanaşsaq, onda “ana” – uşağın bioloji valideyni və ya bu rolu sosial baxımdan daşıyan qadın, doğduğu uşağın süd anası, genetik anası, yumurtalıqındakı hüceyrələrdən uşaq əmələ gələn və onu doğan ana başa düşülür. “Analıq” isə “ana” sözü ilə, sözdüzəldici “lıq” səkilçisinin birləşməsi nəticəsində yaranmış bir istilah olmaqla, qadının dünyaya uşaq gətirməsi, uşaq doğması nəticəsində yaranan, hüquqi, sosial və bioloji statusunu, analıq keyfiyyətini, analıq vəziyyətini səciyyələndirir [3]. Təsadüfi deyil ki, “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının 26 iyun 1997-ci il tarixli Qanununda göstərilir ki, yetkinlik yaşına çatmış hər bir qadının analıq barədə məsələni təkbaşına, şəxsən həll etmək hüququ vardır [4]. Ana olmaq və buna müvafiq olaraq analıq hüququ qadının uşaq doğması faktı ilə çox bağlı olan hüquqların və vəzifələrin məcmusunu, analığın statusunu ehtiva edir. Qadının ana olması və onun uşaq doğması faktı reproduktiv fəaliyyətlə və sağlamlıqla üzvi surətdə əlaqəli olmaqla yanaşı, bu fakt həm də qadının statusunun əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsi və analıq hüququnu əldə etməsi ilə nəticələnir. Analıq hüququnun məzmunu, tərkib elementləri sosial, əmək, inzibati, cinayət, prosessual, sağlamlıq, təhsil və digər hüquq sahələrində, ictimai münasibətləri tənzim edən normativ-hüquqi aktlarda – məəcəllələrdə,

qanunlarda ifadə olunur, onun müdafiəsinin və mühafizəsinin təşkilati-hüquqi mexanizmlərini, üsul və vasitələrini müfəssəl şəkildə əks etdirir [5]. Bir subyekt və fərd kimi ana olmaq və analıq hüququ qazanmaq, hər şeydən öncə, şəxsin qadın cinsinə mənsub olması kimi bioloji xüsusiyyəti ilə bağlıdır. Ana olmaq və buna müvafiq olaraq analıq hüququ əldə etmək, normalda yalnız qadın cinsinə mənsub olan konkret fərdə aiddir.

Qloballaşan dünyada tibb elminin son nailiyyətləri əsasında, indi naturada kişi cinsinə mənsub olan müəyyən şəxslərin öz təkidli tələbləri ilə, tibbi yolla, əməliyyat yolu ilə öz orqanizmlərində müvafiq dəyişikliklər aparmaq yolu ilə, ana olması, uşaq doğması hallarına rast gəlinməyə də, lakin bu kimi təzahürlər normal deyil, Şərqdə anormal hadisə kimi qəbul edilir. Buna görə də ana və analıq hüququnun elmi-nəzəri tədqiqi zamanı təbii proseslərə, bioloji, sosial, hüquqi, psixoloji istiqamətlərə xüsusi diqqət yetirilməsi vacibdir. Müxtəlif elmlərin və metodların birgə səyi ilə apardığımız araşdırmalar belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, yer üzündəki canlıların ən yüksək və ali təbəqəsi, tarixi proseslərin, maddi və mənəvi mədəniyyətin yaradıcısı, onun inkişafının subyekt, həyatın digər formaları ilə genetik cəhətdən bağlı olan, əmək alətləri və maddi nemətlər istehsal etmək qabiliyyətinə, aydın nitqə, təfəkkürə, şüura, zəkaya, cəmiyyətdə ictimai-siyasi rola malik olan, fəal hərəkətlər edən, həyatın gözəlliklərindən, təbiətin eczaklıqlarından zövq almağı bacaran, bioloji, fizioloji, morfoloji, genetik, anatomik əlamətlərin məcmusunu özündə birləşdirən, öz nəslini artırmaq kimi bioloji funksiyaları yerinə yetirməyə qadir olan, biososial və intellektual varlıq –

insan hesab olunmaqla [6], o, özlüyündə kişi – erkək və qadın – dişi kimi iki bioloji cinsdə təmsil olunur. Təbiətdə, ailədə və cəmiyyətdə qadın kimi sosial rolu, bioloji, fizioloji, psixi, fiziki xüsusiyyətləri, dünyaya uşaq gətirmək, ona süd vermək, analığın digər keyfiyyətlərini özündə birləşdirən, ana kimi səciyyətləndirməyə imkan verən xüsusiyyətlərin məcmusunu özündə ehtiva edən insan cinsi isə qadın hesab edilir [7]. Cinsi fərqlərin səciyyəvi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, qadın və kişi fərqliliyinin, feminist antropologiyanın və etnoqrafiyanın əldə etdiyi elmi uğurların nəzərə alınmasına zərurət yaradır. Bioloji fərqlərdən asılı olmayaraq insanların sosial rollarında, fəaliyyət formalarında, emosional xüsusiyyətlərində, davranışlarında, hərəkətlərində, səslərində, vərdişlərində, yazışmalarında, həyata münasibətlərində, bioloji, psixi alqoritmlərində olan vəziyyəti bir fərd olaraq, qadının və ananın başlıca xüsusiyyətlərini səciyyətləndirir. Bu baxımdan hər bir insanın öz mahiyyətinə və xüsusiyyətlərinə görə ya kişi, ya da qadın cinsinə mənsub olması qaçılmazdır və təbii prosesdir. Qadın və ana kimi insanı bioloji cəhətdən səciyyətləndirən keyfiyyət xüsusiyyətləri, bir qayda olaraq ana və analıq hüququnun bioloji və hüquqi əsaslarının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır [8].

Təbiət bir fərd olaraq insanı kişi və qadın cinsi kimi iki növə ayırmaqla əslində insanın bioloji, sosioloji, psixi və hüquqi fərqliliyinin ilkin əsasını qoymuşdur. Buna görə də kişi-qadın münasibətlərində fiziki gücü ilə fərqlənən kişinin rolu, yeri və mövqeyi üstün olmuş, cəmiyyətdə və ailədə hökmran mövqeyi ilə seçilmişdir. Qadının bioloji və fizioloji xidmətləri nəticəsində cəmiyyətin,

dövlətin və ailənin həyatında insan istehsalı fasiləsiz olaraq davam etdirilir [9]. Genetik, bioloji, tibbi və hüquqi tədqiqatlar nəticəsində aydın olmuşdur ki, insanın qadın və ya kişi cinsi kimi yaranmasının və formalaşmasının əsas səbəbi, ana bətnində olan yumurta hüceyrəsinin X və ya Y xromosomunun hansı birindən mayalanmasından və baş verən fizioloji proseslərdən asılıdır. Orqanizmdə olan, heç bir digər hüceyrəyə oxşamayan yumurta hüceyrəsi, öz formasına və fiziologiyasına görə ana bətnindəki inkişaf prosesində qanunauyğun dəyişikliklərə məruz qalır. Nəticədə gələcək insanın toxumaları, xüsusi funksiyalı fərqli orqanları formalaşdırmağa başlayır. Əslində isə, yumurta hüceyrəsinin inkişaf proqramının mənbəyi ana bətnindəki vakumdan, necə deyirlər “kosmik fəzadan” bəhrələnərək, insanın qolokrafik modeli əsasında, gələcək konkret insanın spesifik obrazını formalaşdırmağa başlayır. İnsan embrionun bölünən hüceyrələri yalnız qoloqrafik nüsxənin həcmi doldurur və yumurta DNT spirialını öz informasiya mənbələri ilə, toxumaları gələcək insana xas olan spesifik, fizioloji xüsusiyyətlər, daxili və zahiri əlamətlər kimi səciyyəvi bir formada yetişdirir. Gələcək insanın şüurunu isə hərəkətə gətirən, fəzanın rezonans axınları nəticəsində öz informasiya göstəricilərini, valideynlərinin normasına uyğun gəlidiyi nöqtəyə, səviyyəyə qədər gətirib çatdıran irsi inkişaf prosesləri baş verir. Embriyonun informasiya, energetika mənbəyi ilk olaraq cinsi mənsubiyyətdən məhrum olsa da, onda gələcək şüur, məhz ana bətnində yaranır, inkişaf edir və baş verən digər fizioloji proseslər əsasında, müvafiq olaraq qadın və ya kişi cinsi tipində formalaşmış insan obrazı modeli yaranmağa başlayır [10].

Qadın və kişi – «insan» adlanan varlığın iki tərəfini, iki fərqi cinsi ehtiva etsə də, zahiri və daxili baxımdan müəyyən oxşarlıq elementləri mövcud olsa da, mahiyyət etibarilə onlar heç də eyni deyillər. İnsan olaraq qadın və kişi daxili və xarici bədən quruluşlarına, bioloji və fizioloji xüsusiyyətlərinə, cinsi fəaliyyətlərinə, vərdişlərinə, temperamentlərinə, duyğularına, sinir sistemlərinə, əqli və zehni qabiliyyətlərinə, yaddaşlarına, sosial və psixoloji davranışlarına, hadisələrə və proseslərə yanaşmalarına, cəmiyyətdəki və məişətdəki fərqli rollarına və digər çoxsaylı xüsusiyyətlərinə görə biri-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirlər. Nəsil artırmaq üçün kişi cinsinə mənsub olan orqanlardan fərqli olaraq, ana təbiət qadının nəsil artırmaq üçün vacib olan orqanlarını möhkəm sümük müdafiə sistemi ilə etibarlı şəkildə, hər hansı xarici təsirlərdən və zədələrdən qoruyan bir sahədə, qarın boşluğunda yerləşdirmişdir. Bu anaya olan ilahi məhəbbətin əsl təcəssümü kimi də qiymətləndirilə bilər. Dünyaya uşaq gətirmək üçün vacib olan əlaqə zamanı kişi toxumlarının sayı bir milyonu keçdiyi halda, qadın orqanizmi bütün həyatı boyu cəmi dörd yüz ədəd yumurta hüceyrəsi hasil edilir. Qadın yumurta hüceyrəsi olduqca mürəkkəb quruluşa malik olmaqla, nəsillərə irsiyyət xüsusiyyətlərinin ötürülməsində əsas daşıyıcı funksiyasını yerinə yetirir. Qadın yumurtasının yaranması və inkişafı kifayət qədər mürəkkəb olmaqla, yalnız insan orqanizminin normal temperatur şəraitində – 36,6 dərəcədə yetişir. İnsan genomundakı 23 cüt xromosomdan 22-nin insanın cinsiyyətinə heç bir dəxli yoxdur. Yalnız 23-cü xromosomun – qadındakı «XX», kişidəki «XY» xromosomlarının cinsiyyətlə bilavasitə əlaqəsi vardır. Kişi Y-xromosomu, qadın X-xromosomuna nisbətən

faktiki olaraq olduqca az informasiya daşıyıcısı hesab olunur. Kişi toxumu yalnız eyni şansla «Y» və «X» daşıyıcısı olmaq imkanına malikdir. Əgər mayalanma zamanı yumurta hüceyrəsinə Y xromosomu keçərsə, dölün cinsinin oğlan, X xromosomu keçərsə isə qız olacağı müddəası elmi cəhətdən artıq tam təsdiq edilmişdir. Oğlanlarda Y xromosomunun genealogiyasını genetik analizlə yoxlamaq mümkün olduğu halda, qızlarda X xromosomlarının hansının atadan, hansının anadan alındığını yoxlamaq və ya müəyyən etmək çətindir [11].

Ümumiyyətlə, fərqli və müəyyən mənada, əksikliklərin vəhdəti kimi vahid bir adda «insan» kimi yaranması və təşəkkül tapması da müəyyən bir məntiqə, qanunauyğunluqlara söykənir. Bu da ondan irəli gəlir ki, tarixən yalnız biri-birinə zidd olan qüvvələrin yeni həyatın başlanğıcı və inkişafı üçün əsas ola bilməsi müddəası, elmdə təkamül prosesi kimi başlıca mahiyyət daşıyır. Çünki qadın və kişi fərqliliyi olmadan, bu gün insan nəslinin bioloji inkişafının mümkünsüz olması müddəası artıq elm tərəfindən birmənalı şəkildə təsdiq edilmişdir. Həyatın dialektik inkişafının məğzində məhz əksikliklərin vəhdətinin və mübarizəsinin dayandığı etiraf edilir. Bu gün müasir elmi inkişaf tam təsdiq edir ki, mayalanmış insan rüşeyminin, ilkin mərhələsində faktiki olaraq cins olmur və o, cinsiz olaraq, ümumi bir insan rüşeymi kimi özünü göstərir. Bu rüşeym yalnız beş həftədən sonra öz cinsi əlamətlərini, ilkin elementlərini formalaşdırmağa başlayır. Buna görə də hamiləliyin dördüncü ayından sonra, dölün cinsiyyətinin – qız və ya oğlan olacağını həkimlər müəyyən edə bilirlər. Kişilərdə sümüklərin ölçüləri və əzələ kütləsi çox olduğuna görə o, fiziki cəhətdən qadına nisbətən

daha güclü olur [12]. Ümumiyyətlə qadının və kişinin genetik, bioloji, fizioloji xüsusiyyətləri, davranış və düşüncə tərzləri, intellektuallıq əmsalları, əqli kamillik səviyyəsi, sosial təyinatı əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir. Qadın məntiqi, kişi məntiqindən kəskin sürətdə seçilir. Öz fəaliyyətində qadın həmişə nə istədiyini bilir. Elmi uğurlar hesabına bu gün insanlar cinsi həyatın təbii gedişinə ən müxtəlif üsullarla və vasitələrlə müdaxilə etmək imkanlarına sahib olmuşlar. Qadınlar hamiləliyin qarşısını müxtəlif üsullarla almağa çalışır, rüşeymin hansı cinsə mənsub olmasını bildikdən sonra müəyyən istiqamətlər seçir, ona daha çox sərf edən – oğlanı və yaxud qızı seçim edərək saxlamaq imkanı və ya əksinə, məhv etmək imkanı əldə edirlər. Tibb elmi, genetika sübut edir ki, qadın orqanizmi heç nəyə baxmadan hormon ifraz etmək keyfiyyətini qoruyub saxlayır və o bu fəaliyyətini müəyyən yaşa qədər davam etdirmək iqtidarında olur. Məhz belə əməliyyatlar və müdaxilələr nəticəsində, cinsi əlaqənin intensivliyinə baxmayaraq, hamiləlik baş vermir və populyasiyada gender disbalansı yaranır. Seksual aktiv qadınların sayı çoxalır, onların cinsi cüt tapmaq şansı isə tədricən azalır. Qadın aqressivləşir və bu aqressivlik kişiyə doğru istiqamət alır. Bu zaman qadının cinsi instinkti nə baş verdiyini dərindən «anlamır», nəticədə qadının cinsi meyli öz cinsindən olan fərdlərə doğru yönəlir. Beləliklə də lesbiyanlıq kimi anormal təzahürlər yaranmağa başlayır. Cinsi cəhətdən fəal qadınların çox olması, münasibətlərin açıqlığı, sərbəstliyi getdikcə kişilərdə «cinsi toxluğ»un yaranmasına gətirib çıxarır, onlar passivləşir və oyanma vəziyyətinə gəlmək üçün müxtəlif süni dərman vasitələrindən istifadə etmək məcburiyyətində qalırlar. Bu zaman qadın

aqressivliyinin yaratdığı qorxu hissi, kişiyyə öz zəifləmiş cinsi meylini başqa səmtə yönəltməyə təhrik edir. Bütün bunların nəticəsində də qadınlar və kişilər arasında müxtəlif cinsi pozğunluqlar, anormal hadisələr, proseslər, deviant davranış təmayülləri yaranır və inkişaf edir. Yaxud uşaq doğumunu tənzim etmək üçün qadınlar müxtəlif vasitələrdən istifadə edir, doğuşun qarşısını alır, uşaqların sayını və cinsini tənzim edir və bəzən də genetik cəhətdən qüsurlu doğulan zəif fərdlər nəsil törətmədən tələf olurlar. Öz körpəsini itirən ana təbii olaraq mənəvi, ruhi sarsıntılar keçirir və bu sarsıntıının təsiri altında onda yenidən uşaq doğmağa artıq həvəs qalmır, ümitsizlik və qorxu hissi yaranır. Dünyaya qüsurlu gələn körpələrin yaşamaq imkanları müasir tibbi texnologiyalardan istifadə etməklə genişlənir və qüsurlu doğulan uşaqların sayı çoxalmağa başlayır. Bu gün seksual pozğunluqlar kontekstində və qüsurlu yavaşmalar nəticəsində təəssüf ki, homoseksualizm yanlış olaraq orqanizmin xüsusiyyəti kimi təqdim etməyə əsassız təşəbbüslər göstərilir. Son illər feministlər, kişinin və qadının zahiri fərqlərinin süni surətdə aradan qaldırılmasını vacib hesab edir və bu cəhətə xüsusi diqqət yetirirlər. Bəzi kişilər özlərini «üçüncü cins»in nümayəndələri kimi aparmağa xüsusi meyl və həvəs göstərirlər. Uniseks geyim qaydasının və geyim paltarlarının təbliğinə geniş yer ayrılır. Homoseksualizmdən başqa, uniseksin ən pozğun təzahür formalarından biri kimi özünü göstərən karnaval mədəniyyəti, mahiyyət etibarilə transvestizm fenomeninin artmasına səbəb olur. Bu fenomenin əsas mahiyyəti fiziki cinsin zahiri əlamətlərini minimum səviyyədə aşağı salmaqla, qadın və kişi arasındakı fərqin, guya aradan qaldırılmasına yersiz təşəbbüslər gös-

tərməkdə ifadə olunur. Bu günki meyillər və reallıqlar belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, dünyamız faktiki olaraq feminizasiyalaşmağa doğru geniş vüsət almaqdadır. Bu gün bəşəriyyət insan cinsinin mövcudluğunda, artmasında, təşəkkülündə, təkamülündə və təkrar istehsalında qadına – anaya minnətdar olmalıdır. Qadın – ana, dünyaya insan – övlad, uşaq gətirmək qabiliyyəti ilə seçilən müstəsna fenomen, yaradıcı bir varlıqdır. Onun alternativləri yoxdur. Əvəzedilməzdir. Normal vəziyyətlərdə analığın və ya analıq xüsusiyyətlərinin, geniş mənada bu fəaliyyətin kişidə və ya kişi cinsli şəxslərdə olması tamamilə mümkünsüz və qətiyyətlə istisna edilir. Ailənin qorunub saxlanması, dünyaya uşaq gətirilməsi, ona süd verməsi, böyüdülməsi, inkişaf etdirilməsi, tərbiyə olunması, insan cinsinin bioloji fərqliliyinin qorunub saxlanması məhz ananın, qadının adı ilə bağlıdır. Bu isə “analıq” statusunun səciyyəvi xüsusiyyətlərini ehtiva edir. Beləliklə, qadın cinsinə mənsub olan fərdin öz istəyi əsasında, könüllü olaraq kişi ilə ünsiyyətə girməsi, ər-arvad münasibətlərində olması, uşaq doğması, onu bəsləməsi, bioloji inkişafını təmin etməsi, ana kimi bəsləməsi, nəvaziş və qayğı göstərməsi, tərbiyə edib insan kimi böyütməsi və s. bu kimi kompleks maddi, mənəvi, psixoloji, bioloji və əxlaqi xüsusiyyətləri, hüquqları, vəzifələri və öhdəlikləri sistemli və məcmu şəkildə özündə birləşdirən vəziyyət, status “analıq” hesab olunur. Bununla bağlı olan hüquqların, azadlıqların və öhdəliklərin məcmusu “analıq hüququ”nun əsas məzmununu təşkil edir. Subyekt olaraq ailə münasibətlərində ananın, analığın statusu, hüquqları, vəzifələri və öhdəlikləri Ailə Məcəlləsində ətraflı təsbit edilmişdir. Buna görə də “analıq”ın və “analıq hüququ”nun son dərəcə

vacib və bəşəri mahiyyət daşıdığı nəzərə alınaraq, Konstitusiyada belə bir normanın – «anılıq hüququ»nun təsbit olunması, onun mükəmməlliyini təmin edər və bununla da bir sıra problemlərin uğurlu həllinə kömək etmiş olardı [13].

Ailədə və ailə münasibətlərində tez-tez işlədilən “ata” və “atalıq” terminlərinə də müəyyən anlayış verilməsi olduqca vacibdir. Bu zaman “ata” və “atalıq” terminlərinə sinonim kimi istifadə edilən “kişi” və ya “kişilik” terminlərinə aydınlıq gətirilməsi önəmlidir. Həyatda “kişi” və ya “kişilik” dedikdə, hüquqi mənada “ata” və ya “atalıq” məfhumları göz önünə gəlir. Bu baxımdan “ata” dedikdə, “övladı olan kişi”, “atalıq” dedikdə isə ata ilə övlad arasındakı qan qohumluğuna əsaslanan və ya övladlığa götürmə ilə bağlı olan kişinin – atanın öz uşağı ilə olan əlaqələrini və münasibətlərini səciyyələndirən, “atalıq vəzifəsi”, “atalıq hissi”, “atalıq borcu”, “atalıq etmək” kimi mənə və məzmun elementlərinin məcmusu başa düşülür. Təbiətdə, ailədə və cəmiyyətdə kişi kimi sosial rolu, anatomik, genetik, fizioloji, morfoloji, emosional, psixi və fiziki xüsusiyyətləri, cinsiyyət vəzilərinin erkək histoloji quruluşu, kişi cinsinə mənsub olan hormonlar ifrazetmə qabiliyyəti, cinsi və hormonal xromosomları, özünəməxsus kişi orqanları olan, qadının dünyaya uşaq gətirmək sahəsindəki fəaliyyətində aktiv erkək rolu oynayan, habelə kişi kimi səciyyələndirilə bilən çoxsaylı digər xüsusiyyətlərin məcmusunu özündə ehtiva edən bioloji insan cinsi, kişi olmaq etibarilə “atalıq” anlayışının əsasında dayanır. Bioloji baxımdan “atalıq” ailə münasibətlərində qadınla birgə münasibətdə olan, kişi fəaliyyətinin nəticəsi olaraq doğulan uşağın,

övladın bioloji atası, qadının – ananın uşaq doğması prosesində kişi funksiyasını həyata keçirən və kişi cinsinə mənsub olan insan, fərd valideyn hesab edilir. Atalıq ailə münasibətlərində valideyn olaraq hüquqi nəticələr doğurur. Ailə münasibətlərində hüquq və nəticələr doğuran “ata” və ya “atalıq” terminlərinin hüquqi məzmununun Ailə Məcəlləsində müəyyən edilməsi təcrübədə əhəmiyyətli rol oynayırdı. Bu baxımdan fərdi mahiyyət daşıyan qadın cinsi, qadına mənsub olub hüquqların və azadlıqların, eləcə də kişi cinsinə mənsub olan “ata” və “atalığın” beynəlxalq standartlarının müəyyən edilməsi, dövlətdaxili hüquq sistemində bütün bunların mükəmməl nəzərə alınması və təsbit olunması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Beləliklə, kişi cinsinə mənsub olan fərdin öz istəyi əsasında, könüllü olaraq qadınla ünsiyyətə girməsi, ər-arvad münasibətlərində olması, uşağın doğulması, valideyn kimi onun bioloji, sosial və fiziki inkişafını təmin etməsi, bəsləməsi, nəvaziş və qayğı göstərməsi, tərbiyə edib insan kimi böyütməsi və s. bu kimi kompleks maddi, mənəvi, psixoloji, bioloji və əxlaqi xüsusiyyətləri, hüquqları, vəzifələri və öhdəlikləri sistemli və məcmu şəkildə özündə birləşdirən vəziyyət, status “atalıq” hesab olunur. Bununla bağlı olan hüquqların, azadlıqların və öhdəliklərin məcmusu isə “atalıq hüququ”nun əsas məzmununu təşkil edir. Ailə və ailə münasibətlərində tez-tez istifadə edilən “uşaqlıq” termininə də aydınlıq gətirilməsi zəruridir. Belə ki, yetkinlik yaşına, yəni 18 yaş tam olmayan və tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməyən insan cinsinə – qıza və oğlana, beynəlxalq və milli hüquqla müəyyən edilmiş uşaq hüquqlarının və azadlıqlarının məcmusunu əhatə etməklə, onların

təcrübi olaraq həyata keçirilməsi prosesini sistemli və məcmu şəkildə özündə birləşdirən vəziyyət, status “uşaqlıq” hesab edilir və bununla bağlı olan hüquqlar, vəzifələr və öhdəliklər “uşaqlıq hüququ”nun məzmununu ehtiva edir.

Məlumdur ki, beynəlxalq hüququn ən mühüm prinsiplərindən birini, dövlətlərin və beynəlxalq hüququn digər subyektlərinin insan hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət etməsi prinsipi təşkil edir. Qadın hüquqlarının kişi hüquqları ilə bərabərləşdirilməsi, yaxud qadın hüquqlarının genişləndirilməsi uğrunda hərəkət, cinslərin bərabərliyinin təmin olunması sahəsində ictimai-siyasi təlimlər – feminizm və gender siyasəti bir çox ictimai-siyasi xadimləri öz ətrafında birləşdirsə də, fakt ondan ibarətdir ki, qadın və kişi bərabərliyinin fiziki, bioloji, fizioloji, sosial və digər baxımdan bərabərliyinin mümkünsüz olduğu heç kimdə şübhə doğurmur. Buna görə də qadının və kişinin hüququnun bərabərliyi dedikdə, burada bərabərlik yalnız hüquq və azadlıqların ruhi və mənəvi bərabərliyi mənasını ifadə etməsi ciddi şəkildə nəzərə alınmalı və qəbul edilməlidir. Qadınların həyat tərzində qızlıq və ya dulluq mərhələsinin fərqləndirilməsinə də zərurət vardır. Qızlıq dövrü adətən 10-12 yaşdan başlayaraq, qadın cinsinə mənsub olan fərdin ərə getdiyi dövrə qədər olan müddəti əhatə edir. Bakirəlik mərhələsi kimi qiymətləndirilən bu dövr daha çox tanınmış və kübar ailələr üçün səciyyəvi olsa da, orta əsrlərdə bakirəlik tələbləri əsasən şəhərli qadınlara tətbiq edilirdi. Dulluq isə sosial və hüquqi baxımdan ərə getmiş qadının həyat yoldaşının ölməsindən və ya nikah münasibətlərinin pozul-

masından sonrakı mərhələdə qadının vəziyyətini səciyyələndirir. Hüquqi baxımdan qadının statusuna, hüquqlarına və vəzifələrinə müəyyən dərəcədə də olsa da, təsir göstərən qızlıq, bakirəlik və dulluq vəziyyəti, status etibarını ilə qanunvericilikdə tənzim edilməsə də, lakin uzun illərin adətləri, ənənələri, etik və əxlaqi dəyərləri bu məsələyə aydınlıq gətirməyə, onları fərqləndirməyə imkan yaradır [14].

Müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində qadınlar üçün geniş hüquqlar və azadlıqlar nəzərdə tutulmuşdur. Bu özünü hər şeydən əvvəl, bir institut kimi ailənin statusunun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit edilməsində ifadə etmişdir. Belə ki, ölkəmizin Konstitusiyasının 17-ci maddəsində göstərilmişdir ki, cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir. Uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir. Valideynləri və ya qəyyumları olmayan, valideyn qayğısından məhrum olan uşaqlar dövlətin himayəsindədirlər. Uşaqları, onların həyatına, sağlamlığına və ya mənəviyyatına təhlükə törədə bilən fəaliyyətə cəlb etmək qəti qadağandır. 15 yaşına çatmamış uşaqlar işə götürülə bilməzlər. Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir [15]. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası ailənin statusunu, o cümlədən onun dövlətin xüsusi himayəsində olmasını, valideyn və uşaq münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsini, ailə, uşaq və valideyn hüquqları və onların qorunması üzərində dövlət nəzarətinin mövcudluğunu, uşaqların həyatı, sağlamlığı, əmə-

yi və s. məsələlər müfəssəl şəkildə təsbit edilmişdir. Bundan fərqli olaraq Konstitusiyanın 34-cü maddəsi insan və vətəndaş hüquqları kontekstində, nikah hüququnun Konstitusiyaya təsbitinin əsas meyarlarını müəyyən etmiş, nikah hüququnu, ər-arvad münasibətlərinin başlıca məzmununu əks etdirmiş, nikahı insanın təbii hüququ kimi səciyyələndirmişdir. Konstitusiyanın 34-cü maddəsində göstərilir ki, hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş yaşa çatdıqda ailə qurmaq hüququ vardır. Nikah könüllü razılıq əsasında bağlanılır. Heç kəs zorla evləndirilə və ya ərə verilə bilməz. Nikah və ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaqlıq qanunla mühafizə edilir. Dövlət çoxuşaqlı ailələrə yardım göstərir. Ərin və arvadın hüquqları bərabərdir. Uşaqlara qayğı göstərmək, onları tərbiyə etmək valideynlərin həm hüququ, həm də borcudur. Valideynlərə hörmət etmək, onların qayğısına qalmaq uşaqların borcudur. 18 yaşına çatmış əmək qabiliyyətli uşaqlar əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamağa borcludurlar [16].

Konstitusiyanın 17 və 34-cü maddələrinin hüquqi əsası ölkəmizin qoşulduğu və üstünlüyünü tanıdığı beynəlxalq hüquq normalarının məzmunundan və tələblərindən irəli gəlir. Belə ki, beynəlxalq hüquq normalarında qadın və kişi hüquqlarının bərabərliyi, qadın hüquq və azadlıqlarının genişləndirilməsi, gender bərabərliyinin, siyasi və əmək hüquqlarının təmin olunması və digər məsələlərin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinə dair çoxsaylı konvensiyaları – BMT-nin «İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməsi»ni, «Qadınların siyasi hüquqları haqqında», «Nikaha daxil olmağa razılıq, minimal

nikah yaşı və nigahların qeydə alınması haqqında», «Qadınlara münasibətdə ayrı seçkilinin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında» Konvensiyalarını, «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında» beynəlxalq Paktı, «İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında» beynəlxalq Paktı, «Qadınlar barəsində ayrı seçkilinin ləğv edilməsi haqqında», «Qadınlara münasibətdə zorakılığın aradan qaldırılması haqqında» Bəyannamələri, Pekin Bəyannaməsini, BMT-nin Baş Məclisinin «Minillik Bəyannamə»ni, «İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası, Avropa Sosial Xartiyasını, BƏT-in «Sosial təminatın minimum normaları haqqında» Konvensiyası, BƏT-in «Analıqın mühafizəsi haqqında» Tövsiyəni, BƏT-in «Analıqın mühafizəsi haqqında» Konvensiyası və onlarla digər sənədlər qəbul edilməsinə baxmayaraq həmin sənədlərdə «qadın»a, «kişi»yə, «uşaq»a, «analıq»a müvafiq definisiyalar verilməmişdir. Eyni münasibət Azərbaycan Respublikasının bir sıra qanunvericilik aktlarında da müşahidə edilməkdədir [17]. Buna görə də tədqiqat zamanı «insan»a, «kişi»yə, «qadın»a, «analıq»a, «analıq hüququ»na və s. bu kimi terminlərə izahlarlar, definisiyalar verilmişdir ki, bunun da ailə münasibətlərinin etibarlı müdafiəsində və mühafizəsində mühüm əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyi əsas insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına uyğun olaraq ailə münasibətlərinin yaranmasının və möhkəmlənməsinin, onlara xitam verilməsinin prinsiplərini, ailə münasibətlərinin iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini, dövlət orqanlarının bu sahədəki vəzifələrini, vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydə alınması qaydalarının müəyyən

edilməsində Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin mühüm yeri və rolu vardır [18]. Bu münasibətlər sahəsində qadının – ananın yeri və rolu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 28 iyun 1952-ci il tarixli “Analıqın mühafizəsi haqqında” 103 nömrəli Konvensiyasının 2-ci maddəsində göstərilir ki, bu Konvensiyanın qadın termini yaşından, milliyyətindən, irqindən və ya dinindən asılı olmayaraq, nikahda olan və ya olmayan, qadın cinsindən olan... şəxsi ifadədir [19]. Valideynlər sırasında ailə birliyinin mühüm tərəflərindən biri – qadın, ana, arvad terminindən istifadə etməklə ifadə olunur. Ailə hüququnda valideynlər dedikdə, doğulan uşağın atası və anası, başqa sözlə, ər və arvad, yaxud kişi və qadın başa düşülür [20]. Buna baxmayaraq yuxarıda qeyd edildiyi kimi Azərbaycan Respublikasının “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiyaya Qanununun 31-ci maddəsinin tələbləri pozularaq, Ailə Məcəlləsində istifadə edilən terminlərin, anlayışların tərifləri və ya definisiyası verilməmişdir [21]. Bu mənada tədqiqat zamanı ayrı-ayrı anlayışlara və terminlərə verdiyimiz izahların və definisiyaların əhəmiyyətli olacağı heç bir şübhə doğurmur.

Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyi ailənin möhkəmləndirilməsi zəruriyyətindən, ailə münasibətlərinin qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hissləri əsasında qurulmasından, ailənin işinə hər kəsin qarışmasının yolverilməzliyindən, ailə üzvlərinin ailə qarşısında qarşılıqlı yardım və məsuliyyətindən, onların hüquqlarının maneəsiz həyata keçirilməsinin təmin olunmasından və bu hüquqların məhkəmədə müdafiəsi imkanlarından

irəli gəlir [22]. Konstitusiyadan bəhrələnərək Ailə Məcəlləsinin 1.2 maddəsində də göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaqlıq qanunla mühafizə edilir və Azərbaycan Respublikasının nikah və ailə münasibətlərinin hüquqi baxımdan tənzimlənməsi dövlət tərəfindən həyata keçirilir və yalnız müvafiq icra hakimiyyəti orqanında bağlanmış nikah tanınır [23].

“Analıq”, “atalıq”, “uşaqlıq” ifadələri, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 29, 44, 45, 46, 47, 57 və bur sına başqa maddələrində, habelə ailə, qadın və uşaqla bağlı çoxsaylı digər normativ-hüquqi aktlarda da “analıq” terminindən istifadə edilmişdir. Lakin nə Konstitusiyaya, nə Ailə Məcəlləsi və nə də digər normativ-hüquqi aktlar, Konstitusiyada göstərilən və digər normativ-hüquqi aktlarda istifadə edilən “analıq”, “atalıq”, “uşaqlıq” məfhumlarının, terminlərinin nəyi ifadə etməsinə, “analıq”ın, “atalıq”ın və “uşaqlıq”ın məzmun göstəricisinin nədən ibarət olmasına, onun statusuna, hüquq və vəzifələrinə konkret aydınlıq gətirməmişdir. Belə vəziyyətdə bu terminlərə müasir anlayış verilməsi olduqca aktual və əhəmiyyətlidir. Buna görə də yuxarıdakı təhlillər zamanı bu terminlərə, anlayışlara müvafiq qaydada aydınlıq gətirilməsinə və hüquqi definisiyaların verilməsinə xüsusi diqqət ayrılmışdır. Hesab edirik ki, bu terminlərə yuxarıda verilən anlayışlar onların tətbiqi zamanı əhəmiyyətli rol oynacaqdır. Beləliklə, hesab edirik ki, bu gün Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinə “Anlayışlar” adlı 1-ci maddənin əlavə edilməsi yolu ilə qanunvericilikdəki müvafiq boşluqları aradan qaldırması vaxtı çatmışdır. Belə də-

yişikliyin aparılması ailə münasibətlərində mühüm tərəf olan “ana” və “anallıq”, “ata” və “atalıq”, “uşaq” və “uşaqlıq” institutlarının müəyyən edilməsində və onların Konstitusiyaya və Ailə Məcəlləsi səviyyəsində mövcud olan çətinliklərin aradan qaldırılması sahəsində əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

Azərbaycan dilində

1. “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Maddə 3 0
http://sehiyye.gov.az/ehalinin_saqlamliqi_qorunmasi_haqqinda_qanun.html
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. B., 2006. I cild.
3. Azərbaycan Respublikasının “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiyaya Qanunu. B., “Hüquq ədəbiyyatı” nəş., 2011.
4. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. B., Hüquq ədəbiyyatı nəş., 2014.
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. B., 2014.
6. Beynəlxalq sənədlər toplusu. B., “Qanun” nəş., 2008 // Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 103 nömrəli Konvensiyası.
7. Beynəlxalq sənədlər toplusu. I cild. B., 2015.
8. Gender terminlərinin izahlı lüğəti, Bakı, 2005.
9. Həsənzadə S.B. «Heydər Əliyevin Azərbaycan qanunvericiliyində qadın hüquqlarının təsbit olunması sahəsində rolu», Ulu Öndər Heydər Əliyevin 90 illiyinə həsr olunmuş Konfransın materialları, Bakı, may 2013.
10. Həsənzadə S.B. Azərbaycanda qadın hüquqları və azadlıqları (konstitusiyaya və beynəlxalq hüquqi təhlil). B., 2014.
11. Quliyev A.İ. Hüquq terminləri lüğəti. B., 2007.
12. Rüstəmov R. Din, genetica və ictimai irsiyyət baxımından qadın-kəşi münasibətləri, Dövlət və din: ictimai fikir toplusu, Bakı, 2011, № 4.
13. Айала Ф. Кайнер Дж. Современная генетика: В 3 т. М.: Мир, 1987-1988, т.1-3.
14. Богданов В. Преступность в крови// Российская газета, 2008 30 октября.
15. Герцензон А.А. Против биологических теории причин преступности // Вопросы предупреждения преступности, М., 1966, № 4.
16. Голоднюк М.Н. Некоторые вопросы женской преступности // Вестник МГУ, 1978, № 1.
17. Дубинин Н.П. Наследование биологическое и социальное// журнал «Коммунист», 1980, № 11.
18. Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н. Генетика. Поведение. Ответственность, Москва, 1982.
19. Кайданов Л.З. Генетика популяций. Москва, Изд-во «Высшая школа», 1996.
20. Кузнецова Н.Ф., Лейкина Н.И. Криминальный аспект соотношения социального и биологического// Советского государства и право, 1977, № 9.
21. Льюин Б. Гены: Пер. с англ. – М., Мир.
22. Малахов Г. Женские тайны, мужские проблемы, Москва, 2002.
23. Панкратова Н.В. Социальный и биологический аспекты родительства. Журнал «Социологические исследования». 2006. № 10.
24. Салагай О.О. Дефиниция биологического пола человека в международном и национальном праве. Журнал «Государство и право», № 6, 2011.
25. Сеченов И.М. Рефлексы головного мозга, М., 1961.
26. Сингер М., Берг П. Гены и геномы: В 2 т. М.: Мир, 1998, т. 1,2.
27. Скютнева С.В. Раннее материнство. Журнал «Социологические исследования». 2009. № 7.
28. Снежко О.А. Проблемы государственной защиты материнства в Российской Федерации. Журнал «Государство и право», № 10, 2010.
29. Холлигер В. Человек и агрессия, М., 1975.

СОВРЕМЕННЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА "МАТЕРИНСТВО" И "ОТЦОВСТВО"

Гасанзаде Саида,
ведущий научный сотрудник отдела "Международное право и международные отношения" Института Философии и Права" НАНА, доктор философии по праву.

В годы независимости в законодательстве Азербайджанской Республики, для женщин как граждан этой страны, был предусмотрен широкий круг прав и свобод. В семейном праве, говоря о родителях, речь идет об отце и матери родившегося ребенка, другими словами, имеется ввиду мужчина и женщина.

В статье 34 Конституции, признается право каждого, по достижении возраста установленного законом создавать семью, вступать в брак. Это право наряду с мужчинами, считается и правом женщин. В части III этой статьи указывается, что "материнство, отцовство и детство находятся под охраной закона". Тем не менее, ни Конституция, ни Семейный Кодекс и ни Гражданский Кодекс до сих пор не внесли ясность в обозначении понятия, термина "материнство" указанного в Конституции, из чего состоит показатель содержания "материнства", в его статус, права и обязанности. В статье в контексте понятия "материнство", впервые внесена ясность в содержание и дефиницию права на материнство женщин являющихся гражданами Азербайджанской Республики.

MODERN LEGAL OPINION ON THE "MOTHERHOOD" AND "FATHERHOOD"

Hasanzade Saida,
Leading scientific worker of "International law and international relations" department of the Institute of Philosophy and law of ANAS, PhD in law.

In years of independence in the legislation of the Republic of Azerbaijan there was specified a wide circle of rights and freedoms for women as the citizens of this country. In family right when stating on the parents, the point is father and mother of the born child, in other words, man and woman. In article 34 of the Constitution a right of everybody on reaching an age determined by the law to found a family, to marry is recognized. In section III of this article it is pointed that "maternity, paternity and childhood are under protection of the law". Nevertheless neither Constitution, no Family Code and Civil Code have not yet made clear the meaning of nation of term "maternity" indicated in the Constituion, what content of "maternity" consists in, also as far as status, right and duties. In the article, for the first time in the context of "maternity" there have been made clear the content and definition of right to maternity of woman been the citizens of the Republic of Azerbaijan.

ƏMANƏTLƏRİN SİĞORTALANMASI PROBLEMLƏRİ

(davamı)

Babayeva Aybəniz İzzət qızı,
Odlar Yurdu Universitetinin “Biznes,
iqtişadiyyat və menecment” kafedra-
sının müəllimi.

e-mail: abakinka@yahoo.com

Məqalədə global iqtisadiyyatda baş verən proseslər fonunda əmanətlərin sığortalanması məsələsinə toxunulur; Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən banklarda fiziki şəxslərin pul vəsaitlərinin (əmanətlərin) qorunması ilə bağlı münasibətlər işıqlandırılır və sığorta hadisəsi baş verdikdə onlara kompensasiya ödənilməsi qaydaları müəyyən edilir.

Əsas sözlər: əmanətlərin sığortalanması sistemi, Əmanətlərin Sığortalanması Fondu, sığorta hadisəsi, sığortalanmış əmanətlər, qorunan əmanətlər, əmanətlər üzrə kompensasiya.

Bank işinin əsaslandığı vacib prinsiplərdən biri bundan ibarətdir ki, fiziki şəxslərin banklara əmanət kimi qoyduqları pul vəsaitləri qorunmalıdır. Söhbət əmanətlərin qorunması prinsiplərindən gedir ki, bu prinsip bank qanunvericiliyinin mühüm prinsiplərindən biridir. Həmin prinsipə görə Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən banklarda fiziki şəxslərin əmanətlərinin kollektiv icbari sığortalanması sistemi yaradılmışdır. Belə sistemin, yəni əmanətlərin

sığortalanması sisteminin yaradılmasının məqsədi banklar ödəmə qabiliyyətini itirdikdə fiziki şəxslərdən əmanətə qəbul olunmuş pul vəsaitinin itirilməsi riskinin qarşısını almaq, maliyyə və bank sisteminin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir.

Əmanətlərin sığortalanması sisteminin əsasında Azərbaycan Respublikasında Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun təsis olunması dayanır. Bu fond əmanətlərin sığortalanması məqsədləri üçün “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” qanun əsasında (2006) yaradılmışdır. Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun hüquqi statusuna gəldikdə, qeyd etmək vacibdir ki, o, hüquqi şəxs statusuna malin olan qeyri-kommersiya təşkilatıdır. Belə ki, Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun əsas məqsədi mənfəət götürməkdən ibarət deyildir. Əsas məqsədi mənfəət götürməkdən ibarət olmayan hüquqi şəxslər qeyri-kommersiya təşkilatı adlanır. Odur ki, Əmanətlərin Sığortalanması Fondu qeyri-kommersiya təşkilatı kimi tanınır. Təkrar edərək bir daha göstəririk ki, Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun əsas məqsədi mənfəət götürmək deyil və onun fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi bütün mənfəət sığorta ehtiyatlarının artırılmasına yönəldilir.

Əmanətlərin Sığortalanması Fondu bir neçə vacib funksiya yerinə yetirir ki, bu funksiyaların həyata keçirilməsi əmanətlərin sığortalanması sisteminin fəaliyyətini təmin edir. Sığorta ehtiyatları formalaşdırmaq onun

yerinə yetirdiyi funksiyalardan biridir. Əmanətlərin Sığortalanması Fondu tərəfindən əmanətlər məhz sığorta ehtiyatları hesabına sığorta olunur. Sığorta ehtiyatları isə müxtəlif mənbələr hesabına formalaşdırılır. Sığorta haqları sığorta ehtiyatları formalaşdırmağın əsas mənbəyidir. Sığorta haqları iştirakçı bankların Əmanətlərin Sığortalanması Fonduna ödədiyi üzvlük, təqvim və əlavə haqlardır ki, belə haqların ödənilməsi qaydası “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” qanunla müəyyənləşdirilir. İştirakçı banklar Əmanətlərin Sığortalanması Fonduna sığorta haqları ödəmək öhdəliyi daşıyan banklardır. Əmanətlərin Sığortalanması Fondu iştirakçı bankların reyestrini tərtib edir və onlara şəhadətnamələr verir. Əmanətlərin Sığortalanması Fondu həmçinin iştirakçı banklardan sığorta haqqlarını yığır və onların uçotunu aparır.

Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun yerinə yetirdiyi əsas funksiyalardan biri sığorta hadisəsi baş verdikdə kompensasiya ödəməkdir ki, bu zaman o, əmanətçilərin tələblərinin uçotunu aparır. Kompensasiya sığorta hadisəsi baş verdikdə qorunan əmanətçilərə ödənilən pul vəsaitidir. Sığorta hadisəsi dedikdə bəş verməsi ehtimal olunan və güman edilən elə bir hal başa düşülür ki, məhz bu hala qarşı fiziki şəxslərin banklara əmanət kimi qoyduqları pul vəsaitləri sığorta olunur. Təbii ki, sığorta hadisəsi baş versə əmanətçilərə kompensasiya ödənilir.

Bankın müflis elan olunması və bankın əmanətçilər qarşısında öz öhdəliklərini qanun (və ya müqavilə) şərtlərinə uyğun yerinə yetirə bilməməsi faktı Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən təsdiq olunmalıdır. Bankın müflis elan olunması

isə mürəkkəb xarakterli proses olub, bir neçə mərhələdən ibarətdir. İlk növbədə iflas proseduruna başlanmalıdır. Bundan ötrü, yəni iflas proseduruna başlanması üçün tələb edilən əsaslar olmalıdır ki, belə əsaslara aiddir: 1) bankın məcmu kapitalının miqdarı banklar üçün müəyyən edilmiş məcmu kapitalının minimum miqdarının 25 faizindən və ya məcmu kapitalının adekvatlıq əmsalının 3 faizindən az olduğu Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilməsi; 2) bankın öz maliyyə öhdəliklərini onların icra vaxtı çatdıqda yerinə yetirməyə qadir olmaması; 3) bankın vaxtı çatmış maliyyə öhdəliklərinin kreditörlər tərəfindən tələblər irəli sürüldükdə ödəməyə qadir olmaması. Belə əsaslardan heç olmasa biri olduqda məhkəməyə bank barəsində iflas proseduruna başlanmasına dair ərizə verilir. Ərizə verildiyi andan 48 saat ərzində məhkəmə baxışı başlanılmalıdır. Məhkəmə baxışı ərizənin verildiyi gündən 7 təqvim günü müddətində başa çatdırılmalıdır. Məhkəmə baxışının nəticələrinə əsasən iflas proseduruna başlanmasına dair ərizə təmin edilir və bu barədə məhkəmə qərarı qəbul edilir. Həmin qərara müvafiq surətdə bank müflis elan olunur və banka ləğvedici təyin edilir.

İştirakçı bank məcburi ləğv edildikdə də sığorta hadisəsi baş verir. Belə ki, bu və ya digər əsas olduqda Mərkəzi Bank tərəfindən bank lisenziyası ləğv edilir. Bu kimi isaslara aiddir: 1) bank lisenziyası alınması üçün ərizə verilərkən təqdim edilmiş məlumatların yanlış olmasının müəyyən edilməsi; 2) bankın bank lisenziyasının qüvvəyə mindiyi gündən on iki ay müddətində bank lisenziyasına müvafiq fəaliyyətə başlamaması; 3) bankın altı ay müddətində depozitlər cəlb etməməsi və ya kreditlər verməməsi (bunlar Mərkəzi

Bank tərəfindən müəyyən edilməlidir); 4) bankın öz kreditorları qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi; 5) bankın ona həvalə olunmuş aktivlərin təhlükəsizliyini təmin edə bilməməsi və s. Bu kimi əsaslardan birinə görə bank lisenziyası ləğv olunur. Bundan sonra Mərkəzi Bank bankın məcburi ləğvi və ləğvedicinin təyin edilməsi barədə ərizə ilə məhkəməyə müraciət edir. Ərizəyə baxaraq məhkəmə bankın məcburi ləğvi barədə müvafiq qərar çıxarır. Həmin qərarın qüvvəyə minməsi sığorta hadisəsinin baş verməsini ifadə edir. Bundan əlavə, bankın əmanətçilər qarşısında öz öhdəliklərini qanun və ya müqavilə şərtlərinə uyğun yerinə yetirə bilməməsi faktı Mərkəzi bank tərəfindən təsdiq edilməlidir. Sığorta hadisəsi həm də o halda baş verir ki, qanunvericiliyə müvafiq olaraq əmanətçilər üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə moratorium tətbiq edilməsi barədə məhkəmə qərar çıxarsın və həmin qərar qüvvəyə minsin.

Sığorta hadisəsi baş verdikdə Əmanətlərin Sığortalanması Fondu tərəfindən yaxın vatlara kimi hər bir iştirakçı bankda sığortalanmış əmanət üzrə əmanətin 100 faizi həcmində, lakin 30 min manatdan çox olmamaq şərtilə kompensasiya ödənilirdi. 30 min manatdan çox olmayan məbləğdə kompensasiya ödənilməsi “Əmanətlərin Sığortalanması haqqında” (2006) qanunda nəzərdə tutulmuşdu. “Əmanətlərin tam sığortalanması haqqında” qanun qəbul edildikdən (19 yanvar 2016-cı il) sonra isə vəziyyət dəyişdi ki, bu qanun 2016-cı ilin fevral ayının 1-dən qüvvəyə minmişdir. Belə bir qanunun qəbul edilməsi bununla izah olunur ki, 2015-ci ilin dekabr ayında Azərbaycan respublikasında devalvasiya baş verdi. Bildiyimiz kimi, devalvasiya milli valyuta kursunun (məzənnəsinin) hər

hansı ölkənin valyutasına (xarici valyutaya) nisbətən rəsmi surətdə aşağı düşməsi və azalmasıdır ki, bu qanunvericilik əsasında həyata keçirilir. Belə şəraitdə global iqtisadiyyatda baş verən proseslər fonunda ölkədə maliyyə sabitliyini qorumaq, bank sisteminin dayanıqlığını təmin etmək və əmanətçilərin bank sisteminə etibarını gücləndirmək obyektiv zərurətə çevrildi. Odur ki, “Əmanətlərin tam sığortalanması haqqında” qanun kimi normativ-hüquqi akt qəbul edildi. Bu qanun əmanətlərin qismən deyil, tam sığortalanması prinsipindən çıxış edir. Bu prinsipə görə bütün qorunan əmanətlər məbləğindən asılı olmayaraq iştirakçı banklar tərəfindən 3 il müddətində sığortalanır. İndi əmanətlərin sığortalanması məsələsi illik faiz dərəcəsi asılı olaraq həll edilir. Əgər əmanət ABŞ dollarında qoyularsa və onun illik dərəcəsi 3 faiz olarsa, bu əmanət sığortalanmış hesab edilir. Manatla qoyulan əmanətlərin sığortalanması üçün isə onun illik dərəcəsi 15 faiz olmalıdır. Deməli, əmanətlərin tam sığortalanması onların hansı faiz dərəcəsi ilə qoyulmasından asılıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Allahverdiyev S.S. Azərbaycan Respublikasının mülki hüquq kursu. Dərslük. III cild, II nəşr. Bakı, 2008.
2. Экономическая теория. Учебник /Под. ред. В.И.Видяпина. М., 2002.
3. Банковское право. Учебник /Отв. ред. Л.Г.Ефимова, Д.Г.Алексеева. М., 2015.
4. Банковское право. Учебник /Отв. ред. С.С.Бельх. М., 2015.
5. Банковское право. Учебник /Отв. ред. В.В.Попондопуло, Д.А.Петрова. М., 2014.
6. Курбатов А.Я. Банковское право России. Учебник. М., 2014.

ПРОБЛЕМЫ СТРАХОВАНИЯ ВКЛАДОВ**(продолжение)**

**Бабаева Айбениз Иззет гызы,
преподаватель кафедры «Бизнес,
экономика и менеджмент»
Университета Одлар Юрду.**

В статье автор касается вопросов страхования вкладов на фоне процессов, происходящих в глобальной экономике; освещаются случаи, связанные с защитой денежных средств (вкладов) физических лиц в действующих в Азербайджанской Республике банках, а также определяются правила выплаты компенсаций при происшествии страховых событий.

THE PROBLEMS OF DEPOSIT INSURANCE**(continuation)**

**Babayeva Aybeniz Izzet,
Lecturer of “The business,
economy and management”
department of Odlar Yurdu University.**

In the article the author mentioned the questions of deposit insurance on the background of the processes taking place in the global economy; highlights the cases related to the protection of money (deposit) of physical persons in the Republic of Azerbaijan banks as well as defined rules for the payment of compensation to the incident of insurance events.

KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏ NƏZARƏTİ İNSTİTUTUNUN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI: TARİXİ-HÜQUQİ ANALİZ

Həcər Qurbanova,
Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin
dissertantı.

e-mail: veliev.i@rambler.ru

Məqalədə müəllif tərəfindən Konstitusiya məhkəmə nəzarəti institutunun yaranması və inkişafına dair tarixi-hüquqi analiz aparılır.

Əsas sözlər: tarixi-hüquqi analiz, məhkəmə nəzarəti, konstitusiya məhkəmə nəzarəti, konstitusiya nəzarəti orqanları, əsas inkişaf mərhələləri

12 noyabr 1995-ci il tarixdə ümum-xalq səsverməsi ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkəmizin inkişaf istiqamətlərini hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu kimi müəyyənləşdirmiş, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi, bunun üçün işlək və effektiv mexanizmlərin yaradılmasını isə başlıca vəzifə kimi müəyyən etmişdir.

Məlum olduğu kimi, konstitusiya nəzarəti ideyası əsasında yaradılan konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanları bu gün müasir dəyərlərin hakim olduğu demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunun ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, pozulmuş hüquqların bərpası istiqamətlərinin və vasi-

tələrin müəyyən olunması bu dəyərlərin əsasını təşkil edir (5, s.29).

N.V.Vitruk konstitusiya nəzarətini «konstitusiyanın aliliyinin təmini, ictimai münasibətlər subyektlərinin fəaliyyətində onun birbaşa, bilavasitə təsirinin təmini üzrə səlahiyyətli dövlət orqanlarının spesifik funksiyası» (12, s.25) kimi nəzərdən keçirir. V.A.Kryackov və L.V.Lazarev hesab edirlər ki, konstitusiya nəzarəti «praqmatik planda – konstitusiya uyğunsuzluğun aradan qaldırılmasına istiqamətlənən hüquqi aktların

yoxlanılması və qiymətləndirilməsi üzrə fəaliyyət, mahiyyət etibarilə isə – konstitusiyanın aliliyinin və birbaşa qüvvəsinin təmini, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsindən ibarətdir» (16, s.11). Y.L.Şulcenkonun fikrincə isə, konstitusiya nəzarəti normativ aktların konstitusiyaya, qanunlara uyğunluğunun yoxlanılması, uyğunsuzluq hallarının aşkarı, qeydə alınması, aradan qaldırılması yollarının müəyyən olunması üzrə səlahiyyətli dövlət orqanlarının fəaliyyətidir və bu fəaliyyət gedişində qeyd olunan orqanlar aşkar edilmiş uyğunsuzluqları aradan qaldırmaq səlahiyyətinə malikdirlər (26, s.6).

R.M.Pənahov qeyd edir ki, «konstitusiya nəzarəti anlayışı bilavasitə konstitusiyanın mövcudluğu ilə əlaqədar olub, konstitusiya ilə təsbit olunmuş norma və prinsiplərin qorunması, hakimiyyətin müxtəlif orqanlarının müəyyən edilmiş səlahiyyət balansının təmini, habelə, insan və vətəndaşların konstitusiya hüquq və azadlıqlarının mühafizəsi məqsədi daşıyır. Konstitusiya nəzarətinin əsas vəzifəsi – konstitusiyanın aliliyinin və stabilliyinin,

eləcə də hakimiyyət bölgüsünün təmini və konstitusiya ilə təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsidir» (7, s.12).

Konstitusiya quruluşunun əsaslarının qorunması və reallaşdırılmasının, həmçinin dövlətin əsas qanunu kimi Konstitusiyanın hüquqi müdafiəsinin təmininə istiqamətlənmiş konstitusiya məhkəmə nəzarəti institutunun təsis edilməsi Avropa ölkələrində, habelə XX əsrin 80-cı illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərində müstəqillik əldə etmiş Mərkəzi və Şərqi Avropanın postsosialist ölkələrində, keçmiş SSRİ-nin dağılmasından sonra yaranan pribaltika dövlətlərində, MDB-ə üzv ölkələrdə konstitusiya hüququnun əsas və ən yeni inkişaf meyillərindəndir. Qeyd olunan dövlətlərin əksəriyyətində konstitusion islahatların nəticəsi isə məhkəmə konstitusiya nəzarəti institutunun təsis edilməsi olmuşdur (15, s.36).

Məhkəmə konstitusiya nəzarəti institutunun yaranması və inkişafını şərti olaraq dörd mərhələyə ayırmaq olar.

Konstitusiya nəzarəti institutunun yaranması və inkişafının birinci mərhələsi 1803-1920-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələ ABŞ-da məhkəmə konstitusiya nəzarəti ideyasının yaranması, həmçinin konkret işlərə baxılması zamanı ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilən məhkəmə konstitusiya nəzarəti üzrə amerika modelinin inkişafı kimi xarakterizə oluna bilər.

İlkin elementləri hələ qədim Yunanıstanda mövcud olan Konstitusiya nəzarətinin bir sıra formalarına bir sıra orta əsr dövlətlərində aşkar etmək mümkündür. Məsələn, XII əsrdə bu sistemin bəzi elementlərini alman dövlətlərində mövcud idi. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, konstitusiya nəzarəti ideyası ilk dəfə olaraq Böyük Britaniyada yaran-

mışdır. Bu ideya isə sonradan koloniyalarda qəbul edilən aktların qanuniliyinə nəzarəti, bu normativ-hüquqi aktların Britaniya parlamentinin qəbul etdiyi qanunlara və ya ümumi hüquqa uyğunluğunun yoxlanılması kimi funksiyaları həyata keçirən Gizli Şuranın fəaliyyətində reallaşdırılmışdır. F.S.Abdullayevin qeyd etdiyi kimi, 17-ci əsrdə Britaniya monarxının yanında fəaliyyət göstərən Gizli Şura, «müstəmləkələrin legistlaturaları tərəfindən dərc edilən ümumi hüquqa və ya koloniyaların xartiyalarına zidd statutlarını etibarsız hesab edirdi. Bu, hakimlər və İngiltərənin siyasi xadimi E.Kouk tərəfindən irəli sürülən ideyalar əsasında həyata keçirilirdi. E.Kouk hələ 1610-cu ildə ümumi hüququn prinsiplərin istinad edərək Britaniya parlamenti tərəfindən qəbul edilmiş qanunu etibarsız hesab etmişdir» (1, s.17).

T.B.Eynullayev, konstitusiya nəzarətinin yaranma tarixini təhlil edərək qeyd edir ki, «bu institutun yaranma tarixi ABŞ-la bağlıdır. Məhz burada ilk dəfə olaraq Ali Məhkəmənin baş hakimi C.Marşal tərəfindən «Marbury v. Madison» adlı işdə dəqiq şəkildə «Yalnız məhkəmə hakimiyyətinin qanunun nə olduğunu demək hüquq var» ifadəsi formalaşdırılmışdır. Göstərilən presedent konstitusiya nəzarətinin «amerika» modelinin əsasını qoymuşdur. Həmin modelin əsas xüsusiyyəti konstitusiya nəzarətinin ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilməsidir. Bu halda, məhkəmə öz qərarı ilə qanunu ləğv etmir, sadəcə Konstitusiyaya zidd elan edir. Bundan sonra digər məhkəmələr həmin qərara riayət edərək bu qanuna əsaslanan maraqları müdafiə etməkdən imtina edirlər» (4, s.11).

F.S.Abdullayev da konstitusiya nəzarəti ideyasının ilk dəfə ABŞ-da gerçəkləşdiyini

göstərərək qeyd edir ki, ABŞ-da artıq XVIII əsrdə məhkəmələr bir sıra ingilis qanunlarının və normativ-hüquqi aktların ölkə ərazisində hüquqi qüvvəsinin itirdiyi barədə xüsusi qərarlar çıxarmışlar. «Ştatların məhkəmələri ştatın qanunlarının ştatın konstitusiyasına uyğunluğunu yoxlayır və bu sahəyə nəzarəti həyata keçirirdilər. Buna baxmayaraq, 1789-cu il Konstitusiyasında ali federal məhkəmə olan ali Məhkəmənin konstitusiya nəzarətini həyata keçirmək üzrə səlahiyyəti əks olunmamışdır» (1, s.19).

ABŞ Ali Məhkəməsinin praktiki fəaliyyətində ən mühümləri olaraq və məhkəmə presedentini yaradan, konstitusiya nəzarətinin başlanğıcını qoyan işlər qismində U.Merber D.Medisona qarşı (1803-cü il) işi ilə yanaşı, Makkulox Merilendaya qarşı (1819-cü il) işi də göstərilir.

Qeyd edək ki, Amerika modeli sonralar Argentina, Boliviya, Kanada, Meksika kimi Amerika ölkələrində, Norveç, Finlyandiya, İsveç kimi Skandinaviya dövlətlərində, Banqladeş, İsrail, Hindistan, İran, Pakistan, Yaponiya kimi Asiya dövlətlərində, Avstraliya, Yeni Zelandiya və digərlərində tətbiq edilməyə başlamışdır.

Amerika modelinin tərəfdarları bir qayda olaraq bu konstitusion nəzarət sisteminin aşağıdakı üstünlüklərini xüsusi olaraq vurğulayırlar: 1) məhkəmə prosesində istənilən tərəf hüquqi aktın qeyri-konstitusionluğu haqqında iddia qaldıra bilər; 2) istənilən məhkəmədə konstitusionluq haqqında işə baxılması mümkündür; 3) konstitusiya nəzarətinin həyata keçirilməsi zamanı məhkəmələrin qanunvericilik orqanının işinə qarışmaması təmin edilir və bununla da hakimiyyət səlahiyyətlərinin daha dəqiq bölgüsü mümkün olur (21, s.117).

F.S.Abdullayev, konstitusiya nəzarəti üzrə Amerika modeli üçün xarakterik olan cəhətləri qeyd edərək, hal-hazırda dünyanın 48-ə yaxın ölkəsində tətbiq edilən amerika modelinin bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətləri qismində göstərir: 1) ümuməhatəedici xarakter, yəni təkcə qanunlar deyil, bütün normativ hüquqi aktların konstitusiyaya uyğunluğu yoxlanılır; 2) nəzarət mərkəzləşdirilməmiş şəkildə, hər hansı konkret işə baxılarkən qanun və ya hər hansı normativ akt iddiaçının konkret maraqlarına zidd olduğu təqdirdə bütün məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir; 3) nisbi xarakter daşıyır, çünki məhkəmənin qərarı yalnız tərəflər üçün məcburi olur və ümumi hüquq tətbiqinə şamil olunmur. Beləliklə, təsdiq etmək olar ki, amerika modelinin qüvvədə olduğu bütün dövlətlərdə konstitusiya ədalət mühakiməsi həyata keçirilməsində Ali Məhkəmə instansiyası həlledici rol oynayır. Yalnız bu məhkəmənin qərarı son olmaqla, bütün məhkəmələr üçün məcburi xarakter daşıyır» (1, s.23-24).

Konstitusiya nəzarətinin inkişafının ikinci mərhələsi 1920-1945-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələnin ən səciyyəvi cəhəti Avropanın bir sıra ölkələrində konstitusiya məhkəmə nəzarəti üzrə Avropa modelinin yaranaraq təşəkkül tapmasıdır.

T.B.Eynullayev göstərir ki, «birinci dünya müharibəsindən sonra konstitusiya nəzarətinin «Avropa» və ya «Avstriya» modeli formalaşdı. Avstriyalı Hans Kelzen tərəfindən formalaşdırılan bu modelin «amerika» modelindən əsas fərqi bu nəzarətin ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələrin səlahiyyətindən çıxarılaraq ixtisaslaşmış orqan – konstitusiya Məhkəməsinə verilməsindədir. Hazırda Avropa dövlətlərində konstitusiya nəzarətinin hər iki modelindən istifadə edilir. Belə ki,

İrlandiya, İsveçrə, Norveç, Monako kimi dövlətlərdə konstitusiya nəzarəti ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələr çərçivəsində bir qayda olaraq milli məhkəmə sistemlərinə rəhbərlik edən Ali Məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir. Lakin, son onilliklərdə bütün dünyada ixtisaslaşmış konstitusiya nəzarəti orqanının yaradılması tendensiyası müşahidə edilir. Avstriya, İtaliya, İspaniya, Portuqaliya, Fransa, Belçika kimi dövlətlərdə də belə orqanlar fəaliyyət göstərir» (4, s.11-12).

Beləliklə konstitusiya nəzarətinin Avropa modelinin yaranmasının birinci mərhələsini H.Kelzenin adı və əsərləri ilə bağlayırlar. Bunun da öz səbəbi vardır. Məhz Vyana universitetinin hüquq professoru H.Kelzen tərəfindən konstitusion ədalət mühakiməsi nəzəriyyəsinin əsasları işlənib hazırlanmışdır. H.Kelzen yazırdı ki, konstitusiya ali hüquqi qüvvəyə və birbaşa təsirə malik olduğundan konstitusion müddəalara riayət olunması, qəbul edilən qanunların və normativ-hüquqi aktların konstitusionluğunun yoxlanılması, qeyri-konstitusion normaların və müddələrin ləğv edilməsi xüsusi hakimiyyət orqanı tərəfindən təmin edilməlidir. Onun fikrincə belə bir orqanın mövcudluğu isə hakimiyyətlərin bölgüsünün klassik prinsipini pozmur, parlamentin müstəqilliyinə xələl gətirmir (13, s.343-344).

Qeyd edək ki, Avropada ilk konstitusiya məhkəmə nəzarəti orqanı hələ 1919-cu ildə Avstriyada təsis olunmuşdur. 1920-ci ildə ölkə konstitusiyasında (137-148-ci maddələr) təsbit edildikdən sonra bu institut konstitusion-hüquqi status əldə etmiş, 18 dekabr 1925-ci ildə isə «Konstitusiya məhkəməsi haqqında» Federal qanun qəbul edilmişdir (15, s.36-37). V.V.Lazarevin qeyd etdiyi kimi, Avstriya Respublikasının məhkəmə ha-

kimyyəti orqanları sistemində sözsüz ki, başlıca yeri Konstitusiyanın və bütün ictimai-hüquqi qaydanın ən mühüm təminatçısı qismində çıxış edən Konstitusiya Məhkəməsi tuturdu (17, s.51).

İkinci dünya müharibəsinə qədər konstitusion ədliyyənin «kontinental» («kelzen» modelinin) təşkili ideyasının gerçəkləşdiyi daha bir ölkə Çexoslovakiya olmuşdur. Bu ölkədə Konstitusiya Məhkəməsi 1920-ci ildə təsis edilmiş, 1921-ci ilin noyabrında isə fəaliyyətə başlamışdır (15, s.37).

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, 1914-1945-ci illərdə, iki dünya müharibəsini baş verdiyi, qeyri-sabit siyasi şəraitin mövcud olduğu illərdə qanunların konstitusiyaya uyğunluğunun yoxlanılması sahəsində müstəsna səlahiyyətlərə malik olan konstitusion nəzarətin «Kelzen modeli» təcrübədə yalnız bir neçə dövlət – Avstriya (1920-ci il), Çexoslovakiya (1920-ci il), Yunanıstan (1927-ci il), İspaniya (1931-ci il), İrlandiya (1937-ci il), Misir (1941-ci il) tərəfindən tətbiq edilmişdir. Həmin dövrdə dünyada amerika modeli daha üstün mövqedə dayanırdı (10, s.117-118).

Konstitusiya məhkəmə nəzarəti institutunun inkişafının üçüncü mərhələsi 1945-ci ildə başlamış və XX əsrin 70-ci illərinin sonu – 80-ci illərinin əvvəlinə qədər davam etmişdir. Bu mərhələ əksər Avropa ölkələrində konstitusiya məhkəmələrinin yaranması ilə xarakterizə olunur.

F.S.Abdullayev bununla bağlı yazır: «Avropa modelinin geniş yayılması İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrə təsadüf edir. Bu, əsasən demokratik recimlərin bərpa olunduğu dövlətlərdə təşəkkül tapmışdır. Müxtəlif modifikasiyalarda həmin model İtaliyada, Yaponiyada, Birmada (1947-ci il), Almaniyada, Hindistan, Tailandda (1949-cu

il) və Türkiyədə (1961-ci il) özünə yer tapmışdır. Bəzi ölkələrdə konstitusiyaya nəzarəti, diktator reciminin devrilməsindən sonra təsis edilmişdir (məsələn, Yunanıstanda (1968-ci il), Portuqaliyada (1976-cı il), İspaniyada (1978-ci il)). Bu dövrdə «Kelzen modeli»nin təkmilləşdirilməsi özünü göstərmişdir. Bəzi konstitusiyalarda (İtaliya, Fransa, Türkiyə, Yaponiya və b.) konstitusiyaya nəzarətinin hakimiyyətin üç qolundan kənarında olması, öz funksiyalarının spesifikliyinə görə onlar üzərində mövqe tutması ilə bağlı müddəalar təsbit etmişdir» (1, s.28).

N.V.Vitrukun düzgün qeyd etdiyi kimi, Konstitusiyaya nəzarətinin amerika modeli ilə müqayisədə Avropa modelinin əsas fərqləndirici xüsusiyyəti konstitusiyaya nəzarətinin xüsusi prosedur qaydaları əsasında həyata keçirilməsindən ibarətdir (12, s.52-53). Konstitusiyaya nəzarətinin xüsusi məhkəmə prosedurunun üstünlüyündən O.V. Brecnev də yazır və qeyd edir ki, «bütün tərəflər bərabər hüquqlarını reallaşdırırlar və eyni vəzifələr daşıyırlar, məhkəmə isə mübahisəni həll edən və münaqişə tərəflərinin heç biri ilə bağlı olmayan instansiya qismində çıxış edir. Məhkəmə prosedurları isə ədalət mühakiməsinin müstəqillik, kollegiallıq, aşkarlıq, çəkişmə və tərəflərin bərabərliyi prinsiplərinin reallaşdırılmasını təmin etməklə məhkəmə tərəfindən çıxarılan qərarın obyektivliyinə və qərəzsizliyinə xidmət edir» (9, s.27).

E.E.Crebtsova Avropa ölkələrinin konstitusiyaya nəzarəti üzrə ixtisaslaşmış orqanların formalaşmasının xüsusi qaydaları ilə bir birindən fərqləndiyini göstərir. Məsələn, İtaliya Respublikasının Konstitusiyasının 135-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi 15 hakimdən ibarətdir, bu tərkibin üçdə biri Prezident, üçdə biri

Parlament və üçdə biri Ali ümumi və inzibati magistratura tərəfindən təyin edilir. İspaniyada Konstitusiyaya tribunalının üzvləri Konqresin, Senatın, Hökumətin, məhkəmə hakimiyyətinin Baş Şurasının təqdimatı ilə Kral tərəfindən təyin olunur. Avstriyada Konstitusiyaya Məhkəməsinin tərkibi Federal Hökumətin, Milli və Federal Şuraların təqdimatı ilə Prezident tərəfindən yaradılır (13, s.345).

F.S.Abdullayev, Avropa modelinin mühüm xüsusiyyətləri qismində göstərir: 1) Konstitusiyaya nəzarəti və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi ümumi məhkəmələrdən ayrılmış, müstəqil (bəzən yarım-müstəqil) olan konstitusiyaya məhkəmələri vasitəsilə aparılır; 2) Konstitusiyaya nəzarəti konstitusiyaya məhkəmələri üçün yeganə səlahiyyət kimi müəyyən edilir; 3) Konstitusiyaya məhkəmələrinin hüquqi statusu, onların səlahiyyətlərini və fəaliyyətini tənzim edən qaydalar müvafiq dövlətin konstitusiyası və xüsusi qanunları ilə nəzərdə tutulur; 4) Konstitusiyaya məhkəmələrinin təsis edilməsi, digər ümumi məhkəmələrin dövlət orqanları tərəfindən qəbul edilən aktların konstitusiyaya uyğunluğuna nəzarət etmə imkanını istisna etmir; 5) Konstitusiyaya məhkəmələrinə, onların funksional təyinatını nəzərə alaraq, bir qayda olaraq peşəkar hakimlər deyil, hüquq professorları, yüksək dövlət məmurları, digər yüksək ixtisaslı hüquqşünaslar seçilir; 6) Konstitusiyaya məhkəmələri tərəfindən qəbul edilən qərarlar ümumməcburi xarakter daşıyır, yəni həmin qərarlar yalnız iş üzrə tərəflər və məhkəmə üçün deyil, hüququn bütün subyektləri üçün məcburi xarakterə malik olur (1, s.30-31).

L.V.Lazarev hesab edir ki, konstitusiyaya nəzarətinin Avropa sistemində üç istiqamət daha əsas sayılır: 1) normativ aktların konstitusiyaya uyğunluğunu təmin etmək vasitəsilə

hakimiyyətin müstəqil qollarının funksional tarazlığını saxlamaq; 2) hakimiyyətin müxtəlif orqanları arasında səlahiyyət bölgüsündən irəli gələn mübahisələrin dəqiq müəyyən edilmiş qaydalara əsasən həll edilməsi; 3) insanların konstitusion hüquqlarının bitkin və dayanıqlı müdafiə sisteminin yaradılması. Bu sistemlərin xarakterik əlaməti təkcə nəzarətin xüsusi orqan tərəfindən həyata keçirilməsi deyil. Burada mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələ nəzarətin forma və xarakterindən ibarətdir (18, s.19-20).

Beləliklə, məhkəmə konstitusiyaya nəzarətinin Avropa modelinin xarakterik əlamətlərinə aid edilə bilər:

– konstitusiyaya nəzarəti üzrə xüsusi məhkəmə orqanının, bir qayda olaraq Konstitusiyaya Məhkəməsinin olması;

– məhkəmə orqanlarının iyerarxiyasında Konstitusiyaya Məhkəməsinin avtonom mövqeyi;

– Konstitusiyaya Məhkəməsinin təşkili və fəaliyyətini tənzimləyən xüsusi qanunvericilik sistemi;

– Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən müstəsna olaraq konstitusion-hüquqi məsələlərdən ibarət olan işlərə baxılması və həlli;

– konstitusion ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin müstəqil prosessual forması;

– konstitusiyaya məhkəməsinin aktlarının xüsusi hüquqi təbiəti (21, s.116-120).

D.Məmmədov konstitusiyaya mühakimə icraatını həyata keçirən Konstitusiyaya Məhkəmələrinin əsas əlamətləri qismində göstərir: 1) Konstitusiyaya məhkəmələrinin ixtisaslaşdırılmış Konstitusiyaya nəzarəti məhkəmə orqanları kimi mövcudluğu; 2) məhkəmə orqanları iyerarxiyasında haimlərin muxtariyyətli mövqeyi; 3) konstitusiyaya ədalət müha-

kiməsi aparılmasının sərbəst prosessual forması; 4) konstitusiyaya ədalət mühakiməsi qərarlarının Konstitusiyanın hüquqi qüvvəsinə bərabər tutulması; 5) qanunvericiliyin Konstitusiyaya ədalət mühakiməsinə tənzimləyən xüsusi sisteminin olması (6, s.32).

K.A.Polovçenko, Şərqi Avropanın və MDB-nin postsovet dövlətlərində Avropa modelinin seçimini şərtləndirən əsas amillər və Amerika modelinin bu ölkələr üçün o qədər də uyğun olmamasına dəlalət edən əks arqumentlər qismində qeyd edir ki, postsovet ölkələri tərəfindən konstitusiyaya nəzarətinin Amerika modelinin götürülməməsinin ən mühüm səbəblərindən biri ümumi yurisdiksiyalı aşağı instansiya məhkəmələrinin hakimlərinin bir çoxunun konstitusiyaya ədalət mühakiməsinə həyata keçirmək iqtidarında olmaması ilə bağlıdır. Belə ki, konstitusion normaların, o cümlədən əsas insan və vətəndaş hüquqları ilə bağlı olan beynəlxalq normativ-hüquqi aktların, beynəlxalq konvensiyaların müddələrinin şərhinin özü də adi qanunlarından şərhindən ciddi şəkildə fərqlənir və cəsarətli və qətiyyətli yanaşmanı tələb edir ki, bu cəhətlər də kontinental hüquqa əsaslanan məhkəmə sisteminin mövcud olduğu dövlətlərdə bir sıra hakimlərin xarakterik xüsusiyyətləri ilə uzlaşsın. Müəllifin fikrincə, konstitusiyaya nəzarətinin Avropa modeli Amerika modeli çərçivəsində tətbiq olunmayan və dövlət hakimiyyəti, yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin, ictimai birliklərin fəaliyyətinin konstitusionluğuna nəzarətə istiqamətlənmiş Konstitusiyaya məhkəmələri tərəfindən bir sıra səlahiyyətlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu isə bir sıra obyektiv səbəblərdən qeyd olunan ölkələr üçün xüsusən aktualdır. Konstitusiyaya ədalət mühakiməsi orqanının bu səlahiyyətlərinə aid

edilə bilər: dövlət hakimiyyəti orqanları arasında səlahiyyətlər haqqında mübahisələrin həlli; ali dövlət hakimiyyəti orqanlarına seçkilərin konstitusionluğuna, referendumların tətbiqi və aparılmasının konstitusionluğuna nəzarətin həyata keçirilməsi və s. (21, s.118).

Məhkəmə konstitusiyaya nəzarəti institutunun inkişafının dördüncü mərhələsi Mərkəzi və Şərqi Avropanın sosialist dövlətlərində keyfiyyətə yeni olan demokratikləşmə prosesləri dalğasının yaranması, Yuqoslaviya, SSRİ kimi sosialist dövlətlərin dağılması və regionda bir sıra yeni müstəqil dövlətlərin yaranması dövrü ilə üst-üstə düşür.

K.A.Xlobistovanın fikrincə, «məhkəmə konstitusiyaya nəzarəti institutunun yaranması və inkişafında üç əsas mərhələni, 12-ci əsrdən 19-cu əsrə qədər davam edən birinci; 1920-ci ildən (Avstriyada konstitusiyaya məhkəməsinin təsis edildiyi ildən) başlayaraq 1941-ci ilə qədər davam edən ikinci və ikinci Dünya müharibəsindən sonra başlanan üçüncü mərhələni fərqləndirmək olar. Müəllif, üçüncü mərhələdə artıq ixtisaslaşmış konstitusiyaya nəzarət orqanlarının qanunverici və icra orqanlarından asılı olmayan müstəqil orqanlara çevrilməyə başladığını göstərir. Düzdür, daha sonra K.A.Xlobistova qeyd edir ki, «60-cı illərin sonu – 70-ci illərin əvvəllərində konstitusiyaya nəzarətinin təşəkkülünün müasir, dördüncü mərhələsi başlayır və bu dövr indi də davam edir» (24, s.13-15). Beləliklə, söyləyə bilərik ki, müəllif, konstitusiyaya nəzarəti orqanlarının inkişafında bir qədər başqa zaman çərçivələrində olsa da, hər halda dörd mərhələni ayırır.

Konstitusiyaya Məhkəməsi kimi ədalət mühakimə icraatının xüsusi növü dəyişməz qalmamış, bu ali konstitusiyaya nəzarəti orqanlarının fəaliyyət istiqamətlərində 21-ci əsrdə əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. Bu

dəyişikliklər prosesində, islahatlar dövründə dövlət hakimiyyəti orqanları sistemində Konstitusiyaya məhkəməsinin rolu və əhəmiyyəti ciddi şəkildə transformasiya olmuşdur (21, s.119). Belə ki, əgər birinci mərhələdə (iki dünya müharibələri arasındakı zaman kəsiyində) Konstitusiyaya Məhkəmələrinin fəaliyyəti əsasən normanəzarətdən ibarət idisə, artıq ikinci mərhələdə (1945-ci ildən 80-ci illərin əvvəllərinə qədər) Konstitusiyaya Məhkəmə icraatının əsas vəzifəsi - dövlətin konstitusiyaya quruluşunun əsaslarının müdafiəsi ilə yanaşı, həm də pozulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının bərpası ilə bağlı olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, konstitusiyaya nəzarəti orqanlarının yaranması və inkişafı proseslərinin dörd mərhələyə bölünməsi nisbi olmaqla ayrı-ayrı dövlətlərdə cərəyan edən tarixi proseslərdən və digər spesifik cəhətlərdən irəli gələn fərqli xüsusiyyətlərin daşıyıcısı ola bilər. Məsələn, S.N.Posternak, Polşa Respublikasında konstitusiyaya nəzarəti institutunun inkişafında üç mərhələni fərqləndirir: 1) 1920-1950-ci illər – nəzəriyyədə belə bir institutun təsisinin zəruriliyi haqqında ideyanın yaranması; 2) XX əsrin 50-ci illərinin əvvəli – 80-ci illərin əvvəlinə qədər – konstitusion səviyyədə bu cür ideyanın hüquqi təsbiti üzrə ilkin səylər; 3) XX əsrin 80-ci illərindən hazırkı dövrə qədər – Polşa cəmiyyətinin demokratikləşməsi prosesinin sürətlənməsi və nəticə kimi qanunvericiliyin və hakimiyyət orqanları sisteminin islahatlarının geniş vüsət alması, Polşa Respublikasının Konstitusiyaya tribunalının yaradılması (20, s.5-7).

Bəzi dövlətlərdə konstitusiyaya nəzarəti üzrə məhkəmə orqanlarının təsis edilməsi uzun zaman aparmış və çətin konstitusion islahat mərhələsi ilə xarakterizə olunmuşdur.

Bunu Latviya Respublikasının timsalında əyani şəkildə göstərmək olar.

Latviya, Mərkəzi və Şərqi Avropada birinci olaraq, hələ SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrdə Konstitusiyaya məhkəməsinin təsis edildiyini bəyan etmişdir. Belə ki, 11 noyabr 1989-cu il tarixli qanunla ölkədə Konstitusiyaya Məhkəməsinin təsis edilməsi elan edilmişdir. Uyğun müddəalar 4 may 1990-cı il tarixli Latviya Respublikasının müstəqilliyi haqqında Bəyannaməyə də daxil edilmişdir. 1992-cı ilin dekabrında Latviyanın Ali Şurası tərəfindən qəbul edilmiş «Məhkəmə hakimiyyəti haqqında» Qanunda Ali Məhkəmənin Senatının tərkibində konstitusiyaya nəzarəti Departamentinin yaradılması nəzərdə tutulurdu. Lakin belə bir model reallaşdırılmamışdır. 1993-cü ildə ölkənin yeni seçilmiş qanunverici orqanı müstəqil məhkəmə hakimiyyəti orqanı kimi Konstitusiyaya Məhkəməsinin təsis edilməsinin lehinə səs vermişdir. «Məhkəmə hakimiyyəti haqqında» Qanunda konstitusiyaya nəzarət Departamenti ilə bağlı müddəalar çıxarılmış və hökumət 1994-cü ilin martında Seymə «Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» Qanun layihəsini təqdim etmişdir. Lakin bu layihə ancaq 6-cı Seym tərəfindən – 1996-cı ilin iyununda qəbul edilmişdir (15, s.52-54).

Praktiki olaraq bütün keçmiş SSRİ respublikalarında (Türkmənistan istisna olmaqla) və Şərqi Avropa dövlətlərində Konstitusiyaya məhkəmə nəzarətinin Avropa modeli mövcuddur. Belə orqanlar 1991-ci ildə Rusiyada, 1993-cü ildə Qazaxıstanda və 1994-cü ildə Belarusda təsis edilmişdir. MDB ölkələrinin əksəriyyətində belə bir orqan Konstitusiyaya Məhkəməsi, Qazaxıstanda isə bu ixtisaslaşmış orqan Konstitusiyaya Şurası (Fransada olduğu kimi) adlandırılır. Eyni zamanda, MDB ölkələrində ixtisaslaşmış konstitusiyaya nəzarəti

orqanlarının səlahiyyəti, təşkili qaydaları və fəaliyyəti fərqlidir.

Belarus Respublikasında 1989-cu ilin oktyabrında Konstitusiyaya Konstitusiyaya nəzarəti Komitəsi haqqında norma daxil edilsə də, belə bir orqan yaradılmadı. Yalnız ölkədə yeni Konstitusiyaya qəbul olunduqdan sonra, konstitusiyanın müddəalarına uyğun olaraq 28 aprel 1994-cü ildə Konstitusiyaya Məhkəməsi yaradıldı. 2000-ci ilin oktyabr ayında Belçikada keçirilən Avropa ölkələrinin konstitusiyaya məhkəmələrinin konfransında Avropa konstitusiyaya məhkəmələrinin sədrələrinin imzaları ilə qəbul edilmiş Qətnamədə Belarus Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin ölkədə hüquqi dövlətin formalaşması, vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində səyləri yüksək qiymətləndirilmişdir.

Bu mərhələdə məhkəmə konstitusiyaya nəzarəti orqanının inkişafının daha bir xarakterik cəhəti konstitusiyaya nəzarəti orqanlarına insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində səlahiyyətlərin verilməsidir.

M.U.Korkmazov qeyd edir ki, Avropada, MDB ölkələrində konstitusiyaya nəzarəti üzrə məhkəmə orqanlarının yaranması və inkişafı tarixinin tədqiqi əsasında belə nəticə çıxarmaq olar ki, qeyd olunan dövlətlərdə konstitusiyaya məhkəmə nəzarəti orqanlarının xüsusiyyəti ondan ibarət olmuşdur ki, lap əvvəldən onların fəaliyyətinin əsas məqsədi təkcə Konstitusiyanın aliliyinin təmini və yüksək dövlət hakimiyyəti orqanları arasında münaqişələrin həlli deyil, ilk növbədə əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi olmuşdur. Məsələn, Macarıstanda Konstitusiyaya Məhkəməsi təsis edildikdə bu orqanın əsas vəzifəsi kimi insan və vətəndaş konstitusiyaya hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi olmuşdur (15, s.57).

Konstitusiyaya nəzarətinin inkişafı ilə bağlı həmçinin onu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, getdikcə bu funksiyaları həyata keçirən orqanların səlahiyyətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə genişləndiyi müşahidə edilir. A.A.Klişas yazır ki, Konstitusiyanın və qanunların şərh edilməsi, hakimiyyət qolları arasında səlahiyyətlər bölgüsü ilə bağlı mübahisələrin həlli, seçkilərin nəticələrinin tanınması və ya ləğvi, cinayət əməlinin törədilməsi ilə bağlı dövlətin yüksək vəzifəli şəxslərinə qarşı irəli sürülən ittihamlara baxılması və s. kimi səlahiyyətlər nisbətən sonrakı illərdə konstitusiyaya nəzarəti orqanlarına verilmişdir. Digər tərəfdən isə, konstitusiyaya nəzarətinin getdikcə normativ aktların daha geniş dairəsi üzərində həyata keçirilməsinə başlanılmışdır. Belə nəzarətin yurisdiksiyasına zamanla qanunlarla yanaşı, həmçinin dövlət başçısının, hökumətin, digər mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının eləcə də məhkəmə və yerli özünüidarəetmə orqanlarının aktları, habelə beynəlxalq müqavilələr aid edilmişdir (14, s.29).

Beləliklə, konstitusiyaya nəzarətinin müasir meylləri, əsasən konstitusiyaya nəzarəti obyektlərinin və konstitusiyaya nəzarəti orqanına müraciət hüququna malik subyektlərin dairəsinin genişlənməsi kimi iki mühüm istiqamət üzrə inkişaf edir.

Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, hər bir konkret ölkədə konstitusiyaya ədalət mühakiməsi orqanının səlahiyyətləri və bu orqana müraciət hüququna malik subyektlər dairəsi, ilk növbədə həmin ölkənin ictimai-siyasi inkişafından, dövlət quruluşundan və hüquq sistemindən asılıdır (5, s.30).

Avropa dövlətlərində, xüsusən də MDB ölkələrində konstitusiyaya nəzəri üzrə məhkəmə orqanlarının statusunu və səlahiyyətlərini

tənzimləyən qanunvericiliyin inkişafının və tətbiqi praktikasının analizi, bir sıra ümumi meylləri qeyd etməyə imkan verir:

– Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin əlçatanlığının genişləndirilməsi, o cümlədən: a) vətəndaşların konstitusiyaya şikayəti ilə müraciət etmək hüququnun təmin edilməsi (məsələn, Polşada 1997-ci ildə, Latviyada 2000-ci ildə), konstitusiyaya şikayəti predmetinin genişlənməsi (1993-cü ildə RF-da, 2000-ci ildə Xorvatiyada); b) Ombudsman tərəfindən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə bağlı Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət hüququnun nəzərdə tutulması (bu institut təsis edildikdən sonra bütün dövlətlərdə); v) iş üzrə tətbiq edilməli olan qanunun konstitusionluğunun yoxlanılması haqqında sorğu ilə Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etmək səlahiyyətinin ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələrə verilməsi;

– milli qanunların beynəlxalq hüququn ümumqəbul edilmiş normalarına və qüvvəyə minmiş beynəlxalq müqavilələrə (o cümlədən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində) uyğunluğunun yoxlanılmasının konstitusiyaya məhkəmələrinin səlahiyyətlərinə daxil edilməsi;

– konstitusiyaya nəzarəti üzrə məhkəmə orqanlarının qərarlarının hüquqi qüvvəsinin artırılması (15, s.57-58).

Bir qayda olaraq Avropa dövlətlərinin konstitusiyalarında konstitusiyaya məhkəmələrinin hüquqi statusu ölkə konstitusiyasının xüsusi bölmələrində və ya fəsillərində təsbit edilmişdir. Məsələn, Bolqarıstan Respublikasının 12 iyul 1991-ci il tarixli Konstitusiyasında «Konstitusiyaya Məhkəməsi» adı altında xüsusi 7-ci fəsil (147-152-ci maddələr) vardır.

Macarıstan Respublikasının 25 aprel 2011-ci il tarixli Əsas qanunu (Konstitusiyası) Konstitusiyaya Məhkəməsi məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının strukturunu daxil etmir. Konstitusiyanın 24-cü maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq «Konstitusiyaya Məhkəməsi Konstitusiyanın müdafiəsi orqanıdır». Macarıstan Respublikasının 2011-ci il tarixli «Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» qanunun preambula hissəsində bu orqanın təsis edilməsinin məqsədləri olaraq «demokratik hüquqi dövlətin müdafiəsi, konstitusion hüquq qaydasının təmini, vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarının, hüquqi sisteminin vahidliyini və hakimiyyətlərin bölünməsinin müdafiəsi» qeyd olunur.

22 dekabr 1990-cı il tarixli (9 noyabr 2000-ci il redaksiyasında) Xorvatiyanın Konstitusiyasının («Konstitusiyaya Məhkəməsi» – 5-ci bölmə) mənasına görə bu dövlətdə Konstitusiyaya Məhkəməsi məhkəmə sisteminə daxil deyildir və əsasən konstitusion qanunçuluğun, Konstitusiyada təsbit edilmin əsas hüquq və azadlıqların institusional təminatçısı qismində çıxış edir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin 29 sentyabr 1999-cu il tarixli (22 mart 2002-ci il redaksiyasında) «Xorvatiya Respublikasında konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» konstitusion qanunun 1-ci maddəsində də bu məqsədlər qeyd olunmuşdur. Bu qanunla (2-ci maddənin 2-ci hissəsi) Konstitusiyaya Məhkəməsinin digər orqanlardan asılı olmaması, müstəqilliyi bəyan edilmişdir.

29 iyul 1994-cü il tarixli Moldova Respublikasının Konstitusiyasının 134-cü maddəsinin 1-ci və 3-cü hissələrində Konstitusiyaya Məhkəməsinin, «digər hakimiyyət orqanlarından asılı olmayan və yalnız konstitusiyaya tabe olan, konstitusiyanın təminatçılardan biri olan və Respublikada konstitusion yurisdiksiyalı yegənə orqan» olduğu göstəril-

mişdir. Moldova Respublikasının 13 dekabr 1994-cü il tarixli «Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» Qanunda da ölkə Konstitusiyasında qeyd olunan müddəalar təkrarlanır. Rumıniyanın 21 noyabr 1991-ci il tarixli Konstitusiyasında və «Konstitusiyaya Məhkəməsinin təşkili və fəaliyyəti haqqında» 18 may 1992-ci il tarixli Qanununda da Konstitusiyaya Məhkəməsinin dövlət hakimiyyəti orqanları sistemində yeri analoci şəkildə müəyyən edilmişdir (15, s.17).

Litva konstitusiyasına görə də konstitusiyaya məhkəməsi məhkəmə sisteminə daxil edilmir. Lakin konstitusiyaya məhkəməsi haqqında qanunvericilikdə bu orqanın məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirməsi barədə qeyd vardır. Məsələn, 5 fevral 1993-cü il tarixli «Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» Litva Respublikasının Qanununun 1-ci maddəsinin 3-cü hissəsində göstərilir ki, «Konstitusiyaya Məhkəməsi – məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirən müstəqil və asılı olmayan məhkəmədir» (19, s.47-55).

Əksinə, Latviya Respublikası konstitusiyaya, onun 6-cı bölməsi, həmçinin 14 iyun 1996-cı il tarixli (12 dekabr 2008-ci il redaksiyasında) «Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» Qanunda məhz məhkəmə hakimiyyəti sistemində Konstitusiyaya Məhkəməsinin yerini birmənalı şəkildə müəyyən edir, bu orqanın müstəqilliyi və asılı olmaması qeyd olunur. Polşa Respublikasının 2 aprel 1997-ci il tarixli Konstitusiyası (188-197-ci maddələr) və 1 avqust 1997-ci il tarixli (2009-cu il redaksiyasında) «Konstitusiyaya Tribunalı haqqında» Qanunun 1-ci maddəsində Konstitusiyaya Tribunalının hüquqi statusu da analoci şəkildə müəyyən edilir. 12 dekabr 1993-cü il tarixli RF Konstitusiyasının (21 iyul 2014-cü il redaksiyasında) 125-ci maddəsində Konstitusiyaya Məhkəməsi məhkəmə haki-

miyyəti orqanlarına aid edilmişdir. 21 iyul 1994-cü il tarixli (4 iyun 2014-cü il redaksiyasında) «RF-da Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» Federal konstitusiyaya qanunda Konstitusiyaya Məhkəməsi, « konstitusiyaya məhkəmə icraatı vasitəsilə müstəqil və heç kimdən asılı olmadan məhkəməyə hakimiyyətini həyata keçirən konstitusiyaya nəzarəti üzrə məhkəmə orqanı» kimi müəyyən edilmişdir. Belarus Respublikasında (24 noyabr 1996-cı il tarixli Belarus Respublikası konstitusiyasının 116-cı maddəsi; «məhkəmə quruluşu və hakimlərin statusu haqqında» 29 iyun 2006-cı il tarixli Məcəllənin 5-ci maddəsi; «Belarus Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» 30 mart 1994-cü il tarixli Qanunun 1-ci maddəsinin 2-ci hissəsi), Slovakiya Respublikasında (Slovakiya Respublikasının 1 sentyabr 1992-ci il tarixli Konstitusiyasının 124-cü maddəsi), Çex Respublikasında (16 dekabr 1992-ci il tarixli Konstitusiyasının 83-cü maddəsi) da Konstitusiyaya Məhkəmələrinin dövlət hakimiyyəti orqanları sistemində mövqeyi analoci şəkildə müəyyən edilmişdir (15, s.17-18).

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında müddəalar öz əksini tapmışdır. Belə Konstitusiyanın 130-cu maddəsinin 1-ci və 2-ci hissələrinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi 9 hakimdən ibarətdir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimlərini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təyin edir.

Konstitusiyanın 130-cü maddəsində Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən həll edilən məsələlər dairəsi öz təsbitini tapmışdır. Göstərilir Belə ki, bu maddənin 3-cü hissəsində göstərilir ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Milli

Məclisin, Nazirlər Kabinetinin, Ali Məhkəmənin, Prokurorluğun, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sorğusu əsasında aşağıdakı məsələləri həll edir:

– Azərbaycan Respublikası qanunlarının, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarının, Milli Məclis qərarlarının, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarının, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğunluğu;

– Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarının, Nazirlər Kabinetinin qərarlarının, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının Azərbaycan Respublikası qanunlarına uyğunluğu;

– Nazirlər Kabinetinin qərarlarının, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına uyğunluğu;

– Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarlarının qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda Konstitusiyaya və qanunlara uyğunluğu;

– bələdiyyə aktlarının Konstitusiyaya, qanunlara, Prezident fərmanlarına, Nazirlər Kabinetinin qərarlarına uyğunluğu;

– Azərbaycan Respublikasının qüvvəyə minməmiş dövlətlərarası müqavilələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğunluğu; hökumətlərarası müqavilələrin Konstitusiyaya və qanunlara uyğunluğu;

– qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri arasında səlahiyyətlər bölgüsü ilə bağlı mübahisələr.

Konstitusiyanın 130-cu maddəsinin 4-cü hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Milli Məclisin, Nazirlər Kabinetinin, Ali Məhkəmənin, Proku-

rorluğun, Naxçvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sorğusu əsasında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasını və qanunlarını şərh edir.

Konstitusiyanın qeyd olunan maddəsinin 4-cü hissəsində isə göstərilir ki, hər kəsin hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, ədliyyə və məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada bu maddənin 3-cü hissəsində göstərilən məsələlərin Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən həll edilməsi üçün Konstitusiya Məhkəməsinə pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi məqsədi ilə şikayət verə bilər.

Qeyd olunanlarla yanaşı Azərbaycanın əsas qanunu olan Konstitusiyanın 130-cü maddəsinin 6-cı hissəsində isə ölkə qanunları ilə müəyyən edilmiş qaydada məhkəmələr insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi məsələləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının şərh edilməsi haqqında Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət edə bilmələri göstərilmişdir.

Ölkə Konstitusiyasında həmçinin ombudsmanın – insan hüquqları üzrə müvəkkilin də Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmə hüququ ilə bağlı müddəalar əks olunmuşdur. Belə ki, Konstitusiyanın 130-cü maddəsinin 7-ci hissəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili insan hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada Konstitusiyanın 130-cü maddəsinin 3-cü hissəsində göstərilən məsələlərin Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən həll edilməsi üçün Konstitusiya Məhkəməsinə sorğu verə bilərlər.

Beləliklə, 14 iyul 1998-ci ildə ölkəmizin tarixində ilk dəfə olaraq pozulmuş insan hüquq və azadlıqları bərpa edən, normativ hüquqi aktların Konstitusiya uyğunluğunu təmin edən, sahəvi qanunvericilində mövcud qanunların, normativ-hüquqi aktların, ayrı-ayrı normaların və müddəaların «rəsmi şərhini» verən ixtisaslaşdırılmış məhkəmə hakimiyyəti orqanının – Konstitusiya Məhkəməsinin yaradılması Azərbaycanda demokratik və hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində irəliyə doğru atılmış olduqca əhəmiyyətli addımlardan biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Nisbətən qısa tarixində Konstitusiya Məhkəməsi özünü Azərbaycan Konstitusiyasının qorunması və müdafiəsini həyata keçirən işlək və mükəmməl orqan, hüququn aliliyinin bərqərar olduğu demokratik dövlətdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini təmin edən fundamental institut kimi özünü göstərmişdir.

23 dekabr 2003-cü ildə AR Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş, 8 yanvar 2004-cü il tarixdən qüvvəyə minmiş «Konstitusiya Məhkəməsi haqqında» AR Qanununda Konstitusiya Məhkəməsinin funksional təyinatı, fəaliyyətinin əsas prinsipləri və prosessual formaları, hüquqi statusu və sair kimi müddəalar öz əksini tapmışdır (3, s.36).

«Konstitusiya Məhkəməsi haqqında» Qanunun 1-ci maddəsində Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin təyinatı və əsas məqsədləri müəyyən edilmiş və göstərilmişdir ki, Konstitusiya Məhkəməsi Konstitusiya ilə onun səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlərə dair ali konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanıdır. Konstitusiya Məhkəməsinin əsas məqsədləri Konstitusiyanın aliliyini təmin etmək, hər kəsin əsas hüquq və azadlıqlarını müdafiə etməkdir.

Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında Qanunun 4-cü maddəsində Konstitusiyaya Məhkəməsinin fəaliyyətinin Konstitusiyanın aliliyi, müstəqillik, kollegiallıq və açıqlıq prinsipləri əsasında qurulduğu qeyd olunmuşdur.

Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında Qanunun 25-ci maddəsinə uyğun olaraq Konstitusiyaya Məhkəməsində həyata keçirilən icraat zamanı hakimlər işlərə müstəqil, qərəzsiz və ədalətlə baxırlar. Həmin qanunun 26-cı maddəsinə əsasən Konstitusiyaya ədalət mühakiməsi hər kəsin qanun və Konstitusiyaya Məhkəməsi qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin sədri F.Abdulayev düzgün olaraq qeyd edir ki, «Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən verilən şərhlər «rəsmi şərh» statusuna malik olduğu üçün məcburi xarakter daşıyır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının rəsmi şərh edilməsi Konstitusiyada və qanunlarda olan ayrı-ayrı müddələrin konkretləşdirilməsi və məzmununun inkişafı, mövcud çatışmazlıqların və kolliziyaların aradan qaldırılması zərurəti ilə bağlıdır. Bu funksiya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi təbiəti ilə şərtlənmişdir. Konstitusiyaya normasının həqiqi mənası aydınlaşdırılmadan konstitusiyaya nəzarətinin effektivliyindən danışmaq olmaz» (3, s.39).

Konstitusiyaya Məhkəməsi müvafiq qərarlar qəbul etmək yolu ilə qanunvericilik sistemində və milli hüquqa, habelə insan və vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarına birbaşa təsir göstərir. Belə ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi öz qərarları vasitə-silə Konstitusiyaya zidd olan normaları hüquq sistemindən kənarlaşdırılmasını təmin etmiş, bir sıra sahəvi qanunvericilik normalarının mahiyyət və məzmunu ilə bağlı şərhlər vermişdir. Bu baxımdan,

Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarında öz əksini tapan hüquqi mövqelər, hüquq münasibətlərinin, o cümlədən cinayət-prosessual münasibətlərin tənzimlənməsi prosesində qanunverici üçün istiqamətverici başlanğıc rolu oynayır (4, s.17-18; 25, s.63).

Konstitusiyaya Məhkəməsi öz qərarları və hüquqi mövqeləri ilə qanunvericilik prosesinə, xüsusən də sahəvi qanunvericilik sistemində əhəmiyyətli təsir edir. Belə ki, sahəvi qanunvericilikdə, məsələn, cinayət-prosessual məcəllədə ayrı-ayrı norma və müddəaları konstitusiyaya uyğun olmayan hesab edərək, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı bununla qərarın qəbulu anında qüvvədə olan hüquq normaları sistemindən müəyyən normanın, prosesual müddələrin çıxarılması zəruriliyini birmənalı şəkildə göstərir. Eyni zamanda, qanunvericilikdə boşluğun və ya nöqsanların mövcudluğu faktını qeyd olaraq, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarında, bir qayda olaraq, uyğun münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin istiqaməti və xarakteri ilə bağlı qanunvericinin bu halda yanaşmasının necə olmalı olduğu barədə hüquqi mövqeyi əks olunur.

Konstitusiyaya Məhkəməsi, bu planda, obrazlı şəkildə ifadə etsək, «sanitar» rolunu oynayır. Cinayət-prosessual hüquq normasını konstitusiyaya uyğun olmadığını qəbul edərək, Konstitusiyaya Məhkəməsi hüquq sahəsində boşluğun və ya nöqsanın olduğu yeri «göstərir», qeyri-konstitusion normaların təsirini neytrallaşdıraraq, bu sahəni qanunverici üçün «təmizləyir» və ona (qanunvericiyə) cinayət-prosessual tənzimləmə mexanizminin normativ əsasında mövcud olan boşluğun konkret olaraq necə «doldurulmalı» olduğunu təklif edir. Son nəticədə Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları və bu qərarlarda öz əksini tapan hüquqi mövqeləri dövlətin hüquqi fundamen-

tinin təkmilləş-məsinə və daha da möhkəmlənməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir (8, s.4-5).

Son illərdə Konstitusiya məhkəməsi tərəfindən cinayət-prosessual qanunvericiliyinin bir sıra normalarının və müddələrinin, xüsusi halda CPM-nin bir sıra maddələrinin, o cümlədən 26-cı (cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dil), 96-cı (mütəxəssis), 137-ci (əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gedişində əldə edilmiş materiallardan sübut kimi istifadə edilməsi), 314-cü (dövlət ittihamçısının məhkəmə baxışında iştirakı və onun gəlməməsinin nəticələri), 409-cu (kassasiya şikayəti və ya kassasiya protesti vermək hüququ olan şəxslər), 410-cu (kassasiya şikayətinin və ya kassasiya protestinin verilmə müddəti), 423-cü (əlavə kassasiya qaydasında təqdimat, protest və ya şikayətin verilməsi xüsusiyyətləri) maddələrinin şərhilə bağlı xüsusi qərarlar qəbul edilmişdir.

Fəaliyyət göstərdiyi 18 ildən artıq olan bir müddətdə Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumlarında cinayət-prosessual qanunvericiliyin bir sıra normalarına (məsələn, CPM-in 12.2, 37.4, 39.1.5, 39.1.9, 41.7, 41.2, 87.2, 92.12, 106.1, 157.5, 158.3, 158.4, 290.3, 293.1, 297.0.4, 314.2, 397.1, 397.2, 407.2, 420.3, 445.2, 449.3, 512, 519.0.4-cü maddələrinin) daxil olan ayrı-ayrı müddələrin şərh edilməsi ilə bağlı müzakirələr aparılmış, qərarlar qəbul edilmiş, hüquqi mövqelər formalaşdırılmışdır.

Qeyd olunanlarla yanaşı, Konstitusiya Məhkəməsi Plenumu 16 sentyabr 2014-cü ildə «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 448.5-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair» Qərar da qəbul etmişdir.

Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual məcəlləsinin müddələrinin və Konstitusiya Məhkəməsinin cinayət-prosessual tənzimləmə sahəsində hüquqi mövqələrinin müqayisəli analizi Azərbaycanın qüvvədə olan cinayət prosesual qanunvericiliyinin bir sıra müddəə və normalarının düzgün şərhində, ölkə konstitusiyasına uyğunluğunun qiymətləndirilməsində, ümumilikdə isə cinayət-prosessual qanunvericiliyin inkişafında Konstitusiya Məhkəməsinin də özünəməxsus və əhəmiyyətli rol oynadığını göstərir (23, s.5).

Konstitusiya Məhkəməsinin tövsiyələrinin və hüquqi mövqələrinin nəzərə alınmasının əhəmiyyəti, məhkəmələrin fəaliyyəti ilə bağlı bir sıra mühüm məsələlər 2006-cü ilin noyabr ayında Bakı şəhərində keçirilmiş seminarda və 14 iyul 2008-ci ildə Konstitusiya Məhkəməsinin 10 illiyinə həsr olunmuş «Konstitusiya Məhkəməsi qərarlarının icrası konstitusiya ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi prosesinin mühüm mərhələsi kimi» mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransda geniş müzakirə predmeti olmuşdur.

Cənubi Afrika Respublikasının Keyptaun şəhərində keçirilmiş Konstitusiya Məhkəmələrinin İlk Dünya Forumunda (26-28 yanvar 2009-cu il) dünyanın əksər ölkələrinin yüksək məhkəmələrinin sədr və hakimləri iştirak etmişdir. Forum iştirakçıları birmənalı şəkildə bəyan etmişlər ki, konstitusiyanın aliliyini təmin edən təsisat kimi Konstitusiya Məhkəməsi öz qərarları və bu qərarlarda əksini tapan bu və ya digər məsələyə dair hüquqi mövqeləri, vətəndaş cəmiyyətinin hüquqi cəhətdən inkişafında, son nəticədə hər bir ölkənin dünyəvi, hüquqi və demokratik dövlətlər birliyinin tamhüquqlu üzvünə çevrilməsində həlledici rol oynayır (2, s.59-60).

2013-cü ilin mart ayında Rusiya Federasiyasının Sankt-Peterburq şəhərində «Konstitusiyaya və cinayət mühakimə icraatlarının qarşılıqlı əlaqəsi» mövzusunda elmi-praktik konfrans keçirilmişdir. Konfransda Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının cinayət-prosessual qanunvericiliyə və cinayət mühakimə icraatına təsiri ilə bağlı aktual problemlər müzakirə və diskussiya predmeti olmuşdur (11).

N.V.Seleznyov bununla bağlı düzgün olaraq qeyd edir ki, konstitusiyaya və cinayət mühakimə icraatlarının qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyətinin formalarının və mexanizmlərinin elmi cəhətdən işlənməsi üçün cinayət və konstitusiyaya ədalət mühakiməsi üzrə icraatların qarşılıqlı əlaqə formalarının, Konstitusiyaya Məhkəməsinin cinayət-prosessual xarakterli qərarlarının cinayət-prosessual nəzəriyyəsinin və praktikasının formalaşmasına təsirinin, bu qərarların cinayət-prosessual tənzimləmə mexanizmində yerinin və rolunun sistemli şəkildə araşdırılması, cinayət mühakimə icraatında konstitusiyaya məhkəmə nəzarəti institutunun anlayışı, məzmunu, realizasiya formaları, hüquqi təbiəti və s. kimi məsələlərin kompleks tədqiqi, habelə cinayət-prosessual qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş və konkret xarakter daşıyan elmi-praktik tövsiyələr və təkliflər paketinin işlənilib hazırlanması zəruridir (22, s.6-7).

Hesab edirik ki, cinayət-mühakimə icraatı sahəsində Konstitusiyaya məhkəmə nəzarətinin rolu, əhəmiyyəti, formaları, funksiyaları, habelə bu iki növ ədalət mühakimə icraatlarının qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyətlərinin elmi-nəzəri və praktiki əsaslarının müəyyən edilməsi hüquq elmi qarşısında duran aktual vəzifələrdəndir. Bu sahədə vahid elmi-praktiki konsepsiyanın işlənməsi nöqteyi-nəzərindən

konstitusiyaya və cinayət mühakimə icraatlarının qarşılıqlı əlaqə formaları, növləri, üsulları və istiqamətləri; cinayət-prosessual fəaliyyət sahəsində Konstitusiyanın aliliyinin təminində, proses iştirakçılarının hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində Konstitusiyaya məhkəmə nəzarətinin rolu və əhəmiyyəti; cinayət-prosessual tənzimləmə sahəsində Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının icrasının reallaşdırılmasının nəzəri və hüquqi əsasları, mexanizmləri və sair kimi məsələlər kompleksinin sistemli şəkildə elmi-nəzəri və təcrübi baxımdan araşdırılması olduqca vacibdir. Öz həllini gözləyən məsələlər sırasında həmçinin Konstitusiyaya Məhkəməsinin cinayət-prosessual fəaliyyət sahəsində hüquqyaradıcılığı funksiyalarının sistemli araşdırılması və bu ədalət mühakiməsi orqanının qərarlarında onun ifadə olunmasının formalarının müəyyən edilməsi, bu qərarların hüquqi xüsusiyyətlərinin hərtərəfli tədqiqi, həmin qərarların və onlarda əuks olunan hüquqi mövqelərin cinayət-prosessual hüquqa və cinayət mühakimə icraatına təsirinin araşdırılması da qeyd edilə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Abdullayev F.S. Azərbaycan Respublikasında Konstitusiyaya icraatının nəzəri və praktiki problemləri. Bakı: Elm, 2009.
2. Abdullayev F.S. Konstitusiyaya Məhkəməsi aktlarının hüquqi qüvvəsi və icrasının bəzi problemləri//Bakı universitetinin xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası. 2009. №3.
3. Abdullayev F.S. Konstitusiyaya nəzarətini həyata keçirən orqan kimi Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi statusu//Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Bakı, 2007. №46.

4. Eynullayev T.B. Azərbaycanın hüquq sistemində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi qərarlarının yeri (nəzəri və praktiki məsələlər). Hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2010.
5. Məmmədov X. Konstitusiyası Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri//Hüquqi dövlət və qanun. 2008. №7.
6. Məmmədova D. Konstitusiyası Məhkəməsi fəaliyyətinin xüsusiyyətləri//Hüquqi dövlət və qanun. 1999, №5.
7. Pənahov R.M. Azərbaycan Respublikasında Konstitusiyası Məhkəməsi təşkili və fəaliyyətinin hüquqi əsasları. Hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2010.
8. Батуев Н.В. Решения Конституционного суда Российской Федерации в механизме уголовно-процессуального регулирования. Диссерт...к.ю.н. Ижевск, 2003.
9. Брежнев О.В. Судебный конституционный контроль в России: проблемы методологии, теории и практики: дисс...д-ра юрид.наук. М., 2006.
10. Варламова В.М. Проблемы прямого действия Российской Конституции//Правовое государство, личность, законность. М., 1997.
11. Взаимосвязь конституционного и уголовного судопроизводства. Сб.статей по материалам всероссийской научно-практической конференции: 22 марта 2013г/сост. К.Б.Калиновский, Т.В.Соколов. – СПб., 2013.
12. Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс: учебное пособие. М., 2010.
13. Жребцова Е.Е. К вопросу о периодизации и функционировании органов конституционного контроля европейской модели//Вопросы экономики и права. 2011, №3.
14. Клишас А.А. Конституционная юстиция в зарубежных странах. М., 2004.
15. Коркмазов М.У. Защита конституционных прав и свобод человека и гражданина органами судебного конституционного контроля в российской федерации и государствах центральной и восточной Европы. Дисс...к.ю.н. М., 2015.
16. Кряжков В.А., Лазарев Л.В. Конституционная юстиция в РФ. М., 1998.
17. Лазарев В.В. Судебный конституционный контроль: опыт и проблемы//Государство и право. 1993. №9.
18. Лазарев Л.В. Конституционная юстиция в РФ. М., 1998, с.19-20
19. Мильчакова О.В. Роль конституционного суда Словении в поддержании правового порядка в государстве//LexRussica. 2013. №1.
20. Пастернак С.Н. Конституционное правосудие в странах Центральной и Восточной Европы (на примере Польской Республики): автореф.дисс...к.ю.н. СПб., 2010.
21. Половченко К.А. Институт судебного конституционного контроля в постсоветских государствах//Вестник МГИМО, 2013, №3.
22. Селезнев Н.В. Конституционный Суд и уголовное судопроизводство. Диссерт...к.ю.н. М., 1999.
23. Соколов Т.В. Формы взаимосвязи конституционного и уголовного судопроизводства в контексте доктрины судебного права. Автореф.дисс...к.ю.н. Новосибирск 2014.
24. Хлобыстова К.А. Конституция и модели конституционного контроля//Конституционное и муниципальное право. 2006, №2.
25. Шадрин В.С. Решения Конституционного Суда Российской Федерации в теории и практике уголовно-процессуального регулирования//Криминалист. 2013. №2.
26. Шульженко Ю.Л. Конституционный контроль в России. М., 1995.

ОБРАЗОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ КОНСТИТУЦИОННО-СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Хаджар Курбанова,
диссертант Центра Судебной Экспертизы.
e-mail: veliev.i@rambler.ru

В статье подвергнуты анализу образование и развитие органов конституционно-судебного контроля с историко-правовой точки зрения, указаны основные этапы развития института конституционно-судебного контроля. Исследованы характерные особенности американского и европейского моделей конституционно-судебного контроля. Отмечены положительные и отрицательные стороны. Анализируются основные направления деятельности органов, осуществляющих конституционный контроль в таких странах, как США, Австрия, Польша, Россия, Латвия, Беларусь, Венгрия, Молдова, Литва, Эстония и др.

Ключевые слова: *историко-правовой анализ, судебный контроль, конституционно-судебный контроль, органы конституционно-судебного контроля, основные этапы развития.*

CONSTITUTION ARISING OF THE INSTITUTE OF THE LAW-COURT SUPERVISION AND DEVELOPMENT: LEGAL ANALYSIS THE HISTORY

Nasir Kurbanova.
e-mail: veliev.i@rambler.ru

Establishment and development of constitutional judicial control authorities was analyzed from historical and legal point of view in the article, main development stages of constitutional judicial control institution were indicated. Characteristic features of each of American and European models of constitutional judicial control were investigated, their positive and negative features were indicated. The main directions of the activity of authorities conducting constitutional control in several foreign states, also in the countries such as USA, Austria, Poland, Russia, Latvia, Belarus, Hungary, Moldova, Lithuania, Estonia, etc. were analyzed.

Key words: *historical and legal analysis, judicial control, constitutional judicial control, constitutional judicial control authorities, main stages of development of constitutional judicial control institution.*

İNFORMASIYA HÜQUQUNUN ANLAYIŞI VƏ KONSTITUSİON ƏSASLARI

Xalid NİYAZOV,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA Hüquq və İnsan Haqları
İnstitutunun şöbə müdiri.

xalid-555@mail.ru

İnformasiya anlayışı müasir elmin ən fundamental anlayışlarından biri kimi çıxış edir. "İnformasiya" mənşəcə latın sözü olub, "izah etmə, şərh etmə, məlumat vermə" mənalarını daşıyan "informatio" sözündən yaranmışdır. İnformasiya ətraf aləmin obyekt və hadisələri, parametrləri, xüsusiyyət və vəziyyəti haqqında məlumatlardan ibarət olub, onların reallıqda malik olduqları qeyri-müəyyənliyin dərəcəsini azaldır. Geniş mənada informasiya insanlar arasında məlumat mübadiləsini, canlı və cansız təbiət, insanlar və texniki qurğular arasında siqnal mübadiləsini özündə əks etdirən ümumelmi anlayışdır.

Əsas sözlər: informasiya, informasiya hüququ, söz azadlığı, subyektiv hüquq, dövlət informasiya siyasəti, informasiya cəmiyyəti.

İnformasiyanın insanlar arasında ötürülməsinin üsul və vasitələri tarixən təkmilləşərək müasir şəklini almışdır: bəşər sivilizasiyasının erkən çağlarında qrafik təsvirlər, daha sonra əlifba, hərflər, yazı, kağız, kitab və ən nəhayət informasiya inqilabının sonuncu mərhələsinə uyğun olaraq informasiyanın emalı, saxlanması və ötürülməsi sahəsində böyük inqilab yaranan kompüter

texnologiyası kəşf olunmuşdur. Bu baxımdan "informasiya" anlayışı da müxtəlif dövrlərdə fərqli mənalar kəsb etmişdir. Uzun zaman ərzində informasiya dedikdə insanlar tərəfindən şifahi, yazılı və ya digər üsulla verilən

məlumatlar başa düşülmüşdür. Hazırda isə informasiya anlayışının məzmunu getdikcə dəyişir, dərinləşir, genişlənilir və o, daha fərqli aspektlərdə təhlil olunur. Artıq XX əsrin sonlarından etibarən informasiya insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə nüfuz edən, bilik və rəy mübadiləsinə xidmət edən universal substansiya, ünsiyyət, qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq vasitəsi kimi nəzərdən keçirilməyə başlanmışdır [1,343].

Elmi-texniki tərəqqi informasiyanı yalnız müstəsna dəyərə malik olan əmtəyə deyil, həm də ictimai şüura fəal təsir vasitəsinə çevirmişdir. Posindustrial cəmiyyətdə bilik hakimiyyəti və informasiya pul kütləsi və dövlət məcburetmasını ikinci plana keçirməklə, cəmiyyətin idarə olunmasında həlledici rol oynayır [2,129]. Yeni informasiya sənayesi yalnız hər kəslə əlaqə yaratmağa deyil, həm də hər kəsi həyat, fəaliyyət və təfəkkür proseslərindən ayırmağa imkan verir. Bütün cəmiyyətə və hər kəsin həyatına nüfuz etmə, fiziki və psixi hakimiyyət tamamilə göz qabağındadır [3,111].

R.M.Əliquliyev və E.R.Rüstəmovə göstərir ki, informasiya inqilablarının meydana gəlmə tarixi və yaratdığı təzahürlərdən görüldüyü kimi, müxtəlif formalı informasiyaları qeyd etmək, yadda saxlamaq, emal

etmək, məkan və zamana görə yaymaq, gələcəyə ötürmək obyektiv səbəblər üzündən çox çətin olub. Bu səbəbdən də tarixən informasiya (bilik) qıtlığı mövcud olmuş, zaman keçdikcə informasiyaların qeydiyyatı və yadda saxlanması, emalı və ötürülməsi texnologiyaları meydana gəlmiş, tədricən informasiya bolluğu yaranmağa başlamışdır. Bu gün hər bir insanın ətrafında informasiya axını o qədər güclü, müxtəlif və çoxşaxəlidir ki, insanlardan informasiya mühitinin qanunlarını bilməyi və informasiya axını içərisində istiqamətlənməyi bacarmağı, bir sözlə informasiya mədəniyyəti tələb edir. Yüksək informasiya mədəniyyəti insana istənilən növ informasiya ilə işləmək, həm gündəlik həyatında, həm də peşəkar fəaliyyətində bu informasiyadan səmərəli istifadə etmək imkanı verir [4,17-27].

Fəlsəfədə informasiya əks olunma kateqoriyası ilə ifadə olunur. Əks olunmanın fəvqündə informasiya, informasiyasız isə əks olunma mövcud deyildir. Əks olunmanın mahiyyəti istənilən obyektin ona təsir edən obyektin bir sıra xüsusiyyətlərini özündə əks etdirə bilmə qabiliyyətində ifadə olunur.

Elmi ədəbiyyatda bəzən informasiya “universal substansiya” kimi də nəzərdən keçirilir [5,23].

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində informasiya sözü “daxili və beynəlxalq həyatın aktual yenilikləri haqqında məlumatların məcmusu” kimi izah edilir [6,258].

Hüquq ensiklopediyasında informasiya “təqdimat formasından asılı olmayaraq şəxslər, əşya, fakt, hadisə və proseslər haqqında məlumatlar, mülki hüquqların obyektlərindən biri” kimi xarakterizə edilir [7,536].

İnformatikada informasiya bizi əhatə edən aləm və orada baş verən proseslər ba-

rədə məlumatlar kimi göstərilir. Kibernetikanın banilərindən olan N.Viner informasiya dedikdə “bizim və hisslərimizin uyğunlaşması prosesində xarici aləmdən alınan məzmunun qeyd edilməsi”ni başa düşürdü [8,199].

İnformasiyanı hər hansı maddi əsassız təsəvvür etmək olmaz, o materiyanın atributu (xüsusiyyəti) kimi çıxış edir və ondan ayrılmazdır. İnformasiyanın əsas xüsusiyyətləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar: mötəbərlik; tamlıq; dəqiqlik; əlçatanlıq; sistemlilik; universallıq; kütləvilik; fiziki cəhətdən məhv edilə bilməmə; yayıla (ötürülə) bilmə və s.

“İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3.0.1-ci maddəsinə görə, informasiya yaranma tarixindən, təqdimat formasından və təsnifatından asılı olmayaraq istənilən fəaliyyət nəticəsində yaradılan, yaxud əldə olunan faktlar, rəylər, bilgilər, xəbərlər və ya digər xarakterli məlumatlardır [9].

“İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsində isə informasiyaya təqdimat formasından asılı olmayaraq şəxslər, əşya, fakt, hadisə və proseslər haqqında məlumatlar kimi leqal anlayış verilmişdir.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını ali dəyər kimi müəyyən edən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası onların təmin olunmasını dövlətin ali məqsədlərindən biri elan etmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin I hissəsinə görə, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

İnformasiya hüququ universal hüquq kimi

İnformasiyaya olan hüquq insan və vətəndaşların mühüm siyasi və şəxsi hüquqlarından biridir. “Vətəndaşların informasiya hüququ” termini elmi dövriyyəyə V.N.Monaxov tərəfindən daxil edilmişdir [10,12]. Müasir dövrdə hüquq ədəbiyyatında informasiyaya olan hüququn anlayışı ilə bağlı iki əsas yanaşma – məhdud və geniş yanaşmalar formalaşmışdır. Məhdud mənada informasiya hüququ informasiya əldə etmək hüququdur, ona görə də nisbi hüquqdur. Geniş mənada informasiya hüququ isə mütləq və nisbi hüquqlardan ibarətdir. Mütləq hüquq münasibətlərində səlahiyyətli şəxsə qarşı borclu şəxslərin qeyri-müəyyən dairəsi durur. Səlahiyyətli şəxs özü öz hüquqlarını müstəqil olaraq həyata keçirir və bütün qalan şəxslər səlahiyyətli şəxsin hüquqlarını pozmamalıdırlar (məsələn, müəlliflik hüququ, ad hüququ).

Nisbi hüquq münasibətlərində isə yarandığı andan borclu və səlahiyyətli tərəf məlumdur. Yəni səlahiyyətli şəxsə qarşı dəqiq müəyyən olunmuş borclu şəxs durur və yalnız həmin şəxsə qarşı müəyyən tələblər irəli sürülə bilər. Mütləq hüquq münasibətlərində səlahiyyətli şəxs qarşısında bütün digər şəxslər məsuliyyət daşıyırlar. Geniş mənada informasiya hüququ aşağıdakı əsas hüquqları özündə əks etdirir:

- informasiyanı sərbəst şəkildə axtarmaq, əldə etmək və yaymaq;
- kütləvi informasiya azadlığı; ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq;
- insanların həyat və sağlamlığı üçün təhlükə yaradan hallar barədə məlumat almaq;

– insan və vətəndaş hüquq, azadlıq və vəzifələrinə dair qanunların və normativ hüquqi aktların rəsmi dərcinin məcburiliyi;

– şəxsi toxunulmazlıq hüququ; hər kəsin onun hüquq və azadlıqlarına toxunan səbədlərlə tanış olmaq imkanı;

– sosial-iqtisadi, mədəni və digər sosial məqsədlərlə şəxsi məlumatların toplanılmasına razılıq verilməsi hüququ;

– şəxsi və ailə həyatının sirlərini saxlamaq hüququ;

– yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirlərini saxlamaq hüququ;

– yoxlamaq üçün informasiyanı əldə etmək, zəruri arayışlar almaq hüququ;

– şəxsin onun haqqında toplanmış məlumatla tanış olmaq hüququ;

– müvafiq məqsədlərlə və sistemin müvafiq istifadəçiləri tərəfindən informasiyadan istifadə edilməsi barədə məlumat almaq hüququ;

– fikir və söz azadlığı; yaradıcılıq azadlığı;

– informasiyanın mötəbərliyini yoxlamaq, həm inzibati, həm də məhkəmə qaydasında informasiyanın mötəbərliyini mübahisələndirmək hüququ və s.

İnsan və vətəndaşın informasiyaya olan hüququ dedikdə, istənilən insanın (vətəndaşın, əcnəbinin və vətəndaşlığı olmayan şəxsin) istənilən qanuni üsulla faktlar, hadisələr, proseslər haqqında istənilən məlumatı axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq hüququ başa düşülür [11,14].

N.N.Kovalyova informasiyaya olan hüquqa şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin azadlıqlarına, hüquqlarına və maraqlarına zidd olmayan məqsədlərlə informasiyanın istehsalı (hazırlanması, əldə edilməsi, toplanması, saxlanması, istifadəsi və yayılması)

sahəsində müxtəlif subyektlərin səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin normativ şəkildə müəyyən olunmuş qaydası kimi anlayış verir [12,84].

Vətəndaşların informasiya hüququ iki əsas səlahiyyətlər qrupundan ibarətdir:

1) vətəndaşın faydalı və qanuna zidd olmayan fəaliyyəti üçün zəruri olan informasiyanı əldə etmək və istifadə etmək hüququ (informasiyaya olan hüquq);

2) vətəndaşın həm ictimai, həm də şəxsi həyatında özünün həyat fəaliyyəti barədə məlumatların mühafizəsi hüququ (informasiyanın mühafizəsi hüququ) [13,50].

V.Mixaylov isə informasiyaya olan hüquq kateqoriyasına üç növ subyektiv hüquq daxil edir:

– özü haqqında məlumat əldə etmək hüququ;

– ətraf aləm haqqında məlumat əldə etmək hüququ;

– sirr hüququ [14,36].

Ümumi anlamda informasiyaya olan hüquq həm ayrılıqda hər bir insanın, həm də insanların müəyyən birliklərinin, bütövlükdə cəmiyyətin, onun bütün strukturlarının bütün həyatı əhəmiyyətli funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan müxtəlif növ məlumat və xəbərlərin əldə edilməsi hüququdur. L.K.Tereşenko informasiya hüququnu məlumatlara və xəbərlərə malik olan real subyektlərdən qaynaqlanan real şəkildə ifadə olunmuş məlumat və xəbərlərin əldə edilməsi və istifadə olunmasına olan hüquq kimi nəzərdən keçirir [15,19].

Informasiyaya olan subyektiv hüquq yalnız icazə verilən davranış növlərinin müxtəlifliyi ilə deyil, həm də subyekt tərkibi ilə xarakterizə olunur. İnformasiyaya olan subyektiv hüquqa insan, dövlət, hüquqi şəxslər

malik ola bilər. Informasiyaya olan hüququn dolğun və səmərəli şəkildə reallaşdırılması, mövcud ictimai əhəmiyyətli informasiyanın hər kəs üçün əlçatan olması, hakimiyyət orqanlarının informasiya aşkarlığı demokratik hüquqi dövlətin fəaliyyətinin vacib şərtlərindən və göstəricilərindən biri kimi çıxış edir. Məhz informasiyaya olan hüququn həyata keçirilməsi vətəndaşların yalnız formal deyil, real şəkildə dövlətin həyatında iştirak etməsini təmin edir.

Gerçəklikdə informasiyanın müxtəlif hüquqi rejimləri vardır. Ona görə də informasiyaya olan hüququn özü həm maddi, həm də qeyri-maddi xarakter daşıya bilər. Məsələn, dövlətin dövlət sirri təşkil edən informasiyaya olan mütləq hüquq qeyri-maddi xarakter kəsb edir. Lakin informasiyaya olan bütün mülki hüquqlar da istisnasız olaraq maddi xarakter daşıyırlar (məsələn, istehlakçının məlumat almaq hüququ) [15,1-5].

Hüquq ədəbiyyatında informasiya hüququnun həyata keçirilməsinin aşağıdakı əsas prinsipləri fərqləndirilir:

– informasiyanın əlçatanlığı və açıqlığı;

– şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinin təminatı;

– orqan və təşkilatların fəaliyyəti barədə vətəndaşların məlumatlılığı;

– dürüst informasiyanın təqdim edilməsi;

– informasiyaya olan hüququn müdafiəsi [16,40].

İnformasiya hüququ milli qanunvericilikdə

İnformasiya hüququnun konstitusion əsaslarını təşkil edən əsas müddəalar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Şəxsi toxunulmazlıq hüququ” adlanan 32-ci, “Fikir

və söz azadlığı” adlanan 47-ci, “Məlumat azadlığı” adlanan 50-ci maddəsində öz əksini tapmış, bu sahədə müəyyən təfərrüatlar və nüanslar isə əsas qanunun bir çox digər maddələrində təsbit edilmişdir.

Konstitusiyada təsbit olunan əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları içərisində mühüm yer tutan informasiya hüququnun tanınması və təmin olunması ölkəmizdə insan hüquqlarına dair beynəlxalq prinsip və standartlara əməl olunması siyasətinin uğurlu təzahürlərindən biri kimi çıxış edir. Bu hüququn əsas hüquqlardan biri kimi Konstitusiyada əks etdirilməsi onun əhəmiyyətini göstərməklə, daha səmərəli, dolğun və ardıcıl həyata keçirilməsini təmin edir. Eyni zamanda, informa-siyaya olan hüququn və informa-siya azadlığının konstitusion səviyyədə təsbit edilməsi bütövlükdə informasiya imkanlarının, o cümlədən vətəndaş və dövlət arasında yeni informasiya münasibətlərinin inkişafında şəxsiyyətin azadlığının daha da genişləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Informasiyaya olan hüququn qanunvericilik qadasında təsbitinin sosial təyinatını insanın, cəmiyyətin və dövlətin informasiya tələbatlarının hüquqi təminatına olan obyektiv zərurət təşkil edir.

Bütövlükdə, informasiyaya olan konstitusion hüquq təyinatından və məzmunundan asılı olmayaraq informasiya ilə bağlı istənilən əməliyyatı sərbəst surətdə həyata keçirmək imkanından ibarət olan kompleks subyektiv hüquq kimi xarakterizə edilə bilər.

Konstitusion normalar informasiya münasibətlərinin gələcək hüquqi tənziminin ümumi istiqamətlərini müəyyənləşdirir, sahəvi qanunvericilik normaları isə informasiya hüququnun həyata keçirilməsinin konkret hüquqi mexanizmini təsbit edir.

Konstitusiyanın 47-ci maddəsinə görə, hər kəsin öz fikir və söz azadlığı vardır. Heç kəs öz fikir və əqidəsini açıqlamağa və ya fikir və əqidəsindən dönməyə məcbur edilə bilməz. İrqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqata və təbliğata yol verilmir. Göründüyü kimi, burada hər kəsin öz fikir, söz və əqidəsini sərbəst surətdə ifadə etmək azadlığı təsbit edilmişdir. Təəs-süflər olsun ki, kütləvi informasiya azadlığından (Konstitusiyanın 50-ci maddəsinin II hissəsi) fərqli olaraq bu azadlığa Konstitusiyaya ilə birbaşa təminat verilmir.

Təhlil edilən maddənin birinci və ikinci hissələrində öz əksini tapan müddəalar (hər kəsin öz fikir və söz azadlığı vardır; heç kəs öz fikir və əqidəsini açıqlamağa və ya fikir və əqidəsindən dönməyə məcbur edilə bilməz) 10 dekabr 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 19-cu və 1950-ci il tarixli “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsində də öz əksini tapmışdır və həmin dəyərli beynəlxalq hüquqi aktlardan əxz edilmişdir. Belə ki, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 19-cu maddəsinə görə hər bir insan əqidə azadlığı və onu sərbəst ifadə etmək azadlığı hüququna malikdir: bu hüquqa mənəəsiz olaraq öz əqidəsində qalmaq azadlığı və istənilən vasitələrlə və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, informasiya və ideyalar axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığı daxildir. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsində isə göstərilir ki, hər kəs öz fikrini ifadə etmək azadlığı hüququna malikdir.

Bu hüquqa öz rəyində qalmaq azadlığı, və dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən

hər hansı maneə olmadan və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, məlumat və ideyaları almaq və yaymaq azadlığı daxildir. Bu maddə dövlətlərin radio-yayım, televiziya və kinematografiya müəssisələrinə lisenziya tələbi qoymasına mane olmur. Bu azadlıqların həyata keçirilməsi milli təhlükəsizlik, ərazi bütövlüyü və ya ictimai asayiş maraqları naminə, iğtişaşın və ya cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mənəviyyatın qorunması üçün, digər şəxslərin nüfuzu və hüquqlarının müdafiəsi üçün, konfidensial şəkildə əldə edilmiş məlumatların açıqlanmasının qarşısını almaq üçün və ya ədalət mühakiməsinin nüfuz və qərəzsizliyini təmin etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan müəyyən rəsmi tələblərə, şərtlərə, məhdudiyətlərə və ya sanksiyalara məruz qala bilər.

Fikir düşüncənin nəticəsi, təfəkkürün məhsulu kimi ətraf aləmin və insanın özünün dərk olunmasını əks etdirir və təsəvvürlərdə, baxışlarda, rəylərdə, qənaətlərdə ifadə olunur. Fikir azadlığı insanın mənəvi azadlığını, onun daxili dünyasını ifadə edir. Buna görə də o öz-özlüyündə hüququn tənzipetmə predmeti ola bilməz. Bununla belə, düşünmək, fikir insanın istənilən fəaliyyətinin əsasını təşkil edir, onun sosial fəallığını, digər insanlarla, cəmiyyətlə, dövlətlə qarşılıqlı münasibətlərini şərtləndirir. Fikrin forması dil-söz ifadəsidir (şifahi və yazılı). Konstitusiya ilə hər kəsə fikir azadlığının verilməsi hüquqi tələblər baxımından dövlətin insanın rəy və əqidəsinin formalaşması prosesinə müdaxilə etməməsini, onun istənilən digər müdaxilələrdən qorunmasını, şəxsiyyət üzərində hər hansı ideoloji hökmranlığa, məcburetməyə və ya nəzarətə yol verilməməsini nəzərdə tutur [17,134].

Prof. Ə.İ.Əliyev haqlı olaraq qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasında söz, fikir, məlumat, o cümlədən mətbuat azadlığının, plüralizmin inkişaf etdirilməsi hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun əsas şərtlərindən biridir. Dövlətin informasiya və mətbuat siyasəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında əks olunmuş söz, fikir və məlumat azadlığının, vətəndaşların informasiya əldə etmək hüququnun ardıcıl və tam təmin edilməsinə yönəlmişdir. Kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına və mətbuata dövlət dəstəyi cəmiyyətdə söz azadlığını, insanların obyektiv informasiya əldə etmək hüququnu, həmçinin kütləvi informasiya vasitələrinin və mətbuatın müstəqilliyini təmin etmək məqsədi ilə dövlət tərəfindən müəyyən olunan təşkilati-texniki, hüquqi, iqtisadi və digər tədbirlərin məcmusunu əks etdirir [18,34-40].

Konstitusiyanın 50-ci maddəsində göstərilir ki:

I. Hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır.

II. Kütləvi informasiyanın azadlığına təminat verilir. Kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən mətbuatda dövlət senzurası qadağandır.

III. Hər kəsin kütləvi informasiya vasitələrində dərc edilən və onun hüquqlarını pozan və ya mənafeələrinə xələl gətirən məlumatı təkzib etmək və ya ona cavab vermək hüququna təminat verilir.

Bu maddənin birinci hissəsində hakimiyyət və cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin hamılıqla qəbul edilmiş demokratik mexanizmlərinin əsasını təşkil edən məlumat azadlığı təsbit edilmişdir. İstənilən digər hüquq və azadlıqlar kimi məlumat azadlığı da həyata keçirilmə

prosesində digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını pozmamalı və məhdudlaşdırmamalı, ictimai və dövlət maraqlarına zidd olmamalıdır.

İnformasiya azadlığı da daxil olmaqla istənilən azadlıqdan istifadə imkanı qeyri-məhdud və hüdudsuz olmamaqla, müəyyən hüquqi öhdəlik və məsuliyyət doğurur. Demokratik hüquqi dövətdə bu azadlıqdan istifadə imkanı aşağıdakı məqsədlərlə müəyyən məhdudiyətlərə məruz qala bilər:

a) milli təhlükəsizliyin, dövlət müstəqilliyinin, suverenliyin və ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi;

b) məxfi məlumatların yayılmasının qarşısının alınması;

c) hüquq pozuntularının qarşısının alınması;

ç) insanların şəxsi həyatının toxunulmazlığının, həyat və sağlamlığının qorunması və s.

Konstitusiyanın 47-ci maddəsinin üçüncü hissəsində irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqat və təbliğatın qadağan edilməsi, 50-ci maddəsində hər kəsin kütləvi informasiya vasitələrində dərc edilən və onun hüquqlarını pozan və ya mənafeələrinə xələl gətirən məlumatı təkzib etmək və ya ona cavab vermək hüququna təminat verilməsi də sivil cəmiyyətlərdə zəruri və müstəsna əhəmiyyətə malik olan bu məqsədlərə xidmət edir.

Konstitusiyanın 47-ci maddəsinin üçüncü hissəsini təhlil edərək göstərir ki, belə hərəkətlər heç zaman söz və fikir azadlığı kimi qiymətləndirilə bilməz, əksinə, bu əməllər cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Bu da ondan irəli gəlir ki, belə əməllərlə fikrin yayılması cəmiyyətin sabitliyini pozar, insanların hüquq və azadlıqlarını təhlükə altında qoyar.

Nəzərə almaq lazımdır ki, qanunvericilik konkret olaraq digər millətə və ya insana münasibətə görə deyil, belə münasibəti, fikri söz formasına çevirib təbliğ etməyə görə məsuliyyət müəyyən edir. Bu da ondan irəli gəlir ki, heç kəs öz fikrinə görə məsuliyyətə cəlb oluna bilməz. Lakin bu fikirlər artıq sözə keçib başqa insanlara da təbliğ edildikdə, ictimai təhlükəli əməl xarakteri alır [19, 169].

Nəticə:

Bəşər tarixinin inkişafında informasiyanın yeri və rolu paradigmatik əhəmiyyəti ilə xarakterizə olunur. Tarixin bir neçə informasiya inqilabı ilə müşayiət olunan ümumi dialektikası XX əsrin sonlarından etibarən informasiyanın insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə nüfuz edən, bilik və rəy mübadiləsinə xidmət edən universal substansiya, ünsiyyət, qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq vasitəsi kimi nəzərdən keçirilməsini təmin etmişdir. Bu gün hər bir insanın ətrafında informasiya axını o qədər güclü, müxtəlif və çoxşaxəlidir ki, insanlardan informasiya mühitinin qanunlarını bilməyi və informasiya axını içərisində istiqamətlənməyi bacarmağı, bir sözlə informasiya mədəniyyəti tələb edir.

Beləliklə, informasiyaya olan hüquq insan və vətəndaşların mühüm siyasi və şəxsi hüquqlarından biridir. Informasiya hüququnun dolğun və səmərəli şəkildə reallaşdırılması, mövcud ictimai əhəmiyyətli informasiyanın hər kəs üçün əlçatan olması, hakimiyyət orqanlarının informasiya aşkarlığı demokratik hüquqi dövlətin fəaliyyətinin vacib şərtlərindən və göstəricilərindən biri kimi çıxış edir.

Konstitusiyada təsbit olunan əsas insan

və vətəndaş hüquq və azadlıqları içərisində mühüm yer tutan informasiya hüququnun tanınması və təmin olunması ölkəmizdə insan hüquqlarına dair beynəlxalq prinsip və standartlara əməl olunması siyasətinin uğurlu təzahürlərindən biri kimi çıxış edir.

Bütövlükdə, informasiyaya olan konstitusion hüquq təyinatından və məzmunundan asılı olmayaraq informasiya ilə bağlı istənilən əməliyyatı sərbəst surətdə həyata keçirmək imkanından ibarət olan kompleks subyektiv hüquq kimi xarakterizə edilə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Дятченко Л.Я. Социальные типологии в управлении общественными нормами. М.: Маршрут, 2003, 343 с.
2. Шведов Л.В. Социальные проблемы информационной безопасности / Глобальная информатизация и безопасность России / Под общей редакцией проф. В.И.Добренкова. М.: Изд-во Московского Университета, 2001, с. 398.
3. Mullert N.R. Alles unter Kontrolle - Aof dein Weg zum elektromschen Absolutismus? // *Tehnologija: Das Vorstellbare, das Wunschbare, das Machbare*. Weinfaeim. Basel, 1986, p.111.
4. Əliquliyev R.M., Rüstəmovə E.R. İnformasiya mədəniyyəti və atalar sözlərinin qarşılıqlı əlaqəsi // *Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası*. Bakı, 2011, № 3, с. 17-27.
5. Лопатин В.Н. Информационная безопасность России. Человек. Общество. Государство. СПб.: Фонд «Университет», 2000, с. 212.
6. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 3 cildə. II cild / A.Axundovun redaktəsi ilə. Bakı: Çıraq, 1999, s. 412.
7. Quliyev A.İ. Hüquq ensiklopediyası. Bakı: Qanun, 2007, s. 1108.
8. Винер Н. Кибернетика и общество. М.: Издательство иностранной литературы, 1958, 199 с.
9. “İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu / <http://e-qanun.az/framework/11142>.
10. Монахов В.Н. Государственно-правовые вопросы информационного обслуживания граждан СССР (конституционный аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид.наук. М., 1983, с. 17.
11. Хижняк В.С. Право человека на информацию. Механизм реализации. Саратов: Издательство Саратовского Университета, 1998, с. 68.
12. Ковалева Н.Н. Информационное право России. Учебное пособие. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007, с. 155.
13. Монахов В.Н. Информационные права граждан: опыт защиты и развития/Право граждан на инф-ю и защита неприк-сти частной жизни. Н.Новгород: Нижегородский юридический институт МВД РФ, 1999, с. 50-61.
14. Михайлов В. Право на информацию // *Закон*, 1999, № 10, с. 36-43.
15. Терещенко Л.К. Разработка проекта закона РФ «Об охране прав граждан в условиях информатизации» / Л.К. Терещенко // *Науч.-техн. информ.* Серия 1, 1993, № 7, с. 18-20.
16. Камышев Э.Н. Информационная безопасность и защита информации. Учебное пособие. Томск: ТПУ, 2009, с. 95.
17. Научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации / Коллектив авторов / Под ред. В.В.Лазарева. М.: Издательство «Спарк», 1997, 134 с..
18. Əliyev Ə.İ. Mətbuat azadlığına dair beynəlxalq standartların Azərbaycan qanunvericiliyinə implementasiyası / “Demokratik cəmiyyətdə media: beynəlxalq və milli təcrübə” mövzusunda Beyn. Konfransının materialları. Bakı, 2010, s. 34-40.
19. Əsgərov Z.A. Konstitusiyə hüququ. Dərslük. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, s. 698.

ПОНЯТИЕ И КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРАВА

Х.Ниязов

На сегодняшний день поток информации вокруг каждого человека настолько сильный, разнообразный и многогранный, что требует от людей знания законов информационной среды и умения ориентироваться в потоке информации, другими словами, требует информационную культуру.

Право на информацию является одним из важных политических и личных прав граждан. Полное и эффективное осуществление права на информацию, доступность общественно значимой информации для каждого, информационная открытость органов власти выступает одним из наиболее важных условий и показателей деятельности правового демократического государства.

Признание права на информацию, как важного компонента основных гражданских прав и свобод человека, закрепленных в Конституции, выступает одним из успешных проявлений политики соблюдения принципов и норм международного права в обеспечении прав человека в стране.

В целом, конституционное право на получение информации, независимо от цели и содержания можно охарактеризовать как комплекс субъективного права, свободно осуществляющий любые действия в отношении информации.

Ключевые слова: *информационная политика, информационное право, свобода слова, субъективное право, государственное информационное право, информационное общество.*

THE CONCEPT AND THE CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF INFORMATION LAW

Kh.Niyazov

To date, information about each person so strong stream of diverse and multi-faceted, which requires people to knowledge of the laws of the information environment and the ability to navigate the flood of information, in other words, it requires an information culture.

The right to information is one of the important political and personal rights of citizens. Full and effective implementation of the right to information, access to information of public interest for everyone, information openness of government is one of the most important conditions and performance of a democratic state.

Recognition of the right to information, as an important component of basic civil rights and freedoms enshrined in the Constitution, is one of the manifestations of the successful policy of respect for the principles and norms of international law in ensuring human rights in the country.

In general, the constitutional right to information, regardless of the purpose and content can be described as a set of subjective right to freely carry out any action in relation to information.

Key words: *information political, information law, freedom of speech, subjective law, public information law, information society.*

TANINMAMIŞ HƏRBİ QRUPLARIN QEYRİ-BEYNƏLXALQ SİLAHLI MÜNAQIŞƏDƏ BEYNƏLXALQ HUMANİTAR HÜQUQ ÜZRƏ ÖHDƏLİYİ

Axundov Rəşad Əflatun oğlu,
AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları
İnstitutunun doktorantı.

e-mail: rashad akhundov@hotmail.com

etməklə qeyri-beynəlxalq münaqişələrdə də bütün tərəfləri öhdəlikləndirir. Məsələn, Uşaq hüquqları Konvensiyasının Hərbi münaqişələrdə uşaqların iştirakına aid Fakültativ Protokolu (2000) birbaşa “hərbi qruplaşmalara” yönəlmiş müddəanı (m.4.1) ehtiva edir. Həmin müddədə deyilir ki, dövlətin silahlı qüvvələrindən fərqli olan silahlı qruplar (kursmüəll.) 18 yaşına çatmamış şəxsləri heç bir halda (kursmüəll.) hərbi əməliyyatlara cəlb etməməli və ya onlardan istifadə etməməlidirlər.

Ədəbiyyatda beynəlxalq humanitar hüququn gözlənilməsində üç əsas problem göstərilir ki, bunlardan da biri dinc dövrdə Beynəlxalq humanitar hüququn inkişaf etdirilməməsi və ya hərbi münaqişə başa çatdıqdan sonra onun mütərəqqi inkişafına laqeyd qalınmasıdır [3, s.250]. Dövlətlər elə etməlidirlər ki, hər bir halda hərbi əməliyyatların iştirakçıları

Məqalədə qeyri-beynəlxalq münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normaları üzrə öhdəliyin imperativ xarakterinə istinad edilir. Bütün münaqişə iştirakçıları, o cümlədən tanınmamış hərbi qruplaşmaların da normalarla nə qədər bağlı olması beynəlxalq hüquq aktları əsasında təhlil edilir. Xüsusən də, beynəlxalq tribunalların qərarları, dövlətlərin müasir qanunvericiliyinin inkişaf istiqamətlərinə, beynəlxalq hüquq doktrinasına, beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarından BQXK-nin və d. qurumların mövqeyinə istinad edilməklə beynəlxalq humanitar hüququn qeyri-beynəlxalq münaqişələr zamanı da tam sistemlə öhdəlik yaratması əsaslandırılır. Qeyd edilir ki, beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozuntusu zamanı belə pozuntunu törətmiş şəxslərin fərdi cinayət məsuliyyəti tanınmamış hərbi qruplaşma üzvləri üçün də keçərli olması ümumi beynəlxalq hüquqi əsasa malikdir. Gəlinən nəticə ilə tanınmamış hərbi qrupların Beynəlxalq humanitar hüquq üzrə öhdəliyini şərtləndirən hallar təsbit edilir.

Əsas sözlər: qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişə, beynəlxalq humanitar hüquq, tanınmamış hərbi qruplar, 1949-cu il Cenevrə konvensiyaları, qeyri-hökumət qüvvələri.

Beynəlxalq humanitar hüququn pozuntularına görə özlərinin məsuliyyətli olduqlarını öncədən bilmiş olsunlar. Hərbi münaqişələrdə uşaqların iştirakına aid Fakültativ Protokolun 4.2-ci maddəsində deyilir ki, iştirakçı dövlətlər uşaqların cəlb edilməsi və istifadəsinin qarşısının alınması məqsədi ilə,

Beynəlxalq humanitar hüquq normaları ümumtanınmış prinsipləri ehtiva

müvafiq təcrübənin qadağan edilməsi və kriminallaşdırılması üçün zəruri olan hüquqi tədbirlər də daxil olmaqla, bütün mümkün tədbirləri görürlər.

Məlum olduğu kimi ənənəvi ümumi qayda ondan ibarətdir ki, beynəlxalq hüquq üzrə öhdəlik beynəlxalq hüquq subyektlərinə aiddir. Bu mənada qeyri-beynəlxalq münaqişənin mövcud hakimiyyəti təmsil etməyən hərbi qruplar tərəfindən Beynəlxalq humanitar hüquq üzrə öhdəlik daşması mübahisəli görünə bilər. Lakin beynəlxalq hüquq üzrə öhdəliklər diferensiasiya edilməklə, həm də ayrı-ayrı şəxsləri və onların mənsub olduqları qrupları da öhdəlikləndirməkdədir. Xüsusən də, beynəlxalq hüquq normalarının pozulması zamanı cinayət məsuliyyəti konkret şəxslərə istiqamətlənir. Hələ II Dünya müharibəsi gedişində təsis edilməyə başlanılan Nürenberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalının qərarında deyilirdi ki, beynəlxalq hüquq normalarının pozuntusu fərdi məsuliyyət yaradır, beynəlxalq hüquqi sanksiya ilə qarşısının alınması üçün abstrakt təşkilatlar deyil, bilavasitə insanlar cinayət törətməkdədirlər [8, s.235].

AFR-in 1992-ci ildə qəbul edilən müasir qanunvericiliyinə görə Almaniya Federativ Respublikasının beynəlxalq humanitar hüquq üzrə öhdəliyi yalnız hökuməti və ali hərbi komandanlığı deyil, həm də istənilən xüsusi şəxsləri bağlayır [9, s.33].

Beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozulmasına görə hökumətə qarşı çıxmış qrup üzvlərinin fərdi cinayət məsuliyyəti deyil, onların hakimiyyət iddiasında olduğu üçün insan hüquqlarını təmin etmək (pozitiv) öhdəliyi daha çox maraq kəsb edir. Beynəlxalq

hüquq dövləti hansı orqanın onu təmsil etməsindən asılı olmayaraq bağlayır. Xüsusən də, qeyri-beynəlxalq hərbi münaqişədə bu hal daha keçərlidir [1, s.164-167]. Əgər bu və ya digər dövlətin ərazisində hərbi münaqişə fəaliyyətdədirsə, bu münaqişədəki qeyri-hökumət qüvvələri də həmin münaqişə üçün xarakterik olan normalarla əlaqədirlər. Öncə qeyd etdiyimiz kimi belə qüvvələr hakimiyyət iddiasında olduğu üçün onlar müvafiq humanitar hüquq normalarının təsir dairəsinə düşmüş olur. Baxmayaraq ki, həmin qüvvələr Beynəlxalq humanitar hüquq normalarının hazırlanmasında və qəbulunda birbaşa iştirak etməmişlər.

Dövlətlərin insan hüquqları üzrə varislik məsələsindən bəhs edərkən qeyd etmişdik ki, müvafiq ərazidəki hakimiyyətin strukturunun, formasının dəyişməsi mövcud ərazidəki hakimiyyətin beynəlxalq öhdəliyinə təsir etmir [2, s.36-37]. Bu hal insan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələrin kontinuitətdən meydana gəlir. Münaqişəyə qalxan tərəfin hüquqla bağlı olması həmin çıxışın (üsyanın) əvvəlindən başlamış olur. Beynəlxalq qurumlar, BQXK davamlı olaraq münaqişə tərəflərinin beynəlxalq hüquqla bağlı olması faktına diqqət çəkməkdədirlər. BMT dafələrlə qeyri-beynəlxalq xarakterli hərbi münaqişə tərəflərinə müraciət edərkən onların 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının ümumi 3-cü maddəsini və II Əlavə Protokolu gözləmək öhdəliyi daşdıqlarını diqqətə gətirmişdir. Beynəlxalq hüquq institutu da 1999-cu ildə qeyri-beynəlxalq xarakterli hərbi münaqişədə qeyri-dövlət qurumlarının da beynəlxalq humanitar hüquq və əsas insan hüquq normaları

ilə bağlı olduqlarını ifadə etmişdir.

Münaqişə edən Tərəflər öz aralarında bağlaya biləcəyi xüsusi saziş əsasında da Beynəlxalq humanitar hüququ tətbiq edilə bilərlər və bu hal tərəflərin statusuna təsir etməyəcək. Qeyri-beynəlxalq xarakterli hərbi münaqişələrin tənzimlənməsində 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının ümumi 3-cü maddəsi və II Protokolda təsbit edilən humanitar hüquq normalarının qəbulu və anlaşılmasında BQXK olduqca əhəmiyyətli rol oynamışdır. BQXK 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının layihə forması kimi 3-cü maddədə də ifadə edilən prinsipə diqqət çəkərək qeyd etmişdir ki, II Protokolda təsbit edilən humanitar hüquq normalarının tətbiqi tərəflərin statusuna və onların qarşılıqlı əlaqəsinə heç bir təsir göstərməyəcək. Bu o deməkdir ki, müvafiq normaların tətbiqi və ya xüsusi bir sazişin bağlanması üsyan edən tərəfin tanınması anlamına gəlməyəcək. Eynilə üsyançı tərəfin müvafiq hüquq normalarını gözləməsi də onlara hər hansı bir immunitet verməməkdir. Lakin konkret layihə kimi meydana gələn bu qayda sonradan 3-cü maddə sadələşdirilmiş formada qəbul edilərkən məndən çıxarılmış oldu. Norveç insan hüquqları institutunun direktoru A.Eyde qeyd edir ki, 3-cü maddənin müvafiq layihə prinsipi onun formal istisna edilməsinə baxmayaraq həmişə işlək olaraq qalacaq [5, s.3; 7, s.15]. Oxşar mövqe digər müəlliflər (Abi-Saab [6, s.28], A.Kasseze və d.) tərəfindən də ifadə edilib. A.Kasseze qeyd edir ki, ümumi 3-cü maddə münaqişədəki bütün tərəflər üçün eyni öhdəlik yaratmaqdadır [4, s.44]. Əslində bu qayda Beynəlxalq hüququn

ümumi qaydasından istisna olmaqla onun novellası idi.

Beynəlxalq hüquq normaları dövlətlərə yönəlməklə, eyni zamanda tanınma anından müvafiq dövlətlər tərəfindən onun yurisdiksiyasında olan şəxslərə və əraziyə istiqamətləndirilir. Müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Konvensiyasının 29-cu maddəsinə əsasən müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa və ya müqavilədən aydın görünürsə müqavilə hər bir iştirakçı üçün onun bütün ərazisində məcburidir. Bu öhdəlik hər bir iştirakçı dövlətin öz ərazisində müqaviləni həyata keçirməsini təmin etməyi nəzərdə tutur. Əgər dövlət nəzarəti itirərsə bu halda statusdan asılı olmayaraq nəzarəti ələ almış tərəf humanitar təhlükəsizliyi də təmin etməlidir. Üsyançılar və ya hökumətə qarşı çıxmış qüvvələr konkret rəhbərlik altında müəyyən əraziyə nəzarəti həyata keçirərkən orada hakimiyyət səlahiyyətlərini, o cümlədən hərbi əməliyyatların planlaşdırılması və həyata keçirilməsini də bacarmalıdır. Müvafiq qüvvələr onların məsuliyyəti altına düşən ərazinin humanitar təhlükəsizliyini II Əlavə Protokola, digər beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq təmin etməlidirlər.

Qiyamçı qüvvələrin qeyri-beynəlxalq hərbi münaqişələr zamanı Beynəlxalq humanitar hüquq normalarını gözləmələri zərurətini bir sıra faktorlarla əlaqələndirmək olar:

1) Müasir Beynəlxalq hüquq “insan hüquqlarına hörmət etmək” prinsipinin kontekstində qiymətləndirildikdə bütün subyektlərin davranışı da həmin prinsipə tabe etdirilməlidir. Beynəlxalq hüquq normalarının, o cümlədən Beynəlxalq humanitar hüquq

normalarının qəbulunda birbaşa iştirak etməsələr də üsyançı qrupların hakimiyyətə malik olması onların məsuliyyətini formalaşdırır.

2) Hökumətə qarşı çıxış edən hərbi (qiyamçı) qrupların Beynəlxalq humanitar hüquq subyektliliyini onların müəyyən bir ərazidə məsul komandanlığa, hakimiyyət iddiasında olmaları şərtləndirir.

3) Beynəlxalq məhkəmə və tribunalların da qərarlarında ifadə edilən Beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozuntusuna görə ayrı-ayrı şəxslərin fərdi cinayət məsuliyyəti də qiyamçı qrupların Beynəlxalq humanitar hüquq üzrə öhdəlikli olduğunu təsdiqləməkdədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Аби-Сааб Розмари. Гуманитарное право и внутренние конфликты. Истоки и эволюция международной регламентации. М.: МККК, 2000, 264с.
2. Гусейнов Л.Г. Международные обязательства государств в области прав человека, Баку: Издательство «Щдгуг ядыбиййаты». 1998, 188 с.
3. Дитер Флек. Выполнение положений международного гуманитарного права: проблемы и приоритеты // Меры, принимаемые государствами по выполнению международного гуманитарного права. Сборник статей и документов. М: МККК, 1998, с.247-268
4. Cassese A. The Status of Rebels Under the 1977 Geneva Protocol on Non-International Armed Conflicts. М.1979. p.44
5. CDDH/SR. 50, para.3
6. CDDH/I/SR. 24, para.28
7. Eide Asbjorn. International law, Dominance and the Use of Force. -11 Journal of Peace Research, 1974, pp.1-20
8. Jugement du 30 septembre – 1er octobre 1946, Process des grands criminels de guerre devant le TMI, Doc. Off., Nurenberg, 1947, vol. 1, p.235-237
9. The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts, ed. by D. Fleck, Oxford University Press, Oxford University Press, 1995, 1133 p.

RESPONSIBILITY OF NON-RECOGNISED ARMED GROUPS ON INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW, APPLICABLE DURING NON-INTERNATIONAL ARMED CONFLICTS

Akhundov Rashad Aflatun oglu,
PhD student of Law and Human
Rights Institute of Azerbaijan
National Academy of Sciences.

In the article it is referred to the imperative character of obligations in relation to International Humanitarian Law norms applicable during non-international armed conflicts. Also binding of all participants to armed conflicts, including non-recognized military groups, by humanitarian law norms on the basis of international law acts is reviewed. In particular, creation of full-system of respect of obligations of International Humanitarian Law during non-international armed conflicts is justified via reference to decisions of international tribunals, international law doctrine, and position of the ICRC and other

entities among international non-governmental organizations. It is noted, that application of individual criminal responsibility of persons committed violations of norms of International Humanitarian Law to the members of non-recognized military groups is based on international law. Cases conditioning responsibility of non-recognized military groups in relation to International Humanitarian Law illustrate the achieved conclusion.

Key words: *non-international armed conflicts, International Humanitarian Law, non-recognised armed groups, 1949 Geneva Conventions, Additional Protocol II, non-governmental forces.*

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ НЕПРИЗНАННЫХ ВООРУЖЕННЫХ ГРУППИРОВОК В ОТНОШЕНИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ГУМАНИТАРНОГО ПРАВА, ПРИМЕНЯЕМОГО ВО ВРЕМЯ НЕМЕЖДУНАРОДНЫХ ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ

Ахундов Рашад Афлатун оглы,
Докторант Института Права и Прав
Человека Азербайджанской Национальной
Академии Наук.

rashad_akhundov@hotmail.com

В статье приводится ссылка на императивный характер обязательств, вытекающих из норм Международного Гуманитарного Права, применяемых во время немеждународных вооруженных конфликтов. Также, в статье анализируется обязанность по соблюдению норм гуманитарного права со стороны всех участников вооруженных конфликтов, включая непризнанных вооруженных группировок, на основе международно-правовых актов. В частности, создание всеобъемлющей системы соблюдения норм Международного Гуманитарного Права, применяемых во время немеждународных вооруженных конфликтов, обосновывается путем ссылок на решения международных трибуналов, международно-правовой доктрины, и позиции МККК и других структур из состава международных неправительственных организаций. Отмечается, что применение принципов индивидуальной уголовной ответственности лиц, совершивших нарушения норм Международного Гуманитарного Права, в отношении членов непризнанных вооруженных группировок основано на международном праве. Случаи, обуславливающие ответственность непризнанных вооруженных группировок в отношении Международного Гуманитарного Права отображают полученный результат.

Ключевые слова: *немеждународные вооруженные конфликты, Международное Гуманитарное Право, непризнанные вооруженные группировки, Женевские Конвенции 1949 года, неправительственные силы.*

BİRLƏŞMƏK HÜQUQUNUN ƏSAS SƏCİYYƏVİ CƏHƏTLƏRİ

**Qənbərov Daşqın Məcid oğlu,
h.ü.f.d., Bakı Dövlət Universiteti Hüquq
fakültəsi İnsan hüquqları və informas-
siya hüququ kafedrasının müəllimi.**

Məqalədə müəllif tərəfindən birləşmək hüququnun əsas səciyyəvi cəhətləri barədə məsələ nəzərdən keçirilir.

Əsas sözlər: birləşmək hüququ, insan hüquqları, dövlət, demokratiya, konstitusiya.

Birləşmək hüququ həyat fəaliyyətinin müxtəlif sahələrini əhatə etdiyinə görə kompleks təbiətə malikdir. Qanunvericilik səviyyəsində ayrı-ayrı ictimai təşkilat növlərinin yaradılması və fəaliyyəti məsələləri tənzimlənilir. Müasir mərhələdə demokratik inkişaf yolunu tutmuş istənilən ölkədə ictimai təşkilatların fəaliyyət göstərməsinin nəzəriyyəsi və təcrübəsi vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun vacib elementini təşkil edir. İctimai təşkilatların fəaliyyətlərinin hüquqi tənzimlənməsi və onların hüquqlarının qorunması hüquqi dövlətin müxtəlif sahələrdə inkişafının əsasını təşkil edir. Bu baxımdan, artıq qeyd etdiyimiz kimi, birləşmək hüququnun konstitusiya insanın və vətəndaşın konstitusiya hüquqları sistemində yerinin dəqiqliklə müəyyənləşdirilməsi tədqiqatçıların ən vacib elmi fəaliyyət istiqamətlərindən birini təşkil edir. Tədqiqatlarımız sübut edir ki, hüquq elmində ümumiyyətlə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təsnifatına dair vahid yanaşma mövcud deyildir. Bu

səbəbdən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təsnifatında müəyyən fərqlər özünü aydın göstərir. Buna baxmayaraq, insan və vətəndaşın konstitusiya hüquqlarının ümumi şəkildə siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və s. istiqamətdə təsnifatı aparılır. Birləşmək azadlığı hüququnun siyasi hüquqlar kateqoriyasına aid edilməsini əksər tədqiqatçılar dəstəkləyirlər. Birləşmək hüququ insan birliklərinin və ya təşkilatların cəmiyyətin siyasi həyatında iştirakı imkanlarını ehtiva edir. Müasir demokratik hüquqi dövlətlərin Konstitusiyalarında bu məqam dəqiqliklə ifadəsini tapır. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 58-ci maddəsi “Birləşmək hüququ” adlanır. Ölkə Konstitusiyasının bu maddəsinin birinci və ikinci bəndlərində qeyd olunur:

– Hər kəsin başqaları ilə birləşmək hüququ vardır.

– Hər kəs istənilən birlik, o cümlədən siyasi partiya, həmkarlar ittifaqı və digər ictimai birlik yaratmaq və ya mövcud birliyə daxil olmaq hüququna malikdir. Bütün birliklərin sərbəst fəaliyyətinə təminat verilir. [1, s.19]

Birləşmək hüququnun insanın və vətəndaşların konstitusiya hüquqları sistemində yerini müəyyənləşdirən zaman onun insanın digər hüquq və azadlıqları ilə necə uzlaşdığını da təhlil etmək vacibdir. Öncə, birləşmək hüququnun əmək və istirahət hüququ kimi sosial hüquqlarla qarşılıqlı əlaqəsinə diqqət yetirək. Bildiyimiz kimi, müasir sivil hüquqi dövlətlərin inkişafının əsas məqsədi insanın rifahının və onun şəxsiyyətinin azad inkişafını təmin etməkdən ibarətdir. Bu baxımdan, de-

mək olar ki, belə dövlətlərin hamısının konstitusiyasında əmək hüququ ayrıca təsbit olunmuşdur. Sözsüz ki, beynəlxalq sənədlərdə və ya hüquqi aktlarda da bu məqam aydın ifadəsini tapır. Məsələn, “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt”ın səkkizinci maddəsinə əsasən əmək hüququ insan özünün seçdiyi və ya könüllü razlaşdığı əmək növü vasitəsilə həyatının maddi təminatını həyata keçirir. Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam əmək mühitinə hüququ vardır [7]. Həyatları üçün təhlükəli olan şəraitdə qadınların və uşaqların əməyindən istifadə olunması həm beynəlxalq sənədlərdə, həm də ayrı-ayrı dövlətlərin qanunvericilik aktlarında qadağan olunur. Birləşmək hüququnun sıx qarşılıqlı əlaqədə olduğu digər hüquq istirahət hüququdur. Həmçinin, bu konstitusiya hüququ da vacib sosial hüquqlar kateqoriyasına aiddir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsinin ikinci bəndində qeyd olunmuşdur: “Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır”. [1, s.13] Birləşmək hüququnun haqqında qeyd etdiyimiz mühüm sosial hüquqlarla qarşılıqlı əlaqəsini şərtləndirən məqam ondan ibarətdir ki, ayrı-ayrı dövlətlərin, həmçinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində aydın təsbit edilir ki, vətəndaşlar özlərinin əmək və sosial-iqtisadi hüquqlarını və maraqlarını qorumaq hüququna malikdirlər. Göründüyü kimi, bu məqam birləşmək hüququnun haqqında qeyd etdiyimiz sosial hüquqlarla uzlaşdığını aydın şəkildə sübut edir. Belə ki, həmkarlar ittifaqları vətəndaşları onların peşəkar fəaliyyətləri sahələri ilə bağlı olan ümumi maraqlar əsasında birləşdirən ictimai təşkilatlardır. Məntiqi yanaşma tətbiq etmiş olsa, birləşmə hüququnun fikir və söz azadlığı

hüququ ilə də sıx qarşılıqlı əlaqədə olduğunu əsaslandırma bilərik. Bildiyimiz kimi, İnsan hüquq və əsas azadlıqları haqqında Avropa konvensiyasının 10-cu maddəsində hər kəsə öz fikirlərini azad şəkildə ifadə etmək hüququ təmin olunur [8]. Qeyd edək ki, fikir və söz azadlığı hüququnun reallaşdırılması bir qayda olaraq və ya əksər hallarda ictimai təşkilatlarda birləşmə hüququnun həyata keçirilməsi yolu ilə baş tutur. Bunu onunla izah etmək olar ki, məhz ictimai təşkilatlar ictimai rəyin ifadəçiləridirlər.

Fundamental birləşmək hüququ işçilərə müxtəlif birliklərdə birləşmək imkanlarını verir ki, hökumətin bu prosesə müdaxilə etməsi yolverilməz hesab olunur. Qeyd edək ki, Beynəlxalq əmək təşkilatının özünün 60 illik fəaliyyətində istinad etdiyi əsas prinsiplərdən biri də məhz budur. Birləşmək hüququnun ifadə etdiyi əsas məqam insan ləyaqətidir. Bu hüququn mahiyyəti təkcə insanın iqtisadi və sosial maraqlarının təmin olunmasından ibarət deyildir. Birləşmək hüququ həm də, vətəndaş azadlığı, yaşamaq hüququ, təhlükəsizlik hüququ və s. kimi hüquqların reallaşdırılmasının mühüm şərti rolunda çıxış edir. Birləşmək hüququn başlıca səciyyəvi cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, o, diskriminasiyanın, hər hansı bir müdaxilənin, təqibin və s. qarşısını almağa imkan verir. Yəni, ümumiyyətlə, insanlar müxtəlif birliklərdə birləşməklə, bütövlükdə özlərinin müxtəlif xarakterli hüquqlarını müdafiə edirlər. Demokratiyanın ayrılmaz elementi olmaqla, birləşmək hüququ Beynəlxalq əmək təşkilatının deklarasiyasında yer alan müddəaların dərk edilməsini şərtləndirir [5, s.2]. Ayrı-ayrı qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinin və onlardakı vəziyyətin təhlilinə əsasən qeyd edə bilərik ki, insanın birləşmək hüquqlarına hörmətlə yanaşılması və onların qorunması

bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında da təsirli rol oynayır. Belə ki, birləşmə hüququ insanların müxtəlif birliklər, konkret olaraq ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə həmkarlar ittifaqlarında birləşək gəlirlərdən və digər maddi rifahlardan bərabər faydalanma imkanlarını şərtləndirir. Təbii ki, belə olan halda müxtəlif istehsal sahələrində çalışanları əməklərinin nəticələrinin daha yaxşı olmasına çalışırlar. Deməli, bütövlükdə birləşmə hüququ dolayısı ilə ölkə iqtisadiyyatında tərəqqiyə səbəb ola bilər. Müasir qloballaşan dünyamızda birləşmə hüququnun əhəmiyyəti xüsusilə artmaqdadır. Belə ki, birləşmə hüququ sosial məqsədlərlə bazarın tələblərinin əlaqələndirilməsini şərtləndirir.

Ümumdünya insan hüquqları bəyannaməsində birləşmək hüququnun təsbit edilməsi insan hüquqları sistemində onun vacib yerini təsdiq edir. Birləşmək hüququ həm də ona dəlalət dir ki, iş verən tərəf işçinin, dövlət isə vətəndaşın qərarlarına müdaxilə etməməlidir. Vətəndaş özünün maraqlarına, dünya görüşünə uyğun olan təşkilata və ya birliyə sərbəst şəkildə qoşulmaqla müxtəlif xarakterli hüquqlarının qorunmasını təmin edə bilər. Bununla yanaşı, müasir reallıqlar göstərir ki, bir çox hallarda birləşmək hüququ siyasi və iqtisadi səbəblərdən məhdudlaşdırılır. Belə ki, bir sıra ölkələrə nəzərə salsaq, onlarda müəyyən amillərin təsiri altında insanların birləşmək azadlığı məhdudlaşdırılır. Adətən belə hallar xüsusi iqtisadi zonalarda müşahidə olunur. Bir sıra kateqoriyalardan olan işçilərin, xüsusilə də miqrantların azad həmkarlar ittifaqlarında birləşməsi tamamilə qadağan olunur [9]. Bəzi hallarda müəssisə və ya təşkilat rəhbərliyi birləşmə azadlığını məhdudlaşdırmaqla, müəyyən problemi vəziyyətlərdə işçilərlə danışıqlar aparmaq zərurətindən uzaq olmaq məqsədini güdürlər.

Yəni, bu o, deməkdir ki, işçilərin birlikləri problemlə məsələlərin həlli istiqamətində fəallıq nümayiş etdirirlər və qarşı tərəfindən müvafiq addımların atılmasını tələb edirlər. Təsadüfi deyildir ki, son dövrlər birləşmə hüququna olan beynəlxalq diqqət ciddi şəkildə artmaqdadır. Müasir mərhələdə birləşmək hüququnun səmərəli reallaşdırılması səviyyəsi demokratiyanın və ümumiyyətlə, insan hüquqlarının faktiki vəziyyətinin barometri rolunda çıxış etməkdədir. Əlavə olaraq, əsas insan hüquqları kateqoriyasına aid olmaqla, birləşmək hüququ kollektiv, vicdan və dini azadlıq hüquqlarının təminatçısı kimi qiymətləndirilir [6, s.1].

Artıq nəzərdən keçirdiyimiz məqamlardan çıxış edərək, ümumi şəkildə bir daha vurğulaya bilərik ki, ictimai təşkilatlarda birləşmə hüququnun mahiyyəti insanların birgə mədəni, iqtisadi, regional, sosial və digər maraqlarının reallaşdırılması imkanından ibarətdir. Tədqiqatçıların fikrincə, birləşmə hüququ fərdi azadlıqlar kateqoriyasına aid olsa da, burada söhbət birlikdən, deməli, kollektivdən gedir [3, s.2]. İnsanın birləşmək hüququ kompleks təbiətə malikdir. Belə ki, o, həyat fəaliyyətinin müxtəlif sahələrini əhatə edir. Bildiyimiz kimi, ayrı-ayrı ictimai təşkilatlar növünün yaradılmasının və fəaliyyətinin bir sıra məsələləri qanunvericilik səviyyəsində tənzimlənilir. Müasir dünya dövlətlərinin reallıqları aydın göstərir ki, ictimai təşkilatların fəaliyyətinin nəzəri və praktik məsələləri vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun vacib elementini təşkil edir. İctimai təşkilatların fəaliyyətlərinin səmərəli tənzimlənməsi və onların hüquqlarının qorunması dövlətin demokratik, sosial və hüquqi inkişafına ciddi təsir göstərən amil rolunda çıxış edir. Təsadüfi deyildir ki, hazırkı məqamda birləşmək hüququnun insanın konstitusion hüquqları sis-

temində yerinin müəyyənləşdirilməsi məsələsi ciddi diqqət mərkəzindədir. Təbii ki, bu istiqamətdə müəyyən çətinlik mövcuddur. Çünki, artıq nəzərdən keçirdiyimiz kimi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təsnifatı ilə bağlı olduqca müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bununla yanaşı, ümumi qəbul olunan məqam ondan ibarətdir ki, əsas insan hüquqları ənənəvi olaraq şəxsi, siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlar kateqoriyalarına bölünürlər. Birləşmək hüququnu həm siyasi, həm də sosial hüquqlar kateqoriyasına aid etmək mümkündür.[2, s.68] İnsanın birləşmək hüququnun hər iki kateqoriyaya aid edilməsinin mümkünlüyünü əsaslandırmaq olar. Belə ki, siyasi hüquq kimi birləşmə hüququ vətəndaşlara ölkənin siyasi həyatında iştirak etməyə imkan verir. Nəzərə almaq lazımdır ki, ictimai təşkilatların yaradılması ehtiyacı insanların həm siyasi, həm də sosial maraqlarından irəli gələ bilər. Müvafiq olaraq birləşmək hüququnu vəziyyətdən, yəni, insanın marağının xarakterindən asılı olaraq ya siyasi, ya da sosial hüquqlar kateqoriyasına aid etmək mümkündür. Ümumiyyətlə, tədqiqatlarımıza əsasən qeyd edə bilərik ki, hazırda birləşmək hüququnun siyasi hüquqlar kateqoriyasına aid edilməsi ilə bağlı vahid yanaşma mövcud deyildir. Müvafiq olaraq, onun siyasi xarakterli subyektiv hüquq olmasını təsdiq edən vahid fikir də mövcud deyildir. Buna baxmayaraq, hesab edirik ki, bu vəziyyətdən müəyyən çıxış yolu vardır. Belə ki, birləşmək hüququnun mahiyyətini onun reallaşdırılmasının mümkün variantları kontekstinə nəzərdən keçirməklə, daha çox hansı hüquq kateqoriyasına aid edilməsinin mümkünlüyünü müəyyənləşdirmək olar. Yəni, məsələyə situativ yanaşma tələb olunur. Çünki, vətəndaşların birləşməsi siyasi hüquqlarla yanaşı, şəxsi, sosial-iqtisadi və mə-

dəni hüquqların reallaşdırılmasını şərtləndirə bilər. Əksər tədqiqatçılar əsaslandırırlar ki, konkret olaraq həmkərlər ittifaqlarında birləşmək hüququnu sosial hüquq və azadlıq kateqoriyasına aid etmək düzgündür. İnsanların dövlətin iradəsindən kənar, həyat fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində maraqlarının birləşməsi faktının olması isə, birləşmək hüququnu siyasi hüquqlar kateqoriyasına aid edilməsi üçün ciddi əsas yaradır.

Birləşmək hüququnun səciyyəvi xüsusiyyətləri içərisində həm də onu vurğulamaq lazımdır ki, o, hər hansı bir sanksiyanın və ya birliklərə üzv olmaq üçün əngəllərin olmadığı hallarda mümkün olurlar. Belə ki, birləşmə hüququ milli qanunvericilikdə kifayət qədər dəqiqliklə təsbit olunmuş olsa belə, vətəndaşların birliklərə qoşulması üçün zəruri şəraitin olmadığı halda bu hüquqların mövcudluğundan danışmaq da əsassızdır. Yəni, real reallaşdırılması üçün şəraitin olmadığı təqdirdə, daha dəqiq ifadə etmiş olsaq, vətəndaşın birliklərə qoşulmaq imkanları olmadığı halda birləşmək hüququnun mövcudluğu şübhə doğurur. Belə ki, bu halda birləşmək hüququ praktiki əhəmiyyətə malik olmur.

Birləşmək hüququnun mahiyyəti, onun digər hüquqlarla qarşılıqlı əlaqələri haqqında nəzərdən keçirdiyimiz məqamlardan çıxış edərək, onun bir daha ümumiləşdirilmiş səciyyəvi xüsusiyyətlərini vurğulaya bilərik: [4, s.63]

– birlik yaratmaq hüququ, ona daxil olmaq hüququ, birlikdə iştirak etmək hüququ, birliyə daxil olmaqdan imtina etmək hüququ bir konstitusion subyektiv hüququn ayrılmaz elementləridir. Təbii ki, artıq bizə məlum olduğu kimi, bu birləşmək hüququdur. Birləşmək hüququ özü-özküyündə müstəqil konstitusion subyektiv hüququdur;

– birləşmək hüququ subyektiv mənada iki mənə kəsb edir. Bu mənənlərdən birinə müvafiq olaraq, birləşmək hüququ subyektiv deyil, ümumi anlayışdır. Yəni, birlik yaratmaq hüququ, ona daxil olmaq hüququ, birlikdə iştirak etmək hüququ, birliyə daxil olmaqdan imtina etmək hüququnun hər birini ayrı-ayrılıqda ifadə edən anlayışdır. Digər mənada birləşmək hüququ vətəndaşların könüllü birləşmək prinsipini və ya azadlığını ifadə edir;

– birləşmək hüququ obyektiv mənada sahələrarası hüquqi institutdur. Bu hüquqi institut özünə müxtəlif tipli və formalı birliklərin yaradılması, onlara daxil olmanı, daxil olmaqdan imtinanı, iştirakı və üzvlükdən çıxmanı tənzimləyən hüquqi normaları daxil edir.

Yuxarıda birləşmə hüququnun konstitusiyalı hüquqları sistemində yeri və onlarla qarşılıqlı əlaqələr ətrafında müəyyən təhlillər aparıldıq. Əlavə olaraq, xüsusilə, müasir inkişaf mərhələsi üçün əhəmiyyətli daha bir məqamı qeyd edək. Birləşmə hüququ vətəndaşların informasiya əldə etmək hüquqları ilə də qarşılıqlı əlaqədədir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 50-ci maddəsinin birinci bəndində qeyd edilir: “Hər kəsin qanuni yolla istədiyi məlumatı axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır” [1, s.17]. Artıq əsaslandırdığımız kimi, birləşmək hüququ vətəndaşların öz maraqlarına uyğun olaraq bu və digər ictimai birliklərdə və təşkilatlarda birləşməsinə təmin edir. İnsanların könüllü birləşdikləri ictimai təşkilatların qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada informasiya əldə etmək və fəaliyyəti haqqında informasiya yaymaq hüquqları vardır. Göründüyü kimi, bu məqam birləşmək hüququnun informasiya əldə etmək hüququ ilə sıx bağlılığını dəqiqliklə sübut edir.

Yuxarıda apardığımız təhlillərə və dünyə təcrübəsində əsasən qeyd edə bilərəm ki, bir-

ləşmək hüququnun konstitusiyalı hüquqları sistemində rolu və əhəmiyyəti onunla əsaslandırılabilir ki, vətəndaşlar müxtəlif ictimai təşkilatlarda birləşmək yolu ilə özlərinin fərdi və ümumi maraqlarını təmin etmək və digər konstitusiyalı hüquqlarını reallaşdırmaq imkanı əldə edirlər. Deməli, birləşmək hüququ ictimai təşkilatların iştirakçıların hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni maraqlarının birgə müdafiəsinin əsas vasitəsidir. Dinc toplaşma azadlığı, söz və fikir azadlığı və s. kimi hüquqlar demək olar ki, birləşmə hüququ sayəsində real mənə kəsb edir. İctimai münasibətlər kimi, birləşmək hüququ da daimi inkişafdadır. Belə qənaətə gəlmək olur ki, ictimai birliklərdə birləşmək hüququ insanın hüquq və azadlıqlarının reallaşdırılmasına təsir edən vacib subyektiv hüquqlardan biridir. Belə kriteriya üzrə ictimai münasibətlər sahəsi kimi birləşmək hüququ eyni zamanda siyasi və sosial hüquqlar kateqoriyasına aid edilir. Birləşmək hüququ konstitusiyalı hüquqları sistemində mərkəzi yeri tutur. Birləşmək hüququ digər mühüm konstitusiyalı hüquqları ilə sıx təmasda fəaliyyət göstərir. Birləşmək hüququna aid olan konstitusiyalı normaları vətəndaşların maraqlarının uzlaşdırılmasına real imkan yaradır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Azərbaycan dilində. Bakı – Qanun nəşriyyatı - 2014, 64 s.
2. Белякович Н.Н. Права человека и политика: философско-правовые основы. Минск, Амалфея, 2009, 412 с.
3. Войналович М. В. Право человека на объединение и его местов системе конституционных прав // Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство» esj.pnzgu.ru 2013, № 4 (4), с. 2.
4. Малый Д. А. Конституционное право на объединение в Российской Федерации. М.,

- Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003, 610 с.
5. Freedom of Association and Collective Bargaining// FOA and Collective Bargaining Guidance Document, London 2005, P. 2.
 6. Kausch K. Defenders in Retreat Freedom of Association and Civil Society in Egypt// Working Paper / Documento de trabajo, Madrid, April, 2009, P.1.
 7. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5531/ (müraciət tarixi: 26.01.16).
 8. http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_RUS.pdf (müraciət tarixi: 26.01.16).
 9. <http://www.responsiblejewellery.com/files/Freedom-of-Association-and-Collective-Bargaining-RJC-Guidance-draftv1.pdf> (müraciət tarixi: 13.06.2016).

ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ ПРАВ НА ОБЪЕДИНЕНИЕ

Ганберов Дашгын Меджид оглы,
доктор философии по праву, преподаватель кафедры Прав
человека и информационного права Юридического факультета
Бакинского Государственного Университета.

В статье отмечается, что право на объединение имеет комплексную природу. Так как оно охватывает различные сферы деятельности человека. Обосновывается, что формирование и деятельности общественных организаций урегулируется на законодательном уровне. Деятельность общественных организаций составляет важнейший элемент любого демократического общества. Юридическое урегулирование деятельности общественных организаций является показателем развития юридического государства. Поэтому, право на объединение имеет особое место в системе конституционных прав. В статье всесторонне рассматриваются характерные черты права на объединение.

Ключевые слова: *право на объединение, права человека, государство, демократия, конституция.*

MAIN CHARACTERISTIC FEATURES OF THE RIGHTS FOR ASSOCIATION

Dashgyn Ganberov Macid,
P.H.D in law Baku State University, Law Faculty, the teacher of human
rights and Information law department.

In article it is noted that the right for association has the complex nature. As it covers various fields of activity of the person. Is proved that formation and activity of public organizations will be settled at the legislative level. Activity of public organizations makes the most important element of any democratic society. Legal settlement of activity of public organizations is an indicator of development of the legal state. Therefore, the right for association takes special place in system of constitutional rights. In article characteristic features of the right for association comprehensively are considered.

Key words: *right for association, human rights, state, democracy, constitution.*

MƏHKUMLUQ VƏ CƏZA ÇƏKMƏKDƏN AZAD ETMƏNİN SOSIAL-HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

**Aslanov Zamiq Novruz oğlu,
AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları
İstitutunun Milli qanunvericilik və
beynəlxalq hüquq şöbəsinin əməkdaşı,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.**

e.mail: Zamig.aslanov@gmail.com

Bu məqalədə məhkumluq və cəza çəkməkdən azad etmənin sosial-hüquqi aspektləri nəzərdən keçirilmişdir. Müəllifin fikrincə, məhkumluq institutu cəza çəkməkdən azad olan şəxslərə sosial nəzarətin həyata keçirilməsinin hüquqi əsası kimi çıxış edir. Məqalədə cəzanın sosial əhəmiyyəti göstərilmiş, cəzadan azad etmə institutu və onun faktiki tətbiqi məhkumların islah edilməsinin stimullaşdırılması, onların yenidən sosiallaşması və cəmiyyətə adaptasiyasında mühüm faktorlardan biri kimi xarakterizə edilmişdir.

Açar sözlər: məhkumluq, cinayət, cəza, sosial-hüquqi aspektlər, islah etmə, sosiallaşma, cəmiyyətə adaptasiya.

Məhkumluq şəxsin cinayət törətməyə görə məhkəmə hökmü əsasında cəzaya məhkum edilməsi ilə bağlı yaranan və müəyyən cinayət-hüquqi, cəza-icra və ümumhüquqi nəticələrin meydana çıxmasında ifadə olunan hüquqi vəziyyətidir. Bu baxımdan cinayət hüquq ədəbiyyatında göstərilir ki, məhkum şəxsin xüsusi hüquqi vəziyyəti onun üçün müəyyən ümumhüquqi və cinayət-hüquqi xarakterli nəticələrin (hüquqi məh-

dudiyətlərin) yaranması imkanında ifadə olunur [23, s. 259]. Məhkumluğun sosial-hüquqi təyinatı ondan ibarətdir ki, o, cəzanın məqsədlərinə nail olunmasının və onun tətbiqinin müsbət nəticələrinin möhkəmləndirilməsinin əlavə (tamamlayıcı) vasitəsi, habelə cəza çəkməkdən azad olan şəxslərə sosial nəzarətin hüquqi əsası kimi çıxış edir.

Məhkumluq institutunun səmərəliliyi antropoloji-sosioloji məktəbin nümayəndələri tərəfindən işlənilib hazırlanan “şəxsiyyətin təhlükəli vəziyyəti” konsepsiyasının tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Qeyd edilən konsepsiyaya görə cinayət törətməyə meylli olan şəxslər ictimai təhlükəli sayılır və ixtisaslaşdırılmış xəstəxana və ya həbsxanalar vasitəsilə cəmiyyətdən təcrid olunurlar. Bu konsepsiyanın

məhmiyyəti ondan ibarətdir ki, əsas diqqət əmələ deyil, onu törədən şəxsiyyətə, onun cinayətə meylliliyinə yönəldilməli və mümkün cinayətin qarşısını əvvəlcədən almaq üçün səy göstərilməlidir. “Şəxsiyyətin təhlükəli vəziyyəti” nəzəriyyəsi Avstriya, İtaliya, İsveçrə, ABŞ kimi ölkələrin cinayət qanunvericiliyində daha aydın şəkildə öz əksini tapmışdır [9, s. 369].

Klassik cinayət hüquq məktəbini ehkamçılıq üstündə tənqid edən E.Ferri cinayəti və cinayətkarı antropologiya, psixologiya, cinayət statistikasının köməyi ilə öyrənməyə çağırırdı: bu elmlər məcmu halında cinayətin sosiologiyasını yaradır. E.Ferri cinayətkarların

uzunmüddətli təcridi yolu ilə cəmiyyətin onlardan müdafiəsini nəzərdə tutan “sosial müdafiə” nəzəriyyəsinə işləyib hazırlamışdır. O, cinayətkarlar barəsində qeyri-müəyyən hökmlərin çıxarılmasını təklif edirdi. E.Ferrinin fikrincə, həbsxana müdiriyyəti cinayətkarları öyrənməklə onların həbsdə saxlanılmasının real müddətini müəyyən etməlidir [1, s. 357; 25, s. 78].

“Yeni sosial müdafiə” konsepsiyasında əsas diqqət cinayət qanunvericiliyinin humanistləşdirilməsinə, cinayət-hüquqi təsir tədbirlərinin tətbiqi prosesində şəxsiyyətin hüquqlarının təmin edilməsinə, cinayətkarın resosiallaşdırılması məsələsinə yetirilmişdir. Onların mövqeyinə görə sosial müdafiə tədbirləri klassik cinayət hüquq məktəbini ləğv etmir, əksinə, onun tərkib hissəsi sayılır. Cinayətkarlığa qarşı mübarizə vasitələrinə fərdin cəzalandırılması vasitəsi kimi yox, cəmiyyətin müdafiə vasitəsi kimi baxmaq lazımdır [1, s. 358].

Məhkumluq cəzanın məzmununa daxil deyildir. O, sadəcə olaraq, cəzanın tətbiqinin hüquqi nəticəsi kimi çıxış edir. Məhkumluq dövründə şəxs Konstitusiyaya və qanunlara ilə hər kəsə verilən bir sıra hüquqları həyata keçirmək imkanından tam və ya qismən məhrum olur.

Məhkumluq cəzanın çəkildiyi dövrdə və cəza müddəti bitdikdən sonra cinayət qanunu ilə müəyyən edilmiş müddət ərzində qüvvədə olur. Məhkumluq da cəza kimi sosial ədalətin bərpa olunması, hüquq pozan şəxslərin islah edilməsi və yeni cinayətlərin qarşısının alınması məqsədilə tətbiq edilir.

Q.Y.Zininin fikrincə, məhkumluq cinayət törədilməsi və buna görə cəza təyin edilməsi ilə bağlı xüsusi cinayət-hüquqi kateqoriyadır.

O, sosial və cinayət-hüquqi məzmunlu mənfi nəticələrin yaranmasına səbəb olan cinayət məsuliyyətinin reallaşdırılmasının formalarından biri kimi çıxış edir. Cinayət hüququnda məhkumluq institutunun mövcudluğunu şərtləndirən əsas faktorlara azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzasını çəkmiş şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınması zərurəti və residiv cinayətkarlıqla mübarizənin səmərəliliyinin artırılması aiddir [13, s. 2-4].

B.S.Nikiforov hesab edir ki, məhkumluq mürəkkəb hüquqi kateqoriya olmaqla, aşağıdakı aspektləri özündə əks etdirir:

- faktiki aspekt;
- mənəvi aspekt;
- hüquqi aspekt.

Müəllifin fikrincə, hüquqi aspektdə məhkumluq iki mənada çıxış edir: cinayət-hüquqi mənada məhkumluq – məhkumluğun ödənilməsi müddəti başa çatmamış istənilən digər cinayətin təkrar törədilməsi zamanı cinayət məsuliyyətini ağırlaşdıran hal kimi; ümumhüquqi mənada məhkumluq – cəza çəkildikdən və ya cəzadan azad edildikdən sonra şəxs üçün müəyyən məhrumiyətlərin yaranmasına səbəb olan hal kimi [17, s. 15].

V.V.Qolin məhkumluğu aşağıdakı kimi xarakterizə edir:

– şəxsin ittiham hökmü ilə müəyyən edilən və ona qanunla nəzərdə tutulmuş məhdudiyətlərin və profilaktik tədbirlərin tətbiq olunması üçün əsas kimi çıxış edən hüquqi vəziyyəti;

– konkret cinayətlə təyin olunmuş cəza arasında sıx bağlılıq;

– qanunla nəzərdə tutulmuş şərtlər daxilində cinayət-hüquqi xarakterli nəticələrin yaranması;

– cəzanın məqsədlərinə nail olunması və gələcəyə yönəlik möhkəmləndirilməsi [8, s. 116].

Bəzən məhkumluq cinayət məsuliyyətinin hüquqi nəticəsi kimi nəzərdən keçirilir [19, s. 32]. Lakin bəzi müəlliflər bu fikirlə razılaşmayaraq göstərir ki, cinayət məsuliyyəti yalnız cəza vasitəsilə reallaşır. Cəzanın çəkilməsi isə məhkumluğun müvəqqəti elementi kimi çıxış edir [14, s. 21]. Müəlliflərdən S.İ.Zeldov məhkumluğu mürəkkəb hüquqi fenomen kimi xarakterizə edərək göstərir ki, məhkumluq hüquqi konstruksiyadır. Çünki o, tərkibinə görə mürəkkəb elementləri ümumiləşdirən və eyni zamanda vahid hüquqi hadisə və ya vəziyyəti ehtiva edən modeli özündə əks etdirir. Müəllifin fikrincə, məhkumluq şəxsin cinayət törətməyə görə məhkəmə tərəfindən cəzaya məhkum edilməsi ilə faktı ilə yaranan hüquqi vəziyyətidir [12, s. 3].

V.İ.Radçenkoya görə məhkumluq cinayət törədən, məhkum edilən, cəzasını çəkib bitirən və ya cəzadan vaxtından əvvəl azad olunan insanın xüsusi hüquqi vəziyyətidir [21, s. 74].

V.P.Malkov hesab edir ki, məhkumluq cinayət törətdiyinə görə şəxsin məhkum edilməsi faktıdır və bu zaman məhkəmə dövlət adından onu ictimai təhlükəli və islahətmə nəticələrinin tam möhkəmlənməsinə qədər ictimai və dövlət nəzarətinə ehtiyacı olan hesab edir [15, s. 119].

Göründüyü kimi, məhkumluğun anlayışında əsasən aşağıdakı xüsusiyyətlər öz əksini tapmalıdır: cəza təyininin hüquqi nəticələri; törədilmiş cinayətlə bağlılıq; müvəqqəti xarakterli hüquqi vəziyyət; qanunla müəyyənləşdirilmiş hüquqi nəticələr.

Yuxarıda qeyd olunan anlayışlar ayrı-ayrılıqda məhkumluğun sosial-hüquqi təyinatını birbaşa əks etdirmir. Həmin anlayışlarda ifadə olunan məhkumluğun bəzi əlamətləri vəhdət halında onun sosial xarakterini göstərir. Məsələn, cəmiyyətdən təcrid olunma, qanunla nəzərdə tutulmuş məhrumiyyətlər, müəyyən işlərdə işləyə bilməmə, profilaktik tədbirlər, ictimai (dövlət) nəzarəti, cəzanın məqsədlərinə nail olunması, cəmiyyət üzvlərinin xəbərdar edilməsi, onların yeni cinayətdən çəkindirilməsi və s.

Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq göstərilir ki, məhkumluq cinayətlərin residivinin qarşısını alan sosial-hüquqi vasitə kimi çıxış edir. O, məhkumların cinayət yolundan imtina etməsini və ya daha az ağır cinayət törətməsini şərtləndirir [10, s. 100].

Ümumiyyətlə, məhkumluq insanın cəmiyyətdə sosial mövqeyi ilə də müəyyən olunan hüquqi vəziyyəti ilə sıx surətdə bağlıdır. Məhkumluğun sosial əhəmiyyətli kateqoriya olmasını göstərən ən mühüm faktorlardan biri onların sosial adaptasiyasının zəruri və aktual əhəmiyyət kəsb etməsidir. Təcrübə göstərir ki, əksər hallarda həm məhkumlar, həm də digər şəxslər məhkumluğun mənfi nəticələrindən və məhrumiyyətlərindən nəticə çıxararaq yeni cinayət törətməkdən çəkinirlər. Bəziləri mövcud məhkumluqlarını gizlətməyə çalışırlar. Təbii ki, belə şəxslər təkrar cinayət törədənə öz məhkumluq müddətini uzatmaq və ya yenidən məhkum adı qazanmaq istəməzlər. Bu baxımdan məhkumluq mühüm sosial funksiya yerinə yetirərək şəxsin ictimai təhlükəli vərdiş və davranışlardan əl çəkərək cəmiyyət üçün faydalı işlərə yönəlməsinə, müəyyən dərəcədə də olsa, öz təsirini göstərir.

Məhkumluq, onun mülki məhdudiyətləri və cinayət hüquqi nəticələri məhkumluğun ödənilməsi və götürülməsi müddətləri çərçivəsində məhkumların sosial adaptasiyası prosesinin idarə edilməsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Məhkumluq həmin müddətlər ərzində dövlətlə cəzasını çəkib bitirmiş şəxslər arasında cinayət, inzibati, cəza-icra və digər hüquq sahələrinin normaları ilə tənzimlənən müəyyən ictimai münasibətlərin saxlanması təmin edir ki, bu da dövlətə həmin şəxslərin davranışına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmək imkanı verir [26, s. 85. Ona görə də yalnız cəzaçəkmə dövründə deyil, cəza çəkildikdən sonra da məhkumluq islahetmə nəticələrinin möhkəmləndirilməsi vasitəsi kimi çıxış edir. Şəxsiyyət uğurla adaptasiya olunduqda məhkumluq sosial-hüquqi mənada başa çatır [7].

Anlaqlı şəxsin cinayətkar davranışı, onun məqsəd və motivasiyası başlıca olaraq sosial xarakterə və sosial şərtlənməyə malikdir. Buna görə də cinayətkarın şəxsiyyətini və cinayətkarlığın səbəblərini şəxsi formalaşdıran sosial şəraitlərdən ayrılıqda nəzərdən keçirmək olmaz. Əlbəttə, insanın davranışı həmçinin onun yaşından, cinsindən və psixofiziki xüsusiyyətlərindən də asılıdır. Ancaq, yaş, cins, psixofiziki və digər xüsusiyyətlər insanın davranışına təsir göstərərək eyni zamanda sosial faktorlarla o qədər şərtlənilirlər ki, yalnız cinayətkarlığın səbəbi deyil, şərtləri rolunu yerinə yetirirlər. Sosial şərtlərin və faktorların şəxsiyyətin, o cümlədən cinayətkarın şəxsiyyətinin formalaşmasına təsirinin həllədiyi rolu bir çox kriminoloqlar tərəfindən qeyd edilir. Buna görə də cinayətkarlıq ilə mübarizədə cinayətlərin xəbərdar edilməsinin (qarşısının alınmasının) ümumsosial tədbirləri

birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Cinayətkarlığın ictimai münasibətlərlə əlaqəsinin aşkar edilməsinə utopist mütəxəssislərin əsərlərində ilkin cəhdlər edilmişdir. Müasir kriminologiya elmində cinayətkarlığın qarşısının alınmasının ümumsosial tədbirləri anlayışı altında ictimai münasibətlərin sonrakı inkişafını və təkmilləşdirilməsini təmin edən iqtisadi, siyasi, ideoloji, hüquqi, təşkilati və s. tədbirlərin məcmusu başa düşülür. Sosial təyinatı cinayətkarlıqla mübarizə olmayan bu kimi tədbirlər bu vəzifənin həllinə mühüm imkan yaradır, cinayətkarlığa zəmin yaradan mühiti daraldır, onunla müvəffəqiyyətlə mübarizə aparılmasına şərait yaradır [5, s. 278].

C.Bayramovun fikrincə, cinayət qanununun stabilliyi, möhkəmliyi o biri hüquq sahələrindən daha önəmli, daha əhəmiyyətlidir. Cinayət hüquq normalarının sanksiyasının stabilliyi onunla izah olunur ki, cəza dövlət xəbərdarlığının ən kəskin formasıdır. Eyni zamanda sosial dəyişikliklər ayrı-ayrı cəza növlərinə, onun sistemə, mahiyyətinə və praktiki işlənməsinə təsir göstərdiyi üçün sosial dəyərlərin yüksək mobilliyi nəzərə alınmalıdır. Cəzanın məqsədini təmin etmək üçün inkişafın ayrı-ayrı mərhələlərində sosial-psixoloji maraqların real tutumu, sosial dəyərlər cəzanın bütün növlərinə paylanmalıdır [2, s. 283].

Cəzanın sosial təyinatı onda ifadə olunur ki, o, uzun tarixi dövr ərzində cinayətkarlıqla mübaarizənin, insanların sosial birgəyaşayış qaydalarına zidd davranışının özünəməxsus və kifayət qədər sərt tənzimləyicisi rolunda çıxış etmişdir. Müasir dövrdə də cəza insan və vətəndaşların hüquq, azadlıq və qanuni maraqlarının, sülh və təhlükəsizliyin, mülkiyyətin, təşkilatların hüquq və qanuni ma-

raqlarının, ictimai qaydanın, ətraf mühitin, konstitusiya quruluşunun, ərazi bütövlüyünün, habelə cəmiyyətin və dövlətin qanunla qorunan digər maraqlarının müxtəlif növ cinayətkar qəsdlərdən qorunması məqsədilə tətbiq edilir.

Müasir cinayət hüquq elmində cəzanın anlayışı ilə bağlı humanist yanaşma geniş yayılmışdır. Əksər müəlliflər hesab edir ki, cəzanın məqsədi məhkumları islah etmək və cinayətlərin qarşısını almaqdan ibarətdir. Məsələn, S.A.Timoşenko bu məsələ ilə bağlı qeyd edir ki, qanuni, əsaslandırılmış və ədalətli cəzanın təyin edilməsi cinayətkarlıqla mübarizə aparılması və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi üçün vacib bir vasitə olmaqla, lazımi cəzalandırma təsirinin göstərilməsini təmin edir, məhkumun islah olunması və yenidən tərbiyə edilməsinə köməklik göstərir, onun, həm də digər şəxslər tərəfindən yeni cinayətlər törədilməsinin qarşısını almış olur [22, s. 65].

Cəzanın məqsədi kimi məhkumun islah edilməsi sosial ədalətin bərpa edilməsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Təyin edilmiş cəzanın ədalətliliyi müəyyən dərəcədə məhkumların psixikasından onun cinayət törətməsinə səbəb olan meylləri uzaqlaşdırır. Islahetmə gedişində həll oluna bilən real vəzifə qorxu təhdidi ilə də olsa, məhkumu cinayət qanununu pozmamaya inandırmaq və məcbur etməkdir. Cəzanın məqsədi kimi islahetmə aşağıdakılarda ifadə olunur: məhkumun psixika və davranışının yaxşı tərəfə yönəldilməsi; məhkumun onun davranışında təzahür edən və cinayət törətməsinə səbəb olan cəmiyyətsizlik baxış və vərdislərdən azad edilməsi; məhkuma onun malik olmadığı sosial əhəmiyyətli keyfiyyətlərin aşılması.

Cinayət cəzası məhkəmə hökmü əsasında tətbiq edilən ən ciddi dövlət məcburetmə tədbiridir. Cəza məhkəmə tərəfindən cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsə tətbiq olunur və məhkumun islah edilməsi və yenidən tərbiyələndirilməsi, habelə həm məhkum, həm də digər şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınması məqsədilə məhkumun hüquq və azadlıqlarının qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada məhdudlaşdırılmasında və ya onun bu hüquq və azadlıqlardan məhrum edilməsində ifadə olunur [20, s. 176].

Cinayətin cəzalanmalı əməl kimi müəyyən edilməsi cinayət qanununu sosial proseslərə təsir vasitəsinə, insan davranışının tənzimləyicisinə çevirir. Cinayət qanunu pozulduqda cəza cəmiyyətin cinayətdən qorunmasının zəruri vasitəsi olaraq qalır [18, s. 4].

Cəzanın və məhkumluğun xəbərdaredici, preventiv xarakteri, yəni cinayətlərin qarşısının alınmasında çəkindirici rolunu cəzanın sərtliyindən daha çox, heç bir cinayətin cəzasız qalmaması prinsipinin ictimai şüurda möhkəmlənməsindən asılıdır. Şəxs bilməlidir ki, əgər o, cinayət törədsə, hökmən məhkum olunacaq (bununla bağlı məhrumiyətlərə məruz qalacaq) və heç bir vəchlə cəzadan yaxa qurtara bilməyəcək. Ş.Monteskye haqlı olaraq göstərirdi ki, cəza qorxusu (hətta tonqalda yandırılma) deyil, cəzanın labüdlüyü cinayətlərin qarşısının alınmasının səmərəli vasitəsidir [16, s. 28]. Analoji mövqedən çıxış edən Ç.Bekkariaya görə cəzanın məqsədi əvəz almaq və ya əzab vermək deyil, təqsirkar və qeyriləri tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinə mane olmaqdır [3, s. 129].

Cəzanın tətbiqi ilə bağlı mənfi nəticələri, əhəmiyyətli sosial, mənəvi və maddi məsərəfləri mümkün qədər minimuma endirmək

üçün cəzadan azad etmə institutu fəaliyyət göstərir. Cəzadan azad etmə institutu və onun faktiki tətbiqi cinayət-hüquqi təsir tədbirlərinə qənaət prinsipi əsasında cəzaya nisbətən daha yumşaq təsir tədbirlərinin köməyi ilə məhkumların islah edilməsinin stimullaşdırılması, onların yenidən sosiallaşması və cəmiyyətə adaptasiyasında mühüm faktorlardan biri kimi çıxış edir.

E.S.Borodulkina cəzadan azad etmənin hüquqi təbiətinə və təyinatına diqqət çəkərək göstərir ki, cəmiyyətin müasir inkişaf mərhələsində bu məsələlər xüsusi önəm qazanmışdır. Cinayət siyasətinin istiqaməti kimi cəzadan azad etmə sosial proqresi, ictimai münasibətlərin təkmilləşdirilməsi və harmonizasiyasını təmin edilməlidir. Bu institutun sosial təyinatı dövlətin cinayət siyasəti ilə dəqiq şəkildə uyğunlaşmalıdır [6, s. 207-211].

L.L.Kruqlikovun fikrincə, cəzadan azad etmə humanizm prinsipinin təzahürü kimi çıxış etməklə, məsuliyyətin fərdiləşdirilməsi və dövlət məcburetmə tədbirlərinə qənaət edilməsinə yönəlmişdir [24].

Cəzadan azad etmə institutunun əhəmiyyəti, ilk növbədə, cinayət təqibi tədbirlərinə qənaət edilməsilə eyni zamanda cinayətkarın sürətli sosiallaşmasına şərait yaradılmasında ifadə olunur.

L.V.Yakovlev qeyd edir ki, cəzadan azad etmə institutu geniş mənada böyük sosial əhəmiyyət daşıyır. Həmin institutda müasir cinayət-hüquqi siyasətin humanizmi öz əksini tapır. Cəzadan azad etmə institutunun normaları o zaman tətbiq olunur ki, təqsirli şəxsin ictimai təhlükəliliyi onun sağlamlıq vəziyyətinin dəyişməsi və ya digər səbəblərə görə azalsın və ya itsin və nəticədə cəzanın təyin edilməsi və ya icrası məqsədəmüvafiq və ya mümkün olmasın [27, s. 7].

Cəzadan azad etmə cinayət məsuliyyətiindən azad etmə kimi cinayət törətmiş şəxsə bəraət vermir və dövlətin törədilmiş cinayətə reaksiya forması kimi çıxış edir. Lakin cinayət məsuliyyətiindən azad etmədən fərqli olaraq cəzadan azad etmə yalnız məhkuma münasibətdə və yalnız ittiham hökmü qüvvəyə mindikdən sonra məhkəmə tərəfindən tətbiq edilir.

S.İ.Zeldova görə cəzadan azad etmə institutunun sosial funksiyası konkret şəxslər tərəfindən törədilmiş konkret ictimai təhlükəli əməllərin kriminallaşdırılmasının intensivliyinin onlara münasibətdə cəzanın məqsədlərinə nail olunmasından asılı olaraq korrekte olunmasında, cinayət məsuliyyətinin fərdiləşdirilməsi və diferensiasiyasının təmin edilməsində ifadə olunur [11, s. 18].

Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə bir tərəfdən islah olunduqlarını sübut etmiş məhkumlar üçün həvəsləndirici vasitə, digər tərəfdən isə məhkumların cəza çəkdiqləri müddətdə özlərini nümunəvi aparması üçün stimuldur. Əvvəlki cinayət qanunundan fərqli olaraq yeni CM-də cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin dairəsi genişləndirilmiş və onun tətbiqi azadlığın məhdudlaşdırılması və hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma kimi cəza növlərinə də şamil edilmişdir. Qüvvədə olan CM cəzadan şərti azad etmənin tətbiqi əsaslarına da yeniliklər gətirmişdir. Belə ki, əvvəlki qanun məhkumdan öz nümunəvi davranışı və əməyə vicdanlı münasibəti ilə islah olunduğunu sübut etməyi tələb edirdisə, yeni qanun belə bir tələb irəli sürmür. Yeni CM-də cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin tətbiqi zamanı məhkəmənin cəza çəkən şəxsin islah olunması üçün cəzanı

tam çəkməsinə lüzum olmadığı qənaətinə gəlməsi kifayət hesab edilir. Məhkumun islah olunmasının göstəriciləri, əlbəttə ki, çəkilən cəzanın növündən və onların xarakterik xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bu barədə ən ciddi tələblər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxslərə qarşı sürülür. Qanunda məhkumun islah olunmasını müəyyən etməyə imkan verən kriteriyalar nəzərdə tutulmamışdır. Odur ki, cəza çəkən şəxsin islah olunması üçün cəzanı tam çəkməsinə lüzum olmadığını müəyyən edərək məhkəmə məhkumun şəxsiyyətini, cəza çəkdiyi dövrdə onun davranışını və s. halları nəzərə almaqla, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin mümkünüyü məsələsini həll edir. Deməli, yeni qanuna görə cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin tətbiqi üçün məhkumun tam islah olunması tələb edilmir [4, s. 315].

Beləliklə, məhkumluq şəxsin cinayət törətməyə görə məhkəmə hökmü əsasında cəzaya məhkum edilməsi ilə bağlı yaranan, cəzanın çəkildiyi dövrdə və cəza müddəti bitdikdən sonra cinayət qanunu ilə müəyyən edilmiş müddət ərzində qüvvədə qalan və müəyyən cinayət-hüquqi, cəza-icra və ümum-hüquqi nəticələrin meydana çıxmasında ifadə olunan hüquqi vəziyyətidir.

Məhkumluq institutu cəza çəkməkdən azad olan şəxslərə sosial nəzarətin həyata keçirilməsinin hüquqi əsası kimi çıxış edir.

Məhkumluq cəza ilə sıx surətdə bağlıdır. Belə ki, məhkumluq cəzanın tətbiqinin hüquqi nəticələrini özündə əks etdirir. Cəzanın əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir: sosial ədalətin bərpa olunması, məhkumların islah edilməsi və yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınması. Cəzanın sosial əhəmiyyəti isə aşağıdakılarda ifadə olunur:

- pozulmuş ictimai qaydanın bərpası;
- digər şəxslərin xəbərdar edilməsi və cinayət törətməkdən çəkindirilməsi;
- zərərçəkmiş şəxslərə vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi;
- insanlarda cinayət hadisələri ilə bağlı yaranan qorxu və inamsızlıq hissinin aradan qalxması;
- cəmiyyətin və dövlətin törədilmiş cinayətə və cinayətkara mənfi münasibətinin və reaksiyasının ifadə olunması;
- cinayətkarlıqla mübarizədə hüquq mühafizə orqanlarına inamın artması;
- cəmiyyətdə cəzasızlıq hissinin minimuma endirilməsi.

Cəzanın tətbiqi ilə bağlı mənfi nəticələri, əhəmiyyətli sosial, mənəvi və maddi məsrəfləri mümkün qədər minimuma endirmək üçün cəzadan azad etmə institutu fəaliyyət göstərir. Cəzadan azad etmə institutu və onun faktiki tətbiqi cinayət-hüquqi təsir tədbirlərinə qənaət prinsipi əsasında cəzaya nisbətən daha yumşaq təsir tədbirlərinin köməyi ilə məhkumların islah edilməsinin stimullaşdırılması, onların yenidən sosiallaşması və cəmiyyətə adaptasiyasında mühüm faktorlardan biri kimi çıxış edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Abbasov Ü. Cinayət hüquq məktəbləri kontekstində “cinayətkarın şəxsiyyəti” anlayışının bəzi məsələləri / Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 20 illiyinə həsr edilmiş “Hüquq elminin müasir problemləri: Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin yeni tendensiyaları” mövzusunda V Respublika elmi-nəzəri konfransın materialları (7-8 may). Bakı: Təknur, 2015, s. 356-359
2. Bayramov C. Cinayət hüquq elmində cəza sisteminin anlayışı haqqında / Azərbaycan

- Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 7-ci buraxılış. Bakı, 2004, s. 283-284
3. Bekarlı Ç. Cinayətlər və cəzalar haqqında. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2011, 132 s.
 4. Əhmədov X.X. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə / Keçid dövründə Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 10-cu buraxılış. Bakı, 2004, s. 315-317
 5. Həsənov Ə. Vergi cinayətlərinin qarşısının alınmasının əsas istiqamətləri /Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 7-ci buraxılış. Bakı. 2004, s. 278-283
 6. Бородулькина Е.С. Социальное назначение (юридическая природа) освобождения от наказания в контексте уголовной политики Республики Беларусь // Молодой ученый, 2012, №10, с. 207-211
 7. Голина В.В. Погашение и снятие судимости по советскому уголовному праву. Харьков: Вища школа, 1979, 137 с.
 8. Голина В.В. Роль и значение судимости в предупреждении преступлений / Личность преступника и уголовная ответственность. Межвузовский научный сборник. Саратов: Издательство Саратовского Университета, 1981, с. 115-120
 9. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть. М.: Юрлитинформ, 2010, 448 с.
 10. Зелинский А.Ф. Об условиях уголовной ответственности особо опасных рецидивистов // Становление и развитие советского уголовного законодательства. Волгоград, 1973, с. 99-108
 11. Зельдов С.И. Освобождение от наказания и от его отбывания. М.: Юридическая литература, 1982, 136 с.
 12. Зельдов С.И. Уголовно-правовые последствия судимости. Учебное пособие. Орджоникидзе: Издательство СОУ, 1986, 84 с.
 13. Зинин Г.Ю. Институт судимости в системе предупреждения рецидива преступлений // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление, 2011, № 2, с. 2-4
 14. Козаченко И.Я. Уголовное право. Общая часть. М.: Юриздат, 2008, 82 с.
 15. Малков В.П. Повторность преступлений (понятие и уголовно-правовое значение). Казань: Изд-во Казанского университета, 1970, 174 с.
 16. Монтескье Ш.Л. Избранные произведения. М.: Мысль, 1955, 560 с.
 17. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. М.: Госюриздат, 1960, 22 с.
 18. Пантелеев В.А., Козочкин И.Д., Лихачев В.А. Уголовное право развивающихся стран. Общая часть. М.: Издательство Университета дружбы народов, 1988, 151 с.
 19. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. М.: Юриздат, 1961, 125 с.
 20. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии. Общая часть уголовного права. М.: Юридическая литература, 1991, 288 с.
 21. Радченко В.И. Уголовное право. Общая часть. М.: Юриздат, 2009, 372 с.
 22. Тимошенко С.А. Законность и обоснованность судебного приговора // Сибирский юридический вестник, 2000, № 2, с. 65
 23. Уголовное право России. Общая часть Т.1. Учебник / Под ред. Игнатова А.Н., Крайкова Ю.А. М.: Инфра-М, 2010, 589 с.
 24. Уголовное право России. Часть общая. Учебное пособие / Отв. ред. проф. Л.Л.Кругликов. М.: Волтерс Клувер, 2005, 567 с.
 25. Ферри Э. Уголовная социология. М.: Инфра-М, 2005, 570 с.
 26. Шмаров И.В. Предупреждение преступлений среди освобожденных от наказания. Проблема социальной адаптации. М.: Юридическая литература, 1974, 135 с.
 27. Яковлева Л.В. Институт освобождения от наказания в российском праве: Дис. ... д-а юрид. наук. М., 2003, 393 с.

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ СУДИМОСТИ И ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТ НАКАЗАНИЯ

Асланов Замиг Новруз оглы,
научный сотрудник Института Прав Человека НАНА,
доктор философии по праву.

e-mail: zamig.aslanov@gmail.com

В этой статье рассматриваются социально-правовые аспекты судимости и освобождения от наказания. По мнению автора, институт судимости выступает как правовая основа осуществления социального надзора лиц, освобожденных от отбывания наказания. В статье показано социальное значение наказания, институт освобождения от наказания и его фактическое применение характеризуется как один из важных факторов в стимулирование исправление осужденных, их ресоциализации и адаптации в общество.

Ключевые слова: *судимость, преступления, наказания, социально-правовые аспекты, исправления, социализация, адаптироваться в обществе.*

SOCIAL-LEGAL ASPECTS OF IMPRISONMENT AND EXEMPTING FROM PUNISHMENT

Aslanov Zamig Novruz oglu,
Researcher of the Institute of
Human rights of ANAS, Ph.D in law.

e-mail: zamig.aslanov@gmail.com

In this article have been looked through social-legal aspects of imprisonment and exempting from punishment. According to the author, the institute of imprisonment appears as a legal base of carrying out of control to persons becoming free of being in punishment. In the article have been shown social importance of the punishment, institute of exempting from punishment and its factual application have been defined as one of important factors in stimulating of correction of the sentenced, in their resocialization and in the their adaptation to the society.

Key words: *imprisonment, crime, punishment, social-legal aspects, correction, socialization, adaptation to the society.*

AVIASIYA METEOROLOGİYASI VƏ ONUN HÜQUQİ ƏSASI

Babaşov Fuad Bəhrüz oğlu,
Milli Aviasiya Akademiyasının Hü-
quqşünaslıq kafedrasının doktorantı.

babashov.f@mail.ru

Müəllif məqalədə aviameteorologiya anlayışından, meteorologiya fəaliyyətinin aviasiyada rolundan, aviameteorologiya xidmətinin mahiyyətindən və bu fəaliyyətin hüquqi aspektlərindən söhbət açmış, qanunvericilikdə bu sahədə rast gəlinən elmi-hüquqi problemlərə toxunmuşdur. Məqalənin sonunda müəllif qoyulmuş məsələnin həllinə dair qanunvericiliyə müəyyən təkliflər irəli sürmüşdür.

Açar sözlər: aviasiya meteorologiyası, dispetçer, uçuşların təhlükəsizliyi, pilot, aerodrom.

Əvvəlcə onu vurğulayaq ki, aviasiya meteorologiyası meteorologiyanın növlərindən biridir. Aviasiya meteorologiyasının mülki aviasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində rolu böyükdür. Belə ki, məhz meteorologiya sayəsində aviasiya fəaliyyətində uçuşlar, beynəlxalq sərnəşin və yükdaşımaları uğurla həyata keçirilir. Hava hərəkətinin idarə olunmasında meteoroloji amillərin mühüm əhəmiyyəti onunla əlaqədardır ki, hava gəmisinin komandiri və pilotlar aviadispetçer xidməti ilə əlaqə saxlayarkən hava şəraiti haqqında məlumatla da təmin olunmalıdırlar. Çünki, hava şəraitinin əlverişsiz olması uçuşların həyata keçirilməsinə maneə və ya əngəl törədir, çox vaxt isə bunu mümkünsüz edir. Hava şəraiti ilə bağlı

məlumat isə aviameteoroloji xidmətin dövlət tərəfindən təşkili və meteorologiya ilə bağlı məlumatların vaxtında dispetçer xidmətinə və aviasiya personalına verilməsindən qaynaqlanır.

Rusiya Federasiyasının Hidrometeoroloji mərkəzi tərəfindən tərtib edilmiş lüğətdə meteorologiya və aviasiya meteorologiyasına aşağıdakı şəkildə anlayış verilmişdir: “Meteorologiya atmosfer, onun quruluşu, xassələri və orada gedən fiziki proseslər barədə elmdir, geofiziki elmlərdən biridir. Meteorologiyanın daxilində müxtəlif dərəcəli atmosfer proseslərini öyrənən, ya da onları müxtəlif üsullarla tədqiq edən bir neçə xüsusi fənlər ayrılmışdır.

Eləcə də aviasiya meteorologiyası, kənd təsərrüfatı meteorologiyası və s. kimi bir sıra tətbiqi meteoroloji fənlər də vardır. (14)

Aviasiya meteorologiyası dünya alimlərinin tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Rusiya Federasiyasının görkəmli alimlərindən biri olan O.Q. Boqatkin özünün tərtib etdiyi “Aviasiya meteorologiyası” adlı dərslinin giriş hissəsində aviasiya meteorologiyası haqqında bunları yazmışdır: “Aviasiya meteorologiyası meteorologiyanın meteoroloji şərtlərin aviasiya fəaliyyətinə və aviasiya texnikasına təsirini öyrənən, eləcə də uçuşların meteoroloji təmininin nəzəri və metodiki əsaslarını hazırlayan ixtisaslaşdırılmış tətbiq sahəsidir.” (10, səh. 4)

Rusiya Federasiyasında çap edilmiş “Praktiki Aviasiya Meteorologiyası” adlı dərs vəsaitində qeyd olunmuşdur ki, aviasiya meteorologiyası meteoroloji elementləri və atmosfer proseslərini onların aviasiya fəaliyyətinə təsiri nöqtəyi nəzərindən öyrənir, eləcə

cə də uçuşların meteoroloji təmininin forma və metodlarını təkmilləşdirir. (15, səh. 5)

Tanınmış rus alimləri P.D.Astapenko, İ.M.Şvarev, V.İ.İvanov, A.M.Baranov və digərlərinin birgə müəllifliyi ilə tərtib edilməklə nəşr edilmiş “Aviasiya Meteorologiyası” adlı dərs vəsaitində yazılmışdır ki, aviasiya meteorologiyası meteoroloji faktorların aviasiya fəaliyyətinə təsirini öyrənən, uçuşların meteoroloji təmininin nəzəri əsaslarını və praktiki məsələlərini təkmilləşdirən elmdir. O, meteorologiyanın müstəqil bölməsidir, yer atmosferi, onun quruluşu, xassələri və onda gedən proseslər haqqında elmdir. (9, səh. 3)

Türkiyə Respublikası Dövlət Hava Meydanları İdarəsi tərəfindən nəşr edilmiş “Meteorologiya dərs kitabı” adlı vəsaitdə göstərilmişdir ki, Aviasiya Meteorologiyası (Aeronavtik Meteorologiya): Uçuş fəaliyyətlərinə təsir edən meteoroloji hadisə (Oraj, Downburst, Microburst, Turbulentlik, Şaxta, Duman kimi) və parametrlərin müşahidə, proqnozlar dairəsini əhatə edən meteorologiyanın aviasiya ilə əlaqədar sahəsidir. (24)

Göründüyü kimi alimlər aviasiya meteorologiyasını həm elm sahəsi, həm də meteorologiyanın bölməsi olaraq fərqləndirir. Lakin, bütün yuxarıda irəli sürülən elmi fikirlər eyni mənəni ifadə edir, yəni aviasiya meteorologiyası hava şəraitinin və şərtlərinin hava nəqliyyatı vasitələrinə və uçuşların həyata keçirilməsinə təsiri öyrənir, həmçinin uçuşların meteoroloji təmininin nəzəri və metodoloji əsaslarını hazırlayır, təkmilləşdirir və inkişaf etdirir.

İctimai həyatda baş verən proseslər və yaranmış münasibətlər qanunvericiliklə tənzimlənir. Aviasiya fəaliyyətində vacib faktorlardan hesab olunan aviasiya meteorologiyasının ölkə qanunvericiliyində müəyyən edilməsi məsələsinə gəldikdə onu vurğulamaqlıy ki, aviasiya fəaliyyəti ilə bağlı mü-

nasibətləri nizama salan “Aviasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun aşağıdakı maddələrində çox səthi də olsa aviasiya meteorologiyası, hava şəraiti ilə bağlı məlumatların alınması fəaliyyətinə dair ifadələr yer almışdır:

1.0.19. hava hərəkətinə xidmət – hava hərəkətinə uçuş-informasiya, aerometeoroloji, məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi, hava hərəkəti xidmətinin qəza haqqında xəbərdarlıq edilməsi, hava hərəkətinin idarə edilməsi, hava hərəkətinə dispetçer, o cümlədən rayon dispetçer, yaxınlaşma dispetçer və ya aerodrom dispetçer xidmətlərinin göstərilməsi;

8.5. Hava hərəkətinə xidmət, o cümlədən meteoroloji xidmət müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı ilə müvafiq xidməti təmin edənlər tərəfindən həyata keçirilir. Uçuşların təhlükəsizliyinin meteoroloji təminatı müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi tələblərə əsasən göstərilir.”

Həmin Qanunun 9.3.5-ci bəndinə əsasən hava limanında göstərilən meteoroloji xidmətlər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının tələblərinə uyğun olduğu təqdirdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı bütün hava limanlarını və mülki aerodromları bu baxımdan sertifikatlaşdırmalıdır. (1)

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 yanvar 2013-cü il tarixli 4 sayılı “Azərbaycan Respublikasının uçuş qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Qərarında aviameteorologiya ilə bağlı aşağıdakı müddəalar ifadə edilmişdir:

“2.1.12. cihazlar üzrə meteoroloji şərait – vizual meteoroloji şərait üçün təyin edilən minimumdan aşağı olan, görünmə dərəcəsi, buludların aşağı səthinin hündürlüyü və buludlara qədər olan məsafə ilə ifadə edilən meteoroloji şərait;

2.1.92. vizual meteoroloji şərait – təyin olunmuş minimuma bərabər və ya ondan

daha yüksək olan görünmə, buluddan məsafə və buludların aşağı səddinin hündürlüyü kəmiyyətləri ilə ifadə olunan meteoroloji şərait;

Qərarın 3.4-cü bəndinə əlavə edilmiş qeyddə göstərilir ki, Pilot, vizual meteoroloji şəraitdə cihazlar üzrə uçuş qaydalarına riayət etməklə, uçuşu seçə bilər və ya müvafiq ATS orqanı bunun yerinə yetirilməsini ondan tələb edə bilər.” (4)

“Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə və qanunvericiliyə uyğun olaraq hava daşımalarına dair müqavilələrin rəsmiləşdirilməsi və sənədlərin tərtib edilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında 11 iyun 2007-ci il tarixli 94 sayılı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Qərarının 3.4.1-cü bəndinə əsasən yola düşmə və ya təyinat hava limanlarında, yaxud uçuş marşrutu boyu təbii fəlakət, əlverişsiz meteoroloji şərait olduqda, habelə uçuşların təhlükəsizliyinə təsir göstərən digər hadisələr baş verdikdə Daşıyıcı xəbərdarlıq etmədən hava gəmisinin uçuşunu ləğv etmək, dayandırmaq və ya başqa vaxta keçirmək, cədvəldə nəzərdə tutulmuş daşıma marşrutunu dəyişdirmək, habelə aşağıdakı hallarda zərurət yarandıqda, enmə məntəqəsini dəyişdirmək hüququna malikdir.

Həmin Qərarın 4.3.8-ci bəndinə əsasən daşıyıcıdan asılı olmayan səbəblərə görə, xüsusilə əlverişsiz meteoroloji şərait nəticəsində baqajın gec çatdırılmasına görə Daşıyıcı məsuliyyət daşıyır. (3)

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 aprel 2007-ci il tarixli 565 sayılı fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mülki Aviasiya Administrasiyası haqqında Əsasnamənin 8.38-ci bəndinə əsasən Administrasiyanın vəzifələri sırasına Azərbaycan Respublikasının hava məkanında və hava limanlarında hava gəmilərinin uçuşlarına aeronaviqasiya, telekommunikasiya, informa-

siya və meteoroloji xidmətlərin göstərilməsini təşkil etmək və həmin xidmətləri göstərənlər üçün tələbləri müəyyən etmək vəzifəsi də daxildir. (5)

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 30 aprel 2008-ci il tarixli 105 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Hava Yolları” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin Nizamnaməsinin 3.2.9-cu bəndinə əsasən uçuşların meteoroloji və radioelektrotexniki təminatının həyata keçirilməsi, naviqasiya məlumatlarının, mülki aerodromların, radiorabitə vasitələrinin məcmuə və reqlamentlərinin hazırlanmasında iştirak edilməsi, Cəmiyyətin sərəncamında olan mülki hava gəmiləri üçün müəyyən olunmuş qaydada çağırış radio-siqnallarının verilməsi cəmiyyətin fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. (2)

Azərbaycan Respublikasında aviasiya sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı olan Dövlət Mülki Aviasiya Administrasiyası direktorunun 28.12.2010-cu il tarixli 37 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş mühüm aviasiya hadisələri barədə xəbər vermə sistemində dair təlimatın 1.5-ci bəndində aşağıdakı yarımbəndlər verilmişdir:

“(a) Hava gəmisinin zədələnməsinə və ya hər hansı bir mühüm hissəsinin itməsinə səbəb olan ildırım zərbəsi.

(b) Hava gəmisinin zədələnməsinə və ya hər hansı bir mühüm hissəsinin itməsinə səbəb olan dolu.

(c) Güclü turbulentiya məruz qalma üzrə yoxlamanın yerinə yetirilməsini tələb edən Güclü turbulentiya.

(d) küləyin kəskin dəyişməsinə məruz qalma (windshear).

(e) Hava gəmisinin zədələnməsinə və ya hər hansı bir mühüm hissəsinin nasazlığına səbəb olan buzlanma.” (6)

Bir sıra ölkələrin normativ-hüquqi aktlar sistemində aviasiya meteorologiyası ilə bağlı müddəalar aviasiya və ya hava ilə bağlı normaları özündə cəmləşdirən əsas qanunda əks edilməsə də meteorologiya fəaliyyətinin tənzimlənməsinə dair ayrıca qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir.

Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyində meteorologiya ilə bağlı ifadələrə 19 mart 1997-ci il tarixli 60-F3 sayılı Federal qanunla təsdiq edilmiş Rusiya Federasiyasının Hava Məcəlləsinin bəzi müddəalarında rast gəlinir. Bunlar aşağıdakılardır :

“48.3. Mülki aerodromlarda, mülki hava gəmilərinin və dövlət hava gəmilərinin birgə bazalı aerodromlarında birgə istifadənin təşkili üçün quraşdırılan radiotexniki, işıq texnikası və meteoroloji avadanlıqlar, həmçinin hava hərəkətinin vahid sisteminin obyektləri istismara yararlılıq tələblərinə uyğun olmalıdır hansı ki, istismara yararlılıq barədə müvafiq sertifikatla təsdiq olunur.

50.2. Hava limanları və aerodromlar hava gəmilərinin uçuşlarının təhlükəsizliyini təhdid edən texniki və ya meteoroloji şəraitlə əlaqədar hava gəmilərinin qəbulu və göndərilməsi üçün Rusiya Federasiyası Hökumətinin qərarlarına müvafiq olaraq bağlı ola bilər.

69. Hava hərəkəti xidməti, həmçinin, radio, elektrik və işıq texnikası, mühəndislik-təyyarə, aerodrom, kəşfiyyat, qəza-xilasetmə və hava gəmilərinin uçuşlarının digər təminatları Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyində başqa hallar nəzərdə tutulmamışdırsa eyni şərtlər müqabilində həyata keçirilir. Hava gəmilərinin uçuşlarının təmin edilməsi qaydaları və şərtləri federal aviasiya qaydaları ilə müəyyənləşdirilir.” (21)

Rusiya Federasiyasında aviasiya meteorologiyası ilə bağlı sahəni tənzimləyən qanunvericilik aktlarından biri də “Hava gəmilərinin uçuşlarının təmin edilməsi üçün meteoroloji

məlumatların verilməsi federal aviasiya qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” Rusiya Federasiyası Nəqliyyat Nazirinin 03 mart 2014-cü il tarixli 60 sayılı əmrini misal olaraq göstərmək olar. Qaydaların Ümumi müddəalar adlı bölməsinin 1-ci bəndində qeyd olunur ki, “hava gəmilərinin (daha sonra – Qaydalar) uçuşlarının təmin edilməsi üçün meteoroloji məlumatların verilməsi” Federal aviasiya qaydaları 19 mart 1997-ci il tarixli 60-Φ3 sayılı “Rusiya Federasiyası Hava Məcəlləsi” adlı Federal qanunun 69-cu maddəsinə və 3 dekabr 1944-cü il tarixli beynəlxalq mülki aviasiyanın “Beynəlxalq aeronaviqasiyanın meteoroloji təmini” barədə Konvensiyasına 3 sayılı Əlavədə tövsiyə olunan təcrübəyə və standartlara uyğun olaraq hazırlanıb. Daha sonra göstərilir ki, bu qaydalar hava gəmilərinin uçuşlarına aeronaviqasiya xidməti və hava gəmilərinin uçuşlarının təmin edilməsi üçün verilən meteoroloji informasiyaya, onun verilməsi qaydaları və şərtlərinə olan tələbləri müəyyən edir. Qaydalarda meteoroloji informasiyaya olan tələblərdən, hava gəmisinin ekipajına meteoroloji məlumatların təqdim edilməsi qaydalarından və aviasiya iqlim informasiyasından bəhs edilir. (22)

Bundan başqa RF-ın Müdafiə Naziri tərəfindən qəbul edilmiş “Dövlət aviasiya uçuşlarının istehsalı federal aviasiya qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” 24 sentyabr 2004-cü il tarixli 275 sayılı Əmrində də aviasiya meteorologiyasına dair bəzi hüquqmüəyyənədicilik normalar nəzərdə tutulmuşdur. Əmrin ümumi müddəalar adlı bölümündə meteoroloji görüntüyə anlayış verilmişdir. Anlayışa əsasən meteorologiya xidməti tərəfindən texniki vasitələrin köməyi ilə və ya görüntü oriyentirlərinə görə vizual qaydada müəyyənləşdirilən üfüqi görüntü meteoroloji görüntü anlamını verir. Daha sonra uçuşların meteoroloji şərtlərinin mahiyyəti barədə mü-

vafiq norma aşağıda göstərilən şəkildə qeyd olunmuşdur: "Uçuşların meteoroloji şəraiti – uçuş rayonunda və ya marşrutunda müşahidə olunan uçuş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə təsir göstərən meteoroloji elementlərin və hadisələrin məcmusudur. Mürəkkəblik dərəcəsi asılı olaraq meteoroloji şərait sadə və mürəkkəb növlərə bölünür. Əmr əsasən sadə meteoroloji şərait elə bir şəraitdir ki, burada bütün uçuşlar vizual şəkildə yerinə yetirilə bilər. Mürəkkəb meteoroloji şərait isə buludların altında və ya vizual şəkildə, onların yanında cihazlar (torpaq və təbii üfüq görüntüsü olmadıqda) üzrə uçuşların müəyyən olunmuş qaydalara uyğun olaraq tam və ya qismən yerinə yetirildiyi şəraitdir." (8)

Yuxarıda qeyd edilən normativ aktlarla bərabər Rusiya Federasiyasında meteoroinformasiya və onun aviasiyadakı rolu barədə hüquqi müddəalar RF Hava Nəqliyyatı Federal Xidməti tərəfindən qəbul edilmiş "Aviasiya telekommunikasiyası üzrə təlimat"ın təsdiq edilməsi və qüvvəyə minməsi barədə 15 iyul 1999-cu il tarixli 14 sayılı Əmrdə göstərilmişdir. Əmr normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə texniki istismar sisteminin və aviasiya telekommunikasiya növlərinin, onlardan istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edir. Adıçəkilən qanunvericilik aktı ümumi müddəalar, aviasiya telekommunikasiyasının strukturu və təşkili üzrə əsas müddəalar, sabit aviasiya telekommunikasiya təşkilatının tələbləri, aviasiya səyyar elektrik rabitəsi, radiotezlik spektrinin istifadəsi və radioelektron vasitələrin elektro-maqnit uyğunluğunun təmin edilməsi, rasionəzarətin təşkili, uçot və hesabat adlı başlıqlardan ibarətdir. Əmrin müvafiq bəndlərində meteoroloji və uçuş informasiyasının verilməsi, uçuşların meteoroloji təminatı üzrə meteoroinformasiyanın ötürülməsi və qəbulu

qaydaları, aviameteorologiya ilə bağlı məlumatların verilməsində radioveriliş şəbəkəsindən istifadə edilməsi barədə müddəalar yer almışdır. (18)

Rusiya Federasiyasında aviasiyanın meteoroloji (meteoroloji informasiya) təminatı barədə RF Federal Aviasiya Xidməti ilə Hidrometeorologiya və Ətraf Mühitin Monitorinqi Federal Xidməti arasında 1999-cu ilin mart ayında Saziş bağlanmışdır. Sazişdə aviameteoroloji məlumatların əldə edilməsinin, verilməsinin qayda və üsullarından, bu sahədə tərəflərin öhdəliklərindən və məsuliyyətdən bəhs edilir. (13)

Rusiya Federasiyasında mülki aviasiya meteoroloji xidməti barədə "Rosqidromet Aviamettelekom" dövlət təşkilatının direktoru Marina Petrovanın "21-ci əsr Nəqliyyat Strategiyası" jurnalının 2012-ci il tarixli 16-cı sayında dərc edilmiş məqaləsində müəllif bildirmişdir ki, aviameteoroloji təminatın daha da təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə 2011-ci ilin yanvarında Aviasiya ("Rosqidromet Aviamettelekom") Meteoroloji Xidməti və İnformasiya Texnologiyalarının Baş Mərkəzi fəaliyyətə başlayıb. Bu mərkəz "Rosqidromet Meteoagentliyi"nin və "Baş Radiometeoroloji Mərkəz"inin bazasında yaradılıb. "Rosqidromet Aviamettelekom" Dövlət Xidməti şəbəkə istifadəçilərinin aviasiya üçün vahid məkanı çərçivəsində mülki aviasiya meteoroloji xidməti göstərən struktur bölmələrdən ibarət (15 filial) təşkil olunub. Təşkilat telekommunikasiya sistemində mühüm struktur qurum olduğundan məhəlli-paylanmış şəbəkə istifadəçilərinin aviasiya üçün vahid məkanı çərçivəsində mülki aviasiya meteoroloji xidməti göstərən struktur bölmələri ilə səciyələndir.

"Rosqidromet Aviamettelekom" təşkilatının strateji məqsədi telekommunikasiya vasitələrinin, mülki aviasiyanın meteoroloji

təminatının inkişafı və təkmilləşdirilməsi olub. Qeyd olunan strateji məqsədə nail olmaq üçün təşkilat tərəfindən aşağıdakı taktiki vəzifələr yerinə yetirilir:

– Aviasiya istifadəçilərinin meteoroloji biliklərinin genişləndirilməsi;

– Meteoroloji məlumatları təqdim etmək baxımından etibarlılığın, operativliyin və səmərəliliyin artırılması;

– Aviasiya meteoroloji təminatının iqtisadi modellərinin təkmilləşdirilməsi;

– Aviasiya meteoroloji təminatı sisteminin texniki modernləşdirilməsi;

– Ümumdünya meteorologiya təşkilatının (ÜMT-nin) standartları və təcrübələrinin ətraf təbii mühit haqqında informasiya mübadiləsində tətbiqi;

– Rosqিদromet təşkilatının telekommunikasiya mühiti çərçivəsində informasiya növünün və həcmnin genişləndirilməsi;

– Ətraf mühitin vəziyyəti haqqında məlumatların yayılması, toplanması, emalı texnologiyalarının yaradılması və təkmilləşdirilməsi;

– Kadrların hazırlığının və ixtisasının artırılması, personalın keyfiyyət və etibarlılığının qiymətləndirmə standartlarının tətbiqi;

– Aviameteoroloji təminat sahəsində keyfiyyət menecment sisteminin işlənməsi, uçuşların təhlükəsizliyi sisteminin tətbiqi. (23)

Belorusiya Respublikasının Hava Məcəlləsinin 2 maddəsində meteorologiya ifadəsinə rast gəlinir ki bu da Rusiya Federasiyası Hava Məcəlləsinin maddələri ilə demək olar ki, eynidir. Belorusiyada aviasiya meteorologiyası ilə bağlı münasibətləri nizama salan qanunvericilik aktlarından biri də “Belarus Respublikasının dövlət aviasiyasının meteoroloji təminatı aviasiya qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında” 30.11.2004-cü il tarixli 73 Saylı Belarus Respublikasının Müdafiə Nazirliyinin Qərarıdır. Qərar 4 dövlət qurumu

ilə razılaşdırılaraq qəbul edilmişdir. Qərarın hərbi aviasiya sahəsi ilə bağlı qəbul edilməsinə baxmayaraq haqqında bəhs edilən qanunvericilik aktının aviameteorologiya ilə bağlı məlumatların alınmasında və aviasiya meteorologiyası fəaliyyətinin tənzimlənməsində rolu böyükdür. Qərarın “Ümumi müddəalar” adlı bölümünün 1-ci maddəsində qeyd olunub ki, Belarus Respublikasının dövlət aviasiyasının meteoroloji təminatı aviasiya qaydaları Belarus Respublikasının Hava məcəlləsi və “Belarus Respublikasının Hava məcəlləsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bəzi tədbirlər haqqında” Belarus Respublikasının Nazirlər Sovetinin 22 iyul 2003-cü il tarixli 972 sayılı Qərarı əsasında hazırlanıb, Belarus Respublikasının dövlət aviasiyasının meteoroloji təminatının məqsədi və məzmununu müəyyən edir. Bu bölümə aviasiya meteorologiyasında işlənəcək qısaltmaların və terminlərin anlayışı verilmişdir. Qərarla həmçinin meteoroloji müşahidə təşkilatı, aeroloji müşahidə təşkilatı, hava şəraiti ilə əlaqədar radiolokasiya və hava kəşfiyyatının həyata keçirilməsi zamanı əldə olunan məlumatların təhlili, hava proqnozu, fırtına xəbərdarlığı, uçuşların ornitoloji təminatı barədə müddəalar yer almışdır. (16)

Qazaxstan Respublikasının mülki aviasiyasında aviameteorologiya sahəsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu hal həmin ölkənin qanunvericiliyində də əks edilir. Belə ki, “Qazaxıstan Respublikasında mülki və dövlət aviasiyasının birgə bazalı aerodromlarından istifadə qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında” 10.11.2001-ci il tarixli 1439 sayılı hökumətinin qərarı mövcuddur. Qərarın “Uçuşların meteoroloji təminatının təşkili” adlı 7-ci bölməsi (53-56-cı bəndləri) bütövlükdə aviasiyanın meteoroloji məlumatlarla təminat edilməsinə yönəlib. Bəndlərdə aşağıdakı müddəalar qeyd olunub:

“53. Birgə bazalı aerodromlarda dövlət aviasiya uçuşlarının meteoroloji təminatı normativ hüquqi aktlarla nəzərdə tutulmuş qaydada Qazaxıstan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin ştatda olan meteoroloji bölmələri tərəfindən həyata keçirilir.

Birgə bazalı aerodromlarda mülki aviasiya uçuşlarının meteoroloji təminatı aviameteoroloji stansiya, “Kazaviamet” respublika dövlət müəssisəsinin aviameteoroloji mərkəzi tərəfindən həyata keçirilir.

54. Aerodromda yalnız bir meteorologiya bölməsi olduğu təqdirdə uçuşların meteoroloji təminatı bu bölmə tərəfindən hava gəmilərinin dövlət və mülki aviasiyaya mənsubiyyətindən asılı olmayaraq Qazaxıstan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq bağlanan müqavilələr əsasında həyata keçirilir.

55. Uçuşların meteoroloji təminatı qaydaları mülki aviasiya təşkilatlarının və aviasiya hərbi hissələrinin aerodromlarında yerləşən AMS, AMSQ meteoroloji bölmələri tərəfindən birgə hazırlanır.

56. AMS və AMSQ meteoroloji bölmələri qarşılıqlı əlaqədə işləyir və hava gəmilərinin uçuşlarının rəhbəri olan şəxslərlə meteoroloji məlumatlar üzrə daimi mübadiləni həyata keçirirlər. Meteoroloji müşahidələrin nəticələri dispetçerlərə verilir. Meteoroloji bölmələr arasında birbaşa telefon və ya dinamik əlaqə yaradılmalıdır.” (12)

Qazaxstan Respublikasının normativ-hüquqi aktlar sistemində aviasiya meteorologiyası ilə bağlı norma və müddəalar həmçinin “Qazaxstan Respublikasının Nəqliyyat və Rabitə Nazirliyinin bəzi əmrlərinə dəyişikliklər edilməsi haqqında” Qazaxstan Respublikasının Nəqliyyat və Rabitə Nazirinin 20 sentyabr 2013-cü il tarixli 733 sayılı əmrində yer almışdır. Belə ki, əmrin 3-cü bəndində göstərilir ki, “aviasiya personalı şəhadətnamələri verilən şəxslərin ixtisas tə-

ləblərinin təsdiq edilməsi haqqında” Qazaxıstan Respublikasının Nəqliyyat və Rabitə Nazirinin 13 iyun 2011-ci il tarixli 362 sayılı əmrinin 80-cü bəndi dəyişdirilərək aşağıdakı redaksiyada verilmişdir:

80. Aviasiya meteorologiyasına daxildir: Aviasiya meteorologiyasının əsas nəzəri məsələləri;

Aviasiya meteotəminatını tənzimləyən sənədlərin əsas müddəaları;

Aerodromlarda uçuşların meteotəmini üzrə təlimatı;

Meteoroloji müşahidə və təlimatlar;

Hava gəmisinin göyertəsindən müşahidə;

Hava proqnozu;

Havanın təhlükəli meteoroloji şərtləri və təzahürləri barədə xəbərdarlıq;

Hava aviasiya xəritəsi;

Havada olan hava gəmisinin ekipajının meteoinformasiya ilə təmin edilməsi.” (19)

Türkiyə Respublikasında da aviasiya meteorologiyası müvafiq normativ-hüquqi aktlarda müəyyən olunmuş maddələrlə tənzimlənir. Belə ki, meteorologiya ifadəsinə ilk növbədə Türkiyədə mülki aviasiya fəaliyyətinin əsas tənzimləyici qanunvericilik aktı olan 14/10/1983-cü il tarixli 2920 sayılı “Türk Mülki Aviasiya Qanunu”nun müvafiq maddələrində rast gəlinir. Bunlar aşağıdakılardır:

“Maddə 41 – Nəqliyyat Nazirliyi uçuş təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə aerodromlarda hava nəqliyyatına nəzarət, xəbərləşmə, naviqasiya müəssisələri, meteoroloji xidmətləri, işıqlandırma, maneələrin aradan qaldırılması kimi xidmətlərin planlanması, programlanması və prinsiplərini təsbit və təmin edir. Bu xidmətlərə bağlı təsisat və sistemlərin müasir texnologiyaya uyğun şəkildə nazirliyə bağlı və ya əlaqədar quruluş vasitəsiylə təsisini təmin edir.

Maddə 43 – Nəqliyyat Nazirliyi mülki aviasiya fəaliyyətinin etibarlı, nizamlı və sürətli bir şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə aerodromlarda və digər zəruri yerlərdə Türk hava sahəsi ilə məsuliyyəti Türkiyəyə aid olan hava sahələrinə bağlı, meteoroloji, hava nəqliyyatı və uçuş məlumatlarını doğru və tez bir şəkildə toplayaraq əlaqədar təşkilatlara verilməsi üçün zəruri tədbirlər görür.

Xidmətin aparılması və xidmətdən istifadə üsul və şərtləri müvafiq qaydalarla müəyyən edilir.

Maddə 46 – Mülki Aviasiya Baş İdarəsi Türkiyənin tərəf olduğu beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına riayət etmək şərti ilə Türk hava sahəsində hava nəqliyyatının etibarlı, sürətli və nizamlı bir şəkildə icra edilməsi, xəbərləşmənin və məlumat axımının təmin edilməsi, meteorologiya xidmətlərinin aparılması məqsədi ilə müasir texnologiyaya uyğun olaraq lazım olan tədbirləri görür və işlədilməsini təmin edir.” (11)

Qeyd edək ki, Türkiyə Aeronaviqasiya İdarəsinin vəzifələri sırasına hava hadisələrini araşdırmaq və qiymətləndirmək, mövzuyla əlaqədar şəxslərə və təşkilatlara lazımlı xəbərdarlıqlar etmək və lazımi tədbirləri görərək əlaqələndirməni təmin etmək, aviasiya meteorologiyası ilə əlaqədar işləri koordinasiya etmək və onun praktiki tətbiqini təmin etməkdir. (17) Bu fakt müvafiq olaraq Türkiyə Böyük Millət Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş 10.11.2005-ci il tarixli 5431 sayılı Mülki Aviasiya Baş İdarəsi Təşkilat və Vəzifələri haqqında Qanunla müəyyən edilmişdir. (20)

Rusiyalı tədqiqatçı alimlərdən O.O.Çernaya özünün Moskva Dövlət Mülki Aviasiya Texniki Universitetinin elmi xəbərlər jurnalının 196-cı sayında çap etdirdiyi “Mülki aviasiya meteoroloji xidmətinin normativ-hüquqi mənbələri” adlı məqalədə bunları

yazmışdır: “V.E.Solinina qeyd edir ki, aviasiya meteorologiyası təyyarələrin gəlməsi ilə yaranıb, bu fəaliyyət aviasiya və uçuşların meteoroloji təminatının nəzəri əsaslarını hazırlayan, aviasiya texnikasına və aviasiya fəaliyyətinə atmosfer hadisələrinin təsirini öyrənən meteorologiyanın tətbiqi sahəsidir. Aviasiya meteorologiyasının əsas vəzifəsi uçuşların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələlərinin işlənməsi, hava gəmilərinin hərəkətinin müntəzəmliyi və müxtəlif hava şəraitində aviasiya texnikasının səmərəli tətbiqidir. Hava şəraitinin hava gəmilərinin uçuşları ilə bağlı yaranan münasibətlərə təsir faktoru uçuşların hüquqi problemlərinin tədqiqinin başlanğıcından alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur.” Müəllif daha sonra qeyd etmişdir ki, müasir şəraitdə mülki aviasiya meteoroloji xidmətinin məqsədi hava gəmilərinin və hava hərəkətinin idarəetmə orqanlarına, uçuşların təminatı, planlaşdırılması ilə bağlı onların funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan meteoroloji informasiyaya malik digər orqanların ekipaja verilməsi yolu ilə uçuşların müntəzəmliyi və səmərəliliyinin, təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. (7, səh. 102, 103)

Beləliklə məqalədə aviameteorologiyanın aviasiyada mühüm rolu haqqında bəhs edilməsinə baxmayaraq ölkədaxili qanunvericilikdə araşdırma apardıqda aydın olur ki, “Aviasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun Ümumi müddəalar adlı fəslinin əsas anlayışlar adlı 1-ci maddəsində aviasiya meteorologiyası (və ya aviameteorologiya) anlayışı yoxdur və bu anlayışa hər hansı bir izah verilməmişdir. Bununla bağlı hesab edirik ki, aviasiya meteorologiyasının anlayışı verilməlidir. Belə ki, meteorologiya hava haqqında məlumatın əldə edilməsini və zəruri şəxslərə, təşkilatlara çatdırılmasını, ictimaiyyətə bu haqda məlumat verilməsini

nəzərdə tutur. Aviasiya meteorologiyası isə aviasiyanın, xüsusilə mülki aviasiyanın hava şəraiti və hava şərtləri barədə məlumatla təmin edilməsini özündə ehtiva edir. Aviameteorologiya meteoroloji amillər və meteoroloji faktorların aviasiya fəaliyyətinə təsirini öyrənir. Çünki meteoroloji şərtlər aviasiya fəaliyyətinə və aviasiya texnikasına birbaşa olaraq təsir edir. Buna görə də aviameteorologiyaya bu şəkildə tərif verilməsini və “Aviasiya haqqında” Qanunda anlayışın bu şəkildə olmasını məqsədəuyğun hesab edirik: “Aviasiya meteorologiyası aviasiya fəaliyyətinin hava şəraiti və hava şərtləri barədə məlumatla təmin edilməsini özündə əks etdirən dövlət fəaliyyəti növüdür.”

Aviasiya meteorologiyası işinin dövlət tərəfindən təşkilinə dair müddəa Aviasiya haqqında qanunda ifadə olunmamışdır. Hesab edirik ki, bu ifadə birbaşa olaraq aviasiya sahəsində dövlətin vəzifələri adlı 4-cü maddədə əks edilməlidir. Çünki qeyd edilən sahə cəmiyyət həyatında xüsusi əhəmiyyətə malikdir və aviasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi hər zaman hava şəraitindən asılı olmuşdur. Nəzərə alsaq ki, ölkəmizdə də meteorologiya fəaliyyəti aidiyyəti dövlət qurumları tərəfindən həyata keçirilir, o zaman bu təklifi məqbul hesab etmək olar.

“Aviasiya haqqında” Qanununun 1.0.19-cu bəndində göstərilmişdir ki, hava hərəkətinə göstərilən xidmətlərdən biri də aerometeoroloji xidmətdir. Aerometeoroloji xidmət hava hərəkəti istifadəçilərinə aerometeoroloji informasiyanın (məlumatın) verilməsi ilə həyata keçirilir. Aerometeoroloji və ya aviameteoroloji informasiyanın anlayışı barədə isə həmin qanunda norma və ya müddəa mövcud deyil. Fikrimizcə həmin anlayış qanunda əks edilməli, orada meteoroloji informasiyanın mahiyyəti və tərkibi qısa şəkildə də olsa ifadə edilməlidir. Təklif edərdik ki, belə bir müddəa “Aviasiya

haqqında” Qanuna daxil edilsin. Bildiyiniz kimi hava şəraiti və bütövlükdə uçuşların marşrut xətti boyunca hava haqqında məlumat ən yaxın hava limanı və ya aerodromun dispetçeri tərəfindən pilotlara və ya hava gəmisinin ekipajına verilir. Bunları nəzərə alaraq müddəanın aşağıdakı şəkildə verilməsini məqsədəuyğun hesab edirik: “Aerometeoroloji informasiya-hava nəqliyyatının və uçuşların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə hava hərəkəti istifadəçilərinə aerodispetçer tərəfindən verilən hava şəraiti və hava hadisələri ilə bağlı məlumatlardır.”

Həmçinin vurğulayaq ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik normaları sistemində aviasiya meteorologiyası fəaliyyətini tənzimləyən və ya aviameteoroloji xidmətin işini nizama salan müvafiq qaydalar toplusu (və ya təlimat) yoxdur. Fikrimizcə müvafiq qaydalar Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə tənzimlənməlidir. Bu qaydalarda aviasiya meteorologiyasının əsas anlayışları (qısaltmalar və terminlər), aviasiyada meteorologiya fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətlərindən və bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi, uçuşların meteoroloji təminatı, aerodromlarda və hava limanlarında qurulan radar sistemləri və onların çalışma mexanizmləri, aviameteoroloji mərkəzlər barədə məlumatlar, hava şəraitinin monitorinqinin aparılması, uçuşların təhlükəsizliyi baxımından hava haqqında məlumatların toplanması və analizi, müvafiq ixtisaslı kadrlar tərəfindən hava hadisələrinin araşdırılması və qiymətləndirilməsi, hansı hava şərtlərində hava gəmilərinin uçuşları yerinə yetirə bilməsi, hava proqnozunun verilməsi, aviasiya personalının meteoroloji informasiya ilə təmini, bu tip məlumatların ötürülməsi, qəbulu və təqdim edilməsi üsulları barədə məlumatlar öz əksini tapmalıdır. Qaydalarda göstərilməlidir ki, hansı hallar aviameteoroloji cəhətdən əlverişsiz hesab edilir. Bura duman,

çiskin, güclü leysan yağışı, şiddətli sulu qar və qar, tufan və intensiv yağıntılarla müşayiət edilən qasırğanı daxil etmək olar. Fikrimizcə qeyd olunan hallarda avialaynerin hava limanına (və ya aerodroma) enməsi, uçuşa başlaması çox təhlükəlidir və hava gəmisinin zədələnməsinə, insan tələfatına səbəb ola bilər. Həmçinin, yağıntılar uçuş zolaqlarında (qalxma və enmə) sürüşkənliyin artmasına səbəb olur ki, bu hal da uçuşların təhlükəsizliyi üçün ciddi təhiddir. Pilotlar və hava gəmisinin heyəti hava şəraitini düzgün qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Çünki, onlar uçuşu təhlükəsiz şəkildə başa çatdırmaq öhdəliyi daşıyırlar. Məhz həmin halda meteoroloji şərtlər böyük önəm kəsb edir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hava gəmisinin ekipajı, xüsusilə hava gəmisini idarə edən pilotlar meteorologiya sahəsində müvafiq bilik və bacarığa, hazırlığa sahib olmalıdırlar. Bu fakt da qanunvericilikdə müəyyən ediləməlidir.

Qanunvericilikdə bir məqama da diqqət yetirilməsini vacib hesab edirik. Belə ki, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı olmaqla Əsasnaməsinə əsasən Dövlət Mülki Aviasiya Administrasiyası hava gəmilərinin uçuşlarına meteoroloji xidmətlərin göstərilməsini təşkil edir və həmin xidmətləri göstərənlər üçün tələbləri müəyyən edir. “Azərbaycan Hava Yolları” QSC-nin Nizamnaməsində isə uçuşların meteoroloji və radioelektrotexniki təminatının həyata keçirilməsinin Cəmiyyətin fəaliyyət istiqamətlərindən biri olduğu göstərilir. Göründüyü kimi bu müddəa DMAA-nın Əsasnaməsinin yuxarıda qeyd edilən norması ilə eyniyyət təşkil edir və təkrarçılığa yol açır. Fikrimizcə “AZAL” QSC-nin nizamnaməsindən uçuşların meteoroloji təminatının həyata keçirilməsini ifadəsi çıxarılmalıdır. Çünki aviasiya fəaliyyətini həyata keçirən bütün təşkilatlar (özəl və ya dövlət sektoruna

məxsusluğundan asılı olmayaraq) üçün DMAA meteoroloji təminatı təşkil edir. Buna görə yenidən həmin müddəanın “AZAL” QSC-nin Nizamnaməsində qeyd edilməsinə lüzum yoxdur.

Fikrimizcə məhz yuxarıda təklif edilən norma və müddəaların qəbul edilməsi aviasiya meteorologiyası ilə bağlı qanunvericilikdə yaranmış boşluğun və gələcəkdə baş verə biləcək hüquqi problemlərin aradan qaldırılmasına yardım edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. 24.06.2005-ci il tarixli 944-IIQ sayılı “Aviasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 30 aprel 2008-ci il tarixli 105 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Hava Yolları” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin Nizamnaməsi.
3. “Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə və qanunvericiliyə uyğun olaraq hava daşımalarına dair müqavilələrin rəsmiləşdirilməsi və sənədlərin tərtib edilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında 11 iyun 2007-ci il tarixli 94 sayılı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı.
4. “Azərbaycan Respublikasının uçuş qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 yanvar 2013-cü il tarixli 4 sayılı Qərarı.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 aprel 2007-ci il tarixli 565 sayılı fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mülki Aviasiya Administrasiyası haqqında Əsasnamə.
6. Əliyev E.Ə. Beynəlxalq nəqliyyat hüququ. Dərslük. Bakı, 2013, 614 s.
7. Dövlət Mülki Aviasiya Administrasiyası direktorunun 28.12.2010-cu il tarixli 37 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Mühüm aviasiya hadisələri barədə xəbər vermə sistemində dair Təlimat”.

8. Московский Государственный Технический Университет Гражданской Авиации/ Научный вестник МГТУ ГА №196. Москва-2013.
9. Приказ Министра Обороны Российской Федерации от 24 сентября 2004 г. N 275 «Об утверждении федеральных авиационных правил производства полетов государственной авиации».
10. http://aeromochische.ru/images/stories/docs/avmet_1.pdf.
11. http://airspot.ru/book/file/478/057812_5CA49_bogatkin_o_g_aviacionnaya_meteorologiya.pdf.
12. http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=63958.
13. http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistemst/dok_ogeiho.htm.
14. <http://law.rufox.ru/view/aviator/1093003426.htm>.
15. <http://meteoinfo.ru/pogoda-word>.
16. <http://meteo-orw.ru/meteobooks/Практическая%20метеорология.pdf>.
17. <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic31/text705.htm>.
18. <http://web.shgm.gov.tr/tr/yonetim/3953-gayebetul-dogan>.
19. <http://www.gosthelp.ru/text/RSGA99RUKOVODSTVOPOAVIACI.html>.
20. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2920.pdf>.
21. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5431.pdf>.
22. <http://www.rg.ru/2007/10/22/vozdushnykodeks-dok.html>.
23. <http://www.rg.ru/2014/10/29/aviapraviladok.html>.
24. <http://www.sovstrat.ru/journals/transportnaya-strategiya-21-vek/articles/st-trans16-2.html>.
25. <http://www.yusufkabasakal.com/wp-content/uploads/2014/11/Havac%C4%B1%C4%B1k-Meteorolojisi.pdf>.

АВИАЦИОННАЯ МЕТЕОРОЛОГИЯ И ЕГО ПРАВОВАЯ ОСНОВА

Бабашов Ф.Б.

В статье автор изложил понятие авиаметеорологии, роль метеорологической деятельности в авиации, значение авиаметеорологической службы и правовые аспекты данной деятельности, затронул встречаемые в данной области научно-правовые проблемы. В заключении статьи автор выдвинул определённые предложения в области законодательства для разрешения поставленной задачи.

Ключевые слова: *Авиационная метеорология, диспетчер, безопасность полетов, пилот, аэродром.*

AVIATION METEOROLOGY AND ITS LEGAL BASIS

Babashov F.B.

The author outlined the concept of aviameteorology, the role of meteorology activities in the aviation, value aviameteorology service and legal aspects of this activity, has affected encountered in the field of scientific and legal conclusion problems. In article author has put forwarded specific proposals for legislation to resolve the problem.

Key words: *aviation meteorology, dispatcher, security of flights, pilot, airport.*

SOSIAL TƏMİNAT HÜQUQU ÜZRƏ SOSIAL MÜAVİNƏTLƏRİN ANLAYIŞI VƏ ONU ALMAQ HÜQUQU OLAN ŞƏXSLƏRİN DAİRƏSİ

Məmmədova Güllü Eldar qızı,
AMEA Fəlsəfə İnstitutunun fəlsəfə
doktoru proqramı üzrə doktorantı.

e-mail: farida-aliyeva00@rambler.ru

Bu məqalədə sosial təminat hüququ üzrə sosial müavinətlərin anlayışı və onu almaq hüququ olan şəxslərin dairəsi nəzərdən keçirilmişdir. Müəllif sosial təminat hüquq ədəbiyyatının və sosial müavinətlərə dair qanunvericiliyin təhlili əsasında sosial müavinətlərin əlamətlərini fərqləndirmiş, həmin əlamətlərinin ümumiləşdirilməsi nəticəsində ona fərqli anlayış vermiş, habelə sosial müavinət almaq hüququna malik olan şəxslərin dairəsi məsələsinə aydınlıq gətirmişdir.

Açar sözlər: sosial təminat, sosial müavinət, anlayış, pul ödəməsi, əlavə xərclər, kompensasiya ödəmələri, vətəndaşlıq, əcnəbi, vətəndaşlığı olmayan şəxs

İstər beynəlxalq təşkilatların normativ hüquqi aktlarında, istərsə də ölkəmizin qanunvericiliyində insanların sosial hüquqlarına, onların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə xüsusi önəm verilmişdir.

İnsan Hüquqları haqqında ümumi Bəyannamənin 25-ci, "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt"ın isə 9-cu maddəsində sosial təminat hüququ əsas insan hüquqlarının biri kimi təsbit edilmişdir [4, s. 56; 18, s. 47].

Sosial təminat termini ilk dəfə 1935-ci ildə ABŞ-da qəbul olunan "Sosial təminat

haqqında" Qanunda istifadə edilmişdir. Daha sonra, 1944-cü ildə BƏT-in (Beynəlxalq Əmək Təşkilatının) sosial təminat haqqında məruzəsində işlədilmişdir [7, s. 8].

Sosial təminat hüququnun mahiyyəti (yaş, xəstəlik, əlillik, ailə başçısını itirmə, uşaqların tərbiyəsi və qanunla müəyyən edilmiş digər hallarda) ondan ibarətdir ki, dövlət obyektiv səbəblərdən çalışmaq və zəhmətdən gəlir əldə etmək, həmçinin uşaqların doğulması ilə əlaqədar ailəyə kömək etmək qabiliyyəti və imkanından məhrum olmuş (tam və ya qismən) vətəndaşlara kifayət qədər vəsait ayırmağa təminat verir [6, s. 175].

Sosial təminatın hər hansı növü ilə təmin olunmaq üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş obyektiv əsaslar mövcud olmalıdır. O, əsasən dövlət büdcəsinin və dövlət tərəfindən yaradılan büdcədən kənar fondların vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir. Cəmiyyətin hesabına sosial təminatla hər bir şəxs deyil, yalnız qanunla müəyyən olunan kateqoriya şəxslər təmin olunurlar. Hazırda həmin kateqoriya şəxslərə əmək qabiliyyəti olmayanlar (əmək pensiyaçıları, yaşa, əlilliyə və ailə başçısını itirməyə görə sosial müavinət alanlar), müvəqqəti əmək qabiliyyətini itirənlər, aztəminatlı ailələr, beşdən çox uşağı olan qadınlar, müharibə əlillərinin, şəhid ailələrinin uşaqları, Azərbaycan Respublikası qarşısında xüsusi xidmətləri olan şəxslər və s. aid edilir. Başqa sözlə desək, sosial təminatla əhatə olunaq şəxslərin dairəsi qanunvericilikdə dəqiq təsbit olunmuşdur [7, s. 14-15].

İnsanların sosial təminat hüquqları sırasında önəmli yerlərdən birini də sosial müavinətlər tutur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 38-ci maddəsinin dördüncü hissəsində yalnız pensiya və sosial müavinətlərin minimum məbləğinin qanunla müəyyən edilməsi təsbit olunmuşdur.

Sosial müavinətlərlə əlaqədar olan münasibətlərin hüquqi tənzihi həm qanun əsasında, həm də qanun qüvvəli aktlar əsasında həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 38-ci maddəsində hər kəsin sosial təminat hüququ ilə yanaşı sosial müavinətlərin ən mühüm növlərinin təqdim edilmə əsasları da (məs., xəstəlik, əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmə, işsizlik) təsbit edilmişdir. Həmin maddənin III hissəsində göstərilir ki, hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra müavinət təminatına dair çoxsaylı normativ hüquqi aktlar qəbul olunmuş, onun bir çox yeni növləri müəyyən edilmişdir. Lakin 01 yanvar 2006-cı ilə qədər ölkəmizdə sosial müavinətlərlə bağlı münasibətlər müxtəlif qanunvericilik aktları ilə tənzimlənmiş, bu sahədə vahid normativ akt mövcud olmamışdır. Sosial təminat sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə 07 fevral 2006-cı ildə “Əmək pensiyaları haqqında” və “Sosial müavinətlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunları qəbul olunmuşdur. Beləliklə, 01 yanvar 2006-cı ildən etibarən ölkəmizdə sosial müavinətlərin təyin olunması və verilməsinin hüquqi əsasları, eləcə də bu sahədə yaranan digər münasibətlər “Sosial müavinətlər haqqında”

Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə tənzimlənir. “Əmək pensiyaları haqqında” və “Sosial müavinətlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunlarının qəbul edilməsi nəticəsində Qazaxıstan Respublikasında olduğu kimi, sosial pensiyalar sosial müavinətlərlə əvəz edilmişdir.

«Sosial müavinətlər haqqında» Qanunda ilk dəfə olaraq sosial müavinətə leqal anlayış verilmişdir. Həmin qanunun 1-ci maddəsinə görə sosial müavinətlər dedikdə qanunla müəyyən edilmiş qaydada ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərə sosial yardım göstərilməsi məqsədilə aylıq və ya birdəfəlik ödənilən pul vəsaiti başa düşülür. Lakin M.N.Əliyevin qeyd etdiyi kimi, qanunvericilik sosial təminatın bu növünün təqdim edilməsi məqsədini sosial sığorta ilə əlaqələndirməmiş və onun əsas məqsədini göstərə bilməmişdir [5, s. 314].

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “müavinət” sözü “kömək”, “yardım” kimi izah edilir [1, s. 281].

Hüquq ədəbiyyatında sosial müavinətlərə müxtəlif anlayışlar verilir və ayrı-ayrı müəliflər tərəfindən bu anlayış əsasən aşağıdakı aspektlərdə nəzərdən keçirilərək izah edilir:

- pul ödəməsi kimi [19, s. 193];
- sosial təminat hüququnun prinsipi kimi [17, s. 199];
- sosial təminat hüququnun institutu kimi [22, s. 95];
- sağlamlığın mühafizəsi, xəstəlik və qanunun müəyyən etdiyi digər hallarda vətəndaşların konstitusion hüquqlarının təminatı kimi [14, s. 210] və s.

Bəzən müavinət anlayışının daxilində onu almaq hüququ olan şəxslərin dairəsi və onların təqdim edilməsi məqsədləri önə çəkilir [13, s. 24].

Prof. M.N.Əliyevə görə, sosial təminat sistemi üzrə sosial müavinətlər dedikdə, qa-

nunla nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada tam və ya qismən itirilmiş əmək haqqını və ya gəlirləri kompensasiya etmək, həm də əlavə maddi yardım göstərmək məqsədilə müəyyən kateqoriya şəxslərə aylıq, dövrü və birdəfəlik təyin olunan pul ödənişləri başa düşülür” [5, s. 314].

M.O.Buyanova və S.İ.Kobzeyeva kimi müəlliflər müavinətlərə vətəndaşların əmək haqqı olmadığı dövrdə və ya vətəndaşın hər hansı başqa gəlir mənbələrinin olub-olmamasından asılı olmayaraq dövlətin sosial-əhəmiyyətli hesab etdiyi hallarda əlavə yardımın göstərilməsi məqsədilə vətəndaşa təyin olunan pul ödəmələri kimi anlayış verirlər [11, s. 49].

A.D.Zaykin müavinətə anlayış verərkən belə bir cəhətə diqqət yetirir ki, müavinətlər konkret məqsədlərlə qanunla müəyyən edilmiş hallarda vətəndaşlara təqdim olunan dövlət yardımını xarakteri daşıyırlar [20, s. 220].

Y.Y.Maçulskaya və J.A.Qorbaçova sosial təminat üzrə müavinətlərə itirilmiş əmək haqqının və ya əmək gəlirinin, yaxud da əlavə xərclərinin qismən bərpası məqsədilə məcburi dövlət sosial sığorta olunan şəxslərə təyin olunan və büdcədən kənar fondların vəsaitləri hesabına ödənilən qısamüddətli və ya birdəfəlik əvəzli-qeyri-ekvivalent xarakterli pul ödəməsi kimi anlayış verirlər [16, s. 76].

V.S.Andreyev müavinətə anlayışı verərkən onun alimentar xarakterini və ödəmə mənbələrini (əmək qabiliyyəti olmayanlar üçün fondlar) vurğulayırdı [9, s. 23].

Hazırkı dövrdə bütün sosial müavinətlər alimentar xarakter daşıyırlar. Alimentarizm ilk növbədə müavinətlərin maliyyələşdirilmə mənbəyi baxımından müəyyən edilməlidir. Sosial təminat hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edildiyi kimi, dövlət büdcəsi

hesabına ödənilən müavinətlərin öz alimentar xarakterini saxlayır [15, s. 35]. «Sosial müavinətlər haqqında» qanuna görə sığorta olunan şəxslərə üç yaşınadək uşağa qulluğa, uşağın anadan olmasına, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə və dəfn üçün müavinətlər məcburi dövlət sosial sığorta vəsaitləri hesabına, digər sosial müavinətlər isə dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına ödənilir. Bu baxımdan hesab edirik ki, dövlət büdcəsindən əvəzsiz olaraq ödənilən sosial müavinətlər alimentar xarakter daşıyır. Göstərmək lazımdır ki, dövlət qulluqçularına, hərbi qulluqçulara, hakimlərə, Milli Məclisin deputatlarına və s. şəxslərə verilən müavinətlərin əksəriyyəti dövlət büdcəsinin hesabına ödənilirlər. Həmin müavinətləri alan şəxslər əvvəlcədən heç bir haqq ödəmirlər və qanunda göstərilən hallarda müavinətləri əvəzsiz olaraq alırlar. Lakin büdcədən kənar fond kimi çıxış edən Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun vəsaitləri hesabına ödənilən müavinətlər alimentar xarakterli ödənişlərə aid edilə bilməzlər. Göründüyü kimi, müasir dövrdə müavinətlərin yalnız bir qismi alimentar xarakter daşıyır.

Sosial təminat üzrə müavinətlər, ilk növbədə, təminatlı pul ödəmələridir. Bu ödəmələrin təminatlılığı onunla şərtlənir ki, birincisi, müavinətlərin təyin edilməsi və ödənilməsi dövlət səviyyəsində tənzimlənir. İkincisi, müavinət almaq hüququ bunun üçün maliyyə imkanlarının mövcudluğu ilə şərtləndirilməmişdir. Yəni sosial müavinətlər dövlət tərəfindən qanunvericilik səviyyəsində müəyyən olunur və zərurət yarandıqda bu hüququn həyata keçirilməsi dövlət məcbur etmə (inzabati və məhkəmə qaydasında müdafiə) tədbirləri ilə təmin olunur.

Yuxarıda qeyd olunanlardan da göründüyü kimi, müavinətlərə verilmiş anlayışlarda

o, əsasən pul ödəməsi kimi göstərilir. Sosial təminat sistemi üzrə müavinətlərlə yanaşı pensiyalar da pul ödəməsi kimi çıxış edirlər. Hesab edirik ki, müavinətlərlə pensiyaların fərqli cəhətlərinin müəyyən edilməsi müavinətlərin anlayışının daha dolğun şəkildə verilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan mövcud qanunvericiliyə əsasən pul ödəməsi kimi çıxış edən müavinətlərlə pensiyaların aşağıdakı meyarlara görə fərqlərini göstərmək olar:

a) Əmək fəaliyyəti ilə bağlılıq. Pensiya isə hər bir halda şəxsin əmək fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq təqdim edilir. Müavinət almaq hüququ vətəndaşın həm əmək fəaliyyəti ilə bağlı ola (məsələn, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət), həm də əmək fəaliyyətindən asılı olmayaraq təqdim edilə bilər (məsələn, işsizlik müavinəti, əlilliyə görə müavinət və s.).

b) Ödənilmə müddətinə görə. Pensiya həmişə uzun müddətə və yaxud ömürlük ödənilir. Müavinət isə aylıq, dövrü və ya birdəfəlik ödənilir.

c) Təyin olunma məqsədinə görə. Pensiyanın məqsədi pensiya almaq hüququ olan vətəndaşların yaşayışına təminat verən yeganə mənbə rolunu oynamaqdır. Müavinətlər isə bəzi hallarda itirilmiş əmək haqqını bərpa etmək məqsədi daşıyır və onun məbləği əmək haqqı əsasında müəyyən edilir, digər hallarda isə müavinət əlavə maddi yardım rolu oynayır və qəti məbləğlə müəyyən olunur (məsələn, uşağın doğulması ilə əlaqədar ödənilən müavinətlər).

ç) Subyektlərinə görə. Pensiya bir qayda olaraq işləməyən vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulur, müavinətlər isə hamıya, həm işləyənlərə, həm işləməyənlərə ödənilir.

Sosial müavinətləri kompensasiya ödəmələrindən də fərqləndirmək lazımdır. Doğ-

rudur, onlar arasında müəyyən oxşarıqlar vardır. Öz təbiəti və mahiyyətinə görə kompensasiya ödəmələri sosial müavinətlərin bu və ya digər növünə çox yaxındırlar [12, s. 45]. Kompensasiya ödəmələri də əsasən, müavinətlər kimi bir çox şəxsə ünvanlanıb: uşaqlara, azyaşlı uşaqlarına qulluq edən analara, I qrup əlillərə və qocalara qulluq edən şəxslərə, müəyyən səbəblərə görə əmək fəaliyyətinə məcburi olaraq müvəqqəti xitam verən şəxslərə, məcburi köçkünlərə və s. Həm sosial müavinətlər, həm də kompensasiya ödəmələri müəyyən müddətlə məhdudlaşdırılmış pul ödənişləridir. Müavinətlər kimi kompensasiya ödəmələri də birdəfəlik, rüblük, aylıq ola, yalnız qanunla müəyyən olunmuş hallarda təyin oluna bilər. Müavinətlərin bir qismi kimi kompensasiya ödəmələri də pulsuz və əvəzsiz olaraq təqdim olunurlar. Lakin bu oxşarıqlara baxmayaraq onlar bir sıra meyarlara görə fərqlənirlər. Məqsədinə görə – kompensasiya ödəmələri qanunla müəyyən edilmiş hallarda sosial yardımın göstərilməsi, sosial müavinətlər isə tam və ya qismən itirilmiş əmək haqqını kompensasiya etmək və müəyyən səbəblərə görə ailədə əlavə xərclərin yaranması ilə əlaqədar sosial yardım göstərmək məqsədilə (məsələn, dəfn üçün müavinət) ödənilir. Maliyyələşdirmə mənbəyinə görə – bütün kompensasiya ödəmələri dövlət büdcəi hesabına təqdim olunurlar. Müavinətlərin isə yalnız bir qismi dövlət büdcəsi hesabına ödənilirlər. Kompensasiya ödəmələri müavinətlərdən həmçinin sosial-hüquqi əsaslarına, subyektlərin dairəsinə görə də fərqlənirlər.

Sovet dövründə müavinətlər dövlət sosial sığorta fondundan, kolxozçuların sosial təminatının mərkəzləşdirilmiş ittifaq fondundan, kolxozçuların mərkəzləşdirilmiş sığorta fondundan, yaradıcı işçilərin təşkilatlarının fond-

larından (Yazıcılar ittifaqının, Bəstəkarlar ittifaqının, Rəssamlar ittifaqının fondlarından), dövlət büdcəsi, yerli büdcələr hesabına ödənilirdilər. Göstərilən fondlar müəssisələrin, idarələrin, təşkilatların, kolxozların vəsaitləri hesabına təşkil olunurdular. Sığorta haqlarının məbləği fəhlələrə, qulluqçulara, kolxoz üzvlərinə ödənilmiş əmək haqqının həcmi ilə müəyyən edilirdi. Vətəndaşlar isə hes bir ödəniş həyata keçirmirdilər. Bu və ya digər müavinətlərin ödənilməsi üçün vəsaitlər birbaşa büdcədən köçürülürdü. Sosial təminat hüququ elmində bütün bu maliyyə mənbələri əmək qabiliyyətsizlər üçün fondlar adlandırılırdılar [10, s. 21].

Hazırda isə müavinətlərin ödənilməsi üçün maliyyə mənbələrinin formalaşdırılması üsulları dəyişmişdir. Sosial təminatlı büdcə-dənkənar fond olan – DSMF yaradılmışdır. Həmin fondun büdcəsi işəgötürənlərin və məcburi dövlət sosial sığortasına cəlb olunan şəxslərin ödədikləri məcburi dövlət sosial sığorta haqqı hesabına formalaşır. Lakin müavinətlərin ödənilməsi DSMF-ni artıq əmək qabiliyyətsizlər üçün fond adlandırmaq olmaz, çünki bir çox müavinətlər əmək qabiliyyətinin vəziyyətindən asılı olmayaraq ödənilirlər, işsizlik müavinəti isə yalnız əmək qabiliyyətli şəxslərə ödənilir.

Hüququn subyekti bir qayda olaraq hüquq münasibətlərinin hüquq subyektivliyində malik olan iştirakçıları hesab edilir. Sosial təminat hüququnun subyektləri hüquq münasibətlərinin potensial iştirakçıları, yəni bu sahədə hüquq və vəzifələrin daşıyıcıları ola bilən şəxslərdir. Sosial təminat hüquq münasibətləri nisbi hüquq münasibətləri olduğuna görə onun iştirakçıları və onların davranışlarının dairəsi qanunvericiliklə dəqiq müəyyən olunur. Bu hüquq münasibətlərinin subyektləri kimi əsasən subyektiv hüquq və vəzifələrin

daşıyıcısı olan fiziki şəxs və dövlət orqanı çıxış edir. Fiziki şəxs qismində Azərbaycan Respublikası vətəndaşları, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan xarici vətəndaşlar bu hüquq münasibətlərinin subyekti ola bilərlər. Azərbaycan Respublikası ərazisində müvəqqəti yaşayan xarici vətəndaşlar isə yalnız müvafiq dövlətlərarası saziş bağlandığı hallarda sosial təminat hüquq münasibətlərinin subyekti ola bilərlər. Sosial təminat hüquq münasibətlərinin subyektlərindən biri olan vətəndaşlar daha geniş hüquqi statusa malikdirlər. Bu hüquq konstitusiyaya əsasən şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsasını təşkil edən konstitusion hüquq və vəzifələrdən irəli gəlir [5, s. 165].

Sosial təminat hüquq münasibətlərinin mühüm hissəsini məhz sosial müavinətlərlə bağlı olan münasibətlər, bu münasibətlərin subyektlərinin böyük qismini isə müavinət almaq hüququ olan şəxslər təşkil edir.

Müavinət almaq hüququ olan şəxslərin dairəsi ümumi şəkildə “Sosial müavinətlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsində müəyyən edilmişdir. Orada göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları bu Qanunla müəyyən olunmuş şərtlərlə və qaydada aylıq və birdəfəlik müavinət almaq hüququna malikdirlər. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər və əcnəbilər, bu Qanunun 4.0.1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan müavinət istisna olmaqla, bu Qanunla Azərbaycan Respublikası vətəndaşları üçün müəyyən edilmiş şərtlərlə və qaydada aylıq və birdəfəlik müavinət almaq hüququna malikdirlər [8].

Qeyd edək ki, adı çəkilən qanunun 4.0.1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan müavinət

dövlət qulluqçularına ömürlük müavinətdir. Beləliklə, sosial müavinətlər haqqında qanunvericiliyə yuğun olaraq müavinət almaq hüququna malik olan şəxslərə aşağıdakılar aiddir:

1) Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları;

2) Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər və əcnəbilər.

Vətəndaşlıq hüququ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 52-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Orada göstərilir ki, Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarından doğulmuş şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Valideynlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır [2].

Sosial müavinətlər üzrə hüquq münasibətlərinin subyektli olmaq üçün vətəndaşlar hüquq qabiliyyətinə və fəaliyyət qabiliyyətinə malik olmalıdırlar. Həmin hüquq münasibətlərinin iştirakçısı olan vətəndaşların hüquq qabiliyyətinin növünün müəyyən edilməsi üçün əsas kimi sosial müavinətlər, kompensasiya ödəmələri və dövlət sosial yardımı şəklində təqdim edilən pul ödəməsinin xarakteri çıxış edir. Belə ki, həmin pul ödəmələri vətəndaşlara iki cür təqdim edilir. Birincisi, məcburi dövlət sosial sığortası qaydasında işçilər üçün təqdim edilən ödəmələr. İkincisi, cəmiyyətin hər bir üzvünə əmək fəaliyyəti nəzərə alınmadan təqdim edilən ödəmələr. Birinci halda hüquq münasibətlərinin iştirakçısı olmaq üçün əsas şərt kimi vətəndaşın

xüsusi hüquq və fəaliyyət qabiliyyətinə malik olması çıxış edir. Bu əmək hüquq münasibətlərinə və ya işçinin məcburi dövlət sosial sığortasına aid edildiyi digər hüquq münasibətlərinə daxil olduğu vaxtda, yəni əmək hüquq subyektliliyinin yaranması üçün qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda yaranır. Vətəndaşa cəmiyyətin üzvü kimi sosial müavinət, kompensasiya ödəməsi və dövlət sosial yardımının təyin edilməsi və ödənilməsi ilə əlaqədar hüquq münasibətlərində iştirak etmək isə ümumi mülki hüquq və fəaliyyət qabiliyyətinə əsaslanır. Bu zaman hüquq qabiliyyəti insanın doğumu ilə eyni vaxtda, fəaliyyət qabiliyyəti isə 18 yaşa çatdıqda yaranır. Buna görə də, bəzi sosial müavinətlərə olan hüquqa uşaqlar da (əlif və ya valideynlərindən birini və ya hər ikisini itirmiş uşaqlar da) malik ola bilərlər, lakin onlar 18 yaşa qədər tam fəaliyyət qabiliyyətinə malik olmadıqlarına görə sosial müavinətlər üzrə hüquq münasibətlərinin iştirakçıları onların qanuni nümayəndələri (valideyn, qəyüm, himayəçi) olacaqlar [5, s. 183-184].

Əcnəbilər müəyyən dövlətin ərazisində yerləşən, lakin həmin dövlətin vətəndaşları olmayan və başqa bir dövlətin vətəndaşları olan şəxslərdir. Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 3.0.1-ci maddəsində "əcnəbi"yə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan və başqa dövlətin vətəndaşlığına mənsub olan şəxs kimi leqal anlayış verilmişdir [3].

Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinə görə vətəndaşlığı olmayan şəxs heç bir dövlət tərəfindən onun qanununa əsasən vətəndaş hesab edilməyən şəxsdir [3].

V.Y.Çirkinin qeyd edir ki, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin (yəni hər hansı bir dövlətin

vətəndaşlığına malik olmayanların) statusu bir çox cəhətdən əcnəbilərin statusuna oxşardır. Lakin əcnəbilərdən fərqli olaraq onlar hər hansı bir dövlətin diplomatik müdafiəsindən istifadə etmirlər. Bu da onların vəziyyətini mürəkkəbləşdirir. Əksər ölkələrdə qüvvədə olan qanunvericiliyə görə vətəndaşlığı olmayan şəxslər də əcnəbilər kimi ölkədən məcburi çıxarıla bilər (vətəndaşlar barəsində belə tədbir görülməsini ən yeni konstitusiyalar qadağan edir) [21, s. 66].

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqları” adlanan 69-cu maddəsinə görə əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər. Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan və ya müvəqqəti qalan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqları yalnız beynəlxalq hüquq normalarına və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər.

BƏT-in «Ölkə vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sosial təminat sahəsində hüquqlarının bərabərliyi haqqında» 28 iyun 1962-ci il tarixli 118 №-li Konvensiyasında onu ratifikasiya etmiş dövlətlərin öz vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sosial təminat sahəsində hüquq bərabərliyinin təmin edilməsi öhdəliyi müəyyən edilmişdir. Orada göstərilir ki, konvensiyanı ratifikasiya etmiş dövlət öz ərazisində konvensiyaya üzv bütün digər dövlətlərin vətəndaşlarına sosial təminat

sahəsində öz vətəndaşları ilə bərabər imkanlar yaratmalıdır [23].

Azərbaycan Respublikasının miqrasiya qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasında yaşamaq icazəsi olan əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxsləri iki qrupa bölür:

1) Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti yaşayan – Miqrasiya Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti yaşamaq üçün icazə almış əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs (AR Miqrasiya Məcəlləsinin 3.0.7-ci maddəsi);

2) Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan – Miqrasiya Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasında daimi yaşamaq üçün icazə almış əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs (AR Miqrasiya Məcəlləsinin 3.0.8-ci maddəsi).

Təbii ki, sosial müavinət almaq hüququna malik olmaq və bu hüququ reallaşdırmaq üçün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından ölkədə daimi yaşamaq icazəsi tələb olunmur. “Sosial müavinətlər haqqında” qanunun 3.1-ci maddəsinin məzmunundan göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının aylıq və birdəfəlik sosial müavinət almaq hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün həmin qanunla müəyyən olunmuş şərtlərə və qaydalara əməl olunması kifayətdir.

Azərbaycan ikili vətəndaşlığı qəbul etmədiyi üçün ikili vətəndaşlığı olanların sosial müavinət almaq hüququ da qanunda öz əksini tapmamışdır.

Əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sosial müavinət almaq hüququna gəldikdə isə burada bir sıra şərtlər vardır. Belə ki, əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs sosial müavinət almaq hüququna malik olması üçün vətəndaşlar üçün müəyyənləşdirilmiş şərt və qaydalardan başqa aşağıdakı şərtlər də təmin edilməlidir:

a) yalnız AR Mıqrasiya Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasında daimi yaşamaq üçün icazə almış əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər bu hüquqa malikdir. Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti olan (Azərbaycan Respublikasında yaşamaq üçün icazəsi olmayan, turizm, şəxsi iş, xidməti ezamiyyət və sair bu kimi müvəqqəti xarakter daşıyan hallarla əlaqədar Azərbaycan Respublikasına qanuni əsaslarla gəlmiş əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan) və müvəqqəti yaşayan şəxslər bu hüquqdan istifadə edə bilməzlər;

b) Azərbaycan Respublikasında daimi yaşamaq üçün icazə almış əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər sosial müavinət almaq hüququnu o halda reallaşdırma bilirlər ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmasın;

c) bütün şərt, qayda və tələblərə uyğun gəlsələr belə, əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslər dövlət qulluqçularına ömürlük müavinət hüququna malik ola bilməzlər. Bu isə qanunvericiliyimizin mövqeyi baxımından tamamilə məntiqəuyğundur. Çünki “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 14.1-ci maddəsində dövlət qulluqçusuna “bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada maaşlı (maaş yalnız dövlət büdcəsi vəsaitindən verilə bilər) dövlət qulluğu vəzifəsini tutan və inzibati vəzifə üzrə dövlət qulluğuna qəbul edilərkən Azərbaycan Respublikasına sadıq olacağına and içən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı” kimi leqal anlayış verilir. Yəni Azərbaycan Respublikasında əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslər dövlət qulluqçusu ola bilməyəcəkləri üçün, təbii ki, dövlət qulluqçularına ömürlük müavinət hüququna da malik ola bilməzlər.

Beləliklə, bütün yuxarıda qeyd edilənlər aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir.

1. Sosial təminat hüquq ədəbiyyatının və sosial müavinətlərə dair qanunvericiliyin təhlili və ümumiləşdirilməsi əsasında sosial müavinətlərin aşağıdakı əlamətlərini fərqləndirmək olar: sosial müavinətlərin əsas məqsədi ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərə sosial yardım göstərilməsindən ibarətdir; sosial müavinətlər, bir qayda olaraq, vətəndaşın əmək haqqısının və digər maddi təminatının olmadığı dövrdə və ya ailədə yaranmış əlavə xərclər zamanı təqdim edilir; bu müavinətlər tam və ya qismən itirilmiş əmək haqqını bərpa edilməsinə yönəlir, bəzi hallarda isə əlavə maddi yardım rolu oynayır; sosial müavinətlər qanunla müəyyən edilmiş qaydada və şərtlərlə təqdim edilir; sosial müavinətlər qismən alimentar xarakter daşıyırlar (dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına ödənilir halda); sosial müavinətlər birdəfəlik, aylıq, dövrü və ömürlük olaraq ödənilirlər; sosial müavinətlər pul formasında ödənilirlər.

2. Sosial müavinətlərin əlamətlərinin ümumiləşdirilməsi nəticəsində ona aşağıdakı kimi anlayış verilməsini məqsədəmüvafiq hesab edirik: “Sosial müavinətlər dedikdə qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda və şərtlər çərçivəsində müəyyən kateqoriya şəxslərə aylıq, dövrü, birdəfəlik və ömürlük təyin təyin və təqdim edilən, tam və ya qismən itirilmiş əmək haqqının və ya gəlirlərin bərpasına yönələn, bəzi hallarda əlavə maddi yardım göstərilməsi məqsədi daşıyan, dövlət büdcəsinin, Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun və işəgötürənin vəsaitləri hesabına əmək haqqına faizlə və dəqiq müəyyən edilmiş məbləğlərdə ifadə olunan, qismən alimentar xarakter daşıyan (dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına ödənilir halda) pul ödənişləri başa düşülür”.

3. Sosial müavinət almaq hüququna malik olmaq və bu hüququ reallaşdırmaq üçün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından ölkədə daimi yaşamaq icazəsi tələb olunmur. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının aylıq və birdəfəlik sosial müavinət almaq hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün qanunla müəyyən olunmuş şərtlərə və qaydalara əməl olunması kifayətdir.

Azərbaycan ikili vətəndaşlığı qəbul etməyi üçün ikili vətəndaşlığı olanların sosial müavinət almaq hüququ da qanunda öz əksini tapmamışdır.

Əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sosial müavinət almaq hüququna gəldikdə isə burada bir sıra şərtlər vardır. Belə ki, əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs sosial müavinət almaq hüququna malik olması üçün vətəndaşlar üçün müəyyənləşdirilmiş şərt və qaydalardan başqa aşağıdakı şərtlər də təmin edilməlidir:

a) yalnız AR Miqrasiya Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasında daimi yaşamaq üçün icazə almış əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər bu hüquqa malikdir. Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti olan və müvəqqəti yaşayan şəxslər bu hüquqdan istifadə edə bilməzlər;

b) Azərbaycan Respublikasında daimi yaşamaq üçün icazə almış əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər sosial müavinət almaq hüququnu o halda reallaşdırma bilirlər ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmasın;

c) bütün şərt, qayda və tələblərə uyğun gəlsələr belə, əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslər dövlət qulluqçularına ömürlük müavinət hüququna malik ola bilməzlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. II cild. Bakı: Çıraq, 1999, 412 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası / <http://e-qanun.az/framework/897>
3. Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi / <http://e-qanun.az/code/23>
4. Beynəlxalq sənədlər toplusu. I cild. Hüquq Müdafiəçiliyi Cəmiyyəti. Bakı: GİSO Enterprise KRİNİB, 2005, 868 s.
5. Əliyev M.N. Sosial təminat hüququ. Dərslük. Bakı: Adiloğlu, 2007, 464 s.
6. Lukaşeva E.A. İnsan hüquqları. Bakı: Şirvan-nəşr, 2005, 572 s.
7. Mürşüdoğ R.İ. Sosial təminat hüququnun nəzəri aspektləri. Bakı: Avropa, 2015, 182 s.
8. "Sosial müavinətlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu / <http://e-qanun.az/framework/11508>
9. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР. М.: Юридическая литература, 1980, 312 с.
10. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР. М.: Юридическая литература, 1987, 352 с.
11. Буянова М.О., Кобзева С.И., Кондратьева З.А. Право социального обеспечения. Учебное пособие. М.: КНОРУС, 2008, 640 с.
12. Буянова М.О., Кондратьева З.А., Кобзева С.И. Право социального обеспечения. Учебное пособие (Особенная часть). М.: Нолидж, 1997, 576 с.
13. Доброхотова Е.Н. Советское право социального обеспечения. Спб.: Издательство Санкт-Петербургского Ун-та, 1992, 144 с.
14. Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России. М.: Волтерс Клувер, 2005, 576 с.
15. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения. Перспективы развития. М.: Городец, 2000, 144 с.
16. Мачульская Е.Е., Горбачев Ж.А. Право социального обеспечения. Учебное пособие. М.: Книжный мир, 2000, 293 с.
17. Мачульская Е.Е., Добромислов К.В. Право социального обеспечения: Учебное пособие. Практикум. М.: Книжный мир, 2006, 342 с.

18. Международная защита прав человека. Документы и материалы. Харьков: ООО Синтекс ЛТД, 1998, 298 с.
19. Сирота И.М. Все о пенсиях, социальной защите граждан Украины: Научно-практический комментарий и сборник нормативных актов. Харьков: Одиссей, 2007, с. 193 (752 с.)
20. Советское право социального обеспечения / Под. ред. А.Д.Зайкина. М.: Изд-во Московского Университета, 1982, 264 с.
21. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. Москва: Норма, 2010, 608 с.
22. Шайхатдинов В.Ш. Право социального обеспечения в Российской Федерации. Учебное пособие. Вып. 1, Екатеринбург, 1996, 196 с.
23. <http://www.lawmix.ru/abro/941>

ПОНЯТИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ПОСОБИЙ В ПРАВЕ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ И КРУГ ЛИЦ, ИМЕЮЩИХ ПРАВО НА ПОЛУЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ПОСОБИЙ

Мамедова Гюллю Эльдар кызы,
докторант по программе доктора философии
Института Философии НАНА.

В статье рассматривается понятие социальных пособий в праве социального обеспечения и круг лиц, имеющих на них право. На основе анализа юридической литературы по социальному обеспечению и законодательства о социальных пособиях, автор раскрыл отличительные особенности социальных пособий, в результате обобщения этих особенностей дал понятие социальным пособиям, а также определил круг лиц, имеющих право на их получение.

Ключевые слова: *социальное обеспечение, социальные пособия, денежные выплаты, дополнительные расходы, компенсационные выплаты, гражданство, лица без гражданства, иностранцы.*

THE CONCEPT OF SOCIAL BENEFITS IN THE SOCIAL SECURITY LAW AND THE CIRCLE OF PERSONS ELIGIBLE FOR SOCIAL BENEFITS

Mammadova Gullu Eldar,
Ph.D. candidate of the Philosophy doctorate
program of the Institute of Philosophy ANAS.

The article discusses the concept of social benefits in the social security law and the circle of persons who have a right to them. Based on the analysis of legal literature on social security and social benefits of the legislation, the author revealed the distinctive features of social benefits, as a result of generalization of these features give the concept of social security benefits, as well as defined the circle of persons entitled to receive them.

Key words: *social security, social benefits, cash payments, additional costs, compensatory payments, nationality, stateless persons, foreigners.*

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТЕРРОРИЗМА В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Гаджиев Турал Бахруз оглы,
Академия Государственного Управ-
ления при Президенте Азербайджан-
ской Республики, преподаватель
юридического факультета, доктор
философии по праву.

e-mail: mahabbat_d.h.t.@mail.ru

В рамках статьи осуществляется детальное исследование ряда международных нормативно-правовых актов, определяющих основания ответственности за преступления террористического характера, выделяются ключевые признаки терроризма, посредством использования которых формулируется авторское определение понятия «международный терроризм».

Ключевые слова: уголовная политика, борьба с преступностью, оптимизации законодательства, терроризм, международное сотрудничество.

Процессы глобализации наряду с безусловными позитивными изменениями, характеризующими происходящие в мировом сообществе процессами, влекут и ряд серьезных негативных последствий, главным образом выраженных в наращивании криминального потенциала наиболее опасных организованных преступных формирований, в частности различного рода террористических и экстремистских организаций. В сложившихся условиях самостоятельные субъекты меж-

дународного права вынуждены уделять особе внимание оптимизации уголовной политики в части деятельности по борьбе с указанными общественно опасными явлениями. Однако замыкание соответствующей законодательной и правоприменительной работы в рамках границ отдельных государств ставит под сомнение достижение значимых результатов. В настоящее время особую актуальность приобретает работа по гармонизации национальных и международных нормативно-правовых документов, что позволит обеспечить слаженных и наступательный характер противодействию террористическим и экстремистским группировкам в условиях наращивания возможностей по установлению международных связей.

Необходимо отметить, что в последнее время наблюдается тенденция по унификации национальных законодательных актов соответствующего содержания с учетом положений нормативных документов международного характера. Однако остаются серьезные противоречия, являющиеся значимыми причинами отсутствия должного уровня международного сотрудничества в борьбе с наиболее опасными посягательствами на общественную безопасность и общественный порядок. По мнению автора, оптимальным решением имеющихся противоречий и расхождений является использование международного опыта законодательной регламентации ответственности за преступ-

ления террористической направленности, что позволит решить проблемы технико-юридического конструирования норм отечественного правового инструментария, устанавливающего ответственность за рассматриваемые криминальные посягательства.

В структуре международного законодательства, посредством которого определяются и регламентируются вопросы борьбы с преступлениями террористического характера необходимо выделить Всеобщую декларацию прав человека от 10 декабря 1948 года [1], которая в рамках статей 1-5, 7,9,10, 13 и др., устанавливает основные направления противодействия терроризму.

Исследование содержания международных нормативных документов позволяет сделать вывод об отсутствии проработанного, юридически значимого понятия «терроризм», в то время как данная дефиниция используется в целом ряде международных правовых актов. Например, в «Декларации о мерах по ликвидации международного терроризма», принятой Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1994 года № 49/60 отмечается озабоченность мирового сообщества нарастающей угрозой терроризма, однако его детального определения не содержится [2, с.90-94].

Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 22 декабря 2003 года № 58/174 определяет терроризм как международную угрозу [3]. Указанный документ определяет терроризм наиболее радикальным проявлением экстремизма, однако в рамках указанного документа также не содержится определения терроризма.

В целом анализ международной нормативно-правовой базы по рассматриваемой проблематике, свидетельствует, что любая форма террористической деятельности признается угрозой международному сообществу и как следствие международной безопасности. Данный факт является очевидным свидетельством необходимости наращивания международного сотрудничества в области противодействия наиболее опасным посягательствам на общественную безопасность.

Необходимо отметить то обстоятельство, что содержание большинства документов, принятых под эгидой ООН, является декларативным и не содержит перечня деяний, определяемых как преступления террористического характера. Имеющиеся проблемы усугубляются еще и тем обстоятельством, что до настоящего времени не выработаны эффективные механизмы взаимодействия по вопросам борьбы с различными проявлениями терроризма между самостоятельными субъектами международного права [4, стр.105]. Изложенное свидетельствует о наличии пробелов, характеризующих современное международное законодательство. По мнению автора, значимым условием повышения эффективности борьбы с терроризмом является выработка и законодательное закрепление соответствующего понятийного аппарата.

Спецификой нормативной базы Совета Европы, посредством которой обеспечивается охрана общественных отношений от рассматриваемой совокупности криминальных посягательств, является установление мер превентивного характера через призму борьбы с расово-религиозной

нетерпимостью. В качестве типичного примера может быть выделена Венская декларация от 9 октября 1993 года [5], которая в рамках Приложения №3 самостоятельным направлением противодействия преступлениям террористической и экстремистской направленности определяет борьбу с антисемитизмом, расизмом, нетерпимостью и ксенофобией. Указанный документ рекомендует членам Совета Европы осуществлять активную работу по повышению толерантности, основанной на общепризнанных нормах права и морали. Самостоятельным направлением рекомендовано определить законотворческую деятельность по усилению правовых репрессий за расизм и дискриминацию. Главным недостатком, который характеризует рассматриваемый документ, является отсутствие в нем содержательного толкования используемых юридически значимых терминов и понятий, что является обстоятельством, культивирующим различные подходы к уяснению его содержания.

Нормативная база Совета Европы, призванная обеспечивать консолидацию усилий по борьбе с терроризмом, включает в себя также следующие документы:

– Европейская конвенция о пресечении терроризма от 27 января 1977 года ETS № 090 [6]. В данном документе вызывает серьезные критические замечания положение, содержащиеся в ст.1, в соответствии с которым исключается политическая мотивация при совершении некоторых преступлений террористического характера (например, захват заложников);

– Конвенция Совета Европы о предупреждении терроризма от 16 мая 2005

года ETS № 196 [7]. В рамках указанного документа было сформулировано понятие террористического преступления, в соответствии с которым таковым является любое из преступлений в рамках положений и определений, содержащихся в договорах, перечисленных в Приложении к Конвенции. Проблема применения изложенного определения обусловлена его бланкетным содержанием, а также отсутствием формализованных конструктивных признаков преступлений террористического характера;

– Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности морского судоходства (SUA) (заключена в г. Риме 10 марта 1988 г.) [8].

Детальное изучение содержания вышеуказанных, а также ряда иных межгосударственных нормативных актов свидетельствует о том, что комплекс преступлений террористической направленности включает в себя посягательства на дипломатических агентов и других лиц, пользующихся международной защитой, незаконные захваты воздушных и морских судов, захват заложников, посягательства на ядерную безопасность, а также посягательства на безопасность стационарных платформ, расположенных на шельфе.

Изложенный перечень вызывает серьезные критические замечания. Во-первых, необходимо указать на его ущербность в том смысле, что он содержит далеко не все криминальные посягательства, соответствующие сущности террористической деятельности (очевидный пробел – отсутствие в перечне деяния, выраженного в призывах к осуществлению террористической деятельности). Во-вторых, пе-

речень содержит преступления, содержание которых не позволяет их отождествлять как террористическую деятельность (например, посягательства на безопасность платформ). В совокупности, указанные обстоятельства однозначно свидетельствуют о том, что до настоящего времени нет понимания того, какие преступления стоит относить к террористическим, а какие нет.

Специфическим содержанием характеризуется пакет нормативных документов, направленных на противодействие терроризму, принятых Шанхайской организацией сотрудничества (ШОС) [9, стр. 27-29].

Значимой вехой деятельности ШОС стало принятие Шанхайской конвенции о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом [10]. Положениями данного документа определяется, что субъекты международного права, подписавшие его, осуществляют сотрудничество в области борьбы с терроризмом с учетом особенностей национальных правовых актов.

Одним из основных направлений по международному сотрудничеству по борьбе с терроризмом, рассматриваемая Конвенция определяет реализацию Концепции сотрудничества стран – членов ШОС, которая в числе прочего устанавливает основные цели и принципы противодействия терроризму [11]. Сравнительно-правовой анализ указанного документа с нормативными актами, принятыми Советом Европы свидетельствует о том, что содержание Конвенции ШОС является более проработанным и соответствующим потребностям борьбы с различными проявлениями терроризма. Об этом, в част-

ности свидетельствует тот факт, что в отличие от законодательства Совета Европы, Конвенция ШОС не ставит определение преступлений террористического характера в зависимость от мотивов и субъектов, их совершающих. Наряду с этим Конвенция содержит детальный перечень мероприятий, реализация которых делает возможным добиться значимых результатов по противодействию рассматриваемому явлению, которые выражаются в комплексе мер профилактического, оперативно-розыскного и законодательного характера [12].

Подводя итог проделанной работе по изучению международных нормативных документов, являющихся базой для межгосударственного сотрудничества в вопросах противодействия преступлениям террористического характера, необходимо сделать вывод о наличии серьезных проблем и дефектов, выраженных в отсутствии формально-определенных признаков юридически значимых терминов и определений, посредством которых формулируются соответствующие нормативные установления, что свидетельствует о необходимости их актуализации в рамках научных изысканий и дискуссий.

Список использованной литературы:

1. Всеобщая декларация прав человека // СПС «КонсультантПлюс».
2. Декларация о мерах по ликвидации международного терроризма: принята резолюцией №49/60 на 84-м пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН 9 декабря 1994 года // Действующее международное право. М., 1997. Т.3
3. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 22 декабря 2003 года № 58/174. URL:

- <http://www.un.org> (дата обращения: 04.05.2016).
4. Петров С.В. Преступность в условиях глобализации: тенденции развития и направления профилактики // Юридическая наука и практика: вестник Нижегородской академии МВД России. №28– Н.Новгород: НА МВД России, 2014. С. 338-339.
 5. Приложение №3 к Венской декларации от 9 октября 1993 года. URL: <http://conventions.soe.int> (дата обращения 07.05.2016).
 6. Европейская конвенция о пресечении терроризма (ETS № 90): заключена в Страсбурге 27 января 1977 года // Собрание законодательства. 2003. № 3, ст. 202.
 7. Конвенция Совета Европы о предупреждении терроризма (ETS № 196): заключена в Варшаве 16 мая 2005 года. // Собрание законодательства. 2009. № 20, ст. 2393.
 8. Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности морского судоходства (SUA) (заключена в г. Риме 10 марта 1988 г.). // Собрание законодательства 2001. № 48, ст. 4470.
 9. Декларация о создании Шанхайской организации сотрудничества от 15 июня 2001 года // Дипломатический вестник. 2001. № 7.
 10. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом от 15 июня 2001 года // Собрание законодательства. 2003. № 41, ст. 39.41.
 11. Концепция сотрудничества государств – членов Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) в борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом от 5 июля 2005 года // СПС «КонсультантПлюс».

PROBLEMS OF THE DETERMINING IN THE FRAME OF INTERNATIONAL LEGISLATION OF THE TERRORISM

Tural Hacıyev,
doctor of philosophy on law.

As part of the article is carried out a detailed study of a number of international legal acts determining the basis of liability for terrorist crimes, highlighted key features of terrorism, which is formulated by using the author's definition of "international terrorism."

Key words: *criminal policy, fight against crime, optimization legislation, terrorism, the international cooperation.*

BEYNƏLXALQ QANUNVERİCİLİK ÇƏRÇİVƏSİNDƏ TERRORİZMİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ

Tural Hacıyev,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

Məqalədə terror xarakterli cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən bir sıra beynəlxalq normativ-hüquqi aktlar tədqiq edilir, terrorizmin əlamətləri müəyyənləşdirilir və “beynəlxalq terrorizm” anlayışına aydınlıq gətirilir.

Əsas sözlər: *cinayət siyasəti, cinayətkarlıqla mübarizə, qanunvericiliyin optimallaşması, terrorçuluq, beynəlxalq əməkdaşlıq.*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ VƏ BƏZİ MDB ÖLKƏLƏRİNİN ƏMƏK QANUNVERİCİLİYİ ÜZRƏ QISALDILMIŞ İŞ VAXTI

**Zamanova Aytən Asəf qızı,
BDU-nun Əmək və ekologiya hüququ
kafedrasının dissertantı.**

e-mail: farida-alieva 00@rambler.ru

Məqalədə müəllif tərəfindən Azərbaycan Respublikasının və bəzi MDB ölkələrinin əmək qanunvericiliyi üzrə qısaldılmış iş vaxtına dair məsələ araşdırılmışdır.

Açar sözlər: iş vaxtı, qısaldılmış iş vaxtı, qısaldılmış iş vaxtının anlayışı, qısaldılmış iş vaxtının müddəti.

İşçilərin əmək və istirahət rejimi müəssisənin kollektiv müqaviləsinin, habelə işəgötürənin konkret işçi ilə bağladığı əmək müqaviləsinin tərkib hissəsi olmalıdır.

Tam iş vaxtı ilə müqayisədə qısaldılmış iş vaxtı onun normasının azaldılması deməkdir. Bu isə əmək qanunvericiliyinə və özündə əmək hüquq normalarını ehtiva edən digər normativ hüquqi aktlara, habelə sazişlərə, kollektiv müqavilələrə və ya əmək müqavilələrinə, lokal normativ aktlara müvafiq surətdə həyata keçirilir.

Prof.A.M.Qasimov yazır ki, iş vaxtının maksimum müddətini normalaşdırmaqla qanunverici işçilərin ayrı-ayrı kateqoriyalarının yaş, səhhəti, əmək şəraiti, əmək funksiyasının xüsusiyyətləri və digər hallar nəzərə alınmaqla qısaldılmış iş vaxtı müəyyən etmişdir (7,

s.428-429). B.Çijov belə bir mövqedən çıxış edir ki, qanunla normal iş vaxtı müddətindən az müddət üçün müəyyən edilən, lakin haqqı tam ödənilən vaxt qısaldılmış iş vaxtı adlanır (13, s.13). Bu mülahizədə müəllifin «tam ödənişli» ifadəsini diqqətlə çatdırması ilə biz də razılaşıırıq. Yalnız haqqı tam ödənilən qısaldılmış iş vaxtı öz sosial-hüquqi təminatını əldə edə bilər.

M.V.Presnyakov və S.Y.Çannovun fikrincə, qısaldılmış iş vaxtı sahəvi prinsip üzrə də müəyyən edilə bilər (11, s.211). Müəlliflər öz mövqelərini əsaslandırmaq üçün RF ƏM-nin 333-cü maddəsinə istinad edirlər. Belə ki, RF ƏM-nin 333-cü maddəsinə uyğun olaraq təhsil müəssisələri pedaqoji işçilərinin iş vaxtının maksimum müddəti həftədə 36 saatdan artıq olmamalıdır. Həmin iş vaxtı müddəti RF ƏM-nin 350-ci maddəsinə əsasən tibb işçiləri üçün həftədə 39 saat müəyyən edilmişdir.

Deməli, xüsusi ədəbiyyatda və tədris ədəbiyyatında mövcud olan ümumi qaydaya görə, iş vaxtı müddətinin müəyyənləşdirilməsi işçinin əmək haqqına təsir göstərmir, əməyin ödənilməsi iş vaxtının normal müddəti hesablanmaqla gerçəkləşdirilir. Lakin qeyd etmək zəruridir ki, əmək qanunvericiliyi ilə bu ümumi qaydadan istisnalara da yol verilə bilər.

O.C.Məmmədov göstərir ki, qanunvericiliyə müvafiq surətdə qısaldılmış iş vaxtını aşağıdakı əlamətlərə uyğun olaraq səciyyələndirmək olar:

- 1) qısaldılmış iş vaxtının tətbiqi işəgötürən üçün məcburi xarakter daşıyır;
- 2) qısaldılmış iş vaxtı AR ƏM, müvafiq qanun və normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilir;
- 3) əmək müqaviləsinin, kollektiv müqavilənin şərtləri ilə qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilə bilər;
- 4) qısaldılmış iş vaxtına görə əmək haqqı tam məbləğdə, normal iş vaxtı səviyyəsində ödənilir (9, s.127).

Prof. A.M.Qasimov işçilər üçün qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilən şərtlərin əmək qanunvericiliyi ilə müəyyən edildiyinə istinad edərək, onları şərti olaraq aşağıdakı dörd qrupa bölür:

- a) işçinin şəxsiyyəti ilə əlaqədar olan şərtlər;
- b) əmək şəraitinin xarakteri ilə əlaqədar olan şərtlər;
- v) əmək funksiyasının xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olan şərtlər;
- q) işin yerinə yetirildiyi dövrü xarakterizə edən şərtlər (7, s.430).

Qeyd edildiyi kimi, qısaldılmış iş vaxtının müəyyən edilməsi qanunvericilik əsasında reallaşdırılır. Belə ki, qanunvericilikdə qısaldılmış iş vaxtının hansı kateqoriya şəxslərə münasibətdə və hansı hallarda müəyyən edilə bilməsi dəqiqləşdirilmişdir. AR ƏM-nin 91-ci maddəsinin birinci hissəsinə uyğun olaraq işçilərin ayrı-ayrı kateqoriyalarına, onların yaşı, səhhəti, əmək şəraiti, əmək funksiyasının xüsusiyyətləri və digər hallar nəzərə alınmaqla bu Məcəllə ilə və normativ hüquqi aktlarla, habelə əmək müqaviləsinin, kollektiv müqaviləsinin şərtləri ilə qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilə bilər.

Göründüyü kimi, AR ƏM-nin 91-ci maddəsinin birinci hissəsində qısaldılmış iş vax-

tının bəzi şərtləri və müəyyən edildiyi hallar ehtiva olunsa da, bu vaxtın anlayışına hüquqi tərif verilməmişdir. Hüquq ədəbiyyatında isə düzgün olaraq qeyd olunur ki, iş vaxtının müxtəlif növləri arasındakı fərqləri anlamaq üçün bu çox vacibdir.

Qısaldılmış iş vaxtı aşağıdakı üç əlamətlə xarakterizə olunur:

- 1) qısaldılmış iş vaxtının işəgötürən üçün məcburi xarakter daşması;
- 2) qısaldılmış iş vaxtının AR ƏM, qanun və digər normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilməsi;
- 3) tam normal iş vaxtı kimi, qısaldılmış iş vaxtı zamanı əmək haqqının tam həcmində ödənilməsi (1, s.246).

Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin Kommentariyasında qısaldılmış iş vaxtı anlayışına aşağıdakı məzmununda hüquqi tərif verilir: “Qısaldılmış iş vaxtı dedikdə, normal əmək şəraitində çalışan işçilərə qanunla müəyyən edilmiş normal həftəlik iş vaxtının müddəti (40 saat), ayrı-ayrı işçi kateqoriyaları üçün onların yaşı, səhhəti, əmək şəraiti, əmək funksiyasının xüsusiyyətləri və digər hallar (gecə işləri, bayramqabağı iş günü) nəzərə alınaraq qanun və digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilən həddə iş vaxtının qısaldılması (azaldılması) başa düşülür” (1, s.246).

Göstərmək lazımdır ki, qüvvədə olan əmək qanunvericiliyində bütün işçilər üçün də qısaldılmış iş vaxtının müəyyən olunması imkanını nəzərdə tutulmuşdur. Əgər AR ƏM-nin 91, 92-ci və 93-cü maddələrində göstərilən işçi kateqoriyaları üçün qanunla və ya kollektiv müqavilə, yaxud əmək müqaviləsi müəyyən edilmiş normal həftəlik iş vaxtı və buna müvafiq surətdə gündəlik iş vaxtı müddəti qısaldılarsa, lakin bütün işçilər

üçün müəyyən edilmiş həftəlik iş vaxtı müddəti saxlanılmaqla və ya saxlanılmamaqla həftənin müəyyən günü (və ya günləri) üçün qısaldılır.

Qısaldılmış iş vaxtı ilə bağlı bəzi MDB ölkələrinin əmək qanunvericiliyinin analoji normalarını nəzərdən keçirmək də məqsəddəmüvafiq olardı.

Qısaldılmış iş vaxtının müddəti RF ƏM-nin 92-ci maddəsinin müddəaları ilə müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında olduğu kimi, Rusiya Federasiyasında da qısaldılmış iş vaxtı yaş həddi, əmək şəraitinin zərərli olması, onun intensivliyi, əmək funksiyalarının spesifikliyi və digər amillər nəzərə alınmaqla ayrı-ayrı kateqoriya işçilər üçün RF ƏM ilə və digər federal qanunlarla müəyyən edilmişdir. Rusiya Federasiyasının əmək qanunvericiliyinə uyğun olaraq müəyyən kateqoriya işçilər üçün iş vaxtı 36 və 30 saata qədər qısaldıla bilər. Bundan başqa, işgötürənə də öz maliyyə imkanları hesabına və təşkilatın maliyyə vəziyyətindən asılı olaraq RF ƏM-nin 92-ci maddəsində sadalanan şəxslərə verilmiş güzəştlər həcmində güzəştlərin həcmi artırmaq hüququ verilir (12, s.38).

Əmək hüquq ədəbiyyatında qeyd olunur ki, ölkənin ayrı-ayrı qanunları qısaldılmış iş vaxtı müddəti üçün tam əmək haqqının ümumi əsaslarla ödənilməsinə də nəzərdə tutur (5, s.129). Fikrimizcə, belə təcrübə təqdirəlayiqdir, çünki bu, bir tərəfdən işçilərin həmin kateqoriyasının həvəsləndirilməsinə, digər tərəfdən isə iş yerlərinin qorunub saxlanmasına xidmət edir.

Qazaxıstan Respublikasının əmək qanunvericiliyinə görə, qısaldılmış iş vaxtının qanunla və digər normativ hüquqi aktlarla

müəyyən edilmiş müddəti işçilərin yaş həddi, işlərin ağırlığı və zərərli olması, əmək şəraiti, habelə bəzi işlərin təhlükəsizliyi nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Belə kateqoriya şəxslərinin dairəsi QR ƏM-nin 69-cu maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. AR ƏM-dən fərqli olaraq, QR ƏM-də də RF ƏM-də olduğu kimi, qısaldılmış iş vaxtı müddətinin tətbiq edildiyi şəxslərin dairəsi və qısaldılmış iş vaxtının müəyyən edilməsini zəruri edən hallar və əlamətlər yalnız bir maddədə nəzərdə tutulmuşdur.

Qısaldılmış iş vaxtı müddəti Belarus Respublikasının da əmək qanunvericiliyi və digər normativ hüquqi aktları ilə müəyyən kateqoriya şəxslər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bunlar əsasən müəyyən güzəştlərdən istifadə etmək hüququna malik olan şəxslərdən ibarətdir. Belarus Respublikasında bununla əlaqədar olaraq diferensiasiyalaşdırılmış şəkildə əmək şəraiti, əmək fəaliyyətinin xarakteri, işçilərin yaşı və digər amillər nəzərə alınır. Ədəbiyyatda düzgün olaraq göstərilir ki, qısaldılmış iş vaxtı müddəti tam iş vaxtı ilə yanaşı, normal iş vaxtının növlərindən birini təşkil edir. Buna görə də qısaldılmış iş vaxtı əmək haqqı məbləğinin azaldılmasına səbəb ola bilməz (10, s.39). BR ƏM-nin 113-cü maddəsinə 20 iyul 2007-ci ilə tarixli və 8 yanvar 2014-cü il tarixli qanunlarla edilmiş dəyişiklərə uyğun olaraq iş vaxtının qısaldılmış müddəti – həftədə 35 saatdan artıq olmayan müddət təhlükəli və zərərli iş şəraitində çalışan işçilər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Belarus Respublikasının əmək hüququ üzrə ədəbiyyatlarında qeyd olunur ki, işçinin zərərli və (və ya təhlükəli) əmək sahəsində çalışdığına görə qısaldılmış iş vaxtı müddəti hüququnun müəyyən edilməsi onun eyni

əmək şəraitində işləməsinə görə əlavə məzuniyyət hüququ əldə etməsilə yanaşı (BR ƏM-nin 157-ci maddəsi), əmək şəraiti üzrə iş yerlərinin attestasiyasının aparılması əsasında da gerçəkləşdirilir (8, s.312).

Qısaldılmış iş vaxtı müddətinə dair müddəalar ÖR ƏM-nin 116-cı, 117-ci və 118-ci maddələrində nəzərdə tutulmuşdur. Bu MDB dövlətinin də əmək qanunvericiliyində qısaldılmış iş vaxtı anlayışına hüquqi tərif verilməmişdir. ÖR ƏM-nin yuxarıda sadalanan maddələrində qısaldılmış iş vaxtının tətbiqini zəruri edən şərtlər və digər hallar müəyyən edilmişdir. Özbəkistan Respublikasının əmək qanunvericiliyi də iş vaxtı müddətinin qısaldılmasını əmək haqqı məbləği azaldılmamaqla nəzərdə tutur (ƏR ƏM-nin 116-cı maddəsinin birinci bəndi).

AR ƏM-nin 91-ci maddəsinin ikinci hissəsinə uyğun olaraq qısaldılmış iş vaxtının müddəti həftə ərzində 15 yaşadək olan işçilər üçün 24 saatdan, 16 yaşdan 18 yaşadək işçilər və 1-ci, 2-ci qrup əlil olan işçilər üçün, həmçinin hamilə və yaşyarımadək uşağı olan qadınlar və 3 yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən valideynlər üçün 36 saatdan artıq olmamalıdır.

AR ƏM-nin 91, 92-ci və 93-cü maddələri ilə ayrı-ayrı işçi kateqoriyaları və iş yerləri üzrə qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilmişdir. AR ƏM-nin 97-ci maddəsinin yeni redaksiyada verilmiş 2-ci hissəsində deyilir: «Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş əmək şəraiti ağır və zərərli olan iş yerlərində, habelə xüsusi xarakterli işlərlə çalışan işçilərin gündəlik iş vaxtının ən azı yarısı gecə vaxtına düşükdə, iş vaxtının gecə vaxtına düşən hissəsi bir saat qısaldılır» (2). O.C.Məmmədovun fikrincə, qanunun qeyd edilən normasının əvvəlki re-

daksiyası daha geniş işçi auditoriyasını əhatə edirdi. Çünki həmin redaksiyada nəzərdə tutulurdu ki, əgər işçinin gündəlik iş vaxtının ən azı yarısı gecə vaxtına düşərsə, onda həmin iş vaxtının gecə vaxtına düşən hissəsi bir saat qısaldılır. Bununla da qanunvericiliklə gecə vaxtına düşən hissə bir saat qısaldılır. Bununla da qanunverici bütün işçilər üçün iş vaxtının bir saatlıq qısaldılmış müddətini nəzərdə tuturdu (9, s.128). Müəllifin bu mülahizəsinə biz də tərəfdar çıxaraq qeyd etmək istəyirik ki, normanın yeni redaksiyasında «xüsusi xarakterli işlərdə çalışan işçilər» ifadəsinə ehtiyac yox idi.

V.L.Qeyxman və İ.K.Dmitriyevanın fikrincə, iş vaxtı müddətinin qısaldılması aşağıdakı hallardan asılıdır:

- 1) işçilərin orqanizminin fizioloji xüsusiyyətlərindən (işçinin yaşı, sağlamlığı);
- 2) əmək şəraitindən (təhlükəli, zərərli əmək şəraiti);
- 3) əmək fəaliyyətinin xüsusiyyətlərindən (yüksək intellektual fəallıq və emosional gərginlik) (6, s.243).

Fikrimizcə, müəllif öz mövqeyində haqlıdır, çünki qeyd edilən hallar yuxarıda xatırladılan əmək şəraitində çalışan işçilərin qısaldılmış iş vaxtından istifadə etmək hüququnu şərtləşdirir.

AR ƏM-nin 91-ci maddəsinin birinci hissəsində nəzərdə tutulmuş işçilər kateqoriyası üçün qısaldılmış iş vaxtı müddətini onların fizioloji vəziyyətindən, yəni yaşı və sağlamlığından asılı olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Yaşla əlaqədar olaraq I qrupa aşağıdakı yaş qrupları aid edilə bilər:
 - a) 15 yaşdan 16 yaşadək olan işçilər üçün qısaldılmış iş vaxtı müddəti – həftədə 24 saat;

b) 16 yaşdan 18 yaşadək olan işçilər üçün qısaltılmış iş vaxtı müddəti – həftədə 36 saat.

• İşçilərin sağlamlığı ilə əlaqədar olaraq II qrupa aşağıdakı əlil şəxslər daxil edilə bilər:

- 1) I qrup əlil olan işçilər üçün qısaltılmış iş vaxtı müddəti – həftədə 36 saat;
- 2) II qrup əlil olan işçilər üçün qısaltılmış iş vaxtı müddəti – həftədə 36 saat;
- 3) hamilə və yaşayarımadək uşağı olan qadınlar üçün qısaltılmış iş vaxtı müddəti – həftədə 36 saat.
- 4) 3 yaşınadək uşağını böyüdən valideynlər üçün qısaltılmış iş vaxtı müddəti – həftədə 36 saat.

Əmək şəraiti zərərli olan işlərdə çalışan işçilərə və habelə xüsusi xarakterli işlərdə çalışan işçilərə iş vaxtının maksimum müddəti (36 saatdan çox olmayan) AR ƏM-nin 92-ci və 93-cü maddələri ilə nəzərdə tutulmuşdur.

Ayrı-ayrı işçi kateqoriyaları üçün qanunla qısaltılmış iş vaxtının müəyyən edilməsi dövlətimizin yaşı 18-dən az olan işçilərin sağlamlığının qorunması, onların əmək fəaliyyətinin aldıkları təhsilə təsir etməməsi üçün müəyyən şəraitin yaradılması, əlil işçilərin, hamilə və yaşayarımadək uşağı olan qadınların əmək hüquqlarını mühafizə etmək və sağlamlığının qayğısına qalmaq məqsədi daşıyır (1, s.248).

AR ƏM-nin 92-ci maddəsinin birinci hissəsinə uyğun olaraq əmək şəraiti fiziki, kimyəvi, bioloji və habelə insanın sağlamlığı üçün zərərli olan digər ağır istehsalat amilləri mövcud olan əmək şəraitli istehsalatlarda, peşə və vəzifələrdə çalışan işçilərə həftədə 36 saatdan çox olmayan qısaltılmış iş vaxtı müəyyən edilir. Həmin istehsalatların, peşə və vəzifələrin siyahısı müvafiq icra haki-

miyyəti orqanı (Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti) tərəfindən təsdiq edilir. «İşçilərə həftə ərzində 36 saatdan çox olmayan, qısaltılmış iş vaxtı müəyyən edilən yüksək həssaslıq, həyəcan, zehni, fiziki və əsəb gərginliyi, habelə insanın səhhətinə mənfi təsir göstərən digər amillər olan əmək şəraitli iş yerləri üzrə iş vaxtının konkret müddəti göstərilməklə peşələrin, vəzifələrin Siyahısı» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 avqust 2003-cü il 106 nömrəli Qərarı (4) ilə təsdiq edilmişdir. «Siyahı»da 30 adda peşə və vəzifələrin adları ehtiva olunur. Bu qərar Azərbaycan Respublikasında göstərilən iş yerləri üzrə peşə, vəzifələrdə çalışan işçilərin iş vaxtının qısaltılması məsələlərinin tənzimlənməsi sahəsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu Qərarın tətbiqi mexanizminin işlənib hazırlanması məqsədi ilə Azərbaycan hökuməti daha bir səmərəli addım atmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 26 iyul 2005-ci il tarixli 146 nömrəli Qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Nazirdər Kabinetinin 6 noyabr 2004-cü il tarixli 175 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş «İşçilərə həftə ərzində 36 saatdan çox olmayan, qısaltılmış iş vaxtı müəyyən edilən əmək şəraiti fiziki, kimyəvi, bioloji və habelə insanın sağlamlığı üçün zərərli olan digər ağır istehsalat amilləri mövcud olan əmək şəraiti istehsalatların, peşə və vəzifələrin Siyahısı»nın tətbiqi Qaydaları»nın təsdiqi AR ƏM-də iş vaxtının qısaltılması ilə bağlı normaların tətbiqini xeyli yüngülləşdirmişdir. «Qaydalar»ın 2-ci bəndinə əsasən «işçilərə həftə ərzində 36 saatdan çox olmayan, qısaltılmış iş vaxtı müəyyən edilən əmək şəraiti fiziki, kimyəvi, bioloji və habelə insanın sağlamlığı üçün zərərli olan ağır istehsalat amilləri mövcud olan əmək şəraitli

istehsalatların, peşə və vəzifələrin Siyahısı»nın müvafiq bölmələrində istehsalatlar, sexlər və sahələr üzrə nəzərdə tutulan peşə və vəzifələrdə çalışan işçilər qısaldılmış iş həftəsi hüququna malikdir.

AR ƏM-nin 92-ci maddəsinin ikinci hissəsinə uyğun olaraq əmək şəraiti zərərli olan işlərin siyahısı və bu işləri yerinə yetirən işçilər üçün iş vaxtının qısaldılması müddəti kollektiv müqavilələrlə, həmin müqavilələr bağlanmadığı hallarda isə işəgötürənlə həmkarlar ittifaqı təşkilatı arasındakı məsləhətləşmələrdən sonra, bu maddənin birinci hissəsində göstərilən siyahı nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

Nə Rusiya Federasiyasının, nə də Belarus, Qazaxıstan, Özbəkistan respublikalarının əmək qanunvericiliyindən fərqli olaraq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş yeni normalardan biri «xüsusi xarakterli işlərdə çalışan işçilərin qısaldılmış iş vaxtı»na dair məsələdir.

O.C.Məmmədov yazır: «Əvvəllər qüvvədə olmuş Azərbaycan SSR ƏQM-ni hazırda qüvvədə olan AR ƏM ilə müqayisə etsək görürük ki, ƏQM-də xüsusi xarakterli işlərdə çalışan işçilərin qısaldılmış iş vaxtının müəyyən edilməsi üçün ayrıca maddə nəzərdə tutulmamışdı. Əvvəllər qüvvədə olmuş AR ƏQM-nin 47-ci maddəsinin iş vaxtının qısaldılmış müddətlərinə həsr edilmiş ikinci hissəsində göstərilirdi ki, qanunvericiliklə bəzi kateqoriya (müəllimlər, həkimlər və başqaları) işçilər üçün iş vaxtının qısaldılması müddəti müəyyən edilir. Burada «başqaları» dedikdə, hansı kateqoriyaya mənsub olan işçilərin nəzərdə tutulduğu və bu kateqoriya işçilərin siyahısının müəyyən edilməsinə dair heç bir norma nəzərdə tutulmamışdı. Bunun əksinə olaraq, AR ƏM-nin 93-cü mad-

dəsinin mətnində xüsusi xarakterli əmək şəraitli iş yerlərinin təsnifatı verilmiş və bu siyahıya yüksək həssaslıq, həyəcan, zehni, fiziki və əsəb gərginliyi, habelə insanın səhhətinə mənfi təsir göstərən digər amillər olan əmək şəraitli iş yerləri daxil edilmişdir. Həkimlərə, müəllimlərə və eləcə də elektrotexniki qurğularda, cihazlarda və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər iş yerlərində çalışan işçilərə həftədə 36 saatdan çox olmaq şərti ilə qısaldılmamış iş vaxtının müəyyən edilməsi nəzərdə tutulmuşdur» (9, s.145).

Fikrimizcə, AR ƏM-nin 93-cü maddəsinin, xüsusən də müəllimləri və həkimləri (digər amilləri olan əmək şəraitli iş yerləri ifadəsi isə, ümumiyyətlə, anlaşılmazdır) nəzərdə tutan hissəsi bütünlüklə sosialist əmək qanunvericiliyinin stereotiplərini xatırladır. Bu bir həqiqətdir ki, müəllimlik də, həkimlik də bənzəri olmayan şəərəfli peşələrdir. Onlara cəmiyyətdə xüsusi hörmət və ehtiramla yanaşılması hər bir fərdin insanlıq borcudur. Hələ bir cəhəti unutmamağı tövsiyə edərdik ki, keçmiş sovet dövlətini süquta uğradan səbəblərdən biri də cəmiyyəti ayrı-ayrı peşə və vəzifələr üzrə ayrı-ayrı təbəqələrə ayırmaq olmuşdur. Nə müəllim, nə də həkim (əlbəttə, AR ƏM-nin 93-cü maddəsində göstərilmiş «elektrotexniki qurğularla, cihazlarda çalışan işçilər kateqoriyası» istisna oluna bilər) xüsusi əmək şəraitində işləmirlər. Müəllim ən müasir avadanlıqlarla təchiz edilmiş sinif otaqlarında, həkim isə ən müasir tələblərə cavab verən tibbi avadanlıqlarla təchiz edilmiş kabinet və laboratoriyalarda çalışırlar. Ən ağır şəraitdə çalışan və üstəlik də maddi nemətlər bolluğu yarananlar sadə işçilərdir. Tarixən bütün demokratik cəmiyyətlərdə – respublikalarda həmişə «vətəndaş», monar-

xiyalarda isə «təbəə» məfhumundan istifadə edilmiş, cəmiyyət və fəhlə və kəndli, yaxud ziyalılar təbəqəsinə bölünməmişdir. Belə təbəqələşməni tarixə bolşevizm gətirmişdir. Məgər belə köhnə və bayağı stereotiplərdən qurtulmağın vaxtı çatmamışdır?

Qeyd etdiyimiz mülahizələrimizlə əlaqədar AR ƏM-nin 93-cü maddəsinə aşağıdakı redaksiyada yenidən işlənməsini təklif edirik:

«Maddə 93. Xüsusi xarakterli işlərdə çalışan işçilərin qısaldılmış iş vaxtı

Yüksək həssaslıq, həyəcan, zehni və əsəb gərginliyi, habelə insanın səhhətinə mənfi təsir göstərən digər amillər olan əmək şəraitli iş yerlərində (silahqayırma zavodlarında, sexlərində, yüksək təhlükə mənbəyi kimi qiymətləndirilən elektrotexniki qurğularda, cihazlarda və bunlara bərabər tutulan digər yerlərində işləyənlərə) həftə ərzində 36 saat-

dan çox olmamaq şərti ilə qısaldılmış iş vaxtı müddəti müəyyən edilir. Həmin iş yerləri üzrə peşələrin, vəzifələrin və habelə yardımçı iş növlərinin siyahısı iş vaxtının konkret müddəti göstərilməklə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti) tərəfindən təsdiq edilir».

Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən, belə nəticəyə gəlmək olar ki, qısaldılmış iş vaxtı müddəti tam iş vaxtı (normal iş vaxtı) müddətinə bərabər tutulmaqla, haqqı tam həcmdə ödənilən iş vaxtı növüdür. Bu iş vaxtı növünün tətbiqində əsas məqsəd istehsalatın müxtəlif sahələrində, ayrı-ayrı peşə və vəzifələrdə çalışan işçilərin sağlamlığını qorumaqdan, habelə onların konstitusiyaya hüquqlarını təmin etməkdən ibarətdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin Kommentariyası /Prof. A.M.Qasimovun məsul redaktorluğu ilə. Bakı: Qanun, 2009.
2. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında 16 may 2008-ci il tarixli Qanunu. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik Toplusu, 2008, № 7, maddə 600.
3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «İşçilərə həftə ərzində 36 saatdan çox olmayan, qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilən yüksək həssaslıq, həyəcan, zehni, fiziki və əsəb gərginliyi, habelə insanın səhhətinə mənfi təsir göstərən digər amillər olan əmək şəraitli iş yerləri üzrə iş vaxtının konkret müddəti göstərilməklə peşələrin, vəzifələrin Siyahısı». 12 avqust 2003-cü il 106 nömrəli Qərarı.
4. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 avqust 2003-cü il, № 3, maddə 461.
5. Воробьев В.В. Трудовое право. Курс лекций: Учебное пособие. М.: ИД «ФОРУМ-ИНФРА-М», 2012.
6. Гейхман В.Л., Дмитриева И.К. Трудовое право: Учебник для бакалавров. М.: Юрайт, 2012.
7. Qasimov A.M. Əmək hüququ: Dərslik. Bakı: Letterelpress nəşriyyat evi, 2016.
8. Курс трудового права. В 3-х т. Т.2. Особенная часть. Минск: Амалфея, 2014.
9. Мəmmədov O.J. İş vaxtı: Dərs vəsaiti. Bakı: Elm və Təhsil, 2012, s.127.
10. Островский Л.Н. Рабочее время: юридический комментарий в вопросах и ответах. Минск: Белбизнеспресс, 1998.
11. Пресняков М.В., Чаннов С.Е. Трудовое право: Учебник. М.: НОРМА-ИНФРА-М. 2013.
12. Соловьев А.А. Режим рабочего времени. М.: «Приор», 2005.
13. Чижов В. Сокращение рабочего времени отдельным категориям работников//Вопросы трудового права, 2010, № 3.

**СОКРАЩЕННОЕ РАБОЧЕЕ ВРЕМЯ ПО ТРУДОВОМУ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
И НЕКОТОРЫХ СТРАН СНГ**

**Заманова Айтен Асеф кызы,
диссертант кафедры Трудового и
экологического права Бакинского
Государственного Университета.**

В статье на основе действующего Трудового Кодекса Азербайджанской Республики и некоторых стран СНГ исследуется сокращенное рабочее время.

Ключевые слова: *рабочее время, сокращенное рабочее время, содержание сокращенного рабочего времени, продолжительность сокращенного рабочего времени.*

**REDUCED TIME WORK ON THE BASE OF
LABOR LEGISLATION OF AZERBAIJAN
REPUBLIC AND CIS.**

**Zamanova Ayten Asef,
Dissertant of department of Labor and
Ekological Law Baku State University.**

The article describes the problems of the concept and legal regulation of reduced time work on the base of Labor Code AR and CIS.

Key words: *work time, reduced time work, the content of reduced time work, the duration of reduced time work.*

AZƏRBAYCANIN DƏNİZ NƏQLİYYATI SİSTEMİ AVRASIYA MƏKANININ ƏN MÜHÜM NƏQLİYYAT-TRANZİT QOVŞAQLARINDAN BİRİNƏ ÇEVRİLİB

Prezident İlham Əliyevin uğurlu fəaliyyəti nəticəsində bu strateji sahə davamlı olaraq təkmilləşir, müasirləşir və modernləşir

“Azərbaycan Asiyanı Avropa ilə birləşdirən körpüdür. Biz indi öz nəqliyyat infrastrukturumuzu möhkəmləndiririk. Bizim dəniz nəqliyyatına böyük investisiyalar qoyulur. Bir sözlə, nəqliyyat sektoru gələcəkdə böyük rol oynayacaqdır. Regionda digər mühüm işlər də məhz bununla bağlıdır”.

İlham ƏLİYEV

Azərbaycan tarixən qədim İpək yolunun keçdiyi və bir-birinə uzaq məsafədə yerləşən dövlətləri ən qısa yolla birləşdirən, ticari-iqtisadi dəhlizlərin qovuşduğu məkan olub. Ölkəmizin bu sahədəki tarixi rolu indi – qloballaşan dünyanın yeni geoiqtisadi çağırışları kontekstində daha da artaraq strateji əhəmiyyət kəsb edir. Avrasiya məkanının mühüm logistik mərkəzlərindən birinə çevrilən Azərbaycan həm də bu sahədə yeni təşəbbüslərin müəllifidir. İpək yolu üzərində geniş iqtisadi zolağın yaradılmasının fəal dəstəkçisi olan respublikamız müxtəlif istiqamətlərə tranzit daşıma-
larının səmərəli təşkilinə də etibarlı təminat verir.

Dəniz nəqliyyatının inkişaf prosesi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır

“Şərq-Qərb” və “Şimal-Cənub” nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşən Azərbaycanın əlverişli geostrateji mövqeyə malik olmasını ümummilli lider Heydər Əliyev böyük uzaqgörənliklə qiymətləndirirdi. Hələ 1998-ci ildə 32 ölkənin və 13 beynəlxalq təşkilatın təmsilçilərinin iştirakı ilə tarixi İpək yolunun bərpasına həsr olunmuş konfransın məhz Bakıda təşkil olunması və Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin (TRASEKA) həyata keçirilməsini əks etdirən “Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında Əsas Çoxtərəfli Saziş”in də imzalanması məhz ulu öndərin böyük fədakarlığının nəticəsi olmuşdur. Ötən müddət ərzində bu istiqamətdə mühüm genişmiqyaslı layihələr həyata keçirilib. Təqdirəlayiq haldır ki, ulu öndərin ölkənin tranzit potensialının inkişaf etdirilməsinə yönələn strateji kursu Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Ölkəmizdə nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, tranzit potensialının artırılması istiqamətində dövlət başçısının

təşəbbüsləri nailiyyətlərlə nəticələnir və bu sahəyə yönələn irihəcmli dövlət investisiyaları nəzərdə tutulan işlərin maneəsiz aparılmasına real zəmin yaradır. Xəzər hövzəsində ən böyük ticarət limanı olan Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının, dəmir yolu xətlərinin inşası və yenidənqurulması layihələri, yeni beynəlxalq hava limanlarının tikintisi, müasir avtomobil yolları şəbəkəsinin yaradılması Azərbaycanın tranzit daşımalarında iştirakının miqyasını dəfələrlə artırır.

Azərbaycanın nəqliyyat sektorunu dəniz sferası olmadan təsəvvür etmək çətindir. Dəniz nəqliyyatı tarixi inkişaf yolu keçib və bütün zamanlarda öz əhəmiyyətliyini saxlayıb. Müstəqillik qazanıldıqdan sonra, xüsusən isə müasir dövrdə respublikamızda dəniz nəqliyyatı sahəsinin tənzimlənməsi mühüm səciyyə daşıyır. Bu vacib prosesin həyata keçirilməsində mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı funksiyasını daşıyan Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dəniz Administrasiyası ölkə başçısının 6 fevral 2006-cı il tarixli 1271 nömrəli sərəncamına əsasən yaradılıb. Sərəncamda Azərbaycan Respublikasında dəniz nəqliyyatı sahəsində aparılan siyasətin, habelə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın, Azərbaycanın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq konvensiyaların icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi Dövlət Dəniz Administrasiyasının səlahiyyətlərinə aid edilib. Azərbaycan Prezidentinin 2006-cı il 20 aprel tarixli 395 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Əsasnamə”yə müvafiq olaraq administrasiya Azərbaycan ərazisində dəniz nəqliyyatı sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi

icra hakimiyyəti orqanı kimi fəaliyyət göstərməkdədir.

Ümumiyyətlə, dünya ticarət məhsullarının 80 faizdən artıq hissəsinin təhlükəsiz, maddi cəhətdən sərfəli və ətraf mühitə daha az mənfi təsir göstərməklə daşınması məhz dəniz nəqliyyatı vasitəsi ilə həyata keçirilir. Dəniz nəqliyyatının inkişafı ilə əlaqədar bütün dünya dövlətləri tərəfindən qəbul olunan və riayət edilən, dənizçilik münasibətlərini tənzimləyən tələblərə və normalara daim ehtiyac duyulub. Bu normaların effektiv fəaliyyət göstərən bir təşkilatda müzakirə və qəbul edilməsinin vacibliyi nəzərə alınaraq 1948-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının strukturuna daxil olan Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı yaradılıb. Azərbaycan ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1995-ci ilin may ayında Beynəlxalq Dəniz Təşkilatına tam səlahiyyətli üzv qəbul olunub.

Heydər Əliyevin bütün sahələrdə olduğu kimi, dəniz nəqliyyatı kompleksinin inkişafı sahəsində də müstəsna rolunu qeyd etmək istərdim. Dəniz donanmasına malik keçmiş sovet respublikalarının bir çoxunda donanmalar qayğısızlıq və nəzarətsizlik üzündən, demək olar ki, dağılıb. Bizim ölkəmizdə isə iqtisadiyyatımızın strateji cəhətdən mühüm sahəsindən biri olan dəniz nəqliyyatı üzərində nəzarət saxlanılıb. Bu gün də qeyd edilən sahəyə diqqət və qayğı Prezident tərəfindən uğurla davam etdirilir. Bu diqqət və qayğının nəticəsidir ki, hazırda donanmada sərnişin bərələri, “ro-ro” tipli gəmilər, neft tankerləri, quru yük gəmiləri, boru kəməri çəkən, elmi-tədqiqat, qəzaxilasetmə, yedək və dalğıc gəmiləri, torpaq-qazan, həmçinin analoqu olmayan iritonajlı kran gəmiləri mövcuddur ki, bu da ölkə-

mizin həqiqətən qüdrətli dəniz dövləti olmasını təsdiqləyir. Ümumiyyətlə, hazırda respublikamızda iqtisadiyyatın bütün sahələri ilə yanaşı, dəniz nəqliyyatı sahəsinin də sürətli inkişafı, dövlətimizin tranzit nəqliyyat dəhlizlərinin formalaşmasında iştirak etməsi möhtərəm Prezidentin gərgin əməyinin nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Həmçinin “Dənizdə insan həyatının mühafizəsinə dair Beynəlxalq Konvensiya”nın tələblərinin yerinə yetirilməsi məqsədilə Xəzəryanı ölkələrdə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda yaradılmış, ən son naviqasiya və müşahidə avadanlıqları ilə təchiz edilmiş Uzaq Məsafədən Tanınma və İzləmə Milli Mərkəzinin əsas funksiyaları - Azərbaycanın ərazi sularında üzən gəmilərin mövqeyinin peyk və radarlar vasitəsilə izlənməsi, onların hərəkətinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, naviqasiya xəbərdarlıqlarına və hava haqqında proqnozlara dair müvafiq məlumatların gəmilərə çatdırılması, “Azərbaycan Respublikasının ərazi sularında üzmə Qaydaları”na riayət olunmasına nəzarətin həyata keçirilməsi, gəmilərdən daxil olan həyəcan siqnalının (SOS) və digər məlumatların aidiyyəti dövlət qurumlarına çatdırılmasının təmin edilməsi və əlaqələndirmənin təşkili, habelə beynəlxalq təşkilatlar daxil olmaqla, digər ölkələrin eyni adlı milli mərkəzləri və gəmiçilik şirkətləri ilə mütəmadi olaraq operativ əlaqənin yaradılması və informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Uzaq Məsafədən Tanınma və İzləmə Milli Mərkəzi öz texniki təchizatı baxımından bir çox qabaqcıl Avropa dövlətlərinin oxşar qurumlarından daha üstündür. Milli Mərkəzdə işə cəlb olunmuş mütə-

xəssislər xarici ölkələrin müvafiq mərkəzlərində xüsusi təlimlər keçiblər.

Dövlət Dəniz Administrasiyasının beynəlxalq əməkdaşlığı genişlənir

Dövlət Dəniz Administrasiyası fəaliyyətində Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı (BDT) ilə münasibətlərə, eləcə də dəniz nəqliyyatı sahəsi ilə bağlı digər beynəlxalq və regional əməkdaşlığa böyük önəm verir. Qeyd etmək istərdim ki, BDT Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşmış agentliyi olub, beynəlxalq dəniz gəmiçiliyinin təhlükəsizliyi, mühafizəsi və dəniz mühitinin qorunmasını həyata keçirən beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatdır.

BDT 1948-ci ildə Cenevrədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının beynəlxalq konfransında “Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı haqqında Konvensiyası”nın qəbul edilməsi ilə təsis edilmiş və 1958-ci ildə “Hökumətlərarası dəniz məsləhətləşmə təşkilatı” (IMKO) adı ilə fəaliyyətə başlamışdır. Sözügedən qurumun adı 1982-ci ildən Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı adlanır və təşkilata üzv dövlətlərin sayı hal-hazırda 171-dir. BDT-nin rəsmi məqsədi beynəlxalq dəniz gəmiçiliyinə aid istənilən texniki məsələlərdə hökumət tənzimlənməsini və praktika sahəsində hökumətlərin əməkdaşlığını təmin etmək, dənizdə təhlükəsizlik, gəmiçiliyin səmərəliliyi, dənizin gəmilər vasitəsilə çirkləndirilməsinin qarşısının alınması və bu cür çirklənməyə qarşı mübarizə məsələlərində mümkün qədər praktiki baxımdan maksimal normaların hamılıqla qəbul edilməsini təşkil etmək və buna şərait yaratmaq, təşkilatın məqsədi ilə əlaqədar inzibati və hüquqi məsələləri nəzərdən keçirməkdir.

Dövlət Dəniz Administrasiyası qabaqcıl ölkələrin dəniz nəqliyyatı sahəsində təcrübəsinin öyrənilməsi və bu təcrübənin ölkəmizdə tətbiqinə xüsusi diqqət yetirir. Ölkəmiz bu sahədə çoxtərəfli əməkdaşlıq fəaliyyətini təkcə BDT ilə deyil, həmçinin Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, Avropa Dəniz Təhlükəsizliyi Agentliyi, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər beynəlxalq və regional qurumlarla da inkişaf etdirməkdədir.

Azərbaycan nümayəndə heyəti cari ilin 21-25 noyabr tarixlərində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının nüfuzlu təşkilatı olan Beynəlxalq Dəniz Təşkilatının London şəhərində yerləşən baş qərargahında keçirilmiş Dəniz Təhlükəsizliyi Komitəsinin 97-ci Sessiyasında iştirak edib. Sessiyada dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, dəniz mühitinin mühafizəsi, gələcəkdə dəniz qəzalarının qarşısının alınması, eləcə də beynəlxalq ictimaiyyəti dərinədən narahat edən dəniz quldurluğu halları ilə mübarizəyə dair ümumi müzakirələr aparılıb. Sessiyada “Dənizdə insan həyatının mühafizəsinə dair Beynəlxalq Konvensiya”ya, “Dənizçilərin hazırlanmasına, onlara diplom verilməsinə və növbə çəkməyə dair Beynəlxalq Konvensiya”ya, “Yanğın Təhlükəsizlik Sistemləri haqqında Məcəllə”yə, “Maye qazları qalama şəklində daşıyan gəmilərin inşası və avadanlıqlarına dair Beynəlxalq Məcəllə”yə, “Neft tankerlərinin və qalama yüklər daşıyan gəmilərin yoxlanılması üzrə genişləndirilmiş təftiş proqramı haqqında Beynəlxalq Məcəllə”yə, “Dayanıqlılığa dair Beynəlxalq Məcəllə”yə və dəniz nəqliyyatı sahəsi üzrə bir sıra digər mühüm sənədlərə təklif edilən dəyişikliklər nəzərdən keçirilib.

Beynəlxalq konvensiya və məcəllələrə təklif edilən dəyişikliklərdə gəminin konstruksiyası – struktur, otsek və dayanıqlılıq, maşın şöbəsi və elektrik avadanlıqları yanğından mühafizə, yanğın detektorları və yanğının söndürülməsi, xilasedici vasitələr və avadanlıqlar, dəniz təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi üçün xüsusi tədbirlər, müəyyən tip gəmilərin heyəti üçün xüsusi təlimlər barədə tələblər, xilasedici vasitələrin yerləşdirilməsi, gəmi avadanlıqları, qalama yüklər daşıyan gəmilərin yoxlanılması üzrə genişləndirilmiş təftiş proqramı, neft tankerlərinin yoxlanılması üzrə genişləndirilmiş təftiş proqramı, müəyyən əməliyyatlarda istismar olunan gəmilər və müəyyən tip gəmilər üçün tövsiyə və əlavə təlimatlar, sertifikatların etibarlılıq müddətinin artırılması, şirkətlərin məsuliyyətləri, sertifikatlar və onların təsdiqnamələrinə dair təlimatlar, şirkətlərin, kapitanların və gəmi heyətinin tövsiyə olunan məsuliyyətlərinə dair təlimatlar öz əksini tapıb.

Azərbaycan nümayəndə heyəti Beynəlxalq Dəniz Təşkilatının rəsmiləri, sessiyaya qatılmış bir sıra üzv dövlətlərin nümayəndə heyətləri ilə ikitərəfli görüşlər keçirib. Görüş zamanı qarşılıqlı əməkdaşlığın daha səmərəli və effektiv həyata keçirilməsi, habelə dəniz nəqliyyatı sahəsi ilə bağlı ölkəmiz üçün əhəmiyyətli olan bir sıra mühüm məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparılıb. Sessiyanın sonunda Dəniz Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədr və sədr müavini vəzifələrinə keçirilən seçkinin nəticələrinə görə, Avstraliyadan olan nümayəndə Bred Qrovs sədr, Argentinadan olan nümayəndə Xuan Karlos Kubisino isə sədr müavini seçilib.

Ölkəmiz 1995-ci ildən BDT üzv olduğu tarixdən etibarən “Dənizdə insan həyatının mühafizəsinə dair Beynəlxalq Konvensiya” (SOLAS-74), “Dənizin gəmilərdən çirkəndirilməsinin qarşısının alınmasına dair Beynəlxalq Konvensiya” (MARPOL), “Dənizçilərin hazırlanmasına, onlara diplom verilməsinə və növbə çəkməyə dair 1978-ci il tarixli Beynəlxalq Konvensiya” (STCW), “Dənizdə gəmilərin toqquşmasının qarşısının alınmasına dair beynəlxalq qaydalar haqqında Konvensiya” (COLREG), “Beynəlxalq dəniz gəmiçiliyinin asanlaşdırılması haqqında Konvensiya” kimi dəniz nəqliyyatı sahəsində 20-dən çox beynəlxalq konvensiya və protokola qoşulmuşdur. Beynəlxalq konvensiya və protokollardan irəli gələrək dəniz nəqliyyatı sahəsinə dair tələblərin təmin olunması qanunvericiliklə müəyyən olunmuş səlahiyyətlər çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dəniz Administrasiyası tərəfindən həyata keçirilir.

Belə ki, “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dəniz Administrasiyasının yaradılması haqqında” Prezidentin 6 fevral 2006-cı il tarixli 1271 nömrəli sərəncamında Azərbaycanda dəniz gəmiçiliyi sahəsində aparılan siyasətin, habelə BMT-nin Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı və digər beynəlxalq dəniz təşkilatları ilə əməkdaşlığın, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq dəniz konvensiyalarının icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi səlahiyyətlərinin Administrasiyaya tapşırılması məsələsi öz əksini tapıb. Dövlət Dəniz Administrasiyası gəmiçilik sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələr, təşkilatlar və Azərbaycanın dövlət bayrağı altında üzən gəmilər tərəfindən bu konvensiyaların tələblərinin ye-

rinə yetirilməsinə nəzarət işini həyata keçirərək müvafiq sahədə böyük uğurların qazanılmasını təmin edib.

Dövlət Dəniz Administrasiyası tərəfindən dənizçilərin hazırlanması və onlara diplomların verilməsi sahəsində həyata keçirilən effektiv fəaliyyətin nəticəsidir ki, 2011-ci ildə Avropa Dəniz Təhlükəsizliyi Agentliyi tərəfindən aparılmış yoxlamalar nəticəsində Dövlət Dəniz Administrasiyası tərəfindən verilmiş diplom və sertifikatlar Avropa İttifaqının direktivlərinə uyğun olaraq Avropa İttifaqı tərəfindən tanınmışdır və xüsusi ilə qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Dəniz Təşkilatının “Ağ siyahısı”na daxil edilib.

Dəniz nəqliyyatı qanunvericiliyi beynəlxalq hüquqi standartlara tam cavab verir

Dəniz nəqliyyatı sahəsində qanunvericiliyimizin təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülmüş işlər də xüsusi qeyd edilməlidir. Xatırladım ki, Avropa İttifaqı tərəfindən Avropa Qonşuluq və Tərəfdaşlıq Alətinin Azərbaycan üzrə Fəaliyyət Proqramı çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dəniz Administrasiyasında 2 il müddətində “Azərbaycan Respublikasında dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyinin və dəniz mühitinin mühafizəsinin təkmilləşdirilməsi haqqında Tvinninq layihəsi” həyata keçirilib.

Qeyd edilən layihə çərçivəsində Avropa İttifaqı təcrübəsi və qanunvericiliyi nəzərə alınmaqla hazırlanmış “Dəniz limanları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinin “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Kons-

titusiya Qanununun 48-ci maddəsinə uyğun olaraq Nazirlər Kabinetinə təqdim edilib. Qeyd olunan qanun 18 aprel 2014-cü il tarixində Milli Məclis tərəfindən qəbul olunub. 7 fəsil və 29 maddədən ibarət olan adıçəkilən qanun Azərbaycanın dəniz limanlarında ticarət gəmiçiliyindən yaranan münasibətlərin tənzimlənməsini, limanların inşası, açılması, bağlanması qaydalarını, limanlarda fəaliyyətin həyata keçirilməsini, o cümlədən xidmətlərin göstərilməsi, habelə limanlarda fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin əsaslarını müəyyən edən normativ müddəaları özündə ehtiva edir.

Həmçinin bu çərçivədə administrasiya tərəfindən hazırlanmış 9 layihədən artıq 7-si ("Azərbaycan Respublikasının Dəniz Limanları Reyestrinin aparılması Qaydası", "Gəmi agenti haqqında Əsasnamə", "Limanlarda gəmi agenti tərəfindən xidmətlərin göstərilməsi üçün sertifikatın forması, qüvvədə olma müddəti, verilmə və ləğv edilmə Qaydası", "Azərbaycan Respublikasının ərazi sularında üzmə Qaydaları", "Limanlarda qanunsuz müdaxilə aktı zamanı təhlükəsizliyin təmin edilməsi Qaydası", "Limanın və limanın infrastruktur obyektlərinin mühafizəsi Qaydası" və "Dəniz terminalının operatoru tərəfindən realizə olunan yükün və ona görə hesablaşmaların uçotu Qaydası") təsdiq olunub. Eyni zamanda adıçəkilən Tvinning layihəsi çərçivəsində dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyi üzrə Azərbaycan qanunvericiliyinin "Dənizin gəmilərdən çirkləndirilməsinin qarşısının alınmasına dair Beynəlxalq Konvensiya"ya uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bir sıra mühüm sənədlər işlənib hazırlanıb.

Qeyd edilən layihənin uğurlu icrasının davamı olaraq bildirmək istərdik ki, Azər-

baycan Respublikasının Dövlət Dəniz Administrasiyasında 2015-ci ilin noyabr ayından əsas məqsədi dəniz nəqliyyatı sahəsi üzrə normativ hüquqi aktların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasından ibarət olan "Azərbaycan Respublikasında dəniz nəqliyyatı sahəsində məsuliyyətin artırılmasında Dövlət Dəniz Administrasiyasına dəstək" adlı Tvinning layihəsinin həyata keçirilməsinə başlanılıb ki, bu layihə çərçivəsində dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqədar gəmi sahibləri və dənizçilər üçün inzibati məsuliyyətin müəyyən edilməsini nəzərdə tutan İnzibati Xətalər Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi üçün layihə hazırlanıb. Həmin layihə yekunlaşdırılaraq qısa bir zamanda aidiyyəti üzrə təqdim ediləcək.

Azərbaycan Prezidentinin 14 mart 2014-cü il tarixli 338 nömrəli sərəncamına əsasən ölkəmizin ərazisində dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyinin daha səmərəli təşkilini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Dəniz Administrasiyasının tabeliyində Dəniz Üzgüçülüynün Təhlükəsizliyi Mərkəzi yaradılıb. Nazirlər Kabinetinin 23 may 2014-cü il tarixli 164 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş Nizamnaməyə əsasən adıçəkilən Mərkəzin funksiyalarına Azərbaycan Respublikasının ərazi sularında və liman akvatoriyalarında dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizlik sisteminin təşkil olunması, gəmilərin hərəkətinin idarə edilməsi, gəmilərdə yoxlamaların həyata keçirilməsi, bələdçi xidmətinin göstərilməsi, gəmilərin uzaq məsafədən izlənilməsi və dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyinə aid digər funksiyalar daxildir.

Dəniz Üzgüçülüynün Təhlükəsizliyi Mərkəzinin yaradılması Azərbaycanın qoşulduğu beynəlxalq konvensiyaların tələblərinin yerinə yetirilməsinə və gəmilərin nəzarət yoxlamasının beynəlxalq standartlara uyğun olaraq daha səmərəli və effektiv həyata keçirilməsinə xidmət göstərməkdədir.

Məlumat üçün qeyd etmək istərdim ki, respublikamızda dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyinin təmin olunmasında görülmüş işlər və təşəkkül tapmış mövcud dövlət nəzarət üsulu mütəmadi olaraq ölkəmizə səfərlər edən müstəqil beynəlxalq ekspertlər, habelə Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı və Avropa Dəniz Təhlükəsizliyi Agentliyi tərəfindən müsbət dəyərləndirilərək alqışlanmışdır. Dövlət Dəniz Administrasiyası tərəfindən mütəmadi olaraq dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyi sahəsində görülmüş işlər və dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyinin təmin olunması səviyyəsi barədə adıçəkilən təşkilatlara illik hesabatlar təqdim edilir. Həmçinin Beynəlxalq Dəniz Təşkilatının müvafiq Qətnaməsinə əsasən 2014-cü ildən başlayaraq həyata keçirilən üzv dövlətlərin audit yoxlaması prosesi çərçivəsində adıçəkilən təşkilatın müstəqil ekspertlərinin yaxın dövrdə növbəti, müfəssəl yoxlama missiyası ilə respublikamıza səfəri planlaşdırılır.

Audit yoxlamasının nəticələri Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı tərəfindən rəsmi olaraq dövlətə təqdim olunur və audit yoxlamasının nəticələrində əsas diqqətin dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyi ilə bağlı beynəlxalq konvensiyalarda nəzərdə tutulmuş dövlət nəzarətinin effektiv və səmərəli həyata keçirilməsinə yönəldiyini nəzərə alsaq, hazırda formalaşdırılmış dövlət nəzarət mexanizmi

audit yoxlamasından müsbət rəylə keçilərək respublikamızın dəniz nəqliyyatı sahəsində beynəlxalq konvensiyaların tələblərindən irəli gələn öhdəliklərinin icrasının, habelə Beynəlxalq Dəniz Təşkilatında, eləcə də beynəlxalq aləmdə dəniz nəqliyyatı sahəsində müsbət imicinin qorunub saxlanılmasının və daha da artmasının qarantı hesab edilməlidir.

Nəqliyyat donanmasının yenilənməsi daim diqqət mərkəzindədir

Dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyi baxımından mühüm göstərici olan dəniz donanmasını təşkil edən həmin gəmilərin orta yaş həddinin daha da azaldılması başlıca hədəf kimi müəyyən olunub və ölkəmizin tranzit potensialının gücləndirilməsi məqsədilə donanmanın yenilənməsi və müasir tələblərə cavab verən yeni gəmilərin tikintisi daim diqqət mərkəzində saxlanılır və bu məsələyə tərəfimizdən xüsusi həssaslıqla yanaşılır.

“Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi” QSC tərəfindən öz maddi imkanları hesabına ötən 3 ildə quru yük gəmilərinin, neft tankerlərinin, təchizat və sərnişin gəmilərinin alınması ilə donanmanın yenilənməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Həmçinin “Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi” QSC-nin sifarişi əsasında Bakı Gəmiqayırma Zavodunda Xəzər dənizində ilk olacaq iki ədəd yeni unikal Ro-Pax tipli bərə gəmisi inşa edilməkdədir. Eləcə də müasir tələblərə cavab verən 7–13 min ton arası yükçötmə qabiliyyətinə malik olan tankerlərin sifarişi nəzərdə tutulub.

Xüsusi olaraq vurğulamaq istərdim ki, quru yük gəmilərinin, tankerlərin, dənizdə neft və qaz əməliyyatlarının aparılmasına xidmət edən ixtisaslaşmış donanma üçün tələb olunan gəmilərin inşa edilməsi üzrə geniş texniki imkanlara malik Bakı Gəmiqayırma Zavodu istifadədə olan gəmilərin müasir standartlara uyğun, daha yeni gəmilərlə yenilənməsi baxımından ümumiyyətlə respublikamızda fəaliyyət göstərən bütün gəmi sahibləri üçün cəlbedici xarakter daşıyır.

Bununla əlaqədar olaraq bildirmək istərdim ki, adıçəkilən zavodda inşası 2017-ci ilin aprel ayına qədər başa çatdırılması planlaşdırılan, regionda analoqu olmayan xüsusi təyinatlı "Xankəndi" gəmisi 2017 – 2027-ci illər ərzində "Şahdəniz-2" layihəsinin sualtı quraşdırma işlərində istifadə ediləcək. 155 metr uzunluğa, 32 metr enə, 13 metr hündürlüyə malik olacaq gəminin 2,5 metr hündürlüyündə böyük dalğalarda (Hs) fəaliyyət göstərə bilmək üçün dinamik mövqeləndirmə sistemi, 600 metrədək sualtı əməliyyatlar aparmaq üçün 900 metrik tonluq əsas kranı, iki ədəd 18 nəfərlik dalğıc kapsulu sistemi, iki ədəd məsafədən idarə olunan aparatı, möhkəmləndirilmiş avadanlıq endirmə şaxtası olacaq.

Azərbaycanda gəmiçilik sahəsi üçün strateji əhəmiyyətə malik olan bu sifarişlər yalnız Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin donanmasının yenilənməsi üçün deyil, eyni zamanda ölkəmizdə yerli gəmiqayırma təcrübəsinin zənginləşməsi üçün də çox mühümdür.

Xüsusilə vurğulanmalıdır ki, ölkəmizdə gəmiçilik sahəsində mövcud infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, habelə regionda ən iri,

müasir və güclü potensiala malik milli gəmiqayırma zavodunun tikintisi dəniz nəqliyyatı sahəsinə dövlətimiz tərəfindən göstərilən dəstəyin bariz nümunəsidir.

Azərbaycanın dəniz nəqliyyatı infrastrukturunu Asiya və Avropa arasında səmərəli, etibarlı, birləşdirici körpüdür

Dəniz yolları, digər nəqliyyat xətləri bəşər sivilizasiyasının tarixində həmişə çox böyük rol oynayıb, həyatın bütün sahələrinə öz mühüm təsirini daim göstərüb. Şərqlə Qərbi birləşdirən tranzit qovşağı kimi əlverişli coğrafi mövqeyə və zəngin təbii sərvətlərə malik olan ölkəmiz, eləcə də regionun inkişafı üçün yeni imkanların yaradılması, bu ərazilərdə yaşayan insanların rifahına töhfə verilməsi baxımından nəqliyyat dəhlizlərinin təhlükəsizliyinin və etibarlılığının təmin edilməsi çox vacib bir məsələdir.

Bu gün administrasiya tərəfindən regionun lider dövlətinə çevrilən ölkəmiz üzrə dəniz nəqliyyatı ilə daşımaların təhlükəsiz həyata keçirilməsi məqsədilə dəniz üzgüçülüynün təhlükəsizliyinin səmərəli və effektiv təşkili, eləcə də gəmilərin limanlara girişi və çıxışı zamanı vaxt itkisinin də qarşısının alınması istiqamətində məqsədyönlü işlər görülür və həmin işlər ciddi nəzarətdə saxlanılır.

Xüsusilə vurğulanmalıdır ki, dəniz nəqliyyatı ilə daşımaların həyata keçirilməsi təhlükəsiz və etibarlı olmasa, bu sahə əcnəbi və yerli yük sahibləri üçün heç zaman cəlbedici ola bilməz. Belə ki, qeyd edilən amil nəqliyyat dəhlizləri ilə tranzit yük-

daşımalarının həyata keçirilməsində yük sahiblərinin daim xüsusi diqqət etdikləri məsələdir.

Ölkəmizin ərazisi üzərindən keçən beynəlxalq və regional nəqliyyat dəhlizləri üzrə gəmilərin hərəkətinin optimallaşdırılması, dəniz və digər nəqliyyat növləri arasında nəqliyyat qovşaqlarında yük sahibləri, operatorlar, ekspeditorlar, agentlik və digər təşkilatlarla qarşılıqlı münasibətlərin təkmilləşdirilməsi, dəniz yollarında naviqasiya təminatının yüksəldilməsi, eləcə də naviqasiya avadanlıqlarının yeni avadanlıqlarla əvəz edilməsi istiqamətində Dövlət Dəniz Administrasiyası tərəfindən müvafiq işlər görülür.

Administrasiya tərəfindən, həmçinin dəniz nəqliyyatının inkişaf etdirilməsi, nəqliyyat donanmasının dünya bazarında qarşıya çıxan rəqabətin tələblərinə uyğunlaşdırılması üçün yeniləşdirilməsi istiqamətində atılan mühüm addımlar dəniz nəqliyyatı ilə daşımaların həyata keçirilməsinə öz müsbət töhfəsini verəcək.

Fəaliyyətimizdəki uğurlardan danışarkən hazırda Dövlət Dəniz Administrasiyası tərəfindən göstərilən xidmətlərin, demək olar ki, hamısının elektronlaşdırılması faktını diqqətə çatdırmaq yerinə düşərdi. Hüquqi və ya fiziki şəxslər tərəfindən administrasiyaya ünvanlanan müraciətlər hətta qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddətdən də az bir zamanda əməkdaşlarımız tərəfindən ətraflı şəkildə cavablandırılır və həmin müraciətlərin böyük əksəriyyəti dərhal öz müsbət həllini tapır.

Xüsusilə bildirmək istərdim ki, administrasiya tərəfindən daimi olaraq dəniz nəqliyyatı sahəsi üzrə fəaliyyət göstərən şirkətlərə qarşılaşdıqları problemlərin nəzəri

və praktiki həlli yolları izah edilir və gələcəkdə bu kimi hallarla qarşılaşmamaları üçün qabaqcıl beynəlxalq təcrübə də nəzərə alınmaqla müvafiq tövsiyələr verilir.

Bununla yanaşı vurğulanmalıdır ki, dəniz nəqliyyatı müəssisələri, digər təşkilatlar, eləcə də vətəndaşlarla operativ əlaqənin təmin edilməsi məqsədilə Dövlət Dəniz Administrasiyasında həftənin yeddi günü hər gün 24 saat aktiv olmaqla “Qaynar xətt” rabitə əlaqəsi fəaliyyət göstərməkdədir, eləcə də vətəndaşlarımız administrasiyanın rəsmi internet sahifəsində yaradılmış interaktiv sual-cavab bölməsi vasitəsilə də administrasiyaya aidiyyəti məsələlər üzrə müraciətlər ünvanlaya bilərlər.

Müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasının dəniz nəqliyyatı sistemi Avropa və Asiya nəqliyyat sisteminə intensiv inteqrasiya edərək Avroatlantik məkanın mühüm nəqliyyat-tranzit qovşaqlarından birinə çevrilib. Asiya ilə Avropa arasında birləşdirici körpü rolunu oynayan Azərbaycan dəniz nəqliyyatı infrastrukturunu möhkəmləndirməklə yanaşı, onun davamlı təkmilləşməsinə, müasirləşməsinə və modernləşməsinə təmin edir.

Əminliklə demək olar ki, Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın dəniz nəqliyyatı və tranziti potensialının artırılması ilə bağlı həyata keçirdiyi dövlət siyasəti və qlobal miqyaslı təşəbbüsləri bundan sonra da ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafına əsaslı töhfə verəcək.

Qüdrət QURBANOV,

Azərbaycan Respublikası Dövlət Dəniz Administrasiyasının rəisi.

Mənbə: www.xalqqazeti.com

RƏSMİ SƏNƏDLƏR

MİLLİ İQTİSADİYYAT VƏ İQTİSADİYYATIN ƏSAS SEKTORLARI ÜZRƏ
STRATEJİ YOL XƏRİTƏLƏRİNİN TƏSDİQ EDİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun davamlı və rəqabətqabiliyyətli inkişafı dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətidir.

Əsası Azərbaycan xalqının ümummillî lideri Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş, uzunmüddətli dövr üçün düşünülmüş iqtisadi siyasət ölkədə makroiqtisadi sabitlik və dinamik iqtisadi inkişaf üçün əsaslı zəmin yaratmışdır. Nəticədə geniş sahibkarlar təbəqəsi formalaşmış, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında özəl sektorun rolu daha da artmış və ümumdünya iqtisadi sisteminə inteqrasiya sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur.

Davamlı iqtisadi islahatlar çərçivəsində bu siyasət qlobal iqtisadi çağırışlara uyğun müasir konseptual yanaşmalarla daha da təkmilləşdirilmiş, strateji məqsədlərə uyğun sərbəst bazar münasibətlərinin və özünü-inkişaf qabiliyyətinə malik sosialyönümlü, diversifikasiya olunmuş milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması təmin edilmişdir. Həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində makroiqtisadi sabitlik qorunub saxlanılmış, qeyri-neft sahələrinin və bütövlükdə regionların tarazlı inkişafı sürətlənmiş, strateji valyuta ehtiyatlarından səmərəli istifadə təmin olunmuş, sahibkarlığa dövlət dəstəyi

gücləndirilmiş, əlverişli biznes və investisiya mühiti formalaşmış, əhəlinin sosial rifahı davamlı olaraq yaxşılaşmışdır.

Bununla belə, son dövrlərdə istər regionda, istərsə də qlobal iqtisadiyyatda gedən proseslər, neft gəlirlərinin kəskin azalması, mürəkkəb xarici iqtisadi mühit ölkənin makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinə öz təsirini göstərməkdədir. Dünyada cərəyan edən proseslərin yaratdığı yeni çağırışlara uyğunlaşmaq və mövcud qlobal iqtisadi böhranın ölkəmizə təsirini minimuma endirmək məqsədilə iqtisadi islahatların əsas strateji hədəflərinə uyğun olaraq sistem xarakterli bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi, sosial-iqtisadi inkişafın cari, orta və uzunmüddətli dövrləri arasında üzvi bağlılıq və qarşılıqlı uzlaşma yaratmaqla, iqtisadi inkişafın keyfiyyətcə yeni modelinin formalaşdırılması qarşıda duran əsas prioritet vəzifələrdəndir.

Bununla əlaqədar olaraq, ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin və islahatların davamlılığını təmin etmək üçün iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin dərinədən təhlili və yeni iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı ilə “Milli

iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” təsdiq edilmiş, habelə həmin istiqamətlərə müvafiq olaraq inkişaf planlarının işlənilməsinə təmin etmək üçün müvafiq işçi qrupu yaradılmışdır.

Həmin Sərəncama əsasən, İşçi qrupu yerli və xarici ekspertlərin, təcrübəli mütəxəssislərin, məsləhətçi şirkətlərin və elmi təşkilatların iştirakı ilə, ölkədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq şəraitində milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın on bir əsas sektoru üzrə strateji yol xəritələrinin layihələrini hazırlamışdır. Strateji yol xəritələri 2016-2020-ci illər üçün iqtisadi inkişaf strategiyasını və tədbirlər planını, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışı və 2025-ci ildən sonrakı dövrə hədəf baxışı özündə ehtiva edir. Layihələr açıq müzakirəyə verilməmiş və yekun sənəd tərtib edilərkən maraqlı tərəflərin, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının və vətəndaşların çoxsaylı rəy və təklifləri nəzərə alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, ölkənin perspektiv inkişaf hədəflərini və istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, onların gerçəkləşdirilməsini təmin etmək məqsədilə “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq **qərara alıram:**

1. Aşağıdakı strateji yol xəritələri təsdiq edilsin:

1.1. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”;

1.2. “Azərbaycan Respublikasının neft və qaz sənayesinin (kimya məhsulları daxil olmaqla) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”;

1.3. “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”;

1.4. “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”;

1.5. “Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”;

1.6. “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”;

1.7. “Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”;

1.8. “Azərbaycan Respublikasında uyğun qiymətə mənzil təminatının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”;

1.9. “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”;

1.10. “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”;

1.11. “Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”;

1.12. “Azərbaycan Respublikasında kommunal xidmətlərin (elektrik və istilik enerjisi, su və qaz) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”.

2. Müəyyən edilsin ki:

2.1. bu Fərmanla təsdiq edilən strateji yol xəritələrinin həyata keçirilməsinə ümumi rəhbərliyi və nəzarəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası həyata keçirir;

2.2. bu Fərmanla təsdiq edilən strateji yol xəritələrində nəzərdə tutulmuş fəaliyyətlərlə bağlı monitorinq, qiymətləndirmə və kommunikasiya tədbirlərini İqtisadi İşlahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi həyata keçirir.

3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası:

3.1. bu Fərman qüvvəyə mindikdən sonra hazırlanacaq dövlət proqramlarının, inkişaf konsepsiyalarının, strategiyaların, tədbirlər planlarının layihələrinin bu Fərmanla təsdiq edilən strateji yol xəritələrinə uyğunluğunu təmin edəcək tədbirlər görsün;

3.2. bu Fərmanla təsdiq edilən strateji yol xəritələrinin icra mexanizmləri ilə bağlı təkliflərini on beş gün müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

4. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti:

4.1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktlarının bu Fərmana uyğunlaşdırılması ilə bağlı təkliflərini üç ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

4.2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin normativ hüquqi aktlarının bu Fərmana uyğunlaşdırılmasını üç ay müddətində təmin edib Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin;

4.3. mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının bu Fərmana uyğunlaşdırılmasını nəzarətdə saxlasın və bunun icrası barədə beş ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin;

4.4. bu Fərmandan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

5. Mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, dövlət adından yaradılan publik hüquqi şəxslər və səhmlərinin (paylarının) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslər:

5.1. iqtisadi sahədə fəaliyyət istiqamətlərinə dair strateji planların, dövlət proqramlarının, inkişaf konsepsiyalarının, strategiyaların, tədbirlər planlarının layihələrinin hazırlanması zamanı bu Fərmanla təsdiq edilən strateji yol xəritələrinin müddəalarını rəhbər tutsunlar;

5.2. bu Fərmandan irəli gələn digər məsələləri həll etsinlər.

İlham ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 6 dekabr 2016-cı il.

“Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 22 noyabr tarixli 24 nömrəli Fərmanında dəyişikliklər edilməsi haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 19-cu bəndini rəhbər tutaraq, “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 22 noyabr tarixli 24 nömrəli Fərmanını “Avtomobil nəqliyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 may tarixli 1303-IVQD nömrəli Qanununa uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə **qərara alıram**:

“Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 22 noyabr tarixli 24 nömrəli Fərmanının (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik

Toplusu, 1998, № 11, maddə 666; 2001, № 7, maddə 459; 2003, № 10, maddələr 546, 571; 2004, № 8, maddə 617, № 12, maddə 1005; 2006, № 9, maddə 743; 2008, № 8, maddə 719; 2009, № 4, maddə 226, № 8, maddə 630; 2010, № 7, maddə 606; 2011, № 6, maddə 510; 2012, № 5, maddə 423, № 11, maddə 1079; 2014, № 9, maddə 1043; 2015, № 2, maddələr 110, 140, № 6, maddə 707, № 10, maddə 1116; 2016, № 3, maddə 456, № 4, maddələr 662, 666, № 6, maddə 1062) 1-ci hissəsinin on üçüncü abzasından hər üç halda “təminatlı” sözü çıxarılsın.

İlham ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 30 noyabr 2016-cı il.

“Avtomobil nəqliyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 4 iyul tarixli 792 nömrəli Fərmanında dəyişikliklər edilməsi haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 19-cu və 32-ci bəndlərini rəhbər tutaraq, “Avtomobil nəqliyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 4 iyul tarixli 792 nömrəli Fərmanını “Av-

tomobil nəqliyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 may tarixli 1303-IVQD nömrəli Qanununa uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə **qərara alıram**:

“Avtomobil nəqliyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 4 iyul tarixli 792 nömrəli Fərmanında (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2008, № 7, maddə 610; 2009, № 10, maddə 779; 2016, № 4, maddə 661, № 6, maddə 1064) aşağıdakı dəyişikliklər edilsin:

1. 2.1-ci bənddə “7.7-ci maddəsində” sözləri “7.7-ci, 9.2-ci, 14.1-1.1-ci və 14.1-1.4-cü maddələrində” sözləri ilə əvəz edilsin, “21.7-ci,” sözlərindən sonra “21-1.4-cü,” sözləri əlavə edilsin.

2. 2.2-ci bəndə “13.7-ci” sözlərindən əvvəl “7-1.5-ci, 9.3-cü,” sözləri əlavə edilsin.

3. 2.4-cü bəndin sonunda nöqtə işarəsi nöqtəli vergül işarəsi ilə əvəz edilsin və aşağıdakı məzmununda 2.5-ci bənd əlavə edilsin:

“2.5. həmin Qanunun 7-1.6-cı maddəsinin birinci və ikinci cümlələrində nəzərdə tutulmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanının səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi həyata keçirir.”

İlham ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 30 noyabr 2016-cı il.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 20 iyul tarixli 472 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat Nazirliyinin Dövlət Avtomobil Nəqliyyatı Xidməti haqqında Əsasnamə”də dəyişikliklər edilməsi barədə

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 19-cu və 32-ci bəndlərini rəhbər tutaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 20 iyul tarixli 472 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat Nazirliyinin Dövlət Avtomobil Nəqliyyatı Xidməti haqqında Əsasnamə”ni “Avtomobil nəqliyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 may tarixli 1303-IVQD nömrəli Qanununa uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə **qərara alıram:**

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 20 iyul tarixli 472 nömrəli Fərmanı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2011, № 7, maddə 634; 2016, № 6,

maddə 1067) ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat Nazirliyinin Dövlət Avtomobil Nəqliyyatı Xidməti haqqında Əsasnamə”də aşağıdakı dəyişikliklər edilsin:

1. 9.17-ci bənddən “təminatlı” sözü çıxarılsın və həmin bəndə “stansiyalarının” sözündən sonra “(sahələrinin)” sözü, “yaxud” sözündən sonra “təyinatı avtomobil nəqliyyatının digər infrastruktur obyektinə dəyişdirilməklə” sözləri əlavə edilsin.

2. 9.18-ci bənddən “təminatlı” sözü çıxarılsın.

İlham ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 30 noyabr 2016-cı il.

MÜNDƏRİCAT

<i>A.H.Аббасбејли.</i> Мультикультурализм при новом миропорядке	5
<i>Şəhriyar Əliyev.</i> ATƏT və sosial hüquqların müdafiəsi	13
<i>Himalay Məmişov.</i> Ümumdünya Ticarət Təşkilatının ticarətdə texniki maneələrə dair sazişində şəffaflıq və məlumatlandırmanın əlavə tələb kimi təsbit edilməsi	19
<i>Mexriban Garaeva.</i> Реализация в национальном праве и правоприменительной практике азербайджанской республики европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод	26
<i>Qulam Şükürov.</i> İnformasiya təhlükəsizliyi sahəsində beynəlxalq hüquq və milli qanunvericilik	36
<i>Aysel Hacıyeva.</i> Aİ-nin informasiya hüququ sferasında II dərəcəli qanunvericiliyi: direktiv və qaydaları	44
<i>Rəsul Əliyev.</i> Hərəkətin təhlükəsizliyi əleyhinə olan kriminal əməllərin profilaktikasının bəzi aspektləri	50
<i>Emil Hüseynov.</i> Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində qanunçuluq prinsipinin tələblərinə riayət olunmasının problemləri	58
<i>Sabir Allahverdiyev.</i> Kommersiya konsessiyası müqaviləsi	67
<i>Səidə Həsənzadə.</i> “Analıq”ın və “atalıq”ın hüquqi definisiyasına müasir baxış	81
<i>Aybəniz Babayeva.</i> Əmanətlərin sığortalanması problemləri	92
<i>Həcər Qurbanova.</i> Konstitusiya məhkəmə nəzarəti institutunun yaranması və inkişafı: tarixi-hüquqi analiz	96
<i>Xalid Niyazov.</i> İnformasiya hüququnun anlayışı və konstitusion əsasları	113
<i>Rəşad Axundov.</i> Tanınmamış hərbi qrupların qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişədə beynəlxalq humanitar hüquq üzrə öhdəliyi	122
<i>Daşqın Qənbərov.</i> Birləşmək hüququnun əsas səciyyəvi cəhətləri	127
<i>Zamiq Aslanov.</i> Məhkumluq və cəza çəkməkdən azad etmənin sosial-hüquqi aspektləri	133
<i>Fuad Babaşov.</i> Aviasiya meteorologiyası və onun hüquqi əsası	142
<i>Güllü Məmmədova.</i> Sosial təminat hüququ üzrə sosial müavinətlərin anlayışı və onun almaq hüququ olan şəxslərin dairəsi	153
Турал Гаджиев. Проблемы определения терроризма в рамках международного законодательства	163

- Aytən Zamanova.* Azərbaycan Respublikasının və bəzi MDB ölkələrinin əmək qanunvericiliyi üzrə qısaldılmış iş vaxtı168
- Qüdrət Qurbanov.* Azərbaycanın dəniz nəqliyyatı sistemi Avrasiya məkanının ən mühüm nəqliyyat-tranzit qovşaqlarından birinə çevrilib176

RƏSMİ SƏNƏDLƏR

- Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı185
- “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 22 noyabr tarixli 24 nömrəli Fərmanında dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı188
- “Avtomobil nəqliyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 4 iyul tarixli 792 nömrəli Fərmanında dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı188
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 20 iyul tarixli 472 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat Nazirliyinin Dövlət Avtomobil Nəqliyyatı Xidməti haqqında Əsasnamə”də dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı189

Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin Siyahısı»na daxil edilmişdir.

* * *

Журнал включён в «Список научных изданий, рекомендуемых для публикации основных результатов диссертаций в Азербайджанской Республике», утверждённый Высшей Аттестационной Комиссией при Президенте Азербайджанской Республики.

* * *

The magazine was inscribed in «The scientific edition list, recommended to publication of main results of the dissertations in Azerbaijan Republic», confirmed by Superior Examination Board under President of Azerbaijan Republic.

* * *

Dergi Azərbaycan Cumhuriyyəti Cumhurbaşkanı yanında Yüksek Tasnif Komisyonu tarafından onaylanmış Azərbaycan Cumhuriyyetinde doktoraterlerin genel sonuclarının yayınlanması önerilen bilimsel yayınların listesine dahil edilmiştir.

* * *

JURNALDA ÇAP OLUNAN ELMİ MƏQALƏLƏRƏ DAİR ƏLAVƏ TƏLƏBLƏR

Word proqramı

Səhifənin formatı – A4

**Azərbaycan, rus və ingilis dillərində mətnlər «Times New Roman»,
Az_Times_lat şriffləri ilə verilsin**

Əsas mətn – 14 pt

Sətirlərarası məsafə – 1,5 interval

**Vərəqin sağ və sol hissəsindən 2 sm, yuxarı və aşağıdan isə 3 sm
ölçüdə zolaq ayrılısın**

Məqalənin həcmi – 10 səhifəyədək

Məqalə fiziki kağız və elektron versiyada verilməlidir.

